

De instauranda religione libri IX.

<https://hdl.handle.net/1874/432352>

2

DE INSTAURAN
da Religione libri IX. D. Her
ma Lætmatio autore: quib. alia
quàm hæctenus tentatum est,
uia, ecclesiasticam con
cordiam refarcire
desiderat.

Rationem suscepti ac editi Operis huius, ex præfatione tam ea
quæ ad CAROLVM IMP. quàm quæ ad
Lectorem præfixa est, intelligere licebit.

*Accesserunt præterea duo rerum ac uerborum toto Opere
memorabilium locupletiss. Indices.*

Cum gratia & priuilegio Imp.
ad quinquennium.

BASILEÆ.

LIBRORVM HOC OPERE
contentorum Elenchus.

De Religione.

De desertoribus.

De uacillantibus.

De exortu Ecclesiæ.

De illustri Ecclesiæ progressu.

De ecclesiastica uarietate.

De ecclesiastica iuris administratione.

De authoritate scripturarum.

De sacris ritibus.

I.

II.

III.

III.

V.

VI.

VII.

VIII.

VIII.

BASILEÆ

C A R O L O A V G V S T O
 H E R M A S L A E T M A T I V S
 P E R E N N E M P R O S P E R I
 T A T E M.

*V*M olim Israeliticæ trib. reliquæ, aduersus solos Beniamiticos cõflicturæ essent, Auguste Cæsar, ut prælij euentus & fortuna dimicationis fœlicius succederent, prius de gerendi belli ratione diuinum consulere oraculum statuerūt. non quòd suis copijs diffiderēt, utpote qui Beniamiticis numero & uirtute præstabāt: sed ut quem belli suscipiendi habuissent autorem, eundem etiam consilij sui ducem et moderatorem sequerētur. Sit (inquit) Judas dux uester. Quam enim singulæ tribus suos haberent duces, haudquaquam bellicæ rei imperitos, qui & boni imperatoris officium, et strenui militis obire munus potuissent: uoluit tamen summi prouidentia numinis deligere ex illis aliquem, cuius ductu et auspicijs bellum gereretur, quæ penes omnis esset potestas, cuiq; totius reipub. ueluti dictatura crederetur. Quod sanè responsum, non leuiter ad horū temporum rationem pertinere uideatur. cum enim tot sint Christianorū prouinciæ, aliæq; alios sibi peculiare habeant duces et satrapas, ut illæ, quas diximus, Israeliticæ tribus: attamen parū ipsis omnibus uirium sit, nisi unum omnes principem, eundemq; uniuersorum monarcham agnoscant. id quod in urbe Romana grauissimis difficilimisque reipublicæ temporibus experimento cõpertum est. Et si enim omnes illorum prouinciæ, senatus ipsius aliorumq; magistratum regerētur auspicijs, unaq; omnes reipub. fide cõtinerentur: quoties tamē eò uocaret publica necessitas, ciuitasq; ipsa periclitaretur, unum aliquem deligebāt, qui & iuris sancienti, et belli administrandi summam haberet potestatem, omnibusq; modis curaret ne quid reipub. detrimētum accipiat. quæ reipub. species, primùm in Cæsarem dictatorem perpetuo iure confirmata, mox in Augustum eius successorem tota concessit, et post multorum seculorū decursum, magno Christiani populi bono, in tuum ius ditionemq; peruenit.

Nam præterquã quòd tibi par sit cum cæteris, siue electione siue successione cõstitutis Monarchis, & necessitas et conditio, tuis qui legibus subiecti sunt, uindicandi & defendendi: docet præterea singularis illa unctiois ratio, non minus singularem prouinciã Tuæ Maiestati

commissam, nempe ut hac unctione fias nationibus Christianis, quod de
 uino illo præcepto Iudas fuit factus Israelitis. unum enim cum esse o-
 porteat, quem alium demus uideo neminem. Quare & huius supremæ
 potestatis electores, quando comitia habent, de sufficiendo in locum
 defuncti principe nouo, solent solenni se obligare iureiurando, dele-
 cturos se iuxta fidem, qua Deo & imperio astricti sunt, temporale ca-
 put (ut uerbis illorum utar) populo Christiano. non enim huic aut il-
 li populo, sed uniuersis Christianis principem spondent, quam maxi-
 me possunt idoneū, se delecturos. Quinetiam ante huius ritus eligendi
 institutionem solenne fuit, huius sui officij commonefacere inauguran-
 dum principem. Cum enim unctor eum balthæo gladioq; cingeret, tali-
 bus eum uerbis compellare solet. Accipe hunc gladium, per quem tra-
 dita diuinitus imperij potestate, pacem stabilias omnib. ijs qui Chri-
 sto nomen dederunt: significans, non ad pacē et defensionem Romanis,
 Germanicis, aut Francicis populi, aut horum simul omnium, sed uniuersarum
 Christianarum nationum istam potestatem diuinitus esse insti-
 tutam. Sed quid ego dico Christianarum nationum? cum illos Christi
 cultores, qui sub incredulorum tyrannide miserabilem seruiunt seruitu-
 tem, etiam sub istius authoritatis protectione constitutos esse, pulchre
 non solum intellexerit, uerumetiam re ipsa magno ad posteros exem-
 plo attestatus sit ille, qui exordium fecit Christiani imperij, magnus
 Constantinus. Hic cum audiret Saporem regem Persarum, Roma-
 ni autem imperij implacabilem hostem, instigantibus eius regni incolis,
 Magis & Iudæis in Christianos, qui apud Persas degebant, crude-
 lius seuire: legatos ad regem misit, qui illi ponerent ob oculos horren-
 das illas res, & casus aduersos nunquam satis formidabiles, qui Chri-
 stiani dogmatis persecutoribus euenissent: atq; inter cætera referret,
 quæ rex ipse coram uiderat, quomodo Valerianus, præclarus alioquin
 Romanorum imperator, Christianorum uero persecutor, captus ab
 hostibus: maximo cum dedecore apud eos consenuerit: ut hoc exemplo
 perterritus atq; emollitus rex Persarum, cultores Christi sineret di-
 gno apud se haberi & honore & loco. Tanta pietate optimus prin-
 ceptus eorum etiam Christianorum habuit rationem, qui procul in ter-
 ra hostili, ethnicorum imperio premebantur: quemadmodum Theo-
 dorus ijs temporibus in Persia episcopus scripsit, et post eum diligens
 apud Gallos historiographus Ferculphus. quin et ipsa epistola, quam
 Constantinus ad Saporem ea de re scripsit, apud Theodoritū etiam
 num extat. Præclariori uero ad posteros gloria hoc ipsum & intel-
 lexit

P R A E F A T I O.

lexit et praestitit is, unde materna tibi origo est, Carolus Magnus, huiusce quod tenes, translatus à Græcis imperij primus uindex. De hoc scribit Eginhartus, qui cum illo familiariter uixit, & rerum ab eo gestarum Annales contexit, quod post nomen Augusti susceptum, consuerit non per sua tantum regna, uerum etiam trans mare in Syriam, Aegyptum, & Aphricam, Hierosolymas, Alexandriam, & Carthaginem, ubi Christianos egestate premi cõperisset, pecuniam mittere, qua eorum succurreret inopiæ. At qui hoc fuerit forsitan priuati etiam hominis officium. Verum addit, hunc transmarinorum etiam regum amicitiam ob hoc maxime ambijisse, ut in gratiam sui Christianis sub illorum dominatu degentibus, refrigerium aliquod ac releuatio proueniret: ut ille author loquitur. Tam late se extendit, optime Cæsar, istiusce sublimitatis potestas, ac sollicitudo. Nunc quod eiusdem sublimitatis officium sit, ea, quam res tam ardua fert, breuitate, & instituti operis ratio postulat, dicemus.

Multa sunt, quæ publicæ tranquillitatis conseruandæ causa procurare debent ij, qui ad gubernacula reipub. primi sedent. Verum inter cætera omnia, quantumuis licet necessaria, principem locum omnium iudicio obtinent ea, quæ ad religionem pertinent: ut quæ quasi solum quoddam atq; fundamentum est omnium humanarum actionum. quod ij quoq; uiderunt, qui cum Deum habendum scirent, ignorarent tamen qualem habere deceret. nam & horum primum semper studiũ fuit, ut deorum cultum, & religionem publicam sanctissimè tuerentur, quod scirent absq; religione homines prorsus obbrutescere: sine religionis uero consensu, neq; aliarum rerum concordiam posse consistere. Quanto ergo diligentiores curã huic rei impẽdere debent ij Monarchæ, qui Christum uerũ Deum profitentur? Eo certè maiorem, quo Christiana religio ethnicorum superstitioni præstat. Et cæteris quidẽ in sua cuiq; ditione procurandũ istud est accuratius: istius uerò sublimitatis auctoritate decet, eo promptiorem huic negotio adhibere diligentiam, quo alijs et amplior est, & potentior. nec circa eos dumtaxat, qui communi cum alijs Monarchis ratione tibi subijciuntur: sed & omnes omnino, qui ubiq; terrarum Christi nomen profitentur & agnoscunt: ita ut hanc operam etiam ijs debeas misellis, qui (ut dixi) sub incredulorum imperio agentes, Christum animo, & quantum per tyrannidem licet, occulta religione profitentur. Es enim nõ unius populi, sed uniuersi Christiani gregis ductor: non Mosaicæ, quam in sola Palestina Iudæi conseruabant, sed Christianæ religionis protector: ita ut tua prouin-

cia in non angustiore locum concludatur, aut alijs terminetur finibus,
 quam Christianæ religionis professio iussa est diuulgari. Vt si qua alia,
 hac potissimum ratione possis ac debeas, quod orbis, quem sinistra
 gestas, indicat, quodq; tua iura affirmant, terræ marisq; dominus, præ
 cæteris toto orbe Monarchis, unus omnium legitimo titulo nūcupari.
 Pro cuius etiam potestatis amplitudine soles, etiam si nihil urgeat sup
 plicum querelæ, proceres tamen quotannis conuocare, ut tractent nō
 solum quæ imperij, sed orbis totius salutē spectant. Quæ certē autho
 ritas non ab Octauiano, sed ab ipso Christo, qui omnium quæ in cælo
 & terra sunt, administrationem sibi seruat, concessa tibi atq; cōmissa
 est. Nam Augustus solum eō tendebat, ad eum finem properabat, ut
 deiectis aliorum regnis, totus terrarū orbis suis armis subactus, & in
 ditionem Romanam redactus, legibus Romanis uiueret, & regere
 tur. Christus uerò eam ob causam hoc imperium ad tantum culmen
 excrescere, altius ante omnia regna caput extollere uoluit, ut cum tan
 ta, tamq; diuturna Christiani imperij amplitudine, nomen quoq; Chri
 sti pariter apud omnes, toto orbe celebraretur. Quapropter incum
 bentium isti fastigio sollicitudinum existimare oportet eam esse præci
 puam, ut quod tua Maiestas curauit in insulis nuper inuentis, id ipsum
 etiam præstet apud barbaras quasq; nationes, quæ infidelium imperio
 reguntur, ut & populus & princeps Euangelij prædicationem ad
 mittant: præsertim uerò, ut ubicunq; hoc fiat, prædicetur incorrupte,
 hoc est, nullo fūco, nulla falsitate permixta. Hoc optime Prin
 cept, hoc tandem uerum est protectoris (ut uocaris) Ecclesiæ officiu
 um, hoc ductoris Christiani gregis proprium onus, hoc dignum Chri
 stiano imperatore munus. Hoc est, quod te unctor tuus, cum te inau
 guraret, admonuit: diuinitus tibi traditam esse potestatem aduersus
 Christi aduersarios, aduersus barbaros, & aduersus facinorosos
 Christianos. barbarorum nomine eos intelligens, qui Christum non ag
 noscunt: aduersariorum autem, qui Christianæ religionis dogmata
 nituntur aut extinguere, aut labefactare: facinorosos uerò Christiana
 nos uocans, eos qui Christianam legem cum agnoscunt, impiè ac scele
 rate præuaricantur. Tria haud dubiè non contemnenda hostium ca
 stra, quorum cum primo loco eos ponit, qui Christiana dogmata labe
 factant atq; conuellunt, serio admonet, hos ut præcipuos hostes haben
 dos esse: ut qui, quantūlibet sint pauci, etiam cum incipiūt exoriri, negli
 gi nequeant sine grauissimo dāno: propterea quod ea sit religionis in
 doles, ut cum nulla eius labe non sit exitiosa, quo quæq; minor est, eo sit
 (mirabile

PRÆFATIO.

(mirabile dictu) funestior ac perniciosior. Cum enim cæteris in rebus homines, quo inuicem similiores sunt, eo sint naturæ quodam impetu animis quoque coniunctiores: contra nescio quo pacto fit, ut qui in religione differunt, quo minus differant, eo grauiores gerant inimicitias.

Quis enim nescit, ad idius remotiores esse à religione, quam idololatrias: non memini tamen ab illis, contra uerò ab idololatriis nusquam non legimus, & ueteris et nouæ religiõis cultores summa iniuria afflictos. Propius ad ueram religionem accesserunt philosophi ethnici, qui omnia ingenij acumine perquirentes, unum Deum totius machinæ gubernatorem agnouerunt. Quanto autem hi, quam idololatriæ, Christiano populo infestiores denunciarunt inimicitias, uel unus Iulianus Augustus locuples testis est. quin & hi multo grauius lædunt, cum uafis & uerisimilibus scriptis, furo philosophico connexis (quæ res simplicibus Christianis plus adfert acerbi, quam quoduis tormentè genus) religiosas mentes tentant, & concutiunt.

Perfectior autem, licet non plenè absoluta, religionis cognitio fuit Iudæis: nam præter illum omnium rerum fontem, quem etiam philosophi colebant, Iudæi mediatorem quendam Dei et hominum prædicarunt: qui tamen semper tanta ira in populum Christianum exarserunt, ut & scriptis et tormentis, cū dabatur opportunitas, eum diuexarint: ut philosophorum odium, si cum hoc conferatur, nullum sit. Sed quid Mabaemetani? nonne his propius cū nostra religione conuenit, ita ut eam ferè imitentur? habent enim præter ueteris legis scripturas, Euangelicæ quoque historiæ scriptores sibi familiares. At quanto plus, quam à Iudæis, & ignominiarum, et afflictionum per tot iam sæcula ab ea gente Christiano populo illatum sit, nemo est qui ignorat. Ut præteream petulantia maledicta, & conuicia, quibus nostræ religionis ingeniosos uiros miserè lacefferunt: quod satis testantur scripta Auerrois, Aucebronis, Auenpæcis, et aliorum eius gentis impijssimorum scriptorum.

Cæterum cū inter illos iam dictos nemo sit, qui tantum ad sanam religionem accedat, ut ij quos uocamus hæreticos, utpote in uno solum, aut altero, aut certe in pauculis scripturæ locis, aut de sensu tantummodo alicuius scripturæ, diuersum à religioso populo sentientes, in cæteris uerò concordet: plus tamen semper & damni & afflictionis, hi suis subdolis scriptis religioso populo intulerunt, quam omnes illi superiores in unum conflati. Sed & re ipsa, atrocius ab his sincerae religionis cultores afflictos fuisse, ex ijs licet intelligere, quæ de regibus atque imperatoribus Arrianis, Monotheleticis,

Iconomachis memoriae prodita sunt, nempe Constantio, Constante, Valente, Anastasio, Leone tertio, & huius filio Constantino sexto, quem & ideo alterum Diocletianum appellant, qui omnium ab orbe condito idololatrarum plane fuit ferocissimus, ut interim Atilam præteream, Genserichum, Hunerichum, aliosque innumeros semichristianos truculentissimos. Atque utinam non essent hodie inter istos, qui hoc dissidium in religione seminarunt, qui nihil aliud summis votis optant, quam ut semel se offerat occasio, quo illud re ipsa præstent, quod scriptis suis satis aperte significarunt. Sunt præterea alia peculiare causa, cur tuæ Maiestatis et imperij plurimum inter sit, hoc præsens dissidium componere. Primum, quod in Germania ortum sit, cui genus & imperium debes. Deinde, quod (quæ est eius gentis ingenij firmitas, & constantia) quas opiniones semel penitus imbibit, ægre aut nunquam relictura uideatur: ut pessimo totius orbis exemplo euenisse uidemus, penè duobus ab hinc sæculis, in illo alioqui florentissimo in media Germania, Bohemæ regno. Denique, quod dissidentibus, sic Germanis, non modò tuas, ô Caesar, uires alioqui firmissimas, impares esse, sed ne totam quidem reliquam Christiani orbis regionem sufficere uideamus, sustinendis insultibus, quos nunquam non molitur ille potentissimus simul ac ferocissimus, atque implacabilis Christiani nominis, nunc uerò ipsi Germaniæ uicinus hostis. Hæc, hisque similia, quorum sum ego hic commemoro, quæ nemo non uidet, & de quibus profectò nemo non ingemiscit? Tantum sciunt omnes referre Christianæ reipenedum non tua priuatim, ô Augustissime Princeps, ista tua non solum ab omni æuo militari robore præstantissima, uerum etiam artibus proximis sæculis inuentis præclarissima Germania, pacata ne sit, an perturbata, ob quam etiam causam oportet huic malo uelocissimè occurrere. Verum id per te fiat oportet, nam qui præter te hoc possit efficere, in orbe noui neminem.

Solebant (fateor) hæreses ab Ecclesiarum rectoribus extirpari, rationibusque & scripturis conuinci: uerum & solebant inter solos ferè ecclesiarum moderatores, & scripturæ gnaros nasci. At hæ inter plebeios maxime flagrant: neque ex scripturarum obscuritate, ut ferè solent, sed magis ex odio sacerdotum natæ sunt. Sequuntur (fateor) alij alios errores. uerum uniuersi, diuersis licet agminibus, aduersus hunc ordinem ita uno impetu insurgunt, ut bono iure uideri possit bellum non dissimile seruili, ecclesiæ rectoribus communiter à plebeijs indictum. Quod odium usque adeo iam creuit, ut & monitiones sacerdotum plane respuant.

P R A E F A T I O.

respuant, auctoritatem contemnant, doctrinam aspernentur, & omnem rerum ordinem inuertant: dum interim etiam clamitant, sacerdotum uitia grauius odiū mereri. Quib. ita inter se dissidentibus, mihi certe nulla occurrit spes, aut ratio componendi dissidiū, nisi præclaro sanguine nati, & potissimū ista Maiestas, prudenti consilio intercesserit. alioqui uideo idem periculum summis quoq; principibus imminere, si licet ex rebus retro gestis, futurarum rerum euentum conijcere. Nam regnante apud Francos Carolo eius nominis sexto, cum uulgus apud Aruernos insurrexisset in ecclesiarū præfectos, et ad id proceres non nihil commiuisissent, illis haud difficulter contritis, mox et in ipsos proceres arma conuerterūt. Idem planè contigisset ante annos quadraginta in agro Bruchsellano Sueuiæ, nisi auus tuus Maximilianus prudēter, & properè rusticorum furori occurrisset. Quin & te imperante, nempe anno abhinc undeuigesimo, uidimus diuersis in locis Germaniæ, rusticum uulgus ubi rabiem suam exercuissent, primū quidem in solos religionis antistes, paulo post & in equestris ordinis homines sæuisse, quisquis nollet in eorum numerum ascribi. Hoc olim prudenter dixit Aristoteles, Reipublicæ rectores, si concordēs sint, facile rempubl. moderaturos: discordibus uerò plebem ipsam dominari. Sed ut omnino certum sit, nullum ab his periculum timendum esse principibus, cohiberi certè non poterunt, quin pars tandem in partem arma moueat, donec altera alterius uiolentiæ planè cedat: ex cuiusmodi seditionibus sæpe legimus & regnorum factas mutationes. Sed esto, nullus metus seditionum habendus est. Num tibi uolupte erit, pientissime Princeps, uidere istis oculis, quod nisi occursum fuerit, omnino uisurus es: sic rem geri per Germaniam, ut sacerdotio prophanato, conculcatis legibus, expulsa omni uitæ ac morum honestate, pessum eant cum religione, pudoris, probitatis, ac uerecundiæ precia? quando euecti licentia atq; audacia perditissimi homines, sanctiunt, defendunt, constituūt, quicquid effrenata cuiq; libido, quicquid nouandarum rerum, qua semper exarserunt, cupiditas, & utraq; maior aduersus omnem publicam disciplinam peruicax contumacia dictauerit, præscripserit, suggesterit? Huiusmodi sanè futura est per Germaniam, atq; utinam non etiam per cæteras nationes Christianarum rerum forma, nisi potentissime Princeps, alia quàm hactenus ratione, hisce dissidijs te obijcias. Quibus uel è sola Germania sublatis, bone Deus, quanta mox secutura est & in cæteris nationibus tranquillitas? quantus toto orbe Christianæ religionis fulgor: quātus diuinarum humanarumq; rerū decor: quanta

Quanta inter hominum ordines dignitas: quantus item uirtutum omnium genium splendor: quanta rerum omnium uenustas: & ut semel dicam, quam planè aurea secula subito erumpent?

Et de Germania quidem nemo dubitauerit, quin resumptis per concordiam uiribus, sit protinus & priscam gloriam recuperatura, qua hoc quidem rerum statu uicinis penè omnibus est contemptibilis. Quam nacla, quid (amabo) non poterit Germania, praesertim te Imperatore? utpote per quem eorum potentia aucta est, opibus tot florentissimorum regnorum, opulentissimorumque populorum, quibus haereditario iure leges praebes. Quid non Germanica illa seueritas, suauissimorum tuorum morum facilitate & comitate condita, atque temperata? Quid non insuperabile corporum robur, tua ista spectata omnibus, ac plane fatali, incomparabilique foelicitate adiutum? Certè his medijs futurum speramus, ut multo facilius Bulgariam & Valachiam, Peloponesum & Achaïam, atque adeo Macedoniam & Thraciam, Christiano nomini reddituri simus, quam olim maiores nostri in Dania, Britannia, Gallia, Italia, Hispania, & Aethiopia (quae gloria Germanicæ nationi penè peculiaris est, & propria) noua regna propagarunt. Ut interim res illas gestas praetereamus, quas strenuè gesserunt contra regnum, quo tempore erat Romanis florentissimum: ac illa uetustissima, quae Homerus scribit, Cymbros traiecto Ponto gessisse procul in Asia, ante Troiam captam. Et si posterioribus quoque temporibus non semel (ut habent Annales) praecclaras res gerere potuerunt in Asia Germani, cum à Thraciae imperatoribus, licet Christianis, fraudulenta tamen perfidia saepe illuderentur: quid non & magnè & memorabile, sunt facile ac foeliciter acturi per Asiam atque Aethiopicam, si primum, Deo propitio, huic imperio etiam ciuitas Constantinopolitana fuerit addita?

Hæc tam immensa bona, optime Princeps, pariet nobis religionis concordia: contraria uerò atque inexpiabilia manent nos mala, si hoc in religione disidiū longius gliscat. Verum ut nihil mali, aut boni, quod dignum sit ac magnificandum, posset in rebus publicis efficere religio disidens, aut conciliata: in regibus certè plurimum facit. Reges enim quicumque ab omni æuo laudem à posteris consecuti sunt, ut testantur historiae, quanto fuerint praestantiore ingenio praediti, tanto & stabilendæ religioni fuere studiosiores. nam ut praeteream uetustissimos illos Minoem, Rhadamanthum, & Numam Pompiliū, & alios ueteres laudatissimos, Draconem, Solonem, Lycurgum, qui ob id quod religionem

P R A E F A T I O.

religionem populo tradiderunt, dicuntur ex feris in humanam speciem homines transformasse. ij etiam, qui inter posteriores ingenij acrimonia excelluerunt, nihil prius habendum duxerunt ipsa religione: testes sunt, Iulius Cæsar, & Octavianus Augustus, qui cum summos fasces iam essent adepti, nondum tamen se arbitrabantur culmē honoris ascutos, priusquam maximum etiam pontificatum, hoc est, ornandæ ac ordinandæ religionis summam auctoritatem addidissent monarchiæ. Adeo etiam ethnicorum præstantissimi quique, de sua superstitiosa, aut certe naturali religiōe et statuenda et confirmanda fuere solliciti. Quin & illi principes, qui omnem religionē animo detestabantur, quo tamen apud populum haberentur uenerabiles, religionem, quam animo oderant, miris technis simulare soliti sunt, ut fūco illo pietatis in hominū animos callide se insinuarent. Non enim ignorabant, populo id semper per suasum fuie s̄uehementer, principem illum uirtute præditū esse non posse, cuius animus à religione esset alienus. quare & Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Antonius, et Constantius Magni Cōstantini pater, et alij plures, miris ab historiographis cōmendantur encomijs, & optimi appellantur: qui cum nondum essent Christianæ religionis intelligendæ capaces, bene tamen huius inijt̄s fauerunt: & cōtrā Neronem, Domitianum, Valerianum, Maxentium, Diocletianū, ut hominum monstra detestātur, qui nascēti religioni, quæ pietatem docet, atrocius resistunt. Adeo semper fuit in ethnicis etiam principibus, morum probitati studium ornandæ religionis coniunctū. Verum inter omnes illos principes, qui de religiōe nostra bene meriti ab historiographis celebrātur, nullos uidere est ita laudatos, ut quibus cōtigit ijs uixisse temporibus, quando religionis negotiū maxime esset perturbatum. Nec mirum, nam sicut nauclerus nullum præclarum sui specimē, nullum industriæ signū potest exhibere, nisi talis in mari oriatur tempestas, quæ prudentis gubernatoris desiderat operam: ita & principis religiosus animus, quo in sæuiorem religionis perturbationem inciderit, eo fit illustrior. hinc enim sumit occasionem, ut quam gerat animo uirtutem, re ipsa ostendat. Quapropter ij principes longe omnium sunt celebratissimi, qui in tantam religionis perturbationem inciderūt, ut nequiuerint eam (quemadmodū multum uereor nec hanc quoque posse) alio quam summo remedio, hoc est suprema ecclesiæ auctoritate sedare. Tales fuere Constantinus Magnus, Theodosius primus, Marcianus, Leo primus, Iustinianus, Constantinus itē septimus, et Sigismundus, quorum ultimus (nam de cæteris longum esset,

esset, quàm ea in re singuli operam nauarint, recensere) cum suæ ætatis
 tempore misere ecclesia schismate laceraretur, atq; esset propter hoc
 orbis Christianus in quatuor diuisus factiones, multis periculosis, labo-
 riosisq; peregrinationibus terra mariq; susceptis, non prius quieuit,
 quàm principū animis emollitis, conuocatoq; generali concilio, pax ec-
 clesie restitueretur. Hic ego, optime Cæsar, uiderem mihi uideor, te
 omni mente, cogitatione & cura, uersare insignem illā diligentiam. Si-
 gismundi, et ex aduerso præsentem hanc multo illa maiorem rerum om-
 nium perturbationem, atq; nonnihil trepidare (ut solent boni homines
 etiam tuta timere) ne omnium regum iudex Christus, hoc dissidium ti-
 bi uni, uel ob hoc maxime exprobet, aut obijciat, quoniam te imperan-
 te, aut certe non longe ante tuum in Imperio principatū, absq; tua licet
 culpa ortum, usq; adeo creuit, ut per Europam bonā hominum partem,
 cum magno & præsentis & futuræ uitæ dispendio fascinarit. Cogi-
 tas enim, quid esses responsurus, si ad hunc modum Christus te compella-
 ret. Quos Imperator Carole maiores tui, Carolus Martellus, eiusq;
 filij, & tandē Carolus Magnus, summa difficultate ad ouile ecclesie
 adduxerūt, tu ne hos religionis ægrè licet susceptæ strenuos ab eo tem-
 pore, & constantes defensores, quiq; alijs nationibus in uarias hæreses
 delapsis, fortiter semper (ut aduersus impositum onus palma) omnium
 hæreticorum insultibus restiterunt: Tu ne inquam, qui longe pluribus,
 potentioribusq; populis iura præscribis, quàm maiores illi tui, permit-
 tes, quorsum cuiq; libitū fuerit, diuagari? Huiusmodi cogitationes, si
 recte ingenium tuum nouimus, animo tuo optime Princeps sæpe obuer-
 santur. Sed macte esto uirtute, quam nunc tuæ patriæ lubens debebis:
 & medicinā tanto, et tam ancipiti morbo congruentem adhibe. Nemo
 enim ambigit, quin tam desideratum omnibus Christianis, tamq; omni-
 bus sæculis memorandum opus, per te tandem conficietur. Ad hoc e-
 nim te diuinitus destinatum, non temere agnoscimus. Monstro au-
 tem hoc omnium teterrimo tua dexteritate & sapientia edomito, lau-
 dem tibi nominis sempiternam comparabis, longe ampliorem firmio-
 remq;, quàm si Persas atq; Indos deuiceris: cum in bellis primas sibi
 fortuna partes, magnā duces & milites desumant ac uendicent. hoc ue-
 ro tuum erit, & quidem peculiariter & in solidum: tua laus ista solius
 futura est. Exigunt hanc operam à te Cæsar, maiorum tuorum exem-
 pla (ut dixi) domestica: requirit perpetua anteaclæ uita, morumq;
 constantia: & super omnia, ea quam debes ecclesie Christi, fides &
 obseruantia, ut labentem illam, atq; adeo prostratam iacentemq; eri-
 gas:

PRAEFATIO.

erigas: conſractam & diſſipatã, conſirmes: mœſtam, multisq; lachry-
 mis tuam opem implorantem, recrees atq; ſoleris, ut priſtino decori re-
 ſtituta, genuinoq; lumine ſplendens, ueterem formam recipiat, quam
 Paulus Apoſtolus paucis quidem uerbis, ſed mirũ quã ſuauius ex-
 preſſit, Ephēſijs præſcribens eccleſiaſticae uitæ diſciplinam. Ambu-
 lemus (inquit) ita ut dignum eſt uocatione, qua uocati ſumus, cum om-
 ni ſubmiſſione ac manſuetudine, cum omni animi lenitate, tolerantes
 nos inuicem per charitatem, ſtudentes per omnem quidem modum ſer-
 uare unitatem ſpiritus, per uinculum pacis, in uno corpore atq; uno ſpi-
 ritu, quemadmodũ uocati ſumus in una ſpe uocationis noſtræ: quia unus
 Dominus (inquit) una fides, unum baptiſma, unus Deus & Pater om-
 nium, qui eſt ſuper omnia, & per omnia, & in omnibus nobis.

Cuius perficiendi ratio, quoniam mihi non ita difficilis uidetur, ut
 multis uiſa eſt, ſit antummodo ſacra tua Maieſtas eam, qua ualet, dex-
 teritatem, morumq; ſuauiſſimam huic negotio adhibeat: ideo, quæ & e-
 go ea de re cogitatione comprehendere & ſcripſi, Tuæ Maieſtati dica-
 re uolui, non tam propter uulgares illas literatorum hominum dicandi
 rationes, quã eam quæ eſt omnium grauiſſima: quòd omnium morta-
 lium, alium (ut dixi) uideam neminem, in cuius ſinum, cordis mei lamen-
 ta, certiore ſpe ſolatij effudero. his nouem, reliquos additurus, ſi ita
 iuſſeris. nam his methodus duntaxat oſtenditur, qua tam multæ illæ
 quæſtiones, quæ in præſentia, in tam uarias factiones diuiſis, ingenioſis
 hominibus controuertuntur, uidentur facilimè ſimul & breuiſſimè ex-
 planari atq; diſſolui poſſe. Qui ſi nihil forſan faciant ad rem, animum
 tamen hunc ſcio non aſpernaberis, qui quod poteſt, præſtat ad uias pa-
 cis, tranquillitatisq; inueniēdis: quib. ſtabiliendis Maieſtatem Tuam
 Chriſtus ſeruet incolumem, perpetuoq; fœlicem. *Vltraiecti,*

Calendis Septembribus. Anno Dominicæ In-

carnationis M. D. XLIII.

AD LECTOREM.

N tibi syluam cogitationum, candidè Lector, quas mihi frē
 quēs dolor animi suggessit, accuratius subinde cōtemplan
 ti, quanto incommodo, hoc in Germania religionis (proh
 dolor) dissidium, ex parua licet natum scintilla, flammās
 toto orbe diffuderit. Has quorundam summatum uirorū
 sollicitā, & nimis certe acri efflagitationi subito calore con
 gessi potius, quā scripsi. qui me quoq; si diuis placet, non
 nihil præstare posse existimantes, ignauitā meam uisi sunt quasi reprehendere:
 ut qui in tātō tamq; præsentaneo maximarū rerum periculo, usquequaq; tur
 piter sterterē, multis interim alijs post alios, quæ cuiq; uisa sint, sarcindæ con
 cordiæ remediā confidenter in ipsam orbis lucem proferentibus. Illorum ego
 monitis hortatibusq; impetu quodā obtemperans, illico ne nihil agerē, cepti
 doliū Diogenis, ut in proverbij est, sursum deorsum uolutare: non profectō
 nullius spe fructus, ut ille, sed pari, quo ille, proposito, ut susq; deq; haberem,
 si quid interim alijs pro suo uel ingenio, uel affectu, conducibilius faciendū
 ē iudicarent. Ut enim ille omnium quæ agerentur, ita ego eorum quæ de præ
 sentibus controuersijs & multa scripta sunt, et quotidie scribuntur, securus,
 ad id unum, aut certe potissimum respexi, ne hoc meo Opere, in quo aliorum
 scripta non iudico, quis queri posset, suam forsan meliorem operā impediri.
 Hoc studium meum, hæc tota cura fuit. Et hoc est proinde nunc unicum uonū
 meum, ut si quod ad fructum quidem attinet, spe ducar inanē: ne amplius sal
 tem hæc mea, quā illius olim tam nobilis philosophi inanis defatigatio, pu
 blico bono incommodet. Quæ sanē trepidatio in causa fuit, cur tamen cogita
 tionibus meis explicandis uolumen destinauerim triginta sex librorum: tamē
 hic eos non simul omnes in lucem ediderim, sed nouem duntaxat: nimirum
 prout horum genius (si modo ullum habeant) fuerit lectori cōprobatu, reli
 quos postea uel additurus, uel supressurus: quippe quod conscius ipse mihi
 magnæ libertatis, multum uerear, operam meam ex tot factionib. nemini (ut
 misere nūc lacera ecclesia est) satis iri comprobatur: tamen cum ipso corpo
 re, unde tot partes dissectæ sunt, me studui conglutinare. Eapropter et reuo
 cans, quinetiam expresse et aperte depaciscens, ab hac hora haberi uolo ut re
 uocatum, sicubi uel latum pilum, & quicquid minus pilo dici potest, à sanctæ
 ecclesiæ dogmatis aberrauerim: nimirū cuiuscunq; me candidus reprehensor
 commonuerit, secunda editione, si quando forsan alios addidero, libenter id
 uel explanaturus, uel emēdaturus. Cæterum cum præter egregia ueterū uolu
 mina, quæ tam multa quotidie typographorum opera in lucem prodeunt,
 ut quantumuis diligentis uiri studium uix sufficiat omnibus perlegendis: cū
 inquam præter hæc, etiā huius sæculi tam multi scriptores sua certatim edi
 curent, quibus meliori studio natos à ueterum, & omnium calculis approba
 torum authorum lectione auocāt, suaq; scripta eorum loco exhibent cogno
 scenda: graue profectō temporis et irrecuperabile dispendium uidebar etiam
 ego tibi factururus, nisi quanto possem compendio mentis meæ conceptū per
 stringerem. Vehementi ergo parandæ pacis amore eam ubiq; rationem sum
 secutus, utinām & assecutus, ut tum breuitate sermonis, tum rerum uarietate,
 tum synceritate animi, atq; ad eō omni (ut dixi) posthabita contentione, hoc
 fastidienti seculo istam delicatam mentem cuiusuis siue ordinis siue factionis
 sis, quantula possem industria inuitarem, ad unicam saltem huiusce non ma
 gni Operis perlustrationē: ut quas easdem res uestrū nemo ferē non, sed suo
 quisq; modo, frequenter animo uoluit, non dedigneris uel semel, quomodo
 ipse

ipse meis publicæ tranquillitatis faciendæ cogitationibus eas accommodari, animum aduertere. Quod quidem si non impetrauero, inuenturas tamen opinabar & has sua (ut dici solet) labra lactucas: eatenus uidelicet, ut uel ipsa gratia nouitatis, quæ non minus in his ingeniorum mercibus, quàm in alijs solet spectatoribus adblandiri, ut inquam ipsa nouitas, si non rei ipsius, saltem authoris repente prodeuntis, qualescunq; lectores uel tantillo numero alliciat, ut excusori absq; fraude sit tantulum libellorum semel excudisse. Quid enim ueret, me quoq; sperare fructum, quem uideo passim facere omnes, quotquot post ueteres sua hodie sensa edunt: nempe ut ignauos aliquot, alioqui fortè nihil lecturos, noua editione excitent: & eos qui dudum sese euoluendis bonis autoribus fœliciter dediderant, curiosos præferim, à ueteribus bonis ad suos utinam non malos, nouitatis solum blanditijs alliciunt, qui aliàs eiusmodi quidem rerum argumèta non uersarent. Titulum autem uniuerso Operi inscripsi, De Religione instauranda. Scopus enim hic ille noster est, quò intuere, et ad quem unum assidue mentis oculis intendere per omnes triginta sex libros lector debeat. quo titulo ea ex causa libentius à me inscribitur, quod uidere mihi uideor, dissidentium animos non ita toto diametro pugnare: quin si modo infatigabilis (quod supremum in hac re puto) intercedat paranymphus, facili momento etiam cum lucro sint in eandem omnes sententiam ituri. Vt quod dicitur, Amantium iræ amoris redintegratio est: confidam in hac omnium certe humanarum, quæ sub cœlo sunt, rerum grauissima causa futurum: hoc est, ut breui totus orbis conspecturus sit, Christianæ religionis cultores sepositis odijs. uno omnes nisu conspiratum ire, in quandam etiam ipsis portis inferorum admirabilem, terribilemq; religionis redintegrationem. Nam eam quidem arbitror causam esse, cur immensa bonitas hoc tam fœuum malum, cui toties frustra remedium comparatum est, & adhibitum, tanto iam tempore tollerari. Quam tam amabilem rem, cum non credam aliquem esse, cuiuscunq; ille factionis sit, modo Christo nomen dederit, qui non summis uotis optere: ego uero etiam magno desiderio iam dudum magis magisque expectem: factum est, ut in huius operis titulo dixerim, me ecclesiasticam concordiam desiderare: ut si fortè totus labor alioqui indignus uideatur, qui laudem referat, saltem laudis parente, animi mei affectionem, prima fronte tibi facerem commendabilem. Congruebat autem cogitationum mearum syluam uniuersam, & cõfusam, certo quodam ordine digerere in classes, ceu turbam militum in cohortes. Itaq; similia similib. & uicina uicinis connectens, ueluti exercitum quendam eduxi, dato uidelicet suo cuilibet classi militari signo: hoc est, singulis libris sua inscriptione, seu nomenclatura: ut promptum sit ex omnibus argumentis quæ tractaui, quod malueris prægustare: uel etiam solum illud uorare, si fortè cætera nihil fecerint ad tuum palatum. Verum ut illum quoq; lectorem, qui fortè statuerit bonis horis hæc mea omnia pressius examinare, uicissitudine quadam nunc legendi, nunc id ipsum quod legerit trutinandi refocillare, recrearemq;, oratione concisam quidem, sed eius tamen formæ studui continuare, ut si tantummodo uelis ipsos capitum indices ueluti præterire, eandem legere possis absq; hiatus, hoc est tanquam haud interruptam. Cæterum orationem hic inuenies candidè Lector, simplicem atq; incomptam, atq; utinam non alicubi barbaram: quippe quòd præter meam ipsius ineptitudinem, ornari (ut ille inquit) res ipsa negat, contenta doceri: ut quæ non raro contra decorum orationis, propter significantiam desiderat locutiones Vandalicas, Gothicas, nouas, obsoletas. Itaq; hos nouem, quibus tres, qui hic desunt, propediem adiungam, ueluti trium phalangum primam feci, qui, distincta religione ut accipitur generali significatione, in cognitionem, affectionem, & cultum, de sola religionis

AD LECT. EPISTOLA.

prima parte, nimirum cognitione, proprie disceptant, preparantq; animum lectoris ad ea quæ alijs libris dicentur, quos totidem de affectione, & rursus totidem de cultu religionis instaurandis iamdudum parturio. Quos donec patriam, hos quæso citra liuorem expendito: et quod offenderit, citra amarulentiam commonefacito. Hæc te ante omnia etiam atq; etiam & rogatum & admonitum uolui, optime Lector.

RERVM QUAE SINGVLO-
rum librorum Capitibus tractantur,
Index,

LIBRI PRIMI.

	Cap. i. Pagina
<i>De Origine, causaq; religionis.</i>	2.1
<i>Religionis, & contrarij uitij uarietates.</i>	3.2
<i>Religionis uetustas.</i>	4.2
<i>Quibus partibus religio constet.</i>	5.4
<i>Religio rerum humanarum alpha & ω.</i>	6.4
<i>Variæ religionis species.</i>	7.5
<i>Christiana religio perfectiss. & omnium disciplinarum amussis.</i>	8.6
<i>Lapsuum à religionis cognitione gradus quàm plurimi.</i>	9.7
<i>Quæ religionis axiomata.</i>	10.8
<i>Quæ reuerentia inspiratæ religioni debeat.</i>	11.10
<i>Quæ utilitas sit sententiarum scholasticarum.</i>	12.12
<i>Christianæ religionis explicandæ plures rerum cognitiones, præter iam dictas, sunt necessariae.</i>	13.13
<i>Articuli religionis.</i>	14.13
<i>Quòd religionis cognitio & affectio, cultu & obsequio exprimendæ sint.</i>	15.15
<i>Qualis sit religionis societas.</i>	

LIBRI SECVNDI.

<i>Dissidium religionis, omnium pestilentissimum.</i>	1.17
<i>Quid differat desertor ab impio, blasphemus, ac uacillante.</i>	2.19
<i>Desertorum & recusatorum uarium genus.</i>	3.20
<i>Qualis ad pertinaciam progressus.</i>	4.21
<i>Qui desertores dicantur hæretici.</i>	5.22
<i>Hæreticus cur non tolerandus.</i>	6.23
<i>Qui pertinacem docet, operam perdit.</i>	7.25
<i>Quo pacto cum hæreticis siue priuatim, siue publicè congregiendum.</i>	
8.26	Desertor

CAPITVM ELENCHVS.

Desertor populari, hæreticus etiã publico iudicio persequendus.	9.28
Cui poenæ hæreticus obnoxius sit.	10.29
De naturali religione etiam secularis iudex cognoscit.	11.30
Ciuum potior pars & princeps ad naturalem religionẽ retinendam, seu amplectendam compellere cæteros possunt, ad suscipiendam uero inspiratam non possunt.	12.31.
Aduersus hæreticos iusta belli causa.	13.33.
An hæretico seruanda fides.	14.34
Trium rerum præposterum studium Christianam rempubl. pessum dedit.	15.35

LIBRI TERTII.

Qui uacillantes.	1.37
Præter uacillantes, sunt & lethargici, & neglectores religiõis.	2.38
Quanta sit anxietas uacillanti.	3.39.
Cuilibet parum insolitæ doctrinæ prospiciendum.	4.40
Prætorum curam magistratum habere decet.	5.43
Quatenus ad unumquẽ pertineat fulcire uacillantes.	6.44
Quomodo lethargici & religionis neglectores curandi.	7.46
Quomodo uacillanti medendum sit.	8.49
Quomodo occurrendum his, qui in ijs quæ religioni affinia sunt, errant.	9.51.
Quas formas Apostoli tradiderunt ad errores conuincendos.	10.53
Quod diligens omnium quæstionum cõsultatio fieri debeat, ante summum congressum.	11.55

LIBRI QVARTI.

Quid Ecclesia.	1.63
Quo tempore regnum Ecclesiæ coeperit.	2.65
Quod ipso die Pentecostes gregi Christiano Ecclesiæ uocabulum impositum sit.	3.68
Ecclesiæ, seminis instar, triplex status.	4.70
Vniuersus priorum rerum ordo Ecclesiastici regni nuncijs.	5.73
Quæ Christus à cœna patrem orauit, impetrauit die Pentecostes, quando Ecclesia coepit.	6.74
Qua forma loquendi propheta, Lucas, & cæteri huius diei acta descripserint.	7.79
Mirifica signa ueteris religionis sub aduentum nouæ pedetentim abolita.	8.86
Quod primæ Ecclesiæ gloria perpetua sit.	9.88

CAPITVM ELENCHVS.

LIBRI QVINTI.

<i>Ecclesiæ progressus humano fit adminiculo.</i>	1.89
<i>Multiplex opportunitas celeris progressus ecclesiastici regni.</i>	2.90
<i>Ex quibus hominibus Ecclesia propagata sit.</i>	3.91
<i>Apostoli accepto spiritu profecerunt pedetentim.</i>	4.93
<i>Gratiam accepti spiritus Apostoli sensim transfuderunt.</i>	5.95
<i>Quis Christianus Catechismus.</i>	6.97
<i>Quæ Christiana professio.</i>	7.101
<i>Quid auditores fecerint ad Ecclesiæ progressum.</i>	8.104
<i>Ecclesiæ indoles, ut ab oppressionib. redeat ualidior.</i>	9.105
<i>Ecclesia hostes proprijs ipsorum armis contundit.</i>	10.107
<i>Quibus modis Apostoli hoc breui tempore Ecclesiam tam late propa- garint.</i>	11.109

LIBRI SEXTI.

<i>Quod uaria sint ornamentorum genera in Ecclesia.</i>	1.111
<i>Quod cuiq; membro suum munus & officium sit.</i>	2.112
<i>Apostolatus fons ecclesiasticorum ordinum.</i>	3.114
<i>Membrorum ecclesiasticorum triplex status.</i>	4.118
<i>Quod sit membrum Ecclesiæ perfectum, quod imperfectum.</i>	5.120
<i>Quis uerè dicatur eiectus ex Ecclesia.</i>	6.122

LIBRI SEPTIMI.

<i>Iuris administrandi quot sint partes.</i>	1.124
<i>Iuris administrandi necessitas.</i>	2.125
<i>Iuris administrandi uarijs scopus.</i>	3.126
<i>Magistratum uariæ formæ.</i>	4.ead.
<i>Quæ sit iuris administratio secularis.</i>	5.ead.
<i>Quomodo potestas gladij accesserit.</i>	6.127
<i>Iuris administratio secularis, Mosaicæ religionis aduentu sublata, Euangelio uerò confirmata est.</i>	7.129
<i>Noua religio secularis administrationis censor.</i>	8.130
<i>Christus secularem iuris administrationem sæpius oblatam respuit.</i>	9.131
<i>Rectorib. ecclesiarum etiam species dominationis uitanda.</i>	10.ead.
<i>Præfecti ecclesiarum, præter sollicitudinem, habent etiam iuris admi- nistationem.</i>	11.132
<i>Christiana iuris administratio quæ sit, & quid ea differat à Mosai- ca & seculari.</i>	12.133
<i>Christiani iuris quadruplex genus.</i>	13.135
<i>Ius rerum edendarum immutari non potest, aliud potest.</i>	14.136
<i>Habent ecclesiarum præfecti etiã iuris disceptandi auctoritatẽ.</i>	15.137

CAPITVM ELENCHVS.

De omnis generis controuersijs ecclesiarũ præfecti suo modo cogno- scunt.	16.138
In quibus disceptatio ecclesiastica imitetur secularem.	17.139
Insiurandum ad exquirendam ueritatem necessarium.	18.140
Quod prouocatio patrona sit, & uindex ueritatis, et quare superioris iudicis sententia ualidior sit.	19.142
Quæ & quantarum uirium sit coërcitio ecclesiastica.	20.143
Quòd uaria sint anathematis genera.	21.144
Habet præter anathema alias coërcitiones Ecclesia: quibus omnibus qui non paruerit, ad seculare imperium erit remittendus.	22.146
Ecclesiarũ præfecti pœnas contumaci præscribunt, quas ipsi infligere non possunt.	23.147
Multa esse utriq; foro communia.	24.148
Quid iurisdictionis ecclesiastici habeant ex hominum donatione, quid non.	25.149
An liceat, & quo animo liceat Christiano litigare.	26.150
Duæ litigandi formæ Christianis peculiare.	27.151
Quæ sit forma Christianæ actionis, & accusationis.	28.153
Cur Christianis tam strictè uetitum, ne litigent apud iudicem infide- lem.	29.154
Quomodo agendum cum aduersario disparis religionis.	30.155
LIBRI OCTAUI.	
De origine scripturæ.	1.156
Tam noui quàm ueteris testamenti scripturam diuino afflatu scriptam esse.	2.159
Sacri libri ueteris testamenti qui sint, quibus authoribus, quo loco & tempore & idiomate cõscripti, et in quem ordinem redacti.	3.162
Qui libri qua ratione Hebræorum canoni non ascribantur.	4.164
Qui libri qua ratione à Septuaginta sint translati.	5.167
Quas ob causas oportuit scripturas ante Christi aduentum transferri in aliam linguam.	6.170
Post Septuaginta interpretum translationem, suas primùm Hebræi scripserunt <i>diuinae</i> .	7.172
Noui testamenti libri qui, à quibus, qua lingua, & quo ordine sint con- scripti.	8.173
Scripturæ sacræ, quanquam paræ sunt authoritatis, una tamem pars altera & nobilior & dignior est.	9.178
Vnde discerni queat, sacra quæ sit scriptura, et quæ prophana.	10.182
Sacras	

CAPITVM ELENCHVS.

<i>Sacras literas esse uetustiores prophanis.</i>	11.184
<i>Variis scripturæ usus.</i>	12.185
<i>Sacrarum rerum enarrandarum rationem aliam esse, quàm prophetarum.</i>	13.186
<i>Sacræ scripturæ sensus mysticus est, & multiplex.</i>	14.188
<i>Quale studium esse debeat sacrarum literarum.</i>	15.191
<i>Directricem Christianæ religionis, non esse solam scripturam sacræ.</i>	16.194

LIBRI NONI.

<i>Quomodo primùm nati sunt ritus.</i>	1.197
<i>Quo loco & dignitate habiti fuerint ritus ab exordio rerum.</i>	2.199
<i>A tempore Abrahami rudimenta Mosaicarum institutionum partim introducta.</i>	3.200
<i>Præter legem scriptam ritus erant multi, quib. populus Israeliticus gubernabatur.</i>	4.202
<i>Ecclesia solis ritibus primùm creuit.</i>	5.203
<i>Præstantiorẽ partem doctrinæ suæ Apostoli non scripserunt.</i>	6.204
<i>Quod pro temporis & rerum conditione, pedetentim Apostolis, eorumq; successoribus perfectior euangelicæ doctrinæ cognitio data est, & semper dabitur.</i>	7.205
<i>Ritus, controuersiarum omnium, & præsertim sacrarum, supremus censor.</i>	8.206
<i>Præter dictos ritus esse quoddam tertium genus rituum.</i>	9.207
<i>Verbi quàm scripti, & rursum operis quàm uerbi efficacior doctrina.</i>	10.208
<i>Ritus à quibus, & quomodo in communitatem religionis introducantur.</i>	11.209
<i>De ritibus olim non minor patribus, quàm de scripturarum integritate sollicitudo.</i>	12.211
<i>Vnde cognosci queat, quis uerè ritus ecclesiasticus sit, quis non.</i>	13.212
<i>Refutatio quarundam obiectionum.</i>	14.216
<i>Quomodo corruptela malæ consuetudinis tollenda.</i>	15.218

F I N I S.

DE INSTAVRANDA RELIGIONE
LIBER PRIMVS, QVI EST
PROPRIE DE RELIGIONE.

De origine, causaq; religionis. I.

INTER Deum, & illud diuini opificij miracu-
lum, quem hominem appellamus, naturalem
quandam ueluti necessitudinem esse, quæ facit,
ut hominis animo quædam intenta semper in
Deum cogitatio insideat, uel illud certissimo in
dicio est, quod in rerum toto orbe memorabi-
lium historijs inueniamus etiam efferas quasq;
nationes, in ijs quæ sunt supra nos, sit ne Deus,
& quid, ac qualis sit, maiorem in modum fuisse occupatas. Minus er-
10 go mirum uideri debet, si easdem quæstiones homines ingeniosi ma-
gis sollicitè tractarint: sicut & hodie, quo quisque ab inhumanitate re-
motior, atq; ingenio eminentior est, eo quoque uehementius id genus
inuestigationibus angitur. quæ certè supremæ sunt omnium, quæ in
mentè hominis cadere possunt, cogitationū. Constans uero quæ hinc
nascitur persuasio, nempe quandam esse in uniuerso arcanam uim hu-
mana superiorem, hominibus suspiciendam, religio ab omnibus dicitur:
siue à relegendo, siue à reeligendo, siue à relinquendo, siue deniq;
à religando (uarijs uarie sentientibus) parū refert. Quam quidem uim,
seu naturam, Latini Deum appellant à Græco uocabulo *θεο*, quod ti-
20 morem notat: iuxta illud Statij: Primus in orbe Deos fecit timor. ut re-
ligio sit nō quilibet metus, sed timor cum reuerentia rei supra hominē
uenerandæ. Cum uerò huiusmodi (ut dixi) persuasio fons sit religio-
nis, quæcunq; deinceps ex huiusmodi persuasione ueluti ex radice pul-
lulant, facile intelliguntur ad religionis sanctitatē pertinere, intraq; uo-
cabuli religionis ambitum aliquo modo comprehendi.

Religionis, & contrarij uitij uarietates. II.

30 **T**A tamen, ut sola, quæ uera est religio, nomē hoc mereatur:
quæ uerò falsum Deū, aut uerū quidem, sed fallō ac uanè me-
tuit, teste Varrone, superstio nuncupet. eatenus em̄ super-
stitionē is à religione secernit, quod superstiosus Deos ti-
meat ut dominos, religiosus uereatur ut parentes. Verum siue uana ho-
mines religione, siue uera teneantur, certū est omnes prædictæ persua-
sioni, tanquam totius religionis basi inniti. Porrò inde ad ulteriores de
Deo siue percunctationes, siue cogitationes progressi, uidelicet quid
& qualis sit Deus, & si quæ hinc maiores cogitationum intentiones
A emer-

emergere possunt, inuestigantes, tam uariè semper homines de his senserunt, & hodie sentiunt, ut nulla nationum fuerit, quæ totam: nequella (nisi fuerit prodigiose barbara) quæ non aliquam certitudinis partem rerum ex fonte religionis prodeuntium attigerit. ita fuit diuersa portione distributa semper religio per omnes totius mundi nationes, quasi sua cuique portio fuerit assignata: quare & hodie facile non esset, religionum diuersitatem certo numero & ordine explicare.

Religionis uetustas. III.

Gen. 2.

Rius uero quam pergamus, quid nam rei religio sit, accuratius expendere: quam ea sit uetusta, uideamus. Constat autem ipsam mox à rerum initio unà cum homine natam esse. Hoc præterquam quod scriptura docet, etiã ratione facile est intelligere. Nam primū hominē (dum animo ille uolueret se haudquaquam æternum fuisse, sed nuper ortum) illico cogitasse consentaneum est, quæ illa esset natura, quæ ipsum cōdidisset. Non enim ignorauit illud postea celebratissimum apud philosophos, nihil posse semetipsum condere ex nihilo. & cum se unicum, solumque hominē cerneret, facile intellexit, non se fuisse per aliquam parem sibi naturam productum, quemadmodum homo hominem procreat. multo magis & hoc intellexit, quod neque per aliquam inferiorem se naturam prodijisset: cum per se notum sit, nullam rem posse ultra limites suæ potestatis effectum extendere. Quæ dum mente reuolueret, quomodo potuit dubitare, quin præpotens illa hominis conditrix natura modis omnibus, ne tam præclari beneficii immemor uideretur, sibi esset colenda, obseruandaque: quandoquidem ipsa per se ratio nos admonet, ut ea quæ eminentioris cuiusdam potestatis sunt, iudicemus optimo iure ueneranda, etiam si inde nihil beneficiorum expectemus. Cum uerò, ut dixi, homo hæc ipsa secum diligenter animaduersa perpenderet, dubium non est, quin eandem naturam agnouerit uitæ gubernatricem, quam prius agnouerat uitæ suæ autorem. Per quæ duo cum natura conditrix de homine ueluti periculum fecisset, et is se inclinasset in contrarium: eadem pro sua prudentia & nostri sollicitudine, tertium quoddam ad religionem incitamentum addidit. Hominē itaque in primi status conditione bonis omnibus abundantem, uoluit post scelus admissum omnium rerum penuria premi, ut quem prima illa beneficia satis non instigassent, ipsa multarum rerum indigentia coactum doceret, eius opem, à quo pendere ipsum oportet, implorare: ut ita nouis cotidie beneficijs deuinctus, aliqua ex parte mutuū illi amorem, beneficiisque accepti memorem animū homo præstaret, quod caput est religionis.

Quibus partibus religio constat. IIII.

A tribus potissimum partibus absoluitur, cognitione, affectione, & cultu. Quarum duæ primæ reconditæ sunt in homine, illa quidem in intellectu, hæc autem in uoluntate: at cultus

cultus è contrario extrinsecus fit, qui est eiusmodi abstrusæ atque con-
 tentæ in mente religionis exhibitio. Cognitio autem ueluti anteambu-
 lo est affectionis, & hæc pariter ipsius cultus: non contrà, neque enim
 affectio nisi præcedente cognitione, neque cultus nisi ambabus illis
 præcedentibus existit. Itaque si uelis perfectam, & omnes partes suas
 comprehendentem religionem definire, dicito religionem esse reueren-
 tiæ omnipotentis numinis sinceram expressionem, ita quidem ut co-
 gitatio omnipotentis prouidentiae exordium, reuerentia autem inde
 enascens progressio: ipsa uerò eiusdem reuerentiae representatio, cul-
 tus, atque adeò consummatio religionis, aut si mauis, consummata re-
 ligio sit. At dispiciamus, quid nã in rebus humanis ipsa prima religio-
 nis pars queat efficere. Vt enim ostium in cardine, ita humanæ uitæ in-
 stitutio uoluitur sine dubio, reuoluiturq; in ea religionis parte, quæ
 cognitione constat. Nam hominum uita omnino absque religione
 uiuentium, quid distat à uita pecudum? At quotquot religione tenen-
 tur, ij suam religionem tanquã pro Lydio lapide habent uitæ suæ in-
 stituendæ: unoquoq; pro ea quam amplexus est, religionis cognitio-
 ne, actiones uitamq; suam moderante. ut si qua illius decretis atq; præ-
 ceptis consentanea sint, tanquam rectè iusteq; factis gaudeat: sin repu-
 gnent, quid uitandum sibi, fugiendumq; deinceps sit, illorum admo-
 nitu discat. Ita enim usuuenire uidemus, ut pro suo quisq; religionis de-
 lectu uel sectetur, tueaturq; uel etiam aspernetur singula & fugiat: pe-
 rinde ut ab eo probari hæc existimat, quem religionis suæ principem
 agnoscat. Quod usq; adeò uerum est, ut hac religionis parte, quæ ad co-
 gnitionem spectat, uel parum mutata, non aliam mox uideas totius hu-
 manæ uitæ mutationem, q̃ uidere licet, cum tota nauigij moles aliò,
 penè dixeram in cōtrarium uertitur, si parum suo loco gubernaculum
 moueatur, scopo nempe, quò cursus dirigebatur, transmutato. Hac au-
 tem parte ueluti basi constituta, quæ inde exoritur affectio religionis,
 partim antrorsum respicit ad præuiam cognitionem, partim ad conse-
 quentem cultum. Prior enim respectus est, ut uerè uelit & amet eum et
 talem Deum esse, quæ & qualem religionis cognitio dicitur. Hinc per-
 gens actiones exhibere, quibus studeat numini, qd pro Deo amplexa
 est, gratificari, iam ad religiosum cultū uergit. ita ut ad primū illum re-
 spectū cultus nihil ferè attineat: cōtrà tamē ita à secundo pendeat, ut im-
 periū à causa proxima imperante. Quicquid uero fecerit homo studio
 gratificandi numinis, id appellamus religiosum cultū. Sed cum horū
 pleraq; proximorū inseruiant utilitati, fit ut ferè ambiguã habeant signi-
 ficationē: quippe & ad cultum numinis, et ad humanã *συντάξιν*, hoc
 est, si dicere liceat, cōpansionē indicandam, pariter idonea. Quare is de-
 mū actus proprie cultus dicitur, qui nō nisi cultus est: hoc est ad nihil
 aliud solitus exhiberi, quàm ad attestandam latentē in corde religionē.
 Cuiusmodi cultū cōsueuimus sacrū quoq; aut sacrificium nuncupare.

Acc religio unicum rerum humanarum gubernaculum est. Nam licet mutuae opis indigentia coegerit homines in celebratissimas istas societates domorum, pagorū, ciuitatum, prouinciarum ac regnorum: eae tamen omnes dicto citius dissoluerentur, atque adeo rescinderentur, nisi religionis nexu essent ligatae: quod uidelicet tam possibile sit, religione uacuos homines ullam societatem retinere, quam feras beluas placidi conuictus mansuetudinem, qui uero religione ducuntur, dum cogitant gratas esse superis huiusmodi societates, student alter alteri facere, quae purant à numine, quod pro Deo habent, ad earum societatum conseruationem postulari: sicque mutuam uitae consuetudinem tranquillam agunt, ac iucundam. Propterea legum quoque conditores consueuerunt legum suarum auctoritatem, non aliò, quam in Deos ipsos referre: ita ut si uerè non possent, fingent tamè eas sibi à dijs singulari dono traditas, ueluti regulas quaedam constituendae ciuili societati maximopere necessarias. Quarum, ut par est, primas statuunt, quae ius publicum faciunt: hoc est, quae non ad huius, aut illius partis, sed ad totius corporis politici statum spectant: & quibus multa illa, officijs atque actionibus tantopere inter sese distincta politici corporis membra, in unitate tamen tranquillae ac iucundissimae coniunctionis continentur. Verum in iure ordinando, ea quae ad religionem attinerent, ijs semper proposuere, quae spectarent ad magistratum ciuilem: tanto aestimantes hanc altera parte potiore, quanto diuina potiora sunt habenda humanis, ut religionem ubique gentium uideas omnium humanarum rerum initium & perfectionem.

Variarum religionis species. VI.

Vm uero percunctationes, quae ad religionem pertinent, summae, ut ab initio dixi, ac proinde difficillimae sint omnium quae in mentem hominis cadere possunt, cogitationum: profecto in nulla alia re mortales tam facile hallucinantur. ideoque in nullo rerum genere, plus errorum, uastiusque pelagus controuersiarum repereris. Huic malo Deus, quae sua erga homines miseratio est, uolens tempestiue occurrere, iam inde ab orbe condito selectis quibusdam suam illam, eandemque proinde certissimam religionem inspirauit, quam deinceps pro humanae mentis captu magis ac magis auxit ac prouexit, quae res peperit religionum uarias species, unam, quam inuentam uoco, quod ea sit hominum industria excogitata: aliam, quae diuinitus est inspirata. Quarum illa intra humanum captum consistit: haec uero omne prorsus ingenium humanum, modo illud simpliciter suis metiamur uiribus, excedit. Et dubium non est, quin unaqueque nationum aliquam inuenta religionis partem habeat. Contra uero fit in religione inspirata: haec enim peculiaris est solis illis, quos ad hoc Deus, ut modo dicebam, ex uerso

uerso hominum genere selegit: tantum eos supra cæteros omneis ho-
 mines extollens, ut si alios cum his conferas, alij tanquam beluæ, hi ue-
 rò ueluti dij uocandi, habendiq; sint, ipso Deo teste, dum ait: Ego dixi, Psal. 81.
 quod dij estis uos, & filij excelsi omnes. eo nimirum, quòd ad ipsos pe- Ioan. 10.
 culariter admirabilis ille diuine religionis sermo emanarit. Quibus et
 si in hoc conuenit, quòd utraq; religio arcanam illam, & summam om-
 nium naturam agnoscat: differunt tamen quum in alijs, tum in hoc in Ad Hebr. 8.
 primis, quòd inspirata etiam mediatorem quendam celebrat, qui homi-
 nibus, quotquot illi obtemperauerint, uia, ueritas & uita, atq; adeò opti-
 10 morum Dei donorum ueluti fons sit: qui propterea nuncupatus est
 inter Deum & homines mediator, quòd iræ diuinæ, maledictioniq; illi
 intercesserit, in quam propter insignem à summa natura defectionem,
 inciderat homo. huius enim culpæ deprecandæ, diluendæ, ac pensan-
 dæ causa, coelestis illa religio electis hominibus diuinitus fuit inspirata:
 nimirum, ut eius ductu felices illi antè alios primam cõditionem, à qua
 exciderant, ueluti relegendes, redeant ad mentem, seseq; eidem summæ
 naturæ religient, hoc est denuò deuiant, reelecto nimirum Deo, quem
 reiecerant, & relicta in quam abierant, exitiali illa defectione. Harum re-
 rum nihil nouit religio, quam ipsi homines excogitarunt. Est autem in-
 20 spirata religio duplex. Altera enim iam inde ab initio apud electos ho- Ad Hebr. 3.
 mines regnauit, à magno illo publicatore suo dicta Mosaica: altera ue-
 rò ab diu desiderato nuncio, Euangelica dicta est. quem enim illa præ-
 stolabatur uenturum, hæc iam uenisse sibi gratulatur: à quo etiam co- Acto. 11.
 gnomen illud inclitum ante aliam sortita est, ut peculiariter uocetur re-
 ligio Christiana. Porrò quæ per orbem aliæ à Mosaica & Christiana
 fuerent religiones, equidem non ausim dicere omneis prorsus fuisse ua- Ad Rom. 13.
 nas. Nam de quibus Paulus affirmat, quòd Deum ipso etiam Deo re-
 uelante cognouerunt, nimirum inuisibilia Dei, per ea quæ facta sunt,
 comprehendentes, exq; temporis ordine sempiternam illius uirtutē ac
 30 diuinitatem intelligentes: quis ausit dicere, Deum alia, quàm sana eos
 instituisse, rectaq; religione: tametsi, ut idem ait, maxima eorū pars mox
 reciderit ab eadem: quòd uidelicet Deum quidem cognoscentes, at nō
 ut Deum honorantes, uani stultiq; facti sunt, in illis sapientissimis excel-
 sisq; cogitationibus suis.

*Christiana religio perfectissima, & omnium di-
 sciplinarum amussis. VII.*

40 **S**ed antecellit omni alij religioni Christiana in multis. Pri-
 mū quòd hæc sola gloria de assidua præsentia sui instituto
 ris. quis enim legumlatorum unquam dixit, quòd hic suis:
 Ecce ego uobiscum sum omnibus diebus, usq; ad cõsumma Mat. ult.
 tionem seculi. Deinde cum cæteri latores legum magni ducerent, si su-
 premi numinis nunciij in legibus suis ferendis haberentur: solus Chri-
 stianæ

Matt. 5.
Ad Hebr. 2.

Gen. 2.

Ad Ephes. 5.

Ioan. 2.

Christianæ religionis autor, non uolens nuncijs, quod præcipuum maximumque erat, committere, se palam ut autorem, atque adeo omnium dominum gessit, omnis enim alia lex naturali rationi, aut maiori cuidam, quam sit ipsius legislatoris, auctoritati incumbit: Christiana uero eam dignitatem sola obtinet, ut præcipua ex parte omnem naturalem rationem excedens, soli innitatur sui legislatoris, & non aliunde emendicatæ auctoritati. Postremò hæc maximè commendat id, quod ab eo sit promulgata, qui legem omnibus suis numeris absolutam, perfectamque tradidit. Quæ etsi tempore postrema sit, uoluit tamen ut tanta res mox à primo rerum exordio ueluti è longinquo ostenderetur. Nam ut Adam per memorabilem illum soporem, latere suo educiam Deo obstetricante uxorem uidit, præfaga mente intelligens, Paulo testante, quid rei factum illud præfiguraret, dixit: Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea, quamobrem relinquet homo patrem suum, & matrem suam, & adhaerebit uxori suæ, et erunt duo in carne una: ijs nimirum uerbis uaticinans (ut quidem Paulus ea prima, ni fallor, primi hominis uerba explicat) è cœlis uenturum Christum, qui cœlesti patre relicto carnem induens, cum humano genere fecurus contracturus esset nunquam dirimendum. Ita ab ipso statim rerum exordio quoddam *πρωταρχειν*, atque rudimentum fecit Deus perfectissimæ, quæ in fine tandem seculorum futura esset, Christianæ religionis: non autem tunc primum, quando & Abraham illius aduentum præuidit. Ad hæc religionem, ut ad Lydium lapidem, omnes quæ occurrerint, hallucinationes aut ambiguitates atterendæ erunt et examinandæ. Nam cum illa cognitio, quæ alterius futura est directrix, dignior & perfectior esse debet, quam sit ea quæ ad huius præscriptum fuerit corrigenda, nec alia cognitio præter religionem inueniri posset, quæ dignior sit & præstantior: ipsius religionis directrix regula extra religionem querenda non est. quare quæ eminentior alia fuerit, eadem ipsius examinatrix erit accersenda: nempe publica priuata, eruditorum plebeisque, inspirata inuenta: Christiana autem simul omnium, utpote omnium suprema. Hæc enim cum quasi princeps, omnium aliarum censuram habeat, alterius religionis iudicio non subijcitur. Cæterum quando hac præcipue tempestate, huiusmodi hallucinationes & errores, aut si mauis præstigia etiã in Christiana religione maximo cum periculo emergunt, hic labor ad hoc unum à nobis suscipitur, ut quid nã illud sit ostendam, quod has circa Christianam religionem quotidianascentes ambiguitates, ut doctor, arbiter, siue iudex decidere possit.

Lapsuum à religionis cognitione gradus quamplurimi. VIII.

T cum nihil ita integrum homo seruare possit, ut in eo non aliquando peccet, certè propter imbecillitatem humanam facilius errauerit in his quæ ad religionem Christianam spectant: & eo perniciosius, quo ipsos fontes religionis propius læserit. In singulis enim partibus delinquitur, sed non pari flagitio uel culpa. is enim qui in cultu errat, simpliciter errasse dicetur: secus in alijs duabus.

duabus. Nam ab affectione religionis si quispiam defecerit, cultum simul neglexisse merito uidebitur: si uero à cognitione deflexerit, iam certe & ab affectione et cultu (nam hæc duo ab illa quasi à cardine pendēt) alienus erit. Cum autē sint uarij religiosarū cognitionū gradus, prolapsionū quoq; à religiosa cognitione par est uarietas. Vt em̄ in alijs omnibus scientijs siue artibus, ita in cognitionib. pertinentibus ad religionem, earū potissimū ratio haberi solet, quæ Græcis axiomata, Latinis dignitates, Ciceroni enūciationes dicuntur: nimirū prima illa principia, quæ cum sint omnium fontes, neq; his notiora inueniantur, ex iisdē omnia alia quæ ad illas cognitiones pertinet, deducuntur. Que uerò ex religionis axiomatis, ut sunt multa et uaria, colliguntur, spectant quidem, ut meminimus, ad ipsam religionē, sed modo & gradu multū diuerso. quare etiam nō eodem habenda sunt loco, quæ inde quoquo modo tracta fuerint. Nam ex eodē axioma aliud alio uicinius profluit, et quæ ex axiomatibus nō euidēt, sed probabili deductione cōsequuntur, nemo dixerit pari habēda existimatione cū illis, quæ ex eisdem necessaria, & euidenti cōsequentiā fuerint collecta. Voco probabilem consequentiā, si uel aliqua propositionū, uel ipsa ratiocinatiōis forma probabilis est dūtaxat. Vt itaq; lapsuū à religiosa cognitione differentias penitus perspicias, gradus quosdā cōstituas oportet: nēpe ut eū qui in aliquo axioma errat, grauius dicamus labi, q̄ si offenderet in eo qd ex axioma esset deductū, et in deductis perniciosius peccare, eū qui errat in hoc qd euidenti, q̄ quod ex probabili dūtaxat cōsecutione manasset, rursus eum in maiore errorē rapi, qui labitur in eo qd ex solis religionis axiomatis sumptū esset, q̄ si quid eis ex prophanis addideris: & ut semel dicā, quod id in quo quis errat, imbecillius aut remotius effluxerit à fōte, hoc est religioso axioma, eo leuius peccat. Has propagationes & deductiones in infinitū trahere licebit: quæ tamē omnes, modo necessaria cōsecutione fuerint propagate, sub religionis ambitu cōprehendunt. Et quia hæc deductiones sunt interminatæ, fit ut hallucinationes nō minus infinite sint, una tamē eo plus altera exitialis, quo ueritas, quæ illis contraria est, propius aut firmiori cōsecutione ab ipso axioma fōte fuerit deriuata.

Quæ religionis axiomata. IX.

Hæc autē unum axioma, qd uidetur fons esse omnium quibus religio inspirata cōstat axioma: illud nempe, naturā illā supremā neq; falli posse, neq; fallere. quantū alia sunt isto priora, omnibusq; tā inuentis q̄ inspiratis religionibus ex æquo cōmunia: ut illa, Deus est, homo est Deo curæ, Deo patent cordis secreta: ex quibus & peculiare illud iam positum inspiratarū religionū axioma, sumptum est. Habet tamen unaquæq; religio sua sibi axioma: quæ quidem certum est perpauca esse in ea quam inuentam uocauī, propterea quod rariora in scientijs, artibusq; (quas, ut religionem inuentam, natura peperit) inueniri soleant, coalescit tamē hinc magnus deductorū numerus,

quibus artes seu scientias constare dicimus, quod non ita fit in religione inspirata: tam enim hic sunt axiomata frequentia, ut oceanum dixeris, quaecunque enim Deus unquam ad peculiarem, & ueteris & noui populi usum reuelauit, axiomata omnia cēsenda sunt. Quot ergo ex tā magno axiomatum Oceano flumina certarum conclusionum deducta putas: quæ per uarios alueos descendunt, multosq; riuulos ingreditentia, axiomatum suorum uim secum deuehunt. Habent autem tot illa inspiratæ religionis axiomata hoc peculiare, ut præter morem aliorum axiomatum, tum religionum, tum scientiarū, artiumq;, ipsa ita sint inter se conglutinata, ut eorum uel minimo labefactato, simul pessum ruant uniuersa: quemadmodum si lapide uno ablato, tota ædificij moles corrueret. quod in omnibus alijs scientijs seu artibus ita se non habet: quia harum unumquodq; axioma peculiarem, & quasi propriam lucem, persuadendiq; uim habet: ut si uel maximum labatur, nō sit propterea necesse, eiusdem scientiæ aliud quoduis labi. Contrā uerò fit in religione inspirata. huius enim axiomata unius numinis autoritate fulciuntur: ideoq; non diuersam, ut illa, sed eandē ab eodem numine probationis rationem trahunt.

*Quæ reuerentia inspiratæ religioni
debeat. X.*

Nunc quæ cuiusq; religionis cognitioni reuerētia debeat uideamus. Varios uarijs modis, ut alicui rei assentiātur, adduci solere, credo omnibus notissimum. id autem plerumq; tribus modis fieri uidemus. Vt esse monocerotes, aliter nouit Indus, qui hæc animalia uidit: aliter philosophiæ studiosus, qui legit, quæ Plinius, aut Solinus de ijs scripsit: aliter uerè religionis cultor, qui nō ignorat Mosē, Iob, Dauidē, & Esaïam id genus animantis sapius meminisse. Primus ea nouit per experiētiā, ideoq; euidenter: alter uerò ex opinione, probabiliter duntaxat: hic autem lōge alio modo, nempe firma ac stabili fide. Iuxta quam assensuum differentiam fateri oportet, cuiuslibet rei ad religionem pertinentis triplicem esse cognitionem, quod clarius uidere licebit, si tali exemplo illustretur. Vnū esse Deum, spiritus coelestes euidenter uident: præclarissimi quique philosophorum probabiliter opinantur: & fideles firmiter credunt. fatendum ergo, angelorū, philosophorum, & fidelium religionem, non tam iuxta res cognitās, (quippe quòd multæ sint res ipsis tribus cōmunes) q̄ iuxta rationes, formasq; cognoscēdi differre, uidelicet firmiter, probabiliter, euidenter. Inter quas ea est naturæ quoq; diuersitas, ut euidens quidē clarior, firmus uerò assensus certior securiorq; sit: uterq; uerò adductis aduersus se rationibus nihil cōmoueat, quippe quas ille quidem derideat, hic uerò etiam oderit, nisi ob hoc fortè habeat gratas, ut allatas iugulet, quemadmodum in disputationibus fieri uidemus. Assensus autem

autem probabilis contrà se habet. hic enim id, quod cogitat, uariè ex-
 pendens, modò huc, modò illuc inflectitur. Præcipua autem inter eas
 differentia hæc est, quòd firmus amet præ ceteris prodire in lucem, so-
 lus enim eam uim nanciscitur, ut quoslibet cruciatus subire malit, quàm
 occultari uel dissimulari: quem assensum ijs etiam debemus, quæ sunt
 communia principia tam naturalis, quàm inspiratarū religionum: ce-
 teris autem non item. Nam humanis excogitationibus haud ea, quæ di-
 uinæ autoritati debetur, fides adhibenda. est quæ hæc summa inter inspi-
 ratas, alias quæ religiones differentia. Cæterum quæ hinc iuxta doctrinæ
 10 ordinem deducuntur, siue ea procul, siue proxime fontem exoriantur,
 non eundem dignitatis gradum, quem prima principia, retinent. talis
 enim ordo doctrinæ esse debet, ut ex notioribus ad ea quæ nota non
 sunt, procedendum sit: non autem ea ratione, qua quidam ex meris du-
 bijs, siue falsis, subinde etiam impossibilibus euidentibus aliquod colligere
 solent. Vnde fateri cogimur, ut quo quid longius, aut propius è fonte
 emanarit, pro qualitate etiã deductionis, qua emanauerit, nempe pro-
 babilis, aut euidentis, aut firmæ, ita minorem uel maiorē assensum me-
 reri: hoc est, aut medium inter firmum & formidolosum, aut medium
 inter firmum & euidentem, aut firmum quidem omnino, sed gradu ta-
 20 men firmitatis nonnihil diminuto: propterea quòd omnem fontē co-
 gnitionis necesse sit, ut & paulo antè dixi, non solum notiorē clario-
 rem quæ, uerum etiam certiorē esse quibuscunque riuulis, siue proxime
 siue procul ab eodem deuolutis. Si uerò aliquid fuerit, cui dicta re-
 uerentia non deberetur, intra inspiratæ religionis ambitum, etiam si
 uerissimum appareat, non erit admittendum: ne sic ea illi fides adhibea-
 tur, quæ solis inspiratis, & inde deductis esset adhibenda. Quapropter
 magnopere curandum, ut res illa angustissima, quæ diuina religio nū-
 cupatur, non solum ab erratis, sed ab illis etiam ueritatibus, ut liceat ita
 cum schola dicere, purgata sit, quæ an ad eam religionem pertineant,
 30 nec ne, nondum satis est exploratum. Veritatem itaque quadruplici ordi-
 ne constituto, uidelicet earum imprimis, quas Deus nō uult scire mor-
 tales: earum postea, quas Deus annuit quidem, ut possumus scire, cer-
 tum est tamen, nihil ad religionem pertinere: deinde earū, de quibus,
 ad religionem pertineat nec ne, adhuc sub iudice lis est: quarum trium
 certum est nullam habendam esse rationē in causa religionis, sed in ea-
 rum ordine consistendum, quas nouimus aut ab ipso numine reuela-
 tas, aut ex reuelatis procul aut propè, euidenter aut probabiliter, neces-
 saria tamen consecutione propagatas. Hoc tamen semper obseruato,
 40 ut memores simus eorum, de quibus supra differuimus: potissimã de
 reuelatis, et de ijs omnibus parem considerationē habendam esse: pro-
 ximam de ijs, quas ex illis euidenter: postremã uerò de ijs, quas proba-
 biliter tantū ex eisdem constat esse profectas: sed de his utrisque imparè.
 hoc est de alijs maiorem, de alijs minorem, prout longius propius ue
 ab ipsis

Cap. 8.

Cap. 9.

ab ipsis axiomaticum fontibus emanarint: exclusis interim ab omni religionis honore cæteris omnibus quantumuis ueris proloquijs, tantisper nimirum, dum liquidum fiat, & ipsa ad aliquem horum ordinum pertinere. quod quomodo fiet, iam dicemus.

Quæ utilitas sit sententiarum scholasticarum. XI.

Vm primus ille Dauidicus psalmus ad summum bonum, quæ est æterna beatitudo, nos inuitans, ante omnia hoc canet, ut ea quæ ad religionem spectant, homo nocte dieque uoluat & meditetur: ignaui certè meritò iudicabimur, & summo malo digni, si tam salutari meditationi pro toto nostri ingenij captu, assidue non immoremur. hoc enim præter alia in se habet seculula illa mentis occupatio, ut religiosa inde cognitio magis ac magis meditando augeatur. Fit quoque, cum harum rerum studiosi, ea quæ iam ad religionem constat pertinere, pro sua ingenij acrimonia perscrutius perpendunt, fit inquam, ut illa de quibus dubitabatur, an ad religionem pertinerent, ita tum ob oculos ueniant, nobisque se nudent, ut facile quid religiosum sit, quid non, deprehendere liceat. Quod si uerum quantum sit ad alias quoque religionis partes, affectionem scilicet, & cultum, confirmandas, & amplificandas necessarium, quis est qui non uidet? Quemadmodum enim fieri nequit, ut rem prorsus incognitam aliquo affectu prosequamur: ita contra fieri solet, ut quo rem magis nouerimus, hoc propensiores simus ad eam, ita ut uisum fuerit, uel detestandam, uel amplectendam. Cæterum, quia propter naturalem imbecillitatē pedetentim nobis discendum est, nec hoc uno modo (cum ut sensuum, ita et ingeniorum diuersus sit gustus) hinc factum est, quòd ingeniosissimi quique, ea quæ ad religionem pertinent, dicto modo pertractantes, uariè admodum senserint. Qualem enim quisque rem aliquam meditatatus fuerit, talem eam, sine dubio, prædicare solet: ut uidelicet eadem res huic uera, alteri uana & falsa: & non rarò eadem eidem nunc uera, mox falsa aut inanis apparuerit. propter quam doctorum uirorum discrepantiã, uix licet arbitrari (tantum abest ut possis certò cognoscere) in quam partē subinde se ueritas inclinet. Quam ingeniorum conflictationem non solum tolerandam, sed uehementer etiam laudandam esse, haud grauatim fatebimur, si consideremus quomodo ex eo conflictu præclara ueritatis lux, sicut ex silicis crebro ictu scintilla, tandem emicabit: nempe tum, cum post multam, diligentemque excussionem suffragijs omnium collectis nouerimus, in quam sententiam simul omnes, aut certè præcipua eorum pars conuenerit. quæ proinde solet à loco, in quo de ea uiri ingeniosi sic conflictantur, scholastica ueritas nuncupari. Cuius autores si propter insignem pietatem etiam in diuorum catalogum sint relati, par erit profectò inuenta ab ipsis, propter comprobatam autorum sanctimoniam, honestiori loco

loco haberi : ita tamen ne prius intra ordinem religiosarum cognitio-
 num connumerentur, quam per publicam grauissimæ autoritatis ap-
 probationē sit populo declaratū, eas ex religiosis axiomatis necessaria
 consecutione erutas & propagatas esse. Illi labori iam olim insudantes,
 semperq̄ insudaturi eruditi & pietatis studiosi, agmina quædam id ge-
 nus ueritatum quotidie apud illos subnascentium nobis producant,
 triplicem ad usum utilium. Primò, ut his, ubi res postularit, nouas ueri-
 tates elicere possimus, quibus tanquam ad religionem pertinentibus
 tutò fidamus : perinde atq̄ ex agmine tyronum fieri solet militum dele-
 ctus. Deinde, ut quia sola religionis dogmata omnib. ambiguitatum
 scrupulis extricandis non sufficiunt, ut nec leges ciuiles omnibus con-
 tentionum quæstionibus dirimendis, ut inquam huiusmodi scholasti-
 carum sententiarum adminicula habeamus ad manum, quibus ad di-
 ctos scrupulos excutiendos adiuuemur, donec super huiusmodi ambi-
 guitatib. publica autoritas statuerit certiora. Postremò, ut si qua sunt
 religionis axiomata, aut dogmata inde tracta paulo obscuriora, harum
 ductu illustrentur : & ea quæ nihil uidentur habere obscuritatis, citius
 tamen & compendiosius his auspicijs comprehendantur, quæ alioqui
 sine his ducibus non parum negocij facerent. Ex his iam colligereli-
 cet, quid utilitatis hæc scholasticarum inuentionum moles, quanquam
 inter religionis dogmata numerandæ non sunt, nobis pariat, quam in-
 dies aucta nobis reddit piorum hominū infatigabilis diligentia. Non
 enim uoluit suprema illa sapientia, quantum mihi uideor uidere, in tam
 immenso axiomatū cumulo aliquid homini occultare, quod ad Deum,
 creaturam ue cognoscendam foret necessarium : sed quod tamen non
 alij scrutari et assequi poterunt, quam quibus propitijs adsit numinis fa-
 uor. Alj si tentent, timendum est, ne in errorē prolabantur. Nam hæc,
 quam proli dolor hodie uidentis, religionis inuersæ tumultuatio exi-
 tialis, & nunquam satis deploranda, non aliunde mihi uisa est sumpsis-
 se originem, quam quòd inter tot ueritatum genera hominū mentem
 ex æquo sollicitantia, non sit obseruata debita ordinis ratio : & hoc pro-
 pter quorundam plus satis sibi attribuētium pertinacem peruicaciam :
 dum horum plerique prophana sacris, dubia certis, ludicra serijs, scho-
 lastica religiosis : curiosa, quæ Deus hominem scire non uult, ijs in que
 nos totos uult incumbere : uana denique ueris adæquant, ne dicam
 præferunt. alj uero è contrario omnia, si diuis placet, in ordinem, qui
 sibi uisus est, reponere conantes, ea quæ licet parui quidem faciendæ
 essent, non tamen omnino reiiciendæ, simili quoque peruicacia nihil
 omnino fecerunt. Vnde & exorta est ista eruditorum hominum du-
 plex schola : horum quidem, humanas inuentiones plus nimio admira-
 rantium : illorum contra, easdem plus iusto uituperantium. Cum
 uero præsentis tumultuationis sedandæ remedium inde potissimum
 petendum sit, unde insanus iste tumultus primam originem hau-
 sit : in-

fit: inde in primis auspicandum uidetur, ut cuius dogmati sua honoris ratio deferatur, ita ut si in plebeiorum conuentu religionis dogmata promenda sint, nihil eis obtrudatur, quod certum non sit ad religionem pertinere: sed neque plus quam ipsis omnino sit necessum, ne quod uulgo dicitur, amaricinum suis. Sin eadem sint coram industrijs exponenda, adducere licebit omnibus ex locis quicquid pro captu auditorum, ad rei propositę confirmationē facere uidebitur: ita tamen ut suis cuius adductorum titulus pro cuiusque generis gradu adijciatur, ne uide licet non dico falsitate, sed præpostero iudicio elusi auditores, honore huic aut illi deferant, aut detrahant, contra quam par sit, & rei qualitas poscat, ita ut interim cogitemus, suum cuius ueritati locum deberi: ne re suggestum sacris, diatribas scholasticis, scholas autem prophanas inuentionib. pure humanis. Grauiusque est cauendum, ne quid sine graui causa loco dicatur non suo, & quibus non expedit auditoribus.

Christianæ religioni explicandæ plures rerum cognitiones præter iam dictas sunt necessariae. XII.

Vnt præter iam dictas & aliæ cognitiones innumerabiles: quæ licet neque axiomata religionis sint, neque ex illis deducantur, ea tamen ratione religioni adherent, ut sine his eam uel explicare uel confirmare nequeas. sic sunt hebdomadæ Danielis, quæ sine Babyloniorum, Persarum, & Græcorum historijs intelligi non possunt: atque si hæ religionis axiomati apte coniungantur, tertiam quandam cognitionē producunt, quæ quia ex religionis axioma nascitur, etiam ad religionem pertinet, interque dogmata religionis numeranda est: quam tamen docere non poteris, præsertim quantum satis sit, nisi utrunque fontem (unde defluit) ut proli suum utrunque parentem ostendas. Vt enim proles utriusque parentis, ita hæc utrorumque (unde descendit) naturam ac qualitatem refert, quod tali exemplo apertius intelliges. Si scripturis, quibus Lucas præcursores scribit Euan-
LUC. 3. gelicam annunciationem exorsum fuisse anno imperij Tiberij decimo quinto, & Christum ferme trigessimum annum egisse cum à Ioanne baptizaretur, coniungas Hebræorum, Græcorum & Romanorum prophanos annales: colliges, nouę religionis institutorem natum fuisse anno imperij Octauiani quadragesimo secundo, ab Vrbe condita septingesimo quinquagesimo secundo, Olympiadis ceterimæ nonagesimæ quartæ anno tertio, regni Herodis Ascalonitæ penultimo, sabbato tertiarum decimo supra ducentessimum, Danielis hebdomadæ sexagesimæ tertiarum, orbis conditi 3963. indictione quinta, die dominico. Porro ut ea quæ extra omnem religionem sunt, religionis axiomatis coniungi possunt, ad tertiarum (ut iam dixi) proli productionem: eodem modo possunt & sic producta uel inter sese, uel ipsis axiomatis, uel his quæ ex his pure, aut mixtim sunt propagata, uel his etiam quæ alioqui nihil ad religionem pertinent,

inent, coniungi ad pluriū propagationem: ut non secus ex axiomatis hæc descendāt, ac ex auis proauisq; nepotes pronepotesq;. ideoq; ut hi, quamuis in diuerso gradu, ad unam tamen consanguinitatem: ita hæc diuerso modo sumpta, ad eiusdem religionis interpretationem necessario requiruntur. Eo enim pacto ex hoc, quod diximus, Christum in mundum uenisse anno imperij Octauiani quadragesimo secūdo, simul iunctis prophanis rerū postea gestarum historijs, colligimus agi in præsentia annum incarnationis Dominicę quadragesimū quartum supra millesimum quingentesimum: & tamen Christum ipsum nunc peregisse annum secundum & quadragesimum duntaxat, supra sesqui millesimum.

Articuli religionis. XIII.

Aeterum ne uulgus hominum tāta rerum ad religionē pertinentium multitudine confunderetur, imò planè sciret, quę ex tanto numero magis ad religionem, & quę minus pertineant, primi illi Christianę religionis diuulgatores pauca quædam maximi momenti, ad captum tamen uulgi attemperata excerpserunt: articulos uulgò uocant, ex quibus ceu ex fonte riuuli, cætera uel omnia, uel certè potissima emanant. Vocantur & alio nomine rudimenta (ut uerè sunt) catechumenorum, quòd ab his expressam eorum fidem, hoc est singulorum firmam, nihilq; hæsitantem professionē duces religionis publicè requirant, & solenniter stipulentur, priusquam ad initiationem religionisq; consortium quenquam recipiant. Quia uerò primi religionis præcones, horum rudimentorum cōstituendorum causa congregati, singuli, accedente communi omnium approbatione suum dictum creduntur adiecisse, obtinuit usus, ut symbolum, hoc est pluriū in unum collectio uocentur. Atq; hoc ipsum maiores nostri in iudicium esse uoluerunt, quo discernemus (quia hoc multū ad religionē attinet) sinceros ab adulterinis, uti in bello socios ab hostibus: quæ altera causa est, cur symbolum uocent, sumpta metaphora à re militari.

Quòd religionis cognitio & affectio, cultu & obsequio exprimendæ sint. XIII.

Actenus de duabus prioribus religionis partib. nunc ad tertiam transeamus. li qui disciplinas tractant, hoc modo eas diuidere solent, ut alias practicas, alias speculatiuas nominent: ille in agendo, hæc in inspectione (ut ait Fabius) positæ sunt. nam ipsa *πρακτικὴ* ad uoluntatis, *θεωρητικὴ* uerò ad mētis actiones spectat. Habet tamen hic peculiare quid contra aliarum disciplinarum morem religio Christiana, ut etiam ea pars sua, quæ maximè in cognitione posita est, assumat multū ex ea priore, nempe ut per exteriorem quandam actionem inspectionis suæ uim demōstret. quod satis testatur magnus ille Euangelij præco Paulus: Corde, inquit, creditur ad iustitiam, ore

B autem

Quint. lib. 2.
cap. 19.

Ad Rom. 10.

autem sit confessio ad salutem. Eius enim naturæ est ipsa religio, ut emicare cupiat, supprimi nolit: & tam magna res est mens humana, quæ habet notitiam aliquam Dei, ut semper gestiat cum grata recordatione in memoriam reuocare eum à quo orta est, muneribusq; si posset, obsequio & cultu assiduo eum deuincire, ut quæ sibi data sunt, seruet: et quod deest, nanciscantur. Hunc cultum, hoc obsequij exhibent supremo Deo, qui quidem norunt Deum, sed ignorant qualem habere Deum debeat. Quid nobis agendum, quibus religio diuinitus inspirata est: turpe est uinci ab illis qui naturam sequuntur: sed meliora præstemus oportet. Non quod homo boni aliquid aut mali Deo conferre possit, sed quia Deus uoluit hæc duo esse in nostra potestate, ut uel augeamus uel diminuamus gloriam suam: quorum illud quidem per gratum, hoc contra inuisum habet: non quod ipsi quicquam inde accrescit, decrescit uel, sed quia nobis mortalibus hinc lucrum damnum uel imminet, ut quibus pro incremento decrementoq; notitiæ summi Dei, maior summi boni consequendi opportunitas aut nascatur, aut pereat. Quare ea cognoscere quæ Dei sunt, & præsertim quæ ipse nobis miranda proponit, proximus sanè gradus est ad felicitatem, siue eam desideres quam in hac uita mortali homo nancisci possit, siue quam Christiani post hanc uitam expectamus. Nam cum Deus nulla re magis (de diuinis non loquor) mortalium prosperitate oblectetur, & contra non magis ac eorundem malis contristetur: certè non potest non esse gratissima ei sue gloriæ accessio, unde nostra beatitudo promouetur: & maximè ingratus sui neglectus, unde omnis generis miseria miseros nos sequitur. Quæ omnia cum tam facto, qm uerbo fieri possint, neq; in una aut altera duntaxat, sed in omni re, cuius usus occurrerit: eniti semper debemus, ne socordes deprehendamus. Obsequium uero quod sedulo Deo debemus, & quod unum atq; solum quimus præstare, haud aliud esse potest, quam ut ea quidem ratione nobis ipsis, & perinde quibuslibet creatis rebus utamur, ut per hunc usum, tanq; per notulas, atq; apertas, quasdam significationes, latens in mente nostra religio proximis magis ac magis innotescat. Hoc profectò est obsequium unum & certè summum, quod nos illi summæ, quæ nullius rei indiga est, naturæ præstamus: hoc rursus est beneficium quoq; summum, atq; utilissimum, quod homines hominibus exhibemus. Ita enim Deus ordinauit, ut actu æterno religionem profitentes, eam in alios sic propagaremus, prout alter altero maiorem religionis cognitionem habuerit. Nec erit parui facienda eiusmodi cognitionis in intellectu reconditæ externa professio: multa enim bona hinc emanant, primum quod sic facillimè alter ab altero discat, quæ sua cuique sit religio, deinde quod tam affectio quam cognitio frequenti professione magis magisque corroborentur, postremò quod creatura suum creatorem iuxta uires datas hoc modo quam potest amplissimè ueneretur: ut uidelicet & animi & corporis actionibus summæ naturæ intentus, uere di-

re dicere posset homo, Etenim cor meum et caro mea exultauerunt in Deum uiuum. Psal. 83.

Qualis sit religionis societas. XV.

Ali ergo ratione propaganda est religio, & eius societas constituenta. Nam ut in alijs rebus, ita & in religione, societas hominibus necessaria est. Vt enim quidam propter naturæ suæ imbecillitatem in negocijs suis sine socio nihil, cum illo uero maxima quæq; moliri solent; ita hic necesse est, ut qui minorē religionis cognitionem habuerit, socium sibi adiungat, quem in hac parte magis eruditū cognouerit. Vult enim homo ab homine erudiri, & natura homo plus mutua societate gaudet, q̄ gregaria bruta, quæ etiam si illis negata uox sit, ita tamen sibi similibus coniungi lætantur, ut inter hæc sint, quibus, si à socio amoueantur, uita sit morte commutanda. At multo magis à natura ad societatem homo ipse impellitur propter sermonem, quo ea quæ mēte concepit, promere loquendo nouit. Bruta enim uoce inarticulata satis sibi inuicem commoda et incommoda significant: hocq; homines etiam nutibus faciunt tanto perfectius, quanto sunt brutis ingeniosiores. Cum ergo præter hoc homini sermo datus sit, ob id potissimum factum uidetur, ut iusta & iniusta, atq; ea præsertim quæ ad religionem pertinent, quippe celsiora, difficilioraq; homo hominem cōmode doceret, ita ut meritò possimus dicere (cum hominis mētem deorum opinio à natura imbuerit, quod basim diximus eorum quæ à nobis dicentur) ad nullum magis societatis genus cōtrahendum huic uni animalium sermonē esse datum, quàm ad religionis communionem. Quapropter minus mirum uideri debet, si religionis societas à creato serē mundo inceperit, nam ut scriptura testat̄, ab Enos qui tertius à protoplasto est, instituta fuit. De hoc enim legitur Genes. quarto, Iste coepit inuocare nomē Domini: nempe sublimē illud quadriliterum, quod uocant ineffabile. Etenim siue illic legas pronomem personam demonstrans, uti uulgata editio habet: siue potius hic, aut tūc, ut sit aduerbium temporis, quemadmodum ex Hebraica ueritate eum locū uertunt quidam, sic legentes, Hic coeptū est ad inuocandum in nomine domini, aut Tūc coeptum est inuocare in nomine domini: id ad præsentem quæstionem nihil refert. ij enim qui ueritatē Hebraicam sequuntur, rei institutæ tempus: septuaginta uero interpretes, ipsam personam, id est ipsius in religione societatis autorē significare uoluerunt demonstrantis pronomine, cum uerterent, Iste coepit inuocare nomen domini. Quid itaq; putabimus scripturam eo loco significare: an quod eo tempore primum Dei cultus coeperit: certè iam Cain & Abel fratres, hic ex pecoribus, ille ex frugibus sacrificia suo Deo obtulerant: ea nimirum ratione moti, quòd patrem sacrificantem imitarētur, Seth quoq; horum fratrem quis negaret patris exemplo solitum fuisse sacrificare, etiam anteq̄ illi Enos nasceretur: nempe tunc annos nato

centum & quinque. Neque tunc primum, cum Enos munera sua Deo offerret, ineffabile illud nomen tetragrammaton cognitum fuit, sed iam ante ducentos triginta sex annos auditum. Tradit enim scriptura Euam, cum Cain iam in lucem edidisset, profiliisse in hæc uerba, Possedi uirum per Dominum, nempe tetragrammaton: ex quibus facile colligere licet, etiam ante natum Enos, illum sacrificandi ritum per tetragrammati appellationem in usu fuisse. Eua enim cum in homine concipiendo uim illam diuinam in se maiorem sensisset, quam in cæteris creaturis, in gratiarum actionem nihil dignius Deo suo offerre posse uisa est, quam ut se per ineffabile illud tetragrammaton uirum possedisse exclamaret. Sed ut ad locum illum Geneseos regrediamur, quid hic significari dicemus? Nihil aliud, quam quod Enos diuini cultus formam instituerit, quam imitarentur ij qui primi parentis monitis obtemperarent: & quod ita homines in unam religionis societatem primus redegerit. Nam per inuocationem, cum dicit, Iste cepit inuocare nomen domini, quid queso aliud intelligemus, quam publicam religionis professionem, hoc est latentis in mente sua diuinæ uenerationis intrepidam coram omnibus manifestationem? Potest tamen & alia ratione huius publicæ societatis autor Enos dici, quod scilicet in linea primogenitorum (quibus ab exordio rerum suæ familiæ sacerdotium annexum erat) primus iustus, ideoque dignus inuentus sit, cui hoc munus primo crederet. Verum, ut ut hoc sit, dubium non est, quin primus fuerit sacerdos, & primum sacrificandi ritum instituerit. Quia uero omni tempore futurum erat, ut in religionis cultore populo quidam essent ingenio submissiore, quidam contra sublimiore, quidam uero etiam illustrato: huic ingeniorum triplici discrimini Enos publicam religionis formam ita attemperauit, ut nullis seculis, nullique hominum ordini non congrueret. uidelicet tali inuocationis forma sublimi quodam artificio excogitata, quæ quauis una esset, tribus tamen ingeniorum ordinibus congrueret, singulisque proprium quendam pro ingenij capacitate intellectum suggereret, ut in nomine illo ineffabili deprecando, qui submissioris ingenij essent, nomen & gloriam pro data Dei cognitione laudarent: sublimioris autem (de philosophis loquor) professionem illam admirarentur, qua quo plus inuestigarēt, eo minus de Deo quid dicam effari, imò cogitare possent: illustrati uero, spem illam futuri aliquando nominis adorarent: quod Adam in sopore utcunque uiderat, Esaias uero clarius erat perspecturus, dicens, Ecce nomen Domini ueniens est longinquo, ardens facie, & labia eius plena indignatione, & lingua quasi ignis deuorans. Miris uero ac uarijs tumultuationibus, iactatus fuit religiosus populus, ab eo tempore ut scriptura testatur, usque adeo, ut subinde uix familia fuerit, quæ integram religionis societatem seruaret. subinde uero semine sanæ religionis repullulascens, rursus idem populus in tam ingentem turbam coaluit, ut resumptis uiribus religio diu neglecta, pristino honori restituta

tuta esse uideretur, quæ nunquam tota (etiam si summè periclitata fuerit) à nobis auferetur, uel ipso Christo teste, qui se nobiscum mansurum promisit. Ad hæc autem religionis *Leuoniciæ* longe alio animo homines accurrunt, quàm ad domus, uici, ciuitatis, prouinciæ, regni, & similiũ communionem. quia ad has & similes societates stabiliendas ægre potest copiosior multitudo in unum cogi: in rebus uero religionis, uult Deus in eandem omnes uoluntatem conuenire. Hoc uidere licet in primo nostro parente Adamo. hunc cum Deus per primi præcepti præuagationem prima cõditæ naturæ sublimitate sciret spoliandum, hoc tamen ei uoluit manere integrum, ut saltem naturalem religionem cum omnibus ex se descendentibus sequeretur. Nec à legis Mosaicæ religionē (quam ad pœnã illam abolendam electo populo Deus tradidit, donec Christus consummata religio adueniret) aliquem mortalium excludi uoluit, etiam quantumuis ethnicum, modò ceremonijs Mosaicis initiatus Iudaismum profiteretur. Ac sic quidem res habuit, donec summa illa, quam expectabamus, religio ad nos descenderet. ad quam allatam non solum omnes aduocari, sed & compelli uoluit Deus, ut quisquis eam respueret, sciret æternæ suæ salutis sibi imminere periculum. Adeò Deus à primo rerum exordio studuit, omnes simul mortales religionis concordia sibi mutuò conciliare. Sed finem huic libro facturus, hoc addidero, religionis societatem omnium esse arctissimã, ut alia quanta quanta sit, potius sit relinquenda, quàm hæc: cum par sit tanto nos tenacius ac constantius sanæ religionis, quàm aliarum rerum societati adhærere, quanto Deo magis astricti sumus, quàm cuius hominum. Atq; hinc celeberrima illa oritur quæstio, num susceptam semel religionis societatem ullam ob causam liceat deserere, quam proximo libro tractabimus.

30 DE INSTAURANDA RELIGIONE
LIBER SECUNDVS, QUI EST
DE DESERTORIBVS.

Dissidium religionis omnium pestilentissimum. I.

40 ET VS & uerum prouerbiũ est, quo dicitur, omne simile simili gaudere præter superbiam. hæc enim inter cætera uicia, quæ natura sui studiosos ambiunt, hoc habet peculiare, ut neq; superiorẽ, neq; parem equanimiter ferat. quæ res cum homines eò dementiæ trahit, ut etiã in re pessima magno cum dissidio pro palma certent, seminarium meritò dixerimus, & fontem omnium dissidorum, hæc enim non aliunde nascuntur, quàm si arrogantior quispiam,

omniaq; sibi uendicans, sua solius opinione fretus, se à communis societatis corpore subtrahat, conetur que & alios, quotquot potest, ex eiusdem consortio, reluctantibus quantumuis cæteris, in eandem sententiam pertrahere. Vnde diffidium certè definitur, esse partium eiusdem societatis in contrarias uoluntates pertinax discessio. quo quidem nihil est in rebus humanis perniciosius. Quod enim sol in mundo, hoc constat amicitiam esse in quauis societate: ut quemadmodum sublato sole, mox tenebræ: ita sublata ex hominum societatibus amicitia, mox inter homines tristissima uita futura sit. Fouet enim amicitiam tranquillitas, quam uenenosissima pestis diffidium tollit, in amabilis amicitiae locum execrabile odium suggerens: quo homines inflati, se eò ferè dementiæ non sine malorum omnium inundatione præcipitant, ut tandem etiam pars partem compellat, uel obtemperare aduersariae factioni, uel communes sedes relinquere. Sed quia multa sunt, quæ nos ad hoc uicij instimulant, & unaquæque res suos habet, qui arrogantius (pro ut cæteris præstare uidentur) se perfectiores artifices iactitant, maioremq; cum aliorum contemptu inde laudem uenantur: certè illi, qui ingenio & eruditione plus cæteris præstant, hoc nomine superbire maximè solent, maximumq; propterea diffidium, & perniciosissimum pariunt, dum neuter alteri cedit in causa religionis, & idq; tripliciratione. Primum, quòd rem præstantissimum, religionem scilicet perturbent: deinde quòd societatem omnibus communem, & arctissimam, sua contagione laxent: denique quòd amicitiam soluant, quia neq; iucundior, neque sanctior esse potest. quo enim res, in quam se homines inclinant, fuerit præstantior, eo exoriens inde beneuolentia eminentior est. aliter enim opes & uoluptates, aliter literæ & uirtutes homines coniungunt. & quo in eandem rem aliqui feruentius incumbunt, hoc certum est maiorem: & quo tenacius, hoc firmiter conciliari amicitiam. Cum igitur inter omnes res humanas nihil religione præstantius, nihil in quo pari animorū alacritate proni sint homines, nihil etiam cui firmiter adhæreant: necessariò consequitur, ut nulla neque arctior, neque tenacior, neq; iucundior esse queat, aut debeat amicitia, quàm ea quæ ex Christianæ religionis consensu nascitur. & contra, nullum odium uehementius, pertinacius, & acerbius, quàm quod ex religionis diffidio oritur. ita ut (mirabile dictu) hostilius se oderint eiusdem religionis professores, in uno aut altero articulo dissidentes, quàm qui in alio quolibet negotio dissident: illi uero maximè omnium, qui cum Christianæ religioni se manciparint, super aliquibus eiusdem religionis articulis contendunt: ut in præfatione ad Cæsarem latius explicauimus. Sed si pericula (ut debemus) hinc nascentia penitus inspiciamus, certè ex re maximi momenti, maxima nobis uidere continget. In alijs enim uitæ societatibus huic diffidij morbo obnoxij, non aliud periculum timemus, quàm ne ex his parua aliqua hominum portio

tio à communione alienetur : hic uero ne omnes simul, qui religionem amplexi sunt, concidant. rursus in alijs, ne res minima, cuius gratia homines uulgares illas societates contrahunt : hic, ne summa & omnibus suspicienda. Deniq; in illis, ne res breui peritura: (ut sunt omnia humana) hic autem, ne religio semper alioquin duratura labefactetur, periculum pro dolor (modo ita sit appellandum, & rei immanitas grauius nomen non mereatur) maximum.

Quid differat desertor ab impio, blasphemo, ac uacillante. II.

Orum autem qui religionem contaminant, tria sunt genera, secundum tres religionis superiori libro positas partes: quæ quoniam distinctæ sunt, & una altera dignior, distincta, & cuiq; contrariæ parti conuenientia nomina sunt tribuenda. Qui enim cultum deseruit, sed cultum duntaxat: aut etiã cultum simul et affectione, nondum tamen planè dicendus erit desertor, si modo cognitionem religionis retineat, ceu fontem, unde possit & affectio & cultus instaurari. At is tandem desertor propriè dicendus, qui et à cultu & affectione alienus, etiam cognitionem religionis fontem deseruit, ita ut nullum in eo seminarium resumendæ religionis supersit: impius autem ille, qui in religionem cognitam propensus nõ est. Blasphemus uerò, qui aberrat à recto cultu. Hi omnes tamen in eandem religionem, diuerso tamen modo committunt duo isti, quod cum numinis notitiam habeant, conscientia reclamante peccent: impius, dum male numini fauet: blasphemus, dum pro debito cultu ignominiam infert: desertor uerò, quod (cum religionis cognitionem abiiciat) pari omnia temeritate audeat, & cogitet, cum nullam religionis uim agnoscit, quæ eius animum imbuat, uel metu coerceat. quisquis ideò desertor, is & impius, & blasphemus: non contrà. Hoc desertoris uocabulum à militibus sumptum, cuius significatio ut apud eos magis innotesceret, hunc ab emansore distinxerunt. ita ut emansor sit, qui diu uagatus ultrò ad castra regreditur: desertor uero, qui à duce suo cum defecisset, inuitus reducit, ille errone, hic fugitiuo seruo similis. Hoc & nos arctius obseruantes, desertorẽ eum uocamus, qui à castris nostris, idest ab assumptæ religionis cõmunionẽ eo animo defecit, ut nunq; eò regrediat. At ne sic statim dicẽdus quis desertor, si quidem sermo sit de inspirata religione. Ut enim illum solum, et uerũ religionis sectatorẽ uocamus, qui ita se illi deuouerit, ut ab ea nunq; neq; precibus, neq; minis diuelli se sinat: ita neque desertor uocãdus, nisi qui symbolum, quo prius deuinctus erat, eo animo abiecerit, ut nulla re uelit reduci: quem pessimũ animum pertinaciam appellare solemus. quemadmodũ neq; recusator dicẽdus, nisi qui oblatam religionem simili animo repulerit. Qui uero his duobus ordinibus, reculatorum nempe & desertorum, sese nondum deuouerunt,

sed quodammodo medium tenentes incerti sunt, cui parti se addicant, & ita nutabundi magna cum formidine hæsitant, uacillantes dicuntur. Ad Heb. 10. Hos alios ab illis fecit Paulus, ubi docet hunc affectum uiam sternere ad dictos nocentiores: Teneamus, inquit, confessionem spei non uacillantem, in hoc ut prouocemus ad charitatem, & bona opera, non desertentes aggregationem nostri mutuam, sicut mos est nonnullis. Sed de uacillantibus tertio libro fusius: hic de his qui religionem deserunt, & repudiant, agendum.

Desertorum & recusatorum uarium genus. III.

Orum triplex gradus. Primus eorum qui ueritatem, quam ad religionem pertinere certum est, non quidem negant, ab ea tamen tanquam à re quæ ad religionem non attineat, desiscunt: aut eòtrà, qui id religioni, quod est ab ea alienum, tanquam maximè necessariū pertinaciter ascribunt. Exemplis res apertior erit. Si quis usuram & fornicationem affectus esse malos dicat, neget tamen Christianæ religionis legibus uetitos esse: aut eòtrà, si quis ad religionis, ut uideatur, cognitionem quippiam proponit excutiendum, cuius Deus non uult nos curiosos esse, ut si de mortis, aut uniuersalis iudicij die, tanquam de re ad religionem attinente, curiosius quis inuestiget. In his excutiendis, si qui pro rei siue affirmatione, siue reiectione aliquid produxerint, quod dicant ex Christianæ religionis axiomatis emanare, bono iure desertores dicentur: non quòd ambo circa ueritatem (necesse est enim horum alterum uerum asserere, quorum unus affirmatiuam, alter uero negatiuam questionis partem studet tueri) sed circa eius qualitatem simul errauerint, cum ad religionem inuestigandam, quod illius non est, adhibeant, et eòtrà. Hic ergo est primus desertorum gradus. Secundo loco habentur, qui illis quæ religionis esse liquet, neque assentire, neque dissentire pertinaciter statuerunt, sed in his cum Academicis tanquam in ambiguo fluctuant. Similes hi illis militibus, qui uagabundi huc atque illuc per utraque castra discurrunt, nullo sacramento se obstringentes, neque nomen alicui, quod tamen moris est, dantes. Qui uerò ab his, quæ certò ad religionem spectant, cum pertinacia discedunt, omnia prout suo palato sapiant diiudicantes, primo religionis fonte, hoc est numinis autoritate neglecta, hi ut transfugæ, sunt tertium pessimumque genus desertorum. Totidem sunt & recusatorum gradus constituendi: in hoc enim differt recusator à desertore, quòd hic quam olim fuerat amplexus, ille oblatam tantummodo ueritatē mox aspernatur. Neque eos solum qui tertio loco positi sunt, uerumetiam qui secundo, censendos hostes religionis, illud patrū dictum declarat, *Dubius in fide infidelis est.* Imò & eos quoque hostes esse, quos primo loco constituimus, illud Christi uerbum testatur: *Qui non est mecum, eòtrà me est.* Sunt tamen tertij quæ secundi, & secundi quæ primi, perniciosiores. Imò

Cicero 1. Acad.
quest. & 2. de
Nat. deor.

Imò neq̄ æqua semper lance pendent, qui se eidem pertinaciæ gradui deuouerint, nam & hic alter altero grauius: non secus ac superioribro lapsuum à religiosa cognitione gradus cōstituimus, alios alijs grauiores, fieri enim potest, licet aut eiuidem generis desertor sit, aut recusator, alter tamen in axiomate, alter in eo quod hinc est deductū: aut hic in propinquiore, alter in eo quod remotius deriuatum est: aut hic in numine, alter in creatura: aut hic in altiori, quàm ille siue numinis, siue creature dignitate erret. Ideoq̄ si quis illud quod scripturarū omnium fons est, Deum uidelicet nec fallere, nec falli posse, abnuerit, hic quidem
 20 inspiratæ duntaxat: at qui prorsus ne supremā quidem illam naturam agnouerit, ille proculdubio totius religionis extirpatricem cogitationem, omnium quæ in mentem hominis cadere possunt, perniciosissimam hausit. Maledictus sanè furor, quia pertinax est, tribusq̄ memorabilib. illis in scriptura ultionibus, nempe excaecatione, obstinatione, & obduratione perniciosior: eo quod excaecato Deus, & obdurato, & obdurate
 30 meritis utriusq̄ id exigentibus, opem suam subtrahit: illi quidem, ne uideri, huic uero, ne amare rectū possit. Contrà obstinatus, & pertinax, suapte uoluntate refutant: ille quidem uelle, hic uero etiā nosse rectum. Ideoq̄ hic illo detestabilior. Atq̄ hæc dug ultiones superioribus duabus
 20 perniciosiores, quod hæc culpa sint, qua illas meremur, Omnium igitur pertinaciā maximè abominanda, diabolicæq̄ peruersitati similima, ex eadem enim radice, nempe superbix, oritur utraq̄ hæc peruersitas: diaboli quidem, ex insita dignitate: pertinaciæ autem, ex naturali acumine. in eundem etiam finem tendunt, nempe in exitiale odium: illa quidem diuinæ maiestatis, hæc diuinæ ueritatis. Cui sententiæ Paulus suffragatur ad Hebræos, eiusmodi pertinacem assimilans terræ, quæ cum sæpe
 30 imbrem combiberit, ut herbam progigneret, contrà spinis productis ac tribulis reproba est, & maledictioni affinis. Quin hos ipsis demonibus magis miseros declarat alius Apostolus, quod mentem, quæ demonibus recta manet, ipsi deprauatam habeant. Illi enim (ut testatur Iacobus) credunt, & contremiscunt: hi contrà, quantum sciētia, tantum sunt & metu religioso soluti.

Gen. 49.

Ad Hebr. 6.

Iacob. 22

Qualis ad pertinaciam progressus. IIII.

T autem inuestigemus, quibus gradibus ad huiusmodi miseriam perueniatur, hoc in primis certum est, uti ceterorum uitiorum, ita & pertinaciæ consummationē à philautia proficisci, nam hoc huic uitio peculiare est, ut initium eius sit uenemēs admiratio proprii ingenij. cui admirationi ferè subit amor propriarum cogitationū, cum admirator ille partū ingenij sui, ueluti simia
 40 catulos, plus nimio exosculatur: & primū quidem huic suæ inuentioni leuiter, nec sine formidine assentiit, donec inuētis argumentis, quib. suā illam inuentionē corroborari posse putat, minus iam trepidans audeat se apertiorib. errandi periculis exponere, ut præclarā scilicet illam suam
 senten-

sententiam stabilire possit. His deinde sui cōmenti confirmatricibus rationibus turgens, iisdemq̄, ut luti copia sus solet, sese oblectans, summi illius Dei (qui solus ingenij, & salubrium cogitationū autor est) obliuiscitur. quibus si diutius immoret̄, suoq̄ ingenio omnia metiri pergat, nunq̄ ad ueri inuentionis fontem respiciens, fit, ut etiamsi ipsius ueritatis autor, modò internis, modò externis cōmonitionib. aures eius uel licet, saniora peruersæ opinionis remedia suggerens, fit inquā, propter illam in aduersum trahentem uehementē oblectationem, ut non libeat ad diuinum instinctum animaduertere: sed tanto magis ueluti eidem fortius reluctans, adhuc alias post alias fucatas rationes uenatur, quibus dictam falsam cogitationem faciat uerisimiliorem: nimirum illecebra eius, quam de sua inuentione concepit, uoluptatis pessundante præclarum illum, inditum à natura mentibus omnium, amorem ueritatis. Sic ergo proiectis à se, calcatisq̄ diuinis instinctibus, nullo iam scrupulo remorante, fortiter credit mendacio: similis factus terræ reprobatae, sole scilicet repulso, cuius radijs animum suum illustrantibus potuisset suæ sententiæ contrariam ueritatem recipere. Quis est qui negare possit, huius perditæ hominis mentem, tanquam quibusdam furij agitante cum non solum non libet audire, sed etiam odio, qui eum errati commonefaciunt, prosequatur. hæc est ante omnia uera pertinacia, tamen non summa. Quod si propriæ inuentionis pertinaci amore indies magis magisque gliscente, usq̄ adeò ille insaniat, ut eandem sibi ueluti Deū, hoc est rem supra omnia dilectā constituat (quomodo quibusdam uenter, quibusdam mammon deus esse dicitur) hic erit summus pertinaciæ gradus: in quam qui semel se præcipitauerint, citius mortem, mortisq̄ quoslibet cruciatus perferrent, quàm ab eadem se auelli paterentur.

Ad Hebr. 6.

Qui desertores dicantur hæretici. V.

Hæc tamen quamlibet feralis pertinaciæ adhuc infra hæreticam rabiem consistit, sed hinc facilis ad eam transitus est. Hæretici enim ferè solet tam in alijs disciplinis, quàm religionis, ut quod quis uehementius amarit, idem cupiat omnes cōtemplari, atque amplecti: & quæ pertinaciter sibi persuaserit, ea in lucem prodat, firmiterq̄ credenda esse totis uiribus, docere quoslibet conetur. His itaque animi stimulis agitated pertinax ueritatis desertor, continere se non potest, quin præclaras illas (ut putat) inuentiones in uulgus spargat, atq̄ eas (ut simia suos catulos) ostendet. quanquàm non hoc solum, sed & alia multa sunt, quæ peruersæ opinionis homines ad eiusmodi furiam impellere soleant: ut auri sacra fames, & popularis auræ captandæ cupiditas. Talis itaque quacunque etiam causâ motus fuerit, si eius quod apud plebem declamitat, autor primus sit, hæresiaracha, id est, factionis princeps: si sectator, propagatorq̄, hæreticus, id est factiosus: sin uero se continet, cohibetq̄ ab eo quod iam animo concepit,

cepit, publicando, et neq̄ testes, neq̄ sectatores sui dogmatis captat, defertor nuncupatur. iuxta eam uocum distinctionē, qua Paulus Demā, qui religione relicta præfens seculum amplexatus erat, defertorē subindicat: Hymeneū uero, Philetū & Alexandrum, etiā hæreseos, ceu grauiori nota incessit. sicut et repugnantis Ioannes ostendit maius esse uitium, q̄ simpliciter recusantis: incessens Diotrophē, quod non solū nō recepit fratres, uerum etiā uolentes recipere prohibebat. Quam significationis proprietatem obseruantes Græcarū uocum curiosuli, sic inter *θεοσι*, *αρεσι*, & *καυνη εννοια* distinguūt: ut *θεοσι* uocent, quamlibet admirabilem præstantis alicuius in philosophia uiri opinionē: quæ si ulterius serpat ad eximios, *αρεσι*: si ad gregales, *καυνη εννοια* appellant. Quin & Paulus hæreticū nobis ferē iisdem uerbis describit, loquens Ephesiorū præfectis: Ex uobis, inquit, ipsis exurgent uiri loquentes peruersa, ut abducant discipulos post se. Hac breui periodo totius hæreseos indolem graphicē depinxit, quatuor illis causarum generibus adhibitis, quibus in naturalibus rebus excutiendis Physici uti consueuerunt. Nam in illis uerbis, Ex uobis ipsis, materialē causam exprimit, eos scilicet notās, qui propter ingenij & eruditionis eminentiam populi doctores eliguntur: hi enim hæreticorum ferē seges. Qui ad hoc eos instigat elatus, neminiq̄ cedens animus, significatur uerbo Exurgent: hæc itaq̄ causa efficiens. Huic formā ipsam addēs, dicit Loquentes peruersa. Tandem id quod uerum hæreticum constituit, causam uidelicet finalē subiungens, Ut, inquit, abducant discipulos post se, quos à cōmuni sodalitiō separantes, cupiunt sibi, suāq̄ falsæ doctrinæ addictos. Ideoq̄ lupos neque simpliciter, sed lupos graues appellat: quasi non contentos corrupisse unum aut alterum, nisi dissipent & totum gregem.

Hæreticus cur non tolerandus. VI.

Sed cum Iudæis Christianæ religioni inimicissimis, lata iam olim super hoc negocio lege, permittatur pacifica inter religionis nostræ societatem habitatio: pari ratione (ni fallor) concedi potest & alijs, quotquot apertē, hoc est sine simula-
 30 tæ pietatis fuce diuersam, uel etiam omnino nobis aduersam religionē profitentur. ritibus enim nostris inspectis, suāq̄ religione cum nostra discussa, spes est piorum hominū monitis ad nostram societatem posse perducī. Hæreticus tamen nullo modo in nostræ religionis re-
 40 publicam erit admittendus, tam propter infatigabile alios corrupendū studium, quā propter fucatissimæ impietatis, ideoq̄ perniciosissimæ, latius & latius semper serpens contagium, sub pulcherrimæ (quod periculossimum est) Christianæ pietatis prætextu, ut difficile sit non tentari, penēque impossibile non inquinari: maximē cum illa in ipsis uirtutum exercitia conspicimus, quæ etiam in summis uiris desideramus, imò quæ uel martyrum celebratissimorum laudes assequan-
 tur

Bernhar. in
 Cant. Hom.
 65. & 66.

tur & exuperent, ut pius ille doctor pulchrè ostendit, in illo Cantico-
 rum loco explanando: Capite nobis uulpeculas, quæ demoliuntur ui-
 neas. Vide quæso quàm difficile sit humano iudicio inter hæreticum,
 & uerè pietati deditū, distinguere, si aliunde discrimen, quàm ex dogma-
 tis sumas. Sed neque hoc facile factu erit, præsertim si de principijs, & de
 ijs quæ iam olim publica omnium confessione pro iudicatis habita sunt,
 à ueris Christianis non dissentiant. Non debet igitur aliquis de exorta
 hæresi priuatim iudicare, cum hæc totius religionis quæstio suprema gra-
 uissimaque sit, crimenque hæreseos deterrimū: ideoque hæreseos & dogma,
 & autor, ad eos qui religioni præsumunt deferendus. Sed sunt qui hære-
 sim iam olim præiudicatam mente conceptam, non exprimunt: si his
 peruersæ cogitationis pertinacia absoluta sit, uoluntas uerò cognitio-
 nem illam in lucem prodendi meticulosa, non magis sunt consummati
 hæretici dicendi, quàm ille perfectus religionis sectator, qui quod cor-
 de credit, ore non audet proferre. Sin utranque cogitationis, & uolunta-
 tis pertinaciam habeant consummatam, nihilque aliud morentur, quàm
 temporis, loci, & similibus occasionem, ut quod meditantur, comode
 perficiant, iam profectò hæretici sunt: ambo tamē donec ita mente con-
 ceptum celant, neque ecclesiastico, neque civili iudicio sistendi, sed illi diui-
 no iudicio, quo manifestabuntur occulta cordium, prorsus relinquen-
 di sunt. Sunt præter dicta hæreticorum genera, & alij quidam medijs,
 quos partim præsumptos, partim suspectos libet docendi causa nomi-
 nare. Nam qui quod antè ad religionem pertinere fassus est, nunc idem
 quasi ab ea alienum habet, non est statim hæreticus habendus. quia fie-
 ri potest, ut interim illi cogitatio irreperit, iustam causam præbens am-
 bigendi. potest item fieri, ut illam suam cogitationem nequeat (ingenij
 uidelicet, aut artis defectu) comode explicare: sed tamen statim hæ-
 reseos præsumptione grauat, multo quoque grauius, quàm is qui ne-
 gat non id quod quondam affirmauit, sed quod omnes pariter cum ipso
 ingenij, eruditionis, & cognitionis passim affirmant ad religionem per-
 tinere. quem nescio quomodo appellauerim, nisi hæreseos nota suspe-
 ctum. Par est enim hūc (cum minus peccet) diuerso ab illo nomine uo-
 citari, quia ille mox in iudicium uocandus, ne alioqui pergat & ceteros
 attrahere: crimineque hæreseos persequendus, donec cogitationem illam
 quoquo modo exprimat, quæ ipsum in contrariam sententiam pellexit,
 uel sua relicta cæterorum sententia accedat. hic contra prius pertentan-
 dus, an insigni inertia hoc faciat, an stoliditate, an magis pertinacia. sed
 et hic forsan tolerandus, quousque de eo iudex pronūciauerit: ille autem
 cōtestata lite mox per modum (ut dicunt) prouisionis ad maiorem ser-
 uandæ religionis illabefactæ cautionem, à consortio fidelium separan-
 dus. At qui contradictorio (ut uocant) iudicio hæreseos iam condem-
 natus fuerit, dicet hæreticus conuictus, utcumque ueritas se habeat. quem
 uero iudex ob solam contumaciam sic cōdemnauit, est, & uocari debet
 instar

Ad Rom. 2.

20

30

40

instar conuicti. At ij censentur ad hæresim procliues, qui rebus ueris ci-
tra delectum afficiuntur: hoc est qui tantum suis, aliorum uel hominū
inuentis, quantum diuinitus inspiratis delectantur. ij uero propinqui,
qui ea animi sedulitate, quæ soli religioni debetur, rebus ab hac alienis
assentiuntur. at multo propinquiores, si rebus falsis idem præstāt. cum
enim ad religionis quæstionem uentum fuerit, tum quoque pro sua assue-
ta pertinaciâ eodem animi uitio contentiosius agunt.

Qui pertinacem docet operam perdit. VII.

10 **A**eterum cuiuslibet gradus, ordinis, aut qualitatis fuerint:
quæcunque etiam res sit, in qua proteruierint siue hæretici, si-
ue desertores, frustra tuam operam insumpseris, & (quod
aiunt) laterem laueris, si hos erudire labores: quippe quo-
rum animus, propter semel pertinaciter conceptam sententiam, contra
omnem rationem occaluerit, quicquid aures suas obturarint, ne tantus ue-
ritatis in animos ipsorum admittatur. superbia enim elati nec sanas fe-
rent admonitiones, nec aliquid, quod eorum sententiæ contrarium est,
recipient: ideoque surdis omnino cecineris, si alia quantumuis salubria ad-
hibeas, quam quibus iam semel animo ipsorum confirmatam senten-
20 tiam stabiliri putent. iuxta id quod sapiens ille Hebræus scribit, Sal in
nitro, qui peruerso cordi carmina cantat. Si uero te hoc alio modo effi-
cere posse arbitraris, & eos non recta, sed obliqua uia aggrediaris, ne ui-
delicet dolum, qui tali in negotio bonus est, sentiant, eosque suis iaculis,
hoc est quibus ipsi alios feriunt, ex improviso uulneres: ut si quædam
examinanda proponas, quæ uidentur eorum sententiam confirmare,
30 ijsque tantisper immoreris, donec in eorum animos totus admittaris: &
sic pedetentim ad altiora pergas, donec tua simul cum illorum senten-
tijs inseras: quis est, qui te non laudabit: quis te non optima conari di-
cet: Sed ubi eò rem uideberis perduxisse, ut iam nihil restet, quin confi-
40 cias, quod iam dudum moliris: en ibi ueluti dolo percepto clamabun-
di resiliunt, nulli rationi acquiescentes, atque bis terque maiore cum uocife-
ratione suam sententiam quasi præclarum aliquod recinentes, quicquid
à te concinnatum senserint, repellunt. Tam enim deperditæ naturæ, ut
& superius diximus, consummata pertinaciâ est, ut ea affecti mortem, Cap. 6.
mortisque quo sibi cruciatus citius sint subituri, quam à sententia di-
scendant. ut qui non minus tenaces sint illius erroris sui, quam celebra-
tissimi olim Christi martyres fuerint religionis diuinitus inspiratæ, adeo Cant. 8.
ut quod ille in bonum dixit, Fortis, ut mors, dilectio: aptè possit & in
malum de pertinaciâ dici, ipsam nullis mortis doloribus cedere. Ideoque
errorem promouet, tantum abest ut compescat, quisquis pergit cum
cuiuslibet generis pertinace publice disceptare. Nam præter hoc quod
frustra operâ, ut modo dictum est, in eo docendo insumimus, solemus
huiusmodi inutili disceptatione auditores ipsos, quotquot non fuerint
C planè

planè constantes, reddere magis flaccidos, dubiosq̄. Ille enim cum sua pertinacia rigidior factus, flecti non possit, & identidem obtentæ uictoriæ laudē palam cantitet, nulliusq̄ nisi doctissimi hominis sit altercantium partium rationes & uerborum pondera rectè perpendere: facile fit, ut auditores præsertim plebei, ad id usq̄ temporis ueritatem sectati, nunc contrà humanum quid passi, uel studio (ut fit) partium, uel iudicij sui caligine, uel imperitia, incipiant uehementer concuti, & fluctuare. Quanto ergo grauius eos, qui iam antè non nihil uacillabant, accedente eiusmodi cōtentione, ueluti noua procella, percelli existimandū est: Si uerò fuerint, qui priuatam admiserint disputationē, seq̄ sine fraude ad hoc inclinari, ut animis attentis alium docētem audiant, eiusq̄ rationes non fucatè in mentem admittant: cum ijs certè (etiamsi grauius errauerint) non solum disputandum, imò etiam ueluti cum societatis consortibus agendum est, non enim sunt desertores, qui ita correpti à læuo tramite tandem in regiā uiam regrediuntur. Contrà agendum cum his, qui detrectāt doceri priuatim, hi enim si uel leui suspicione notati fuerint, hoc ipso, quales habendi sint, satis ostendunt.

*Quo pacto cum hæreticis siue priuatim, siue publice
congregiendum. VIII.*

VM autem omnis hæresis religioso dogmati aduersetur, mirum meritò uideri poterit, quo pacto peruersas, religionisq̄ contrarias sententias consueuerint etiam hæretici religionis dogmatis communire. In promptu causa est, quod nisi corū doctrina tali melle esset illita, non possent illi (quod ipsis moris est) toxicum uendicare pro dogmate religioso. Sed ut illorum ueneno ^{et uiciorum} opponamus, non alia breuior uia esse potest ad uanas uanorum hominum de religione sententias extinguendas, quàm si quibus sua ipsi stabiliunt, nos uicissim ad trutinam examinantes, eadem pro nobis esse, aut certè cum nostris non dissentire apta in unionem conciliatione ostendamus. hanc tamen (quamuis nulla alia uia sit commodior, qua qui hallucinantur, reduci possent) experientia uidere licet, nihil uirium habere in hæreticos, ut qui suo omnia ingenio metiri solent. Nam cum rationes sacrarum scripturarum humanum superent captum, eas tamen facilius etiam quàm prophanas scripturas, solent molli flexu in uarios sensus, utcunq̄ uerissimiliter, interpretari: ideoq̄ nequicquam cum hæretico egeris uel rationibus, uel scripturis, ut qui pro ingenij acumine nouerit in suam contraria quæq̄ sententiam torquere. quod nobis tota cohors antiquorum doctorum à principio Ecclesiæ occidit, ac conquiritur. Quo ergo pacto cum eo agendum: dicam. Vulgò aiunt, eum qui ignem extinctū uelit, titiones subtrahere oportere. Erit igitur ante omnia ab admiratione proprii ingenij modis omnib. retrahendus. & hoc si cautè forsan, et quasi per cuniculos, aut insidias (quem conciliandorum animorum modum rhetores appellāt insinuationem) aggrediaris, quo
(michi

Orig. hom. 10.
in Exod.
Tertull. de præ
script. hæret.

(mihī crede) longius processeris, eo plus operæ perdidēris: quoniam re intellecta (ut superius ostendimus) quasi insidijs agnitis uehementius reluctabitur. Erit itaq; cum eiusmodi aperto (quod aiunt) Marte agendum: & quoniam ex contrarijs cōtraria magis elucescunt, in primis huic ex admani ingenij imbecillitas illi identidem ob oculos ponēda. Huic ex aduerso diuinorum dogmatum sublimitas dignis modis extollenda erit. Deinde diuina illa sollicitudo erga hominē, qui se, suamq; mentē Deo suo necessariorum reuelatori submittit, non minus prædicanda. propriæ uerò prudentiæ innitentium uaria tum præsentis, tum superiorū temporum errata ostendenda, quæ & ipsi perniciosissima non grauatim fatebuntur. Nam nemo ferè ita errat, ut non in quibusdam rectè sapiat, aut non subinde resipiscat. Quare & hæc uia omnium efficacissima, ut errores illorū, hallucinationesq; commemores, quas doctiores facti, ut sit, ipsimet deprehenderint, aut forsā scriptis etiā editis cognouerint: quas olim ingenio suo impensius blandientes agnoscere nō poterant, sed potius ut planè solidum quiddam prædicabant, mordicusq; defendebant. Hinc iam perges monere, quod oporteat saltem trepidare, ne idem & in cæteris à se excogitatis eueniat, quod perpetuò nobis futurum est, donec in hoc tabernaculo morabimur, maiore uidelicet eruditione quotidie accrescente. Docet enim (quod aiunt) dies diem. Etsi forsā tam fuerit astutus, aut non ita multa ediderit, ut pugnantia indictis scriptis ue inueniri possint: nemo tamē audebit in eam arrogantiā irrumperere, ut audeat dicere se usq; à puero ad ætatem grandiorē in nulla re hallucinatum. Quod si fateatur olim quidem se more hominum errasse, sed iam accepisse gloriæ donum numinis, quo fretus potestea nunquam sit hallucinatus, hallucinaturus ue: interrogetur, an ne in reliquo coetu hominum, hoc est eorum qui suæ sententiæ non accedunt, quisquam sit eodem numine illustratus: Quod si dixerit, ex cōtrario coetu neminem, ex sibi autem adhærente esse & alios sic illustratos: interrogetur ergo, num quo tempore primum suus coetus numen accipit, quisquam uel tum præsentium, uel quotquot usq; ab Apostolis uixere religionis cultorum, fuerit pari lumine donatus? Hoc si annuerit, debet & autoritatē illorum amplecti: sin fortiter negauerit, quid facias illi: iubeas miserum esse libenter. Sed solet ipsa diuina benignitas tanto malo tandē occurrere: ut sicut olim in turtis Babylonicæ extructione linguis, ita hic ingeniorum excogitationibus confusis & diuisis: ut inquam, qui initio unam simul opinionem sequerentur, statim in uarias delapsi, uarias sibi constituent sectas. Quod cum sit, iam ipsa se prodit impietas. Nam quo in plures sectas dissecti fuerint, eo certiora aduersus ipsos habes argumenta. ut quos sibi prius doctores habebant, tanquam solos ueros, & numine afflatos: eosdem nunc diffiteri nequeant inter se pugnare, propterea q; illorum aliquos errare. et ut ex illa unā prius hæc multæ sectæ ortæ sunt inter sese pugnantes, ita & ex qualibet

harum fateri cogentur, alias forsitan exorituras, quarum necessarium erit has, illas ue similiter esse falsas. Vnde hæc certè utilitas saltem uacillantis natiuitate nascitur, ut resiliant simul, & cautiores fiant, nec sibi tam facile patiantur in posterum ab impostoribus fucum fieri. Quod si autè nec sic corrigantur, nescio equidem aliud sub sole remedium, quàm illud à Christo ostensum (si quod fortè sanet tantam insaniam) quum dixit, *Matth. 17.* Hoc genus dæmoniorum non eijcitur, nisi ieiunio & oratione.

*Desertor populari, hæreticus etiam publico iudicio
persequendus. IX.*

Act. 9.

Vicunq; uerò eius cõditionis fuerit, debet (si quis aliis) iuxta principum tam secularium, quàm ecclesiasticorũ rescripta ad publicum etiam iudicium deferri, ut pariter uexatio det intellectum auditui. Hoc modo Dominus Saulum non sola uoce coelitus emissa, sed & in terram subita prostratione, & donec resipisceret, cæcitate correxit. Sed est & actionis genus, quod populari iurisconsulti uocant, quo ius suum nõ is solum cui damnum datum est, sed quilibet è populo, priuato iudicio, hoc est in suũ ipsius priuatum cõmodum prosequi potest. Cuiusmodi esse dicunt, si quis sepulchrum uiolauerit, album prætoris corruperit: aut si qua uulgo iter, aut statur, deijciendo aut effundendo damnum dederit, & alias quàm plurimas. Si hæ actiones cuilibet è populo propterea conceduntur, quòd qui in eorum aliquo, quæ illis actionibus coercentur, peccauerunt, in ipsum populum peccasse uidentur: optimo certè iure neq; in hæreticos hæc deneganda, cum nihil tam omnium intersit, quàm ut religio res omnibus cõmunis maneat intemerata. Et quia populares actiones interdici solent, & in eum qui damnum etiam nullum dedit, facit tamen aliquid, unde damni periculum imminet: ut si quis supra eum locum per quem uulgo iter fit, aut in quo consistitur, id positum habeat, cuius casus nocere alicui possit: non possumus non fateri, in desertorem quoq; licet hæreticus nondum sit (si modò se ullo indicio manifestet) saltè popularem actionem locum habere. Licet enim pruritus nondum titillet, ut eandem scabiem cæteris affricet, quia tamen mentis suæ pestem non nihil prodit, uix fit quin lædat: aut si (quod etiam fieri potest) se contineat, ne periculum tamen è proximo immineat, metuendum est. Si uerò quis aliquod dogma in uulgus sparserit, de quo dubitari possit, hæreticum ne esset, an religioni consentaneum, huius dijudicatio est summo societatis religiosæ tribunali reseruanda, ut sapientissimæ potestati difficillima detur quæstio excutienda. Nec em̄ prius inferioris dignitatis personis libera de his sententia dabit, q̄ super iam diuulgato dogmate ita suprema potestas pronũciarit, ut de re iudicata nulla amplius super sit ambiguitas. Si tamen illi quibus harũ rerum summa cõmissa est, seram sint allaturi opẽ, & periculum sit, ne ipsum negociũ in peius serpat, erit

erit interim inferiori potestati huius suspecti dogmatis discussio permittenda: ut tamē illi, cum res postularit, superiorib. iudicibus eam committāt. hoc propterea cautū, ne dum superiorū censura expectat, populo Christiano pestilēs doctrina pro sano dogmate diuulget. Et quancūq; frequens illud totius Christianæ religionis sodalitiū in multos minores greges, quasi distinctas partes, ne tumultuarent sine ordine confusa, sit diuisum, *παροικίας* seu *ἐπισκοπῆς* Græci uocant, nos prefecturas nominamus: & suo soli primario, ut tribuno miles, obedire quisq; cogatur, eundemq; solum quis iudicem habeat, sub cuius ditione domiciliū retinet: si tamen alterius præfecturæ subditus, hac transiens animos uel incolarum, uel aduenarum, malæ doctrinæ contagione inficiat, non solum eo loco degit, sed & quo deliquit, iudicio listi poterit. Sed merito possit dubitari, an ille qui alioqui huic ditioni subiectus non sit, anquam ille, si hac fortē pertranseat, possit, quod alio loco religionem labefactarit, hic deferri: an potius remitti ad iudicem domicilij, uel ubi crimen admissum est, ut ibi supplicio subiiciatur? Certē de criminibus, quæ unam aliquam ciuitatem perturbant, proditum est, delinquentem in aliena prouincia repertū, remittendum esse ad iudicem suum. at quia proteruus uiolator iuris naturæ, aut gentium, potest quocūq; loco repertus à quolibet hominum iudicio listi, eo quod quæ iuris gentium sunt, aut nature, debeamus omnes homines omnibus hominibus, siue eiusdem siue diuersæ ciuitatis & regni: non uideo cur non & religionis labefactor (quia religionis integritatē ubiq; seruari, quam plurimi referunt uniuersi religiosi sodalitij) cur non, inquā, possit quocūq; etiā loco repertus, ad iudiciū pertrahi per quēcūq; eiusdem religionis cultorē:

Cui poenæ hæreticus obnoxius sit. X.

IN Actenus de ipsa heretici accusatione: nunc ad huius poenam transeamus. Lex Mosaiica religionis corruptorē morte multandum præcipiebat, qd testatur ille Deuteronomij locus: *Deut. 13. et 17.*
 Quando inuētus fuerit in medio tui uir siue mulier, qui adierit, uel coluerit deos alienos, educes, qui fecerint rem illam iniquam, ad portas tuas, & obrues illos lapidibus, donec moriantur. Quibus uerbis uide quæso quantum confirmetur, quæ superius diximus. Nam præter hoc quod accusationem popularem, iudiciumq; uult esse publicum: etiam ipsam iudicij executionē ad uniuersum populum attinere iussit. Hoc facile colligere licebit exijs quæ eodem loco sequuntur: Manus testium primum erit in eo ad interficiendum ipsum, & postea manus totius populi, exterminabisq; malū de medio tui. Simile exemplū iam ediderat libro Numerorū, cum populus adorasset Baal peor, omnibus principibus populi iussu Dei in cruces actis cōtra solem. Quod aut dixit de cultu deorum alienorū, est & de quibuslibet religiosis ueritatibus accipiendum, cum una quæq; inspiratæ religionis ueritas, sit

quoddam ueluti diuinum & adorandum dogma. taceo quod & alibi
 non minus seuerè interfici eum iubet, qui sacerdotis imperio cum de
 Dec. 17. alijs, tum de religionis controuersijs iudicantis non se submiserit. Con-
 trà facit nouæ religionis lex, quæ si quid peccatum fuerit, magis casti-
 gat, quàm punit. Non enim uel de maximè pertinace aliam pœnam su-
 mit, quàm quòd eum ut inutile membrum abscindat, cogat que ut ab-
 iectum extra omnis sodalitij conuentum degere: eo solum animo, ut hu-
 iusmodi contemptus pertæsus, ad mentem tandem saniolem rediens,
 incipiat relinquere, quas tantopere amplexabatur, singulares illas suas
 cogitationes, cupiatq; sincero animo in ijs quæ ueritatis sunt, erudiri.
 Et quamuis in communis religionis corruptores Christianorum uni-
 uersale sodalitiu grauiorem non sanxerit pœnam, quàm ut eos à con-
 sortio, quasi infecta membra refecet: unaquæque tamen ciuiliſ societas
 aliam etiam in particularis suæ religionis quoslibet corruptores statue-
 re potest pœnam. aut quòd ægrè queat sine talis pœnæ metu religionis
 integritas inter homines eiusdem societatis conseruari: aut quia eiusce-
 pœnæ sanctionem unanimus omnium consensus abundantioris cau-
 tionis gratia (quæ non nocere, iurisconsultorum prouerbio dicitur) li-
 benter amplectatur. In qua tamen constituenda (præsertim si nonnulli
 refragentur) decet eam seruare moderationem, ut grauior non institua-
 tur, si religioni conseruandæ sufficiat mitior. ut si multa satis terreat,
 ne imponatur pœna corporalis: si deportatio, ne infligatur mors. Pos-
 se autem etiam mortis pœnã religionis corruptorib. infligi, iam osten-
 di ex diuino tum præcepto, tum exemplo: quamuis, ut dixi, hoc uniuersa
 ecclesia non statuerit. Et si nullum ea de re uetus aut præceptum,
 aut exemplum extaret, quia tamen religionis dissidium initio huius li-
 bri ostendimus perniciosissimum esse omnium dissidiorum, cur nõ re-
 ligious siue naturalis, siue inspiratæ, siue particularis, siue communis
 corruptorem (tam perniciosi uidelicet dissidij suscitatore) tanta pœ-
 na terrere fas est, quanta autores minus lædentium factionum?

De naturali religione etiam secularis iudex cognoscit. XI.

Qvod autem superius de iudice, cui hæreseos reus sistendus
 erat, dictum est, non ita simpliciter intelligendum. Nam de
 inspiratis religionibus non est secularis iudicis ferre senten-
 tiam: at cur idem de naturali illa religione, qua omnium men-
 tes imbuit rerum parens, non posset cognoscere, equidem nullam ui-
 deo rationem. Cum enim hæc (ut certò certius constat) cæteris omni-
 bus religionibus sit prior, hoc est iam ab homine nato in omnium men-
 tem recepta, totiq; humano generi à natura insita, nõ est dubium, quin
 & à rerum initio publica magistratus autoritas subditos in hoc cõfer-
 uarit, summâque diligentia, ne quis ab ea deflecteret, cauerit. quis enim
 alius prima illa dogmata, & regulas religionis obseruandæ constituit?
 certè non uulgus. est enim hic sua natura ita ad malum procliuſ, ut illa
 semi-

femina ad uirtutem cum homine nata ui quadam citius euellat, quàm se
 non in omnibus affectui accommodaret. Ne itaq; citius ab innato bo-
 no homines deficerent, præscripta sunt à magistratib. (penes quos erat
 summa rerum) quædam dogmata, quibus rudiores docerentur, quæ
 iuxta naturæ scintillas de Deo essent sentienda, quòd scilicet esset om-
 nium rerū unus Deus, et in his gubernandis diuina prouidentia; quòd
 etiam ille uirtutes amet, & uitia oderit. Nec hoc illis sufficiebat: nam ut
 suum quisq; de Deo animum publicitus exhiberet, cognoscicq; posset,
 num qui ^{de Deo} essent, & propter impietatē corrigendi, regulas quasdam
 10. similiter obseruandas magistratus præfixit, quæ quo cultu, quibus ex-
 ternis signis, suam erga summum illud numen sententiam profiteren-
 tur, docerent. Si itaq; illam autoritatem in religione cōseruanda habuit
 magistratus ab initio generis humani, quis est qui eam nunc ei subtra-
 hendam dicet? Hoc tamen (quod sæpius dici uult) obseruandum, ut
 Christiana religio agnoscat omnium directrix, & moderatrix.
*Ciuium potior pars et princeps ad naturalem religionē retinendam,
 seu amplectendam cōpellere cæteros possunt, ad suscipien-
 dam uerò inspiratam non possunt. XII.*

20. Vin etiam potest ad naturalem religionem iure nature suos
 compellere. Hoc enim permittit, imò uult naturalis equitas,
 ut omni idololatria & superstitione eiecta, non solum eiusdē
 societatis una pars alteram, sed et societas societatem ad natu-
 ralem religionem amplectendam (si aliter nequeat) etiam bello compel-
 lat. nulla enim potest tranquille subsistere ciuilis societas, si non aliquo
 ueri numinis timore cohibeatur. Et cum in omni hominum societate
 duo necessaria requiruntur, iustitia & religio: licitumq; est societatem,
 in qua horum duorū ratio nulla habetur, etiam priuato cuilibet ibi for-
 tē orto, uel aliunde profecto occupare, et utriusq; administrationē, iusti-
 tiæ scilicet principatū, & religionis sacerdotiū, ueluti rem pro derelicto
 30. habitā, iusto titulo sibi uendicare: cur non poterit melior ciuū pars, aut
 princeps omnium nomine reliquos ciues, etiā alios sine societatis legibus
 et religione uiuentes ui adigere, si uerbis nequeat, ut saltē naturalem re-
 ligionem amplexentur. qd si fiat, meliore iure ut prima ætate susceptam
 religionē retineant & conseruent, cōpellendi erunt. Ad Christianam ta-
 men suscipiendā nullo modo inuitos cogere uiolentius licebit: eo quòd
 illam Christus omnibus toto orbe hominibus offerri, nō obtrudi uo-
 luit, sicut Mosaicā quondam nō nisi ultro accurrentibus cōmunicari. Lucæ 10.
 Cæterū peculiarē honorē publicitus posse decerni, quo ceu *Βραβείον* sub-
 diti inuitentur ad eiusmodi religionē amplexandam, nō uideo inspirate
 40. religionis legibus repugnare. Nam si in honoribus distribuendis equè
 idonei proponantur, quibus nihil defuerit eorū quæ ueteres ciuū siue
 leges, siue ritus desiderare solent; fuerit tamen aliqs, cui maiores nature
 dotes contigerint, ut ea ratione aptior agnoscat, fiet ne iniuria ciuibus:

si propter illud quo cæteris præstat, eligat, etiam si eorū leges eò nō respiciant. nō certè: eo modo & licebit multis idoneis illos præferri, qui cæteros religione præcedūt. Quapropter n̄ apud q̄s est eligēdi autoritas, possunt si uno anno recturi sunt, annuā legē: sin permanēt, perpetuam de hoc statuere, ut in posterū illud inter necessarias subeundi publici honoris qualitates numeret. Cæterū si tota societas unanimi omnī consensu inspiratā religionem coluerit, nō uideo cur illa non possit inquilinis infidelibus, solum aduenarū iure ibi degentibus iuberē, etiam si cōtagionis periculū nullum sit, ut accepto deliberandi spacio uel discedant, uel eandē cum ciuibus religionē amplectentur, secus, si nō in hoc omnes ciues conuenerint. Nam tunc, neq; melior pars, neq; ipse princeps (qui eam quam habet autoritatē, à populo accepit) poterit ipsos ciues reclamantes incredulorū in eadem societate cōmorāntium cōmoditate priuare: multo minus religionē inspiratam illis præcipere. ciuibus aut, ut dixi, consentientibus, nō dubium quin possit locorū suorum habitatio nem n̄s negare: ita tamen, ne (si iusto titulo obtinuerint) proprietatem rerū illis eripiat, sed solummodo quotidianę iurisdictionis, quā propriē populo debet, opē neget: dum tamen negotiationis, & mutuā mercū facultatem, quæ iuris gentiū sunt, uenientibus, & mox abeuntibus non subtrahat. Nec hoc mirū uideri debet, cum & nobiscū Christianē sentientibus inquilinis posset princeps, præsertim exorta occasione, edicto iubere, ut intra certū tempus ditione sua emigrent: aut se iureiurando ciuiū more subdant, eisdemq; legibus, quibus cæteri ciues, se astringāt. Hoc tamen inuitis cæteris potest, & maior pars ciuium & princeps, (quanquam neminem ad inspiratam religionem cogat) ut minori numero frenū imponat, ne uī aut dolo eiusmodi religionis successum impediāt. quin si tota reipublicæ societas fuerit à Christi nomine aliena, armis eam cogere licebit, ut in suis ditionib. Christiana dogmata sināt saltē promulgari. Nam si ea quæ falsa religione ducitur, cōpelli potest, ut naturalem saltē amplectatur, quid ni possit & ea natio quæ naturalē amplexa est, armis cogi, ut quemadmodum negotiatores quo libet, ita & literarū quarūlibet siue sacrarū, siue prophanarū nihil suæ religioni nocituros magistros permittāt aduentare, & quidlibet, q̄d ciuilem societatem nihil perturbaturū sit, & agere & loqui. Est em̄ Christiana religio (tametsi multa tradit quæ supra captū sunt nature) cui libet sanæ religioni cōsentanea, hoc est nihil illi derogās, aut contrariū docens. Omnia hæc, quæ hactenus de religione propagāda diximus, nō aliunde scaturiunt, q̄ ex illo principio, quòd natura ipsa homo homini frater sit, id est q̄d alter alterū instruere debeat in n̄s quæ sunt iuris naturæ. Ad hoc enim cum necessitas, tum ipsa naturalis lex nos omnes instigat, ut eos qui ius gentiū aut naturæ ullo modo, & hoc impunè uiolant, ad meliorem uitę frugē inuitemus, atq; adeò quibuscunq; modis poterimus, cōpellamus. Non enim solum maioribus, sed omnib. illud cōmune mandatum

datum est prefixū, quo dicitur, Mandauit Deus unicuique de proximo: ut præteream, quòd diuinam gloriam debeat homo ubique, hoc est omnis homo omnibus hominibus prædicare, ut superiore libro ostendimus: & eadem ratione eos quoque, qui hoc impediunt, coercere.

Aduersus hæreticos iuxta belli causa. XIII.

Erunt redeamus, unde digressi sumus: nempe ad poenā, cui hæreticus obnoxius est. Prudēter monuit Ecclesiasticus, Ne fias iudex, nisi uim habeas excindendi peccata, ne quando cōtingat, ut ueritas personā potentis offendiculū ponas iustitiæ tuæ. hæc ille. Multo itaque præstat nullam ferre sententiam, quæ eam quæ habeatur ludibriū, hoc est quam non sequatur executio. eo quòd maiorem ferè rebellionē excitet condemnatū, sed non punitum crimē, quam prorsus dissimulatum. Cuius autē est iudicium dare, eius iuxta dicitur scripturæ uerbum est, & ratū facere iudicatū, manu etiam, si opus sit, militari. Quam quomodo liceat aduersus hæreticos quoque usurpare, scriptura præclare ostendit libro Iosue, narrans cæteras Israheliticis tribus ascendisse in Silo, ut expeditionē pararent aduersus tribum Ruben, & tribum Gad, & mediam tribum Manasse, eo quòd uiderent erexisse schismaticū altare. Cum uerò in illo Israhelitici belli apparatu nesciam Iosue belli ducis mentionē scriptura facit, nihil aliud per hoc indicari mihi uidetur, quàm sicut illic diuersę tribus inter sese, ita nunc siue populum, siue principē etiam in alię ditionis hæreticos posse bellum mouere, quod exemplum proximis seculis quidam secuti in occidenti contra Albios, ad Septentrionem contra Statingos copias eduxere, ut in historijs legere est. Nec hoc solum, ut quibusdam uideri posset, in eos qui iam aperte errorem suum conantur inuehere, sed & in eos qui errores suos supprimunt, licitum erit. Si enim, ut superius ostendimus, in desertorem, qui proprio errore contabescens neminem inficit, quia tamen metuendum, ne inficiat, actio sit popularis: quis est, cui non omnino cerebrū stultum, qui contra populum desertorem à bello inferendo uicinos dehortabitur: præsertim cum scriptura, cuius iam adducebamus autoritatem, & aliam excluso dicto periculo causam belli ostendit, cum Israheliticis illas tribus inducit loquentes, non propter contagij periculum, sed propter diuinæ iræ timorē, bellicos illos apparatus fieri: Vos, inquiētes, auersi estis hodie à Domino, futurūque est, ut cum uos hodie rebelles fueritis Domino, ille cras contra uniuersam irascatur multitudinem Israhel. Ne dicam omnia facta siue sint præclara, siue mala, eius esse naturæ, ut si publica sint, præter uoluntatem etiam facientis illiciant: mala autem multo uehementius. Vt quod Publius Mimus de iniuriā dixit, Qui unam admittit, inuitat nouam: uerè possis de flagitijs dicere in uniuersum. Video autem quosdam in hoc sollicitos, num et in posteros siue desertorum siue hæreticorum, idem genus actionis & supplicij cadat, Erunt hi eadem poena plectendi, si sub Christiani nominis titulo

titulo pergāt in peruerso dogmate paternam contumaciā imitari. Si uerò Christianum nomen non usurpauerint, non uideo, quòd in eos qui ab incunabilis Christianam religionem secuti non sunt, Christiano populo sit ulla querimonia. Si tamen religionem semel amplexi, nō solum se, sed sua quoq; religionis legibus subdiderint, (ut mihi quidem planè uidentur subdidisse) qualicumq; modo ab ea deflexerint, etiam in eorum possessiones agere poterunt Christiani: easq; (si aliter fieri nequit) publica uis priscæ religionis cultui restituere, eadem enim obligatione, qua se Christo deuouerant, etiam eorū possessiones ad Christianos deuoluere debent, ut in eis prior diuini cultus forma maneat. Durat propterea eadem actio in ipsos desertores, etiamsi Christianum nomen omninō exuerint, suamq; habitationem ad alias sedes quærendas immutarint. Si enim hoc generaliter omnibus societatibus conueniat, ut sociorū alter altero inuito dissolui nō possit: si quoq; nullum sit uinculum (etiam inter ea quæ mutuo consensu nō dissoluuntur) quod arctius ligat, quàm quo religiosum sodalitiū connectitur, de qua infra fusius: nō uideo, qua ratione quis se cōuentu, cui sit uinculo indissolubili annexus, eximere queat. Quod si facere (ut ipsa res indicat) nō possit, cū per religionē nō solū ipsi numini, sed & cōmuni sodalitati sumus deuincti: quis eandē actionē in Christianæ religionis *apostasias*, hoc est, 20 qui abiecto Christiani titulo aliò transfugerūt, Christianis denegabit?

An hæretico seruanda fides. XIII.

Ed frequens quæstio est, an hæretico seruanda fides. cuius explicatio ex illa quæstione pendet, sit ne hosti seruanda fides. cum autem hostem dico, publicum intelligo, quē perduellem uocant, hoc est, qui aduersus rem publicam hostilem animū habet. cui perduellionis crimini cum alijs alias ob causas obnoxij reperiuntur: huic tamen maxime obnoxius est hæreticus, quòd religionem supremum reipublice bonū (qua tota humanæ uitæ societas conseruatur) in dissidiū uocet, hostiliq; animo concordiam religionis, omnium gaudiorum fontem, expugnet. cuius conditiones si penitus introspeciamus, quomodo non solum iam hunc, iam illum pedetentim inficiat, uerum etiam aliam post aliam religionis partem in suum errorem, uelut in aliam formam transformet, nō secus sua contagione religionis cultoribus nocens, ac cancer, ut Paulus ait, passionem habens: quis quæso mentis compos eum negauerit parū uideri, ne quid durius dicam, religiosum, qui minimā etiam hæresim nō grauissimam pestem iudicaret: quis non eum imprudentem, qui huiusmodi ueneno sissimi hominis commercium non estimaret periculosissimum? cum scriptura dicat, Qui tetigerit picē inquinabitur ab ea. Detestatur & alio loco hæretici hominis cōsuetudinē Evangelica lex, quā rebelles dicit habēdos tanq; ethnicos & publicanos, hæreticos aut omninō fugiēdos. Attamē cum is, quantū ad dictam legem, nondū sit cōmunib; cōmerciorū com-
modi- 40

moditatibus exutus, quas aut natura constituit, aut ius gentium adiecit: (quia fieri posset, ut per pia monita etiam pertinacissimus ad sanio-
 mentem redeat) uidetur non esse uetitum, eorū quæ ad naturæ aut gen-
 tium ius attinent, habere cum heretico commercium, præsertim quod
 incolumi religione haberi posset: nihil que minus illi, quàm religionis
 sodali fidem seruandam, præsertim quam illi prius addixeras, quàm in
 hæresim incidisset: aut si in eam iam lapsus, nondum talis fuerat declara-
 tus: ita tamen, ut sit in re non uetita, hoc est quam exclusa hæresi obliga-
 tus esses præstare. Et quod ad sacras leges attinet, haud dubium est ita
 10 planè rem habere: secus uerò, si placita consideremus legum ciuiliū.
 Etenim si uerum est uulgatum uerbum, ut est uerissimum, In turpi pro-
 misso rescindendam fidem: & alterum nihilo minus celebratum, Tur-
 pis est omnis pars quæ non congruit suo toti: profectò quanquam ei
 qui priuatim tibi hostis sit, certum est debere te seruare fidem, quæ nul-
 lam secum ferat turpitudinem: nullam tamen ei quem ciuilis societas
 (cuius & tu pars es) perduellem declarauit, nec promittere debes, nec si
 promiseris, præstare opem, aut usum, quòd publica illa promulgatio-
 ne, tibi atq; adeò omnib. eiusdem societatis consortibus iussus sit haberi
 20 publicus, hoc est uniuersorum, & proinde singulorum hostis: ita uide-
 licet traditus in manus omniū & singulorum, ut illum queat unusquis-
 que dare internecioni. Nec alia ratione tractandus, cuius hæresim siue
 ob contagionis uehemens periculum, siue alia ex causa ciuilis etiam po-
 testas condemnauit instar perduellionis. Contra uerò quamcunq; fi-
 dem cuius homini dederit ipsa publica uel potestas, uel autoritas, ean-
 dem debet illi ipsi quantumuis etiam heretico, aut perduelli, exactè non
 solum ipsamet societas, sed & quæcunq; eius pars seruare: si modo, qd
 addixit, non sit de illo genere rerum, quas lex aut inspirata, aut natura-
 lis uetat præstare. publica nanq; autoritas nullius partis suæ siue magne,
 siue paruæ, sed à Dei uoluntate, imperioq; dependet: contra, ab istius
 30 imperio pendent omnium & singulorum, qui sub eo comprehendun-
 tur, uoluntates. Hæc de heretico leges ciuiles statuunt.

*Trium rerum præposterum studium Christianam rem-
 publicam pessumdedit. XV.*

Trium uerò rerū præpostero studio factū arbitror, quòd reli-
 gionē Christianā ex tāta amplitudine, (ut olim per totū ferè
 orbē sua brachia extendebat) uideamus hodie in tam arctos
 sinus cōtractam. Primū quidem, qd præpostera facilitate
 sepe desertores diutius ac dissimulantius tolerati sunt, fuco interim suo
 passim imponētes simpliciorū sincere religioni. Multo uerò magis, qd
 40 quem publica autoritas declarauerat planè fugiendum, subditi præpo-
 stera eū humanitate prosequētes, dum nō uitāt, errorū pedicis illaquea-
 ti sunt. Aut deniq; quòd è cōtrario præclaro ingenio homines quorum-
 dā præpostere anxia religio odiosius uexauerit, quòd affirmassent aliqd
 quod

quod scrupulosis fortè uidebatur ad religionem pertinere, alijs contrà non uidebatur satis esse compertum, pertinere ne ad religionē, nec ne: aut si compertum erat, rationibus tamen, ita ut sit, in utranq; questionis partem occurrentibus, animo illud uacillanti tantummodo, non autem obdurato affirmarant. Vnde sæpe euenit, ut quod sponte sua non fuissent facturi, ea occasione desertores, hostesq; facti, contraria religioni dogmata pro eximij ingenij acumine tanta uerisimilitudine excogitarint, ut religionis antistitibus difficile fuerit, seductis subditis dogmatū falsitatem fūco denudatam demonstrare. Sic enim fit, ubi non satis penditur discrimen inter hæreticum, & uacillantem. Quod quam la-¹⁰ tum sit, Paulus detexit locis non paucis: atq; eo clarissimè, quem habes in Epistola ad Titum, Hæreticum hominem post unam atque alteram correptionem fuge. Cum enim dicit post unam atq; alteram admonitionem, planè indicat non facile quenquam pronunciandum hæreticum, sed debere eum prius publica autoritate examinari, quid sentiat: hoc est non solum quid dicat, sed quo in sensu id ipsum quod dicit, intelligat: nec non an flaccidè id, an uerò pertinaciter sentiat. & si sic hæreseos damnatus fuerit, semel atq; iterum admonendus: & si nihilominus perseverauerit, hæreticus declarandus, ab omnibus deinceps et publice & priuatim, tanquam æternę salutis præsentissimum toxicum uitandus.²⁰ Nam subuersus est, inquit, qui eiusmodi est, eruto nimirum totius scelicitatis fundamento, prima religionis parte: & digna Deo diuinarum rerum cognitione spreta. Sed insigniter addit, Deccat per se condemnatus: quasi diceret, ut cognoscatū quis hæreticus sit habendus, nō aliunde, quàm ex ipso hæretico testimoniū accersendum. eius enim pertinacia nisi semetipsam prodat, non potest hominibus esse perspecta: quā dum prodit, se ostēdit, quod à societate sit segregatus. At idem Paulus locis multo pluribus longè aliter locutus est de uacillante, in literis ad Romanos, Infirmū in fide suscipite. item, Debemus nos firmiores imbecillitatem infirmorum sustinere. alibi sic, Factus sum infirmus³⁰ infirmis: ad mores uidelicet sese attemperans illorum, Vt infirmos, inquit, lucrifacerē. & alibi, Consolamini pusillanimes, suscipite infirmos. Sed alia id genus alijs locis tam multa, ut frustraneū sit enumerare, sub nomine infirmorū eos intelligens, quos nescio quo alio uocabulo, uocare licebit uacillantes. de quibus sequenti libro, nam

sic ipsa res postulat, dicam.

De

37

DE INSTAURANDA RELIGIONE
LIBER TERTIVS, QUI EST
DE VACILLANTIBVS.

Qui uacillantes. I.

VANQVAM in negocijs transigendis tum demū hō
mines conuenire & congruere uidentur, quum plu-
res de eadem re idem sentiunt, in rebus tamen religio-
nis, præcipuè inspiratæ, tam facile ad consensum de-
bitum non peruenitur. Hic enim non plures, aut po-
tior pars, sed omnes simul animo firmo & stabili de
eodem negotio, una & mente & uoce consentire debent. Nam (ut pri-
mo libro diximus) inter cætera omnia nulli alijs rei præter religionē, nec Cap. 10.
omni, sed soli inspiratæ firmi assensus honor tribuendus est. Id ipsum
10 planè & de dissidio rerum ad religionem pertinentium intelligendum.
hic enim quamuis alter affirmet, alter neget unam & eandem rem, non
tamē eos dissidere prius iudicandum, quàm certum sit hoc animis ob-
firmatis fieri. Nam si tantum in quibusdam hæsitant, aut de aliquo for-
san timide dubitant, non hostes, sed uacillantes dicendi erunt. Horum
autem, ut ex superiore libro colligere est, tria sunt genera. Primum eo-
rum, qui ijs quæ ad religionem pertinent assentiuntur quidem, sed for-
midolose, non attribuētes religioni Christianæ (qui inspiratis debe-
tur) firmi assensus honorem: quem etiamsi talem haberent, ut omnia
quæ pertinent ad religionem, probarent, quia tamen animo erga eam
20 nō sunt stabili & firmo, diximus inter sectatores numerari hos nō pos-
se, quanquam ueris sectatoribus sint uicini. Inter uacillantes itaq; repo-
siti, primum genus uacillantium faciūt, qui uerò ijs quæ ad religionem
pertinent, non assentitur, neque dissentit, sed ambigit duntaxat, hic iam
longius, quàm primus, euagat. Qui si hoc facit animo obfirmato, eum
libro superiore numerandum dixi inter desertores: sin formidoloso, de Cap. 3.
secundo genere uacillantium est. Quisquis uerò ab ijs quæ ad religio-
nem pertinent, prorsus dissentit, sed animo non obfirmato, tertium ge-
nus uacillantium efficit. atq; hic tamen si iam proximus desertori (quip-
pe qui excepta pertinacia per omnia ei similis sit) desertor tamen nō est.
30 Quos ut nomenclaturis quoq; distinguamus, primos non uideo quo-
modo aptius nucupem, quàm trepidantes: medios autem, ambigen-
tes, seu nutantes: extremos uerò, discrepantes. Distinguntur & condi-
tione, quòd hi falsitatem dedocendi sint, medijs autem ueritatem docen-
di: illis uerò ueritas confirmanda duntaxat, quippe quā nouerant qui-
dem prius, sed languide. At ijsdem in hoc inter sese similes sunt, quòd cu-
iuscunq; etiam generis uacillans, beneuolus sit, docilis, & attentus: per
D quæ

Cap. 3. que tria diximus superiore libro, uacillantē toto genere differre à recu-
 4. satore, et desertore. Verum cuiq; uacillantium generi ordines diuersi. si
 enim in axiomatis uacillant, siue in eo quod inde tractum est, totidem
 erunt fluctuantium ordines, quot fuerint axiomata, aut necessaria conse-
 cutione ex ijs deducta: quorum tamen dignitatis ratio erit habenda. fit
 enim, ut alterū altero præstantius sit, pro ut longius uel uicinius tractū
 fuerit. in quo si nihil differant, axiomatis, unde alterū ducitur, qualitas
 examināda erit, num hoc ad eminentiorē numinis dignitatē pertineat.
 Sed hoc admonuisse sat est: fusiusem tractata sunt superiore libro. Hi
 uerò quanquā simul uacillant, non tamen in totam religionem cōmit-
 tunt. Contrā uerò faciunt Academici, et nunc quidam eorū sectatores.
 est enim inuenire ex ijs, qui non solum de religione, sed de omnib. disci-
 plinis, errantem & uagam sententiā habeant: ita ut nihil quantumlibet
 manifestum eis proposueris, quod prorsus affirmēt, aut negent. quod
 equidem non arbitror quenquam facere ex pertinacia, cum omnibus
 hoc à natura sit inditum, ut primis saltem principijs, & omniū discipli-
 narum fontibus applaudamus. Sed esto, quod quis ex pertinacia hoc
 faciat: is sanè hereticus fuerit, non religionis tantum, sed omnium planè
 disciplinarū. Facilius autem hoc acciderit ex metu: ut sunt, qui metuūt,
 ne sub omni lapide lateat scorpius. sed hi licet uideantur posse inter am-
 bigentes numerari, sunt tamen omnium à religione desciscientium ne-
 quissimi, ut aptius quartum eis locum constituamus.

*Præter uacillantes sunt & lethargici & neglecto-
 res religionis. II.*

Psal. 35.

Præter hos plus æquo sollicitos, et trepidantes timore, ubi nō
 est timendi causa, alij sunt nullius animi homines, in quos
 apte quadret illud Dauidis: Noluerunt intelligere, ut bene
 agerent. non aliā forsan ob causam, quān ne si plura scirent,
 de multis dubitarent. breui enim quadam religionis ratione cōstituta,
 prout illorum ingeniū ferebat: ad eam sibi peculiarem uitam instituūt,
 nihil interim curiosi de quibusuis alijs quæstionibus ad cōmunem re-
 ligionē pertinentibus. Horum autē duplex est ordo. nam quidam au-
 dientes intelligunt quidem quæ dicuntur, sed præscripto sibi illo reli-
 gionis modulo impendiō addicti, laborem omnē subterfugunt discu-
 tiendi, num quæ præterea dicuntur, uera sint, an falsa. quos nescio incu-
 rios ne, an ignauos, neglectores ue potius debeam nominare. alij uerò
 nullo modo animum adijciunt, ut quod audiūt, intelligant, ueluti quen-
 dam lethargum passi: quos propterea lethargicos appellauerim. am-
 bo ab illa anxietate, quæ uacillantib. ex mentis suspensione oriri solet,
 liberi, Epicureorū more in religionis negotio agunt securi. Et qd ad cæ-
 teras quidem disciplinas attinet, nemo nō est lethargicus in quibusdā:
 quia natura nō sumus omnes ad omnia idonei. Contrā fit in religione.

ita enim diuinitatis cognitio (quod etiam fundamentum huius operis ab initio constitui) homini à natura indita est, ut etiam inter moriones uix reperiatur, qui non aliqua religionis sollicitudine tangatur: ad eò numerum religionem rem esse omnibus communem uoluit, talis si quis inueniatur, huius sicuti apud Deum nulla imputatio, ita neque penes homines ulla curatio est. Sed nemo, inquit, tam sapiens, qui non in quibusdam religionis mysterijs cæcus sit, in ijs præcipue, quæ imbecillis mentis captum superat. Fateor equidem hoc usuuenire: sed si ijs inuestigandis nihil diligentia adhibeat, ut mera socordia, nec alijs rebus impeditus eorum notitiam non assequatur, non ne hic lethargi uicio laborat: Sic. Illorum autem lethargicorum, ut uacillantium, triplex ordo est. Vereor enim ne sint, quibus ne ipsa quidem principia unquam in mentem ueniunt, ut qui nunquam cogitarunt, regantur ne res diuina prouidentia, nec ne: & hi primi. Alij, qui ut de his quidem cogitent, ad illa tamen mentem haud satis adijciunt, quæ ab inspiratæ religionis candidatis profitenda, & ab huius professoribus exhibenda sunt. Tertij sunt ordinis, qui ad quædam horum applicant, ad quædam non applicant. Quibus omnibus hoc commune est, ut quo moribus uehementior, eò sit quisque securior: quare & eo diligentior ijs opera adhibenda, quò minus expetierint.

Quanta sit anxietas uacillanti. III.

Vlgare & uerum uerbum est, rara auis perfecta uirtus. nec minus illud uerum, stultorum infinitus numerus. Quibus admonemur, mediocriter proborum & improborum hominum maiorem esse multitudinem, quàm sit eorū qui uirtutum & uiciorum culmina ascenderint. Sic uidemus hodierno die firmos Euangelij sectatores per quàm raros: eorum uerò, qui timide modo in hanc, modo in illam partem fluctuant, ueri cognoscendi gratia, numerum serè infinitū. Hi sunt quos uacillantes statim nominauimus, qui quoniam animo obfirmato contra religionē non sentiunt, sed tantum hæsitant in quibusdam, hostis nomen non merentur. Non enim statim religionis hostis dicendus, qui parum ex regia uia deflectens dubius obambularit, quàm sit ingrediendum: nec odio dignus, qui non semper firmiter steterit, quamdiu enim uacillantes à nobis non prorsus defecerint, neque castris aduersariorum nomen dederint, pro nobis stare dicuntur: etiam si non tam firmo animo hoc agitent, ut illi qui nunquam à ueri cognitione deflexerint. nam ut dicit scriptura, Qui non est aduersus nos, pro nobis est. Cuiusmodi homines quanta cōmiseratione digni sint, uel ex eo licebit perspicere, quòd animo meliore sui parte cruciantur. quanto enim animus corpore est præstantior, tanto necesse est animi cruciatum esse maiorem. Cuius cum sit duplex cruciatus, mentis & affectionis, alter tamen altero grauior est, mentis enim secum fert

Mat. 9.

eum, qui est affectionis : hic uerò non item . Nam cruciatus affectionis est, anxietas quædam ex conflictu spiritus & carnis orta, animum uarijs modis sollicitans, quid uelis : alter uerò, quædam nutatio est animi in dubio retinens, quid credas, nascens ex uerisimilium pugna mentem ita distrahentium, ut homo nesciat, cui parti se debeat dedere. unde fit, ut animo nutans non solum quid sentiat, sed etiam quid uelit, incertus sit . Hic est cruciatus animi uacillantis : quem non parum auget religionis dignitas, qua nihil præstantius esse possit. Nam quo res, de qua quis hæsitat, maioris est momenti, eo angorem animi grauiorem fore certum est.

Cuilibet parum insolitæ doctrinæ prospiciendum. IIII.

Ntè omnia igitur occasiones, quæ improbas quasque uacillationes important, summa cura sunt summouendæ : quod quia nostra ætate, ut aliàs quoque, negligenter curatum est, nec adhuc, sicut oportet, sarcitur, uacillantium multifariam plena sunt omnia. Et si nominatim fontes ipsi designandi sunt tanti mali, hos potissimum duos esse dixerim . alterum, quòd non sit docendæ plebis seruatus idem tenor : alterum, quòd sit librorum excusoribus nimia quilibet excudendi permissa licentia. Cum enim siue hæreseon, siue uacillationum, siue lethargorum, siue ignauix, & aliorum id genus animi morborum nunquam non futurum sit plus satis, quippe ex ingenuita homini corruptione continenter scaturientium : quantum putas inundabit eorundem, si præter eam quam homines secum ferunt ad mala facilitatem, etiam illi occasionē dederint, qui & impediendis eisdem, ne nascantur : & ubi eruperint, ilico tollendis sunt præfecti : quod notius est, quàm ut dicere oporteat, inde euenire, quòd speculatores citra delectum animarum curam committunt quibusuis : & si idoneos præfecerint, mox uelut somno sepulti, pastores in lupos, doctores in seductores, custodes in dissipatores conuerti patiuntur : ut meritò exclamare possimus, quis custodiet custodem ? Quæ perniciēs ut neglecta initio serpit citissimè, ita ægerrimè si stitur, & ægrius sarcitur. eoq̄ par est diligentissimè, uel priusquàm eueniat, curare, ne oriatur : uel quòd proximum est, ut orta quàm primum sopiatur. Quòd optimè fiet, si sedulo curetur, ut idoneis doctisq̄ præfectis instituendi uulgi idem usque sit, & perpetuus tenor . Itaque primæ & minimæ dogmatum insolentix prouidendum à religionis antistitibus, ne nō sint, cuiusmodi oporteat, non ob id tantum, quòd præstet scintillam extinguere, priusquam in flammam euaserit, quæ forsitan restinguī non poterunt : uerū ob id etiam maximè, quòd uel minima sacræ religionis particula cōuulsa, ipsa mox tota prosteratur, ut libro primo ostendimus . Quot autem sint insolentix species, Paulus locuples testis est, eiusmodi enim dogmata distinguit

2. ad Tim. ult.

distinguit in noua, peregrina, uaria, & inania: quæ dein ceps singula la-
 tius diuiduntur. Et noua quidem uide obsecro quanta diligentia scripse-
 rit esse exploranda, in fine literarum ad Timotheum, quas ultimas &
 feruentiore animo scripsit. ubi inter cætera præcepta (quæ ibi non mi-
 nus præclara, necessariaq; docet, quàm multa) hoc unum sedulo in-
 cultat quasi alta mente reponendum: O Timothee (exclamatione dor-
 miscentem fortè lectorem experge faciens) depositum serua. quasi dice-
 ret, eam docendi rationem, quam tibi præceptor discipulo ueluti depo-
 situm tradidi, quæq; mihi abs te reposcenda est, an qualem tradiderim
 10 seruaueris: eam inquam rationem diligenter obserues, deuotans pro-
 phanas uocum nouitates. Deinde ut eorum qui hoc faciunt, uenenosum
 animū exprimat, addit, Et fugiendas oppositiones falso nominatę scien-
 tiæ. nihil aliud his uerbis notans, quàm inanem alicuius excellentis eru-
 ditionis gloriam, quam nouorum dogmatum diuulgatores uenari so-
 lent. Sed uide quæso quantum hic periculi: Quam nonnulli (inquit)
 profitentes, à fide aberrauerunt. Viden, quòd Paulus noua dogmata
 principiū faciat *ἀπὸ σαοίας*: Sed ut hoc magis innotescat, nō illud solum
 ut nouum dogma habendum est, cuius contrarium passim præcones
 Euangelicos declamitare uidemus: sed hoc quoque, quod nunquā an-
 20 teā fuit solitum promulgari: aut si promulgatum fuit, non tamen simili
 modo propositū. Vt si quod prius inter ueritates habebatur, aut pro-
 phanas aut scholasticas, nunc dicatur ad sinceram religionem pertine-
 re, aut è diuerso. Non minori diligentia idem scripsit Hebræis, Doctri-
 nis uarijs ac peregrinis nolite abduci, doctrinis, inquit, uarijs, quas ter-
 tium: ac peregrinis, quas secundum genus fecimus insolentium dogma-
 tū, ne circumferamini. Quomodo autem doctrina peregrina differat
 à noua, quid attinet dicere: cum nemo nesciat eam dici peregrinā, quæ
 alijs quidem iam dudum solita, huic tamen aut loco, aut auditorio inso-
 30 lita est: tanquam merx non hic nata, sed aliunde inuecta. Vt si ea quæ in
 prophanis scholis ueteri more disputantur, incipiat aliquis in sacris dia-
 tribis: aut quæ in diatribis ambiguè (quo modo solet) disceptantur,
 pergat coram plæbe proponere è suggesto: multo magis, si quæ nec in
 scholis, nec in diatribis hæctenus consueuerint tractari, nedum è sugge-
 sto publicari, ea quis ueluti postliminio apud ueteres reperta, nihil ta-
 men ad præsentem populi statum attinentia, cœperit iam tractare, ideò
 fortassis quòd ea auditoribus placitura credat. cum tamen contra *τὸ πρῶτον*
 hoc est decorum, naturamq; & loco quo non congruit, hoc faciat:
 quicquid horum facit, peregrinam doctrinam inuehet. At qui neq; no-
 40 uum, neq; peregrinum, sed omnino consuetum aliquod dogma propo-
 nit, quod initio tanquam tota oratione prosequendum instituerat, cœ-
 pto itinere non prosequens, media oratione aliò prorepit, huius doctri-
 na uaria est. A quo & Paulus optimo iure monet cauendum, quòd is
 mos illis ferè proprius esse soleat, qui aliud simulant, aliud moliantur:

42
 sub prætextu illius salutaris dogmatis (quod in initio tanquam tota oratione
 ne prosequendum proposuerant) rerum inter se falsam aliquam cõpa-
 rationem studentes, tanquam melle litum uenenum propinare, quod tali exem-
 plo apertius erit: Si quis docere uelit, quod sola opera hominem saluum
 faciant, sed hoc publice tentare non ausus, proæmio suæ orationis de
 operum laudibus se dicturum promittat, eaque multis & ueris laudibus
 efferat, donec ad medium orationis peruenerit, ibique prima propositione
 neglecta de fide se non minora dicturum polliceatur, faciat tamen hoc
 parcius, quam in laude operum prius egerat. Hic tametsi in fide & operi-
 bus laudandis nihil (non dico) falsi, sed neque noui, neque peregrini addu-
 xerit: quia tamen à re proposita deflexit, censetur sua artificiosa in con-
 stantia, uel potius fraudulentia suasisse auditoribus (non minus ac si à
 principio expresse dicendum suscepisset) fidem nihil, aut parum facere
 ad salutem. At multo acrius admonet Paulus, ab inani doctrina cauendu-
 dum. nam Ephesius scribens ait, Ne quisquam uos decipiat inanibus sermo-
 nibus. ad Colossenses uero multo diligentius: Videte, inquit, (quasi
 innueret, nisi sagacitatem adhibeatis, non facile posse cognosci) ne quis
 sit qui uos deprædetur, nempe ex improviso incautos adortus, à sine
 ra rapiens in aliquam superstitiosam religionem: per philosophiam, inquit,
 aut inanem deceptionem. insigniter coniungens philosophiam ac uanitates,
 quas quartum genus fecimus insolentium doctrinarum, cuiusmodi fucum
 illi faciunt, qui (quod solent garruli philosophiæ ostentatores) inter cetera
 dogmata probanda, aliquod, etiamsi uerum, dogma inserunt, quod
 ἡ δὲ λέξις ἀποστολική, id est nihil ad argumentum propositum faciat: nempe quod neque
 id quod simulant, neque id quod moluntur, tueatur: neque, ut omnia semel dicam,
 aliquo modo ad religionem pertineat, sed saltem ea ratione inter alia reli-
 gionis argumenta ab illis producantur, ut ad eam pertinere sub falsa specie
 uideatur, quod ab istis qui hoc facere dolo solent, non alio animo fieri cer-
 tum est, quam ut istis que uaria ratione uera sunt, unum aut alterum falsum im-
 misceant, quod sub uerorum aceruo asconditum etiam pro uero recipi
 posset. qui uero dolo hoc non facit, is uana gloria, aut certe stoliditate
 huc adigitur. quocumque autem modo faciat, constat minime idoneum ple-
 bis esse doctorem. Hæc sunt igitur præstigiaticis doctrinæ quatuor, in
 multa rursus membra distincta, genera: quorum artifices multis Paulus
 locis monuit summa diligentia esse uitandos, eo quod, ut maxime in initio
 nihil falsi tradant, successu tamen temporis comparantes sibi fidem atque auto-
 ritatem apud auditores, sensim eò prouehunt audaciæ, ut uel gloriæ, uel
 similis rei cupiditate pellecti ad imposturas conuertantur. Quarum cum
 proxima ætate nulla, aut quam minima ratio habita sit, factum est, ut cõciona-
 toribus ubique gentium licuerit, quicquid libuit. Quibus quod uoluerint & no-
 uarum, et peregrinarum, et uariarum atque inaniu doctrinarum genera inuchen-
 tibus, mædacia quoque quanto possent artificio, et quanta sciret ueris simili-
 tudine assuetibus, tantum pro dolor malorum pelagus in religionem inuadit.
 Pre-

Prelorum curam magistratum habere decet. V.

D quæ cohibenda, aut saltē impedienda, ne latius serpāt, occupentq; tandē omnia, illud uidet in primis necessariū hac in re, (quanq; et hoc nō minus necesse est meo quidē iudicio in alijs causis) ut q; seuerissimē cohibeatur, quā secundo loco dānamus, licentia, qua nimīū lasciuientes hodie pleriq; typographorū, typographiā rem præclarissimā ad omne malū publicandum usurpāt. Nequaq; certē præclarū illud auorum nostrorū memoria apud Germanos, ut pleraq; alia multa, repertū artificiū, & inter summa numinis dona censendū, in hunc usum, uereor ne pro rei dignitate leuius loquar, excogitatū fuit. Verum quemadmodū in omnib. fieri solet, ut q; quæq; res præstantior, atq; eius usus utilior, eo eiusdē abusus sit perniciosior: ita & in mirando chalcographiæ artificio usuuenire uidemus. hinc enī ubiq; terrarū tota plaustra anilium deliramentorū, stultarū historiarū, publico malo effictorū rumorū, spurcissimorū amorum, obscenarū cantionum, superstitosarū preclararum, famosorū in omnes omniū hominum ordines libellorū proficiscuntur. quibus præterq; quod referre sint passim officinæ, tabernæ, mensæ, etiam in compitis, triuijs, foris, atq; omnis generis publicis locis occurrunt: & quasi hoc parū sit, nusq; non assidue obambulant institorculi, clamq; palamq; huiusmodi ingentes. Sed non deerant ea, fateor, prisca quoq; temporib. Verum huius artis abusu sit, ut quæ olim pauca in paucorū, nunc innumera in omnium sinu gestentur, senū, uirorum, iuuenū, adolescentulorū, atq; adeo puellorum, ac puellarū: perinde ac si data opera ab ipsis penē uberibus teneros omnium animos festinarem omnes omniū uanitatū, uitiorumq; generibus contaminare. Quanta o bone Iesu rudium animorum perniciēs: satis magna profectō, & iusta causā, etiam si nullum præterea malum accederet, cur debeant, qui rerum potiuntur, sedulitate tanta re digna curare, ne summo artificio abutentes astutiores quidam sordidi lucelli gratia, pergant impunē amplius omnē ætatem & sexum perdere, cum flagitiosissima quæq; imprimunt. Hæc tamē omnia nihil ad eam rem, quā nunc, ut sunt peruersē maleuoli, clanculum cōmittunt quidam omniū scelestissimi: qui huius artis ope, præstigiaticibus (ne quid addā) doctrinis in multa exemplariū millia transfusis, sicq; in omnes orbis angulos diuulgatis, religionē ipsam, hoc est totius probitatis caput atq; fundamentū demoliant. Quod uirus plusq; uiperinū, etiā si non tam latē serpsisset, esset tamē summa cautione excidendum. At nūc præterquā quod nullum sit genus eruditorū, quos hæc nequitia nō fecerit huius mali consortes, quippe quod ea indole est, ut gestiat omnes sua contagione inficere (quanq; alioqui homines suapte natura ad omne quidē malum proni, ad hoc autē pronissimi sint) inueniuntur tamen hodie pleriq; docti homines huius rei usque adeo studiosi, ex ijs etiam quorū professio nihil attinet ad religionē, ut in libris, quos edunt, quia

nequeūt in prophano argumento rem religionis tractare) obiter uel in exemplis suę artis, uel captatis etiam pro causa digressionibus, hoc non celent. Imò (ò singularem impudentiam) sunt ex his, qui cum ueterum autorum libris epistolas proponunt dedicatorias, annotatiunculas, paracleses, methodos, censuras, scholia, antidota, argumenta, cōiecturas, aliasq; id genus appendices adijciūt: sunt inq; qui hic lectores suo illo ingeniorū letali ueneno clam aspergāt. Quid, qđ idem audent uetustis autorib. noua somnia adscribere, et ipsos suis uerē autoribus adscriptos libros, imò (horrendū dictū) ipsa etiā ter adoranda scripta uerbulo uno altero uel clanculū aut addito, aut dēpto, aut mutato, prout cuiq; ad suā rem facere uideēt, uitiare. Huius itaq; tam late serpentis cōtagij equidem nō uideo remediū, nisi qua dignū est diligentia curetur, ne usq; lo corū, quouis idiomate, siue seriū siue ludicri libri aut libelli imprimant, uendantur, importent, legantur, habeant, nisi qđ publica autoritate delecti censors approbarint. ita planē, ut officinę ipsę excudendorū librorū posthac publicę ubiq; autoritati pareant: nō secus ac iam olim officinę excudendę monetę. & hoc tanto maiore sollicitudine, quāto par est existimandū plus interesse reipublicę, religionē incorruptā esse, q̄ mone tam. Ita demū futurū crediderim, ut presentaneū hoc uenenu non modo deinceps tam facile corripere ac corrūpere passim tā multos desinat: uerū etiam ut toto orbe præclaro ingenio homines ea prodeuntū doctrinarū sinceritate pellecti, maiore & numero & impetu appellant animū ad optimos quosq; autores siue nouos, siue ueteres euoluendos. quorū nunc animus ē cōtrario ob scripturas omnis generis multorum cōmentis infectas tam à ueteribus, q̄ à neotericis autorib. legendis est alienatus. Hac ratione arbitror, ne præsens lues latius grassetur, duas illas pestilentissimas huius scatebras & amputandas, & compescendas.

Quatenus ad unumquęq; pertineat fulcire uacillantes. VI.

Æc duo remedia sunt, ne hoc malū longius serpat. uerū iam multi in hunc angorē inciderunt, summo animi cruciatu hæsitantes, in quā sententiā eant. Hęc prima (ut nunc sunt tempora) & amplissima messis, in horreum Dominicū inuehenda. Nam qui pertinaciter ita alicui opinioni adhæserint, ut ab ea nullis neq; precibus, neq; minis diuelli se patiantur, sed firmiter sui animi cōceptum defendant, nō possunt (si etiam doctissimus quisq; omnes suas uires ad hos reducidos exprompserit) in rectam uiam reuocari. quoniā (ut superiore libro ostendimus) laterem lauat, qui eiusmodi homines docere conatur. Contrā uero fit in uacillantibus, qui sanis rationib. auditis, non minus firmiter credunt, ac illi qui in his docendis fidelius insudant. Porrò non omnis uacillatio improbanda est, sed quædam tolerabilis, quædam etiam laudanda. Nam si sollicito mihi de sana religione (ut fit) nouū quid occurrat, tanq; ad religionē pertinens, cuius fortē utramq; partē discutiens, neutrum tamen amplectar, donec utra uerior sit, mihi

sit, mihi planè sit compertum : quis non dixerit hanc animi mei cuncta
 tionem, si laudare nolit, saltem tolerabilem ? Et si exorìens quispiam re-
 ligionis præco incognitū dogma incognitus magno fastu detonat, qđ
 ego dixerim diligentius expendendum, priusquā uel laudem, uel dam-
 nem : quis hoc non etiam laudi uerterit ? Veruntamen nō me latet, qđ
 qui iam prouectiore ætate est, non sine magno crimine eorum aliquid
 reuocet in dubium, quæ cum esset initiandus Christianis mysterijs, pa-
 lām professus est : uel initiatus consueuit solenni ritu statis temporibus
 re ipsa exhibere. Verum in cæteris rebus quamuis etiam firmiter Chri-
 stiano homini credendis uacillatio, quæ in uno religionis cultorum es-
 set uituperanda, in altero tolerabilis, aut etiā laudabilis esse potest, pro
 modulo uidelicet ingenij, & ordinis gradu, quem in religioso sodaliti-
 o sibi quis uendicat. Quin cum nemo hominum teneat axiomata omnia
 Christianæ religionis : rursus neq; ea ipsa quæ memoria tenet, exacte
 intelligat : profectò nemo est uel sapientissimus, qui non etiam absque
 noxa dubitet de quibusdam. præsertim cum neq; hoc facile sit decerne-
 re, quantum quisq; religionis debeat pro modulo ingenij, uel gradus
 ordine expresse tenere. Est proinde omnibus, cuiuscūq; ingenij uel eru-
 ditionis fuerint, summo studio conandum, si uelint uerè homines dici,
 ut quæcūq; ad religionē attinent, pro suo captu diligenter inuestigēt,
 donec eorū cognitio innotescat : & ea quæ mentē angunt, eò usq; excu-
 tiant, donec quid certò debeat credi, nihil hæsitent : & si quid erit quod
 periculosius animū uexet, doctior qui est, id depellat. hanc enim curam
 debet Christianus uacillanti. Nam ut frater fratri ægrotans, & parenti
 filius ualeudinaris maiori curæ sunt, quàm si rectè ualerent : ita uacil-
 lantes cuiuscūq; siue generis siue ordinis sint, debent Christianis ma-
 iori curæ esse, quàm qui in religione perstant immobiles. ex eisdemq;
 ad sanam mentē reductis non minus, imò plus gaudij concipere, quàm
 ex illis quos nunquam aberrasse constiterit. Hoc autem non solum exi-
 mia doctrina præditis, sed omnibus quotquot in religionis sodaliti-
 o cōtinemur, uidetur Petrus præcepisse. ut sitis, inquit, parati semper ad
 respondendum cui libet petenti, ut loquamini de ea quæ in uobis, spe.
 Hæc non solum doctoribus esse dicta, facile ex illis colligere licebit, quæ
 cum his cohærent. cum enim alios mulieribus, alios uiris præscripsisset
 mores, sermonē ad utrosq; conuertens, inquit, sitis parati, etc. Hoc nō
 minus clarè testat Paulus, cum maritis magistriū concedit in cōiuges.
 his contrā præcipit, ut publicè cū silentio audiant : et si qđ discere uelint,
 domi uiros suos interrogēt. ubi maritis officiū traditū uides, ut uacillā-
 tes uxorū animos suffulciāt, etiā si doctores nō fuerint. tā sollicite man-
 dauit Deus unicuiq; de proximo suo : ita ut improbus omnino sit, qui
 cōtra hoc uel hiscere audeat. qđ ergo nō laudabit, qđ ipse Petrus præce-
 pisse uideat, si ancilla dominā, filia matrē, socia sociā, et præsertim si ethni-
 ca fidelē interroget, altera alterā prōpte et beneuole, et (ut Petrus ait) cū
 man-

1. Pet. 30

1. Cor. 142

mansuetudine & reuerentia ita doceat, ut ambiguitatibus satisfecisse uideatur: ut spem, quæ in ipsa est, fidemq̄, cui illa spes innititur, poscentibus & doceri cupientibus exhibeat. Sed hoc tantū intelligendum est iuxta modum, & gradum suæ conditionis & facultatis. aliud enim est edisserere aliquod dogma, aliud interrogationi cur hoc, & qua spe facias, futuiter respondere. Nam illud perfectionē quandam sonat: hoc uerò non. Hoc intelligebat Petrus cum diceret, De ea quæ in uobis est, nempe ut quisq̄ pro suo modulo & ingenij, et uocationis gradu responderet. Idem innuere Paulus uoluit, cum dicit, Ne quis arroganter de se sentiat, supra quàm oportet de se sentire, sed ita, ut cuique Deus parti-
Ad Rom. 12. tus est mensuram fidei. Altiora qui interrogant, remittendi ad eos qui præter gradum, etiam sapientiam eminentiorem consecuti sunt. Nam hi maiori diligentia id curare debebunt, ut quibus id officij præcipuè incumbit: cæteri solum fraternæ uacillationi, quantum uires ferunt, occurrant.

Quomodo lethargici & religionis neglectores curandi. VII.

Ed in ijs sanandis, quos modò uenenum corripuit, par est medicorum consilium imitari: qui si corporis mala neque-
 ant omnia, certo quodam ordine, atque illud prius, quod uel grauius lædit, uel aliorum causa est, depellunt. Erit itaq̄ prima cura adhibenda lethargo, qui est grauissimus animi morbus ex ijs, qui medicam manū non recusant. deinde ignauo seu neglectori succurrendum erit: non nihil em̄ iam promouit qui *ἢ λήθαργον* abegit. tum ad extremum uacillantibus remedium adhibere oportebit. Lethargico itaq̄ in primis proponendum erit, in rebus esse aliam alia præstantiorē, ut spongiam plantis, brutum spongia, hominem brutis, solem astris, coelum elementis: omnium autem id esse præstantissimū, quod ab omnibus uernacula lingua Deus appellatur. hoc præterea, quo quæq̄ res dignioris efficacix fuerit, eo præstantiorem existimari: ut res sentientes rebus non sentientibus: illis autē præferri res intelligentes. & inter res intelligentes, quo quæq̄ uel plura, uel meliora, & ea perfectius intelligit. Inculcandum & hoc, cognitionem rerum futurarū magis esse admirabilem, quàm sit qua præterita cognoscimus: præteritorum nobiliorem, quàm sit qua præsentia intelligimus: eam rursus qua abstracta cognoscuntur, ei præstare qua lustramus in aperto posita: sic & eam quæ præter seipsam & alias res cognoscit, præstantiorem esse ea quæ tantum sui solius cognitionem habet. summam autem cognitionem esse prouidentiam illam, quæ planè omnia cōplectitur: hoc est, quæ uniuersa nō solum præsentia, sed præterita etiā & futura, sensibilia & intelligibilia, tum abscondita, tum manifesta, quàm perfectissimè cognoscit. Hanc, diuinam prouidentiam appellari dicemus: sicut eam naturam diuinam,

nam, quæ omnium rerum nō solum sensibilem, sed & intelligibilem,
 nec solum manifestarū, sed & occultarū perfectionē summo, quo fieri
 potest, gradu cōprehendit. His et similibus propositionū explanationi
 bus efficies, ut quisquis ille sit (si planē lapis nō sit) ad id ducatur, ut in-
 cipiatur saltē cogitare, an Deus sit, an sit summē bonus, an sit omniscius,
 aliāq; similia, in quib. religionis principia cōsistunt. Quo facto, etiamsi
 tantum non effeceris, ut certi quid statim de ijs sibi statuatur, quæ docui-
 sti: amabili tamen quadam metamorphosi fecisti hunc ex lethargico,
 uno gradu propinquiorem sanitati. habet enim hic iam quādam prin-
 10 cipiū cognitionem, et animo eadem utcūq; reuoluit. Deinde eius
 animo inculcandum, quod maiori culpæ obnoxius futurus sit, si ueri-
 tatem ad mentis suæ ostium iam pulsantem non intromiserit. Necessē
 proinde erit, ueritatis eum amore uehementius inflāmare: dignisq; lau-
 dibus ueritatis pulchritudinem, utilitatem, & necessitatem apud eum
 prædicare, atq; ostendere: non hominem, sed humana specie beluā fo-
 re, si ueritatem ultro sese ingerentem contemnat. Post has & id genus
 exhortationes commonstres rationes quasdam (nisi ipse hoc ultro fa-
 20 ciat) ueluti ueritatis inueniendæ uestigia oportet, quas secutus, facile sit
 desideratam ueritatem, ceu prædam comprehensus. nam illa non ita
 statim omnibus ob oculos uenit. Si enim res laude aliqua dignæ diffici-
 lioris sunt inuentionis, certē ut ipsa ueritas sit quā maximē abstrusa,
 necesse est: ut quæ omnium rerum laudabilem primum fundamentū
 est, quod præclare etiam testatur de multitudine rerum temporaliū lo-
 30 quens sapiens ille, cum exclamatione: Cunctæ res difficiles, non potest
 eas homo sermone explicare. Sed neq; hoc ethnicos præclaro ingenio
 homines latuit, quorum hic quidem indagādī uerum strictas esse semi-
 tas dixit: ille tenebris esse circumfusa omnia: alius, ueritatem in puteo
 demersam sic alto, ut nullus possit attingere: alius, post tota uita exan-
 tatos inuestigandæ ueritatis causas labores exclamauit, hoc demū scire
 se, quod nihil sciret. Quod ipsum eo cuiq; etiam magis euenire, quo fue-
 rit doctior, pulchrē Menedemus notauit, quū ait: qui Athenas se con-
 ferrent, primū esse sapientes, deinde fieri philosophos, postremò i dio-
 40 tas. Atq; hæc quidem ea difficultas est, quæ ex ipsa re cognoscenda ori-
 tur. At est præterea & alia quædam, eaq; grauior, quæ oritur ex ipsa ani-
 mi nostri inconstanti fluctuatione, qua fit, ut uerum etiam sedulo quæ-
 renti aliæ plerunque res occurrant, quibus homo ab re instituta distra-
 ctus, aliò mentem destinat. quam humani animi inconstantiam idem
 sapiens eodem libro graphicè depingit, dicens: Verti cor meum, ut di-
 50 scerem, & inuestigarem, & quærerē sapientiam, & rationis acumen: sci-
 rem quoq; impietate, stultitiam, insipientiā, atq; amentias: & ecce solū-
 modo hoc inueni, quod Deus fecerit hominē rectū: ipse autē se infinitis
 immiscuerit quæstionibus, aut (ut quidam neotericorū uertit) ipsi autē
 quæsierūt adinventiones multas. Hæc ille. Quæ sic ultro occurrētes ani-
 morum

Ecclesia. 12.

Ecclesia. 1.

Ecclesia. 7.

morum cogitationes, ut plurimū false sunt. cum enim uni ueritati plura
 falsa respondeant, facilius euenit, ut in aliquod eorum quę multa sunt,
 incidamus, quā in id quod certum est. Sed ut acciderit omnes ueras
 esse, si alienę tamē sint ab illo uerō, qđ unum quærebat: aut sint, ut opti-
 mē acciderit, partim proprię, partim alienę: profectō occurfantū re-
 rum diuersitas, si non multum lædat, mentis tamen intuitū à ueri, quod
 querebat, consideratione auertit, ut non progrediatur quò instituerat.
 Sed fieri potest, ut à priore instituto mentem non distrahant. eę tamen
 cogitationes, quę alienę sunt ab instituto, sæpe uehementius se offerēt:
 sæpe etiam plures erunt, quā eę quę idoneę sunt ueritati inuestigan-
 dę: ideoq; ad illarum aliquā facilius se mens conuertet, ubi inuestigan-
 dę ueritatis nullum est uestigium. Quod si pari & numero & luce oc-
 currant, nescio quā hominum infelicitate accidit, ut ad alienas tamē sæ-
 pius se conuertat, quā ad eas quę quęsitę ueritatis uestigia ostendūt.
 & hæc quidem altera difficultas est inueniendi puram ueritatem. Iam
 uerō cum hostilis ille spiritus humano profectui nunquam non insidie-
 tur, atq; uarias quærat occasiones, ut in casses suos prædam compellat,
 nihil tamen prius habet, quā ut hominem à ueri, & præsertim religio-
 nis cognitione, quę omnium uirtutum basis est, abducatur. aut si hoc
 non potest, suis technis efficiat, ut adductis in contrarium fucatis uerifi-
 militudinibus, à ueri cognitione, quam iam adeptus erat, homo deci-
 dat. Huiusmodi constat fuisse primum illum assultum, quo spiritus ille
 Gen. 3. malus primos humani generis parentes à ueritatis cognitione, quę eos
 Deus docuerat, deturbauit. quo modo & postea Christum quoq; co-
 natum est per scripturę fucum in eum errorem pertrahere, ut superua-
 canea Dei fiducia fretus sese præcipitaret. Qua ex causa impostor ille,
 Matth. 4. uocatur Paulo spiritus erroris: Ioanni autem, seductor orbis uniuersi.
 3. ad Tim. 4. Quò etiam Paulus respicit, quando commemorat doctrinas demonio-
 Apoc. 12. rum. Ex his igitur tribus causis, difficultates totidem oriuntur inuesti-
 3. ad Tim. 4. gande ueritatis. Faciunt etiam hęc cognoscendę ueritatis difficultates, ut
 dum neglectorem erudire, atq; eius quęstionis ueritatem docere labo-
 ras, quā cogitabundus animo uoluit, & alias ei post alias rationes in-
 culcas, quę ad illius quęstionis confirmationem facere uidebuntur: fa-
 ciūt, inquam, hæc cognoscendi difficultates, ut priores nostras rationes
 non tam cito approbanti, quā intelligenti, alię rationes (si nō studio,
 certē uel ultro, uel ex diabolica impostura) occurrant, quę ipsum ita in
 contrariam partem rapiunt, ut miser stet inter has quę sic occurrunt,
 & eas quas tu adduxisti, ueluti medius & dubius, ad quas se inclinare
 debeat. Ex his si neutrę alteris cedant, fiet ex neglectore ambigens: si
 illę uincant, quę aliunde occurrerūt, fiet discrepans. at si præualeant,
 40. quas tu adduxisti, iam trepidantem feceris: qui est proximus ad sanitatē
 gradus. Hactenus quomodo nō qui pessimo lethargo & negligentia la-
 borāt, curandi sint: nunc alijs duobus remediū adhibeamus. Hos siue
 lethar-

lethargicos, siue neglectores, facile erit ex naturalis religionis cognitio-
 iam principijs, perducere ad summæ illius quæstionis cognitionem,
 quæ religionis inspiratæ initium est: num scilicet Deus (qui plus est
 quàm humanæ mentis imbecillitas queat comprehendere) res aliquas
 arcanas, quas per se non possit, auxilio autem diuino possit homo intel-
 ligere, electis ad hoc hominibus peculiariter reuelarit. Quod ubi suase-
 ris, ostendendū, si qua diuinitus in ulla natione reuelata sunt, non esse
 uel alia, uel certe potiora, quàm quæ in ijs scripturis digesta sunt, quas
 sacras uocamus. tum declarandum, ex ijsdem scripturis eos articulos
 10 pro compendio excerptos esse, qui Christianæ religionis symbolum
 uocantur. deniq; ad extremū dictis symboli articulis proximo gradu
 adhærere eas res, quas solenni ritu Christianum sodalitiū certis tem-
 poribus publicitus exhibet. Hoc modo reddideris & hunc ex neglecto-
 re uel discrepantem, uel ambigentem, uel trepidantem. Lethargicos autē
 et neglectores tertij generis, hoc est qui circa unum aliquod quod profi-
 teri oportet, male sunt affecti, interrogare oportet, num quadret aut
 summæ bonitati in minimo decipere, aut summæ sapientiæ in minimo
 decipi. tum articulum, uel religiosam obseruationem, circa quam haud
 recte affectus est, ex diuinitus reuelatis necessaria consecutione inferre
 20 oportebit. & sic, ut statim diximus, reddideris uacillantem, hoc est uel
 discrepantem, uel ambigentem, uel trepidantem. His quomodo succur-
 rendum sit, nunc considerandum.

Quomodo uacillanti medendum sit. VIII.

 T medici ea pharmaca damnant, quæ humorem uiciosum
 cient quidem, at non eijciunt: ita & in uacillantibus sanan-
 dis agendum erit, ne quis hunc animi morbum suscipiat cu-
 randum, nisi diligenti præmeditatione rationū formas, scri-
 pturarumq; locos paratos habeat, ut aciem instructam, quo penè certa
 30 spes sit uictoriæ. periculum alioqui erit, ne quem expectas reductū iri,
 non solum non reducatur, sed etiam turbetur magis: ut qui sic ad con-
 trouersæ rei considerationē obtusior euadat, quàm fuerat prius, & pro-
 inde morbi quoq; tenacior. Quapropter meo quidem iudicio, hoc præ-
 senti tumultui sedando ualde fuerit necessariū, ne passim cuilibet liberū
 sit semet ingerere, ad uacillantes siue lingua siue calamo reducendos:
 sed tantū publica ad hoc autoritate delectis liceat, ne dum sutor, quod
 aiunt, ultra crepidam, illius unius ineptudine fiat ridicula hostibus, re-
 liqua ueræ religionis multitudo. & quod plus est, ne in ipsa religiosorū
 cohorte, qui non erant uacillantes, efficiantur: & qui prius fuerant, ma-
 40 gis uacillare incipiant, cum imbecilli & minus ualida ratiocinatione, ue-
 luti pharmaco non satis forti illorum animi mouentur, sed non uincun-
 tur. Vt autem istud foeliciter præstes, nihil in hac re prius erit, quàm ut
 exordium sumas, quod rei quam docere conaris, et illius ingenio quem

E docen-

docendum suscepisti, conueniat, & aptum sit. quorum alterum si defuerit, frustra sudaueris, quantūcūq; labores. Sed nec ista suffecerint, nisi materiae docendae parem te etiam fore credas: ut illud Horatii nobis dictum putes, Sumite materiam uestris, qui scribitis, æquam Viribus. si secus feceris, te illi & omnibus deridendum expones. Non igitur cuiusuis erit hoc feliciter prestare. Hic enim quamuis difficile forsitan tibi non fuerit cognoscere, aptum ne sit & rei docendae, et tuis uiribus exordium, quod sumpseris: non tamen ita facile erit perspicere, an eius ingenio, et eruditioni, quem docendum suscepisti, respondeat: quod nosse non poteris, nisi ex longa cum illo consuetudine. Vt itaque aduersus omnem casum paratior sis, optimum erit, uaria huic materiae apta exordia ad manum habere: ut hac uia si non successerit, alia eum aggrediaris. qua de re multa à nobis dicta sunt libris superioribus: quare his nunc superlegendum arbitror. Sed nec sic hoc negotij satis feliciter exequuturi sunt, nisi & ea dexteritate praediti sint, quam solemus in magnis medicis laudare: id est, ut religiosarum rerum egregie docti, neque minus humanae mentis infirmitatum tractandarum periti, noscant etiam sollerti animi acumine earundem origines et occasiones considerare. Tanti refert, utram morbi causam cognoscere. Qua probe perspecta, ueluti iam uisus gnarus, qua eundem sit, facile uideris, quid conuellere oporteat, quid contra corroborare. Et si uerum est quod Comicus scripsit, Dum in dubio est animus, paulo momento huc illuc impellitur: ambigens, quoniam rationibus utrinque ueluti in aequilibrio pendentibus agitatur, si uel modicum aut ueras corroboraueris, aut conuulseris contrarias, illico feceris ex ambigente trepidantem. Pari modo, sed maiori negotio, ex discrepante feceris ambigentem, si praeualentium rationum turbam ita infirmaris, ut uis rationum contrariarum (tametsi eadem quae prius) magis magisque emicans, incipiat tandem illis aequiuale: aut si eas rationes quae uidentur succumbere, sic corroboraueris, ut aduersariarum per hoc rationum uis facile contemni possit. Illud notius est, quam ut ad monitum oportuerit: quo circumspectius egeris cum huiusmodi uacillante, eo ille ex trepidante euasurus est constantior. qua tamen sola uia nunquam eum firmum reddideris. Firmitas enim persuasionis omnem plane humanam industriam exuperat. Nam adductis quotquot uolueris, & humanum ingenium inuenire potest, cogitationibus, quibus & tuas rationes corrobore, & aduersarias infirmes: ut feceris forte ex trepido magis magisque constantem, nihilo tamen feceris firmiorem, nisi & tuae operae & illius conatus propitium numen aspiret: quippe sine cuius singulari afflatu ne mediator quidem noster, qui caput est inspiratarum religionum, agnoscere potest. nisi quis Paulum dicat falsum scripsisse Corinthijs, Nemo potest dicere Dominum IESUM, nisi in spiritu sancto. monuit idem ad Ephesios: Gratia, inquit, seruati estis per fidem, idque non ex uobis, quippe quod donum sit Dei. Potest itaque trepidans

1. Cor. 12.
Ephes. 2.

dans humana diligentia & animari, & constantior reddi: sed nequaquam ad perfectum, qui religioni debetur, assensum adduci, nisi in his quæ ex ijs principijs descendunt, quibus iam per gratiam numinis assentitur. Quomodo autem primū progrediendum sit, ut religionis firmitatem assequamur, pulchrè docet Paulus ad Hebræos: Qui accedit, inquit, ad Deum, etc. nam uerbum accedendi usurpans, initium planè indicat non displicentis Deo uitæ. Qui accedit, inquit, ad Deum, hunc credere oportet esse Deum. ecce primum quod credi uult à suis Deus. cui mox addit secundum, Et esse remuneratorem quærentibus ipsum. Hæc duo quo pacto sint religiosæ cognitionis primordia, facile est colligere ex eadem epistola, dum eorum textit catalogū, qui per fidem placuerunt Deo. ut inde fateri oporteat, fidem, de qua eo loco sermo fit, rem esse minime omnibus obuiam. Quantum autem differant, assentiri Deum esse, et credere Deum esse: item, assentiri Deum pijs fore remuneratorem, & hoc ipsum credere, etiam si nusquam alibi legeretur, prædictus scripturæ locus uel solus satis explicat. Illud enim commune est omnibus penè hominibus: hoc uero Paulus in dicta epistola diligentissime ostendit, peculiare fuisse paucis electis. non enim difficile est cogitare Deum esse, atq; assentiri eum esse bonorum hominum remuneratorem: quum ex naturæ lege consentaneum sit, beneuolis beneuolentiam, beneficis beneficentiã uicissim rependendam. Hoc ipsum autem credere, non tam facile est. horū differentiam explicuimus latius libro primo. Inter omnes ergo humanæ mentis firmos assensus dicti duo primatū obtinent, & ex ipsis quælibet alia religiosa cognitio deducitur. Ex ijs enim progressus, facile persuaseris, usq; ab orbe condito Deum illis qui diligenter eum, maiorem rerum excellentium cognitionem reuelasse, atq; inter diuina munera reuelationes diuinas non esse postremo loco habendas: easq; (si usquam alibi) præclarissime omnium inueniri in scripturis, quas sacras appellamus. tumq; monstrata scriptura quæ rem controuersam euincit, æquè facile persuaseris, nisi fatearis eo loco sacram scripturam falsam esse, oportere id de quo quæstio est, uerum esse, utpote ex illo loco necessaria consecutione aut longè, aut propè deductum. Qua deductione abs te satis explicata, atq; ab illo item recte perpenſa, non poterit non libenter, si modo pertinacia, aut ingenij obtusitas non obstiterint, sententiæ tuæ acquiescere.

Quomodo occurrendum his, qui in ijs quæ religioni affinia sunt, errant. IX.

Vnt præter hæc & alia, eaq; non pauca, quæ quamuis nō planè ad religionem pertineant, ita tamen sunt religioni affinia, ut si inter religionis sectatores super his discordia exorta fuerit, conuictus non queat consistere tranquillus. huiusmodi sunt patrum ex diuinis scripturis profectæ dissertationes, quæ primum in scholis diu multumq; iactatæ, unde eas primo libro scholasti-

cas quæstiones nuncupauimus, tandem in uulgus longe lateq; dimana-
 runt, quas tametsi non omnes, aliquas tamen diuulgari admodum uti-
 le est: quippe sine quibus nequeas discutere, tam multos suborientes in
 uulgus hominum scrupulos, ut primo quoq; libro ostendimus. Con-
 uenit aut̃ inter acutissimos, eas uniuersas uelut in tres classes diuidi: ita ut
 maxima pars earum sit, quarum utrancunq; uelis, siue affirmatiuam, si-
 ue negatiuam partem, sine periculo tueri possis, has uocare potes utrin-
 que probabiles: quæ tam multæ sunt, ut superuacaneum sit exempla
 proferre. Quarundam uero neutram partem seorsum, at bene utranq;
 simul, ceu æque ambiguam licet defendere, quòd eas neutram in par-
 tem expediat nos certò cognoscere: quas uocare licebit utrinq; ancipi-
 tes. ut sunt illæ quæstiones, quas multi etiam in scripta redegerunt, de
 coniectura diei nouissimæ. Tertia classis, earū quas uentilari quidem in
 utranq; partem non sit inconueniens, sed non nisi in alteram partē fas
 sit defensari. Et huius generis illa sunt, quæ tametsi nondum comperū
 est pertinere ad religionem, constat tamen nouos simul et ueteres scrip-
 tores hætenus in unam omnes de ijs sententiam conuenisse: quam sen-
 tentiam propterea uocamus receptam. Cum enim scholæ in hoc insti-
 tutæ sint, ut in eis acuantur ingenia ad hæreticorum confutationem,
 uacillantiumq; corroboracionem: oportet totas in hoc uersari, ut etiam
 ea quæ uerissima sunt, quia à peruicacibus ita, ut fieri uidemus, negari
 possent, doctorum aliquo modò hanc, modò contrariam partem uen-
 te, cæteri omnes ueluti umbratili quadam pugna, quanto possint inge-
 nij artificio eadem conentur conuellere. nihil enim potest uel tam con-
 sentaneum, uel tam absurdum inueniri, quin liceat, imò expediat quoq;
 in diatribis in utranq; partem agitari, quamuis non defensari, nam ut su-
 stinenti partes defensoris inglorium esset, aliquod per se notum defen-
 dere, quippe aduersum quod non habeat humanum ingenium, aut cer-
 te uix habeat, quod cum ueri similitudine saltem opponat, qua possit
 inescare incautos: ita uel boni, uel prudentis uiri de se apud alios opini-
 onem minueret, qui prodiret in eiusmodi arenam, defensurus id quod
 constat omnibus esse falsissimum: neq; etiam gloriosum esset antigoni-
 stis huiusmodi falsum conuellere: illiusq; esset intolerabilis arrogancia,
 qui se hoc defendentem existimaret nullius posse ingenio profterni.
 Quare par est in scholis eius generis quæstiones disputandas proponi,
 quæ sunt utriq; laudem allaturæ, oppugnantibus quidem acrimoniæ
 ingenij, defensori uerò circumspectæ eruditionis. Ex tertij autem gene-
 ris quæstionibus eæ sunt potissimum cautè tractandæ, quæ hominum
 quotidiana commercia respiciunt: eo quòd si de ijs populus incipiat
 dubitare, quæ hætenus consueuit habere pro certis regulis instituen-
 dæ uitæ, illico toto orbe uniuersus hominum cõuictus perturbabitur:
 ut sunt innumeræ illæ diu multumq; agitate quæstiones, de contracti-
 bus siue simoniacis, siue usurarijs, quos & si non liceat forsan firmiter
 appro-

approbare, quia nondū compertū est planè ad sincerā religionē eas pertinere, expedit tamē his fortissime assentiri, post firmū illum assensum, quē soli religioni debemus: nimirū ut religione incolumi, sit et cōuictus religionis, quantū fieri potest, tranquillus. Quamobrem & hic debebit pastor quibuscūq; potest rationib. sollicitus esse, ut in aliquo horū uel discrepantem, uel ambigentem, aut etiam lethargicum, mox quibus poterit, ex scripturis tum sacris, tū prophanis, sumptis quā uerisimilimīs rationibus, reddat, licet non firmiter, tamen constanter assentientem.

10 *Quas formas Apostoli tradiderunt ad errores
conuincendos. X.*

Nec fuerit fortasse difficile pastoribus hanc curam, & sollicitudinem adhibere, si ilico (ut primum de aliqua siue religiosa, siue scholastica ueritate unus aut alter ambigat, aut discrepet) dicto modo festinarint laboranti succurere. At quid facias, si per longam moram hoc malum penè omnes, uel certè plurimos religiosi sodalitij cōsortes ita peruaserit (quomodo nunc ferè euenisse uidemus) ut contrā sententiam, suamq; illam sententiam neq; prorsus dissimilibus ueri rationibus mordicus asserentium, penè æqua pars sit, aut etiam numerosior? Liquet profectò, eo euentu sollerti arbitro opus fore, qui eiusmodi animorum procellas prudens compescat. Cuius tamen opera inanis futura est, nisi ea quoque sit autoritate præditus, ut decreto suo sint uniuersi protinus obtemperaturi, ubi super re controversa iudicium suum seriò protulerit. Quale tribunal an nobis è cælo expectandum, an relictum in terris (quomodo in ueteri lege habebant propitiatorium) an potius sit in hominibus inueniendum, in quibus quoq; & qualibus: hæc summa est, fuit, atq; erit semper omnium dignationū, quæ inter nouæ religionis sectatores oriri possent. Et quam Christianus orbis diuisus sit hodie ob innumeros errores in factiones innumeras, harū tamen sex esse quasi præcipuas uidemus. Nā hunc summi tribunalis honorem aliqui tribuunt sacris literis, alij toti Christiano sodalitiō, quidam summo præsulū senatui: non pauci collegio piorum, atq; à Deo electorum hominum, quos sibi solis notos esse putant: nonnulli sibi ipsis id honoris uendicant, ut suum unicuiq; supremum tribunal sit, quem in se habent, ut aiunt, Diuinus spiritus: sunt qui hoc asseribunt Romanæ sedi. Quæ iam sententia ex his enumeratis uera sit, illa demū mea est desiderabilis præda, quam toto hoc opere uenari constituimus. Sed nunc modum ipsum curandi uideamus. Stultissimè, meo iudicio, & perniciosissime faciūt, qui undecunq; ortam hæresim mox traducunt, ueluti palām confutandam popularibus concionibus. Nam dū hoc faciunt, efficiunt sanè, ut qui error prius unius fortè, aut alterius mentem concutiebat, incipiat animos complurium perturbare, si non conuellere: ut est humanum ingenium &

auidum rerum nouarum, & in cuiuslibet noui deteriore ferè partem
 procliuius. Eo ergo modo agendum erit, quem antesignani illi nouæ
 religionis suo olim exemplo dilucide tradiderunt. hi enim concionum,
 disceptationum, & consultationum formas nobis reliquere. Nam con-
 cionum formam nusquam ferè non habes, tam in Actis, quàm in Epi-
 stolis apostolicis. disceptationis autem, præclarè habes eo loco Actorū,
 Act. 10. quo discipuli disceptant aduersus Petrum, quod ad baptismum admi-
 Gal. 2. serat incircumcisos. & in epistola ad Galatas, ubi Paulus enarrat, quam
 disceptationem habuerat Antiochiæ aduersus Petrum, super observa-
 tione eorum quæ legis essent: & sæpe aliàs, ubi disputauit aduersus Iu-
 Act. 15. daeos, aut Græcos. consultationis uero exemplum eo loco Actorum
 pulchre describitur, quo Petrus et Paulus & Iacobus, cæteriꝫ seniores
 super eadem controuersia in commune conferunt. Quas tres agendi
 uias non alio inter se differre constat, quàm quòd concio sit unius, qui
 multos ueluti sponte sequentes sua oratione ducit: disceptatio, duarum
 plurium ue partium à se mutuò dissentientium: consultatio uerò, plu-
 rium super re communiter ad ipsos attinente, in utramꝫ partem conse-
 rentium. Et propterea concionantem quidem nemo reprehendit: con-
 trà uero disceptantes, se ultro citroꝫ coarguunt: consultantes uerò, si-
 ne aliqua contentiosa redargutione multorum sententijs propositis et
 examinatis, tandem illis accedunt, quæ uidentur ualidioribus, euiden-
 tioribusꝫ rationibus confirmatæ. Nec omnes uno & eodem modo
 duci uolunt: sed ita natura comparatum est, ut pro ingeniorum diuer-
 sitate diuerso modo reduci soleant. Nam plebeij suapte indole magis
 ducuntur splendidis concionibus: contrà uerò ingeniosi, trahi malut
 acutis disceptationibus: assueti autem rebus moderandis, solent graui-
 tate consultationum plus commoueri. Pro alia igitur & alia conditio-
 ne hæresiarchæ, est eidem hæresi aliter et aliter occurrendum. Error er-
 go docti hæresiarchæ mox coram eiusdem populi doctis tantummo-
 do hominibus conuellendus: uia quoꝫ, qua docti consueuerunt uehe-
 mentius moueri, hoc est disceptationibus. Primatis uero uiri error ma-
 turis consultationibus euincendus, neꝫ id coram alijs quàm eminenti-
 bus autoritate uiris, ut hac uia sine aliorum periculo hic citius præmu-
 niantur, qui propterea quòd eiusdem ordinis sint, magis uicini credun-
 tur contagionis periculo, hos donec non peruasit error, facile etiam
 non poterit ad alios penetrare. Cæterum maiore cautione opus est in
 conuellendo errore hæresiarchæ plebeij. Nam cum hoc oporteat face-
 re coram plebe, & populari concione, omnino oportebit id ea oratio-
 nis forma fieri, quam uocant rhetores insinuationem. Atꝫ hic erit dili-
 genter obseruandum, ne speciem præ te feras, quasi aliquod nouū do-
 gma sis confutaturus. ita enim illis qui adhuc integri sunt, cautum erit,
 dum hoc astu fallis illam audiendi noui dogmatis libidinem, quæ alio-
 qui ad primam nouæ rei significationem illico sese esset erectura, insu-
 per

per sic errore iam inescatos, ceu incautos, nihilq̄ renitentes ex impro-
uiso adortus, suavius faciliusq̄ emolliueris, qua in re habes graue, pru-
densq̄ Dionysij Areopagitæ consiliū, in epistola ad Polycarpum. Sed
si omnes inuasit error, atq̄ disturbauit, succurrendum erit in primis di-
gniori ordini: non secus ac solent chirurgi, præcipui membri præcipu-
am habere rationem, cum totum corpus curare uolunt. Nam sicut mo-
bile mutatur semper cum principe uulgus, ita rudes & imperiti ab in-
geniosioribus plerunq̄ pendent: ut frustra inferioris conditionis ho-
mines correxeris, superioribus neglectis. Nec statim suffecerit ista ra-
tio, nisi ex his diligentius medeamur illis, qui pertinacius errori adhæ-
serint. Hi enim non suo solum, sed & cæterorū eiusdem corporis mem-
brorum periculo ægrotant, ut his ægrotantibus nequeant, aut certe
uix queant alij sanari: contrà, si illi prius pristinae sanitati fuerint restituti.
Sed ut corruptos humores sequi solet tabes, nō solum carnes, sed et
ipsam medullam ex intimis ossibus exugens: ita (proh dolor) hac lon-
ga pestilentissimorum errorum mora adeò totum penè Christianæ rei
publicæ corpus contabuit, ut nescias, unde eius cura potissimum sit in-
choanda, nisi circa digniorem, ut dixi, ordinē publica autoritate fun-
gentem prima cura instituat. hoc enim ordine reducto, non solum
plebeij, sed & eruditorum magna pars eorum sententiæ subscribent:
& si qui perstiterint in errore, summam uirorum metu pestilentem
saltem liuidi oris sui petulantiam cohibebunt. quo impetrato, spes est
nec uana, ut arbitror & opto, præsentis errores celerius, quàm creue-
rint, interituros.

*Quod diligens omnium quæstionum consultatio fieri debeat,
ante summum congressum. XI.*

Quæterum tam primatum, quàm ingeniosorum & doctorū
uirorum animos, priusquam grauiora tententur, censeo
præparandos, longe alia ratione & modo, quàm proxime
factum fuit. Nam consultationem quandam ab utraq̄ par-
te super suscepto negotio fieri uellem, ut suarum uirū hinc inde quot
fieri posset modis, periculum facerent ante summum congressum: da-
ta unicuiq̄, cuiuscunq̄ etiam status & conditionis fuerit, copia & li-
bertate, sui animi sententiam exprimendi. Et dubium non est, quin sic
alia proponentur, quàm quæ proximo (quod uocant) colloquio con-
tentiosius inter paucos quosdam hinc inde tractata fuere, idq̄ quasi il-
la fuissent præsentium controuersiarum præcipua. nihil enim eorum
attigerunt, quæ necessariò præcedere oportet: de ratione scilicet et mo-
do conuocandi, agendiq̄ summum conuentum: de autoritate ipsius,
& alia id genus. Quæ nisi prius discussa sint, omnis conuentus inutilis
erit, imò et perniciosus. Quin si & hæc & alia, quæ uel necessaria uel præ-
cipua sunt, tractauissent, deq̄ omnibus planè inter eos conuenisset, nō
crediderim tamen alios, qui plurimi sunt, doctos, seuerosq̄ homines li-

benter fuisse cessuros illorum quantumlibet eruditorum authoritati, ut prætereã, quod in tam paucos, remq; apud se tractantes facile incidisset suspicio corrupti muneribus iudicij, si aliter quàm prius, uerbo, scripto uel ipsos constitit docuisse, nunc statuissent. Si uerò huiusmodi fieret consultatio, seu colloquium, ut me optare iam dixi, in apertam lucem uenirent non solum quæstiones, sed & ipsa quæstionum momenta, quæ præter doctos etiam minimi faciendi homines in pectore gerunt: sicq; detegerentur omnes omnium qui curandi sunt, morbi: nec laterent falsæ illæ doctrinæ, quæ hodie in tam multis pestilentissimis, & uario idiomate conscriptis libellis circūferuntur, ut uix homo sufficerit per legendis una lingua conscriptis. Quæcunq; uero nemo doctorum hominum dignatus fuisset in hoc colloquio proponere, per hoc cognoscere liceret, indigna esse, quibus summi uiri in supremo cōgressu occuparentur. hæc enim (compositis uel in hac consultatione, uel in futuro postea et summo conuentu, quæ dignæ disputatione sunt, quæstionum controuersijs) ultro se sunt suffocatura. Sed quomodo hæc institui debeat, dubitari poterit. qua in re, ut mihi liceat cum meæ nationis hominum uenia meam sententiam dicere: conuocandi erunt ad certum diem omnes illi, qui ex officio adesse deberent, si in Germaniæ regno conciliū ob rem quampiam prophanam conuocaretur. Redinte grata enim religione in Germania, facile & in alijs nationibus restitueretur. Vocandi erunt (inquam) cum diligenti huius causæ expressione, scilicet ad diffidium religionis, si fieri possit, componendum: simulq; monendi, ut doctos quisq; suos, quos ad eam rem idoneos iudicauerit, secum ducat, quotquot uoluerit, cuiuscunq; siue status, siue conditionis. Publice quoq; hoc in negotio erit contestandum, quod quisquis ad dictum diem non adfuerit, non erit in tota hac consultatione, neque etiam, si res ita postularit, in supremo Ecclesiæ congressu ad ullius officij functionem admittendus, nec aliquo modo audiendus: qui tamen huius decretis uelit nolit subiicietur, qui uero ad diem præfixum conuolarint, uniuersi conscribendi erunt, quisq; sub sui patroni classe. Interim non solum eo in loco, ubi hi erunt congregati, sed per singulos eius regni sacros coetus, quotidianæ preces erunt effundendæ: atq; enixe deprecandus Dominus, omnis ueræ religionis numen, ut sua bonitate ineffabili, & ui efficacissima patrū conscriptorum mentibus afflueritatis lucē, ad amabilis suæ, & Christianæ religionis concordia reintegrationem. In primo aut̄ confessu princeps, aut is qui præsidet, post expositā coacti conuentus iam sæpius in foeliciter tentati utilitatē, & necessitatem, proponet quo initio, qua serie, & in quem finem nūc res sit prosequenda: nempe ut non solum quæstiones, sed & quæstionum momenta planius detegantur & examinentur, propter quas inter se Christianæ religionis socij iam pridem dissentiunt: de quibus post eam consultationem, si opus sit, statuendum erit in summo atq; omnibus

bus iam pridem optato Christiani orbis conuentu. Porro æquum fu-
 erit, ut qui huiusmodi ingeniorum conflictum sunt inituri, ita inter se
 constituentur, ut quantum fieri potest, sint æquales: id est, ut ab utraq;
 parte æque docti adhibeantur, ne pars partem obruat. Sed cum inter
 Germanos sint, si omnium opiniones consideremus, factiones religio-
 nis (proh dolor) innumeræ, atq; singulæ suos habeant fautores, aliæ
 plures, alię pauciores: ita tamē super cōtrouersia, quæ de autoritate se-
 dis Romanæ est, omnes, quantumuis variæ factionis sint, stant uniuersi
 uelut in duas æquales partes diuisi, ut nunc quidē nequeant ad æqua-
 10 litatē propius reduci. In hac itaq; consultatione disputaturi duas in ca-
 teruas erunt diuidendi, prout alius aliter de hoc senserit: hicq; Roma-
 næ sedis autoritatem agnoscentes, illic non tam multum illi attribu-
 entes, erunt cōstituendi. Quo facto, utraq; pars sibi paucos quosdam,
 aut si placet, ternos uiros deligat, prudentia & eruditione præstantes,
 qui rerum agendarum supremi sunt futuri directores. deinde bini scri-
 bæ (notarios uocant) cū literis tū fide præstantes constituendi, quibus
 tuto prouincia mandet, ut quæstiones tractatas & utriusq; partis acta
 cōscribant. tum ex reliqua eruditorum caterua maiorem numerū, nem-
 20 pē octonos, aut denos, aut duodenos licebit addere. Sed esto, ut sint ab
 utraq; parte duodeni, ad quos triumuiui, quoties uidebitur, confugere
 habeant, super re proposita eos consulturi: ut sic his sex uiris, duobus
 scribis, et uigintiquatuor consultoribus totum tractandarum quæstio-
 num pondus incumbat. Quo peracto, præses si uisum fuerit, delectos
 uiros, & uniuersum cœtum cum Paulo sic cohortabitur: Obsecro uos
 fratres per nomen Domini nostri Iesu Christi, ut id ipsum dicatis om-
 nes, neq; sint inter uos schismata: sitis autem integrum corpus, eadem
 mente, & eadē sapientiā. Iubebit præterea, & ueluti stipulabitur, si quæ
 inter tractandum occurrent, quæ religione incolumi & affirmari, &
 30 negari possint, ne ea ipsius religionis, aut animorum concordiam in-
 turbent: quia in his unicuiq; sentire permittitur, quod sibi uidebitur
 magis ueritati consonum, cum unicuiq; sua mens, nulla illius qui con-
 tradicit ratione habita, sibi satisfacit: ut Paulus testatur scribens Roma-
 nis, Vnusquisq; in suo sensu abundet. At non licebit interim alijs, cu-
 iuscunq; etiam conditionis fuerint, quàm sex uiris directoribus, aliquid
 inter se ea ratione tractare, quasi ad religionem pertineret. quin & hi se
 orsim, hoc est nemine præter se, scribaq; præsentē, hoc faciant: idq; his
 & similibus (nā id tunc temporis opportunitas docebit) locis & mo-
 dis. Quantum ad locum, sint ubi conueniendum erit, tria diuerticula
 longiuscule à sese distita: in quorum primum sex uiri cum scribis se reci-
 40 piant: duo alia uigintiquatuor uiris reseruentur, ut utriq; factioni suos
 sit locus. sit præterea quartus locus capacissimus, in quem confluant
 uniuersi. Tempus antemeridianum similiter sit dictis duobus & tri-
 ginta uiris distinctum, primum sex illi ad hoc delecti tractent inter sese
 scri-

scribis præsentibus. Mirificè autem faciet ad compendium, si is qui quæstionem proponit, eam quotquot potuerit rationibus, primùm in unam, deinde in contrariam partem communitam relinquat ueluti in medium, à quinque cæteris dijudicandam. postea de sic utrinque rationibus munita quæstione, singulorum sententiam primùm ab aduersæ partis, deinde à suæ partis collegis uenetur: tum ipse tandem confutatus ijs quæ (siue ab ipso adducta, siue à cæteris) suæ sententiæ uidebuntur contraria, suum iudicium proferat. Quo facto, hinc inde terni cum sua scriba eum locum petant, ubi suæ factionis homines duodecim sunt congregati, certiores eos facturi de rebus tractatis. singulorū autem sententiam, sententiæque momenta expiscati, ad suum designatū locum regrediantur, & quæ audierant, secum conferant: inde non exituri, donec de eo articulo iterum (quomodo paulo antè) interrogatis singulorum sententijs, certò inter se statuerint, & scribæ, quibus ex causis ipsi sex uiri uel conuenerint, uel discordarint, redegerint in scripta. Pomeridiano uero tempore in quarto loco conuentus fiat, ubi principe totius concilij præsidente, cum proceribus tam secularibus (ut uocant) quàm ecclesiasticis, & affluentibus huc, quotquot ad hoc negocium fuerint conscripti, ille ex sex delectis uiris, qui antemeridiana disceptatione quæstionem primùm proposuerat agitandam, eandem coram omnibus diligentius, & quæ ultro citroque circa eandem uarie iactata fuerint, ad uiuum recitet. hinc scriba, qui omnia scripto mandauit, inquam sententiã sex illi uiri descenderint, pronunciet: simul & promulget, quibus rationibus impellentibus consenserint, aut contra. His auditis, siue hinc inde trium uiri concordarint, siue discordarint, liberum sit unicuique præsentium (modò sit de numero conscriptorum, & se credat aliquid allaturum dignum tanto auditorio) exurgere, procedereque in medium, & locum super tractata re amplius differendi exposcere. Quod si nemo exposcerit, sit ea, quam scriba legit (siue trium uiri concordarint, siue discordarint) ultima ea de re, quod ad hanc quidem digladiationem attinet, censura. Sin uero unus pluresue id exposcerint, danda erunt eorum nomina præsidi: qui sequenti die, cum locus à præside fuerit datus, super ea quæstione latius disceptabunt. Vbi uero omnes perorauerint, protinus delecti suum in locum se recipiant, non digressuri, donec eodem modo, quo pridie, primùm inter sese, deinde utrinque cum suis duodecim uiris, diligenti adductarum in ea conuentione rationum discussione, quæstioni agitatae extremam manum impoluerint, tempore pomeridiano promulgaturi coram uniuerso cœtu quam in sententiã super ea quæstione descenderint. Et si conuenire nequeant, non tamen erit illa quæstio tertio retractanda, sed publico examini, hoc est, generali totius Christiani orbis conuentui reseruanda. Tota autem discussio, qualiscunque ea fuerit, mox ita ut eam scribæ conscripserint, scripto, aut magis prelo, toto Christiano orbi promulganda.

da erit. In omni uero quaestione tractanda, in primis ad hoc re-
 spicere oportebit, cōfusede, an distincte interrogetur: hoc est, definita
 ne sit, an infinita quaestio. de quibus satis multa Cicero uarijs in locis,
 ut opus non sit hic repetere. Istud tamen hoc in loco admonere uolui,
 quod necessarium sit, si quaestio infinita proponatur, eam ad definitam
 reducere. Ita enim futurum est, ut hic aut affirmatiue, aut negatiue re-
 spondeant, cum uagae interrogationi uagè responderi possit. Quod ue-
 ro rhetores definitum, hic distinctum: quod infinitum illi, hic uagum
 appellare placet: ut in rei similitudine conueniamus, quod tali exemplo
 10 clarius erit. Si quaestio oriatur, qua in re hominis iustificatio consistat,
 uagum quiddam proponitur, sub tali forma. nullo igitur modo dispu-
 tandum, donec in hanc, aut similem formam redigatur, in fide ne pre-
 cipue iustificatio consistat. Qua in re & hoc diligenter erit obseruan-
 dum, ne in quaestione proposita amphibologia, aut æquiuocatio ali-
 qua incidat, ut uidere est in uerbo Iustificatio, et Fides: quæ erit tollēda,
 priusquam de ipsa quaestione disputetur, nam hinc sæpius magnum
 tumultum etiam inter doctos ortum uidemus. Sed & ipsius quaestio-
 nis natura erit perspicienda, sacra ne sit, an tantummodo scholastica,
 (hanc enim concordiam ad Christiani sodalitij tranquillitatem multū
 20 facere diximus) aut an penitus prophana. Si quas sex uirorum maior
 numerus prophanas iudicarit, eas arbitror ab hac tractatione omni-
 no excludēdas: quas uero scholasticas existimauerint, post sententiam
 de his prolatam, uerè ne an falsæ sint, eadem opera declarare debebūt,
 cui scholasticarum quaestionum classi sint subiectæ. nam triplicem su-
 perius harū fecimus classē, utrinque probabilium, utrinque ancipitum
 & receptarum. Sed cum in magna frequentia alij alijs rationibus
 moueri soleant, ut supra diximus, & quædam rationes alijs comitatae
 plus urgeant, quàm si solæ profiliant ad pugnam: quædam rursus cum
 non satis aduersus reluctantem ualeant, ambigentem tamē pertrahant,
 30 trepidantemque stabiliant: ut mos geratur singulorum affectibus, expe-
 diet unamquamque quaestionem quot fieri potest rationibus agitari.
 Quod breuius, atque maiore cum fructu fiet, si illi qui hanc rem sunt tra-
 ctaturi, omnium rationum (quibus sua probabunt) certum quendam
 ordinem inter se instituerint, à quo inter tractandum deflectere non li-
 ceat. Et quoniam paulo antè sex factionum stationes enumerauimus,
 sex quoque rationum adducendarum agmina erunt constituenda. sin-
 gulæ enim stationes illis rationibus magis commouebuntur, quæ ex
 ea re sumptæ fuerint, cui summi tribunalis honorem deferunt. Vt pri-
 mæ stationis factiosos nulla re magis moueris, quàm sacris scripturis:
 40 secundæ, generalibus toto Christiano orbe obseruationibus: tertiæ, de
 cretis quum particularium, tum generalium conciliorum: quartæ, eo-
 rum sententijs, quos non possunt negare Deo fuisse electos: quintæ,
 occultis in mente scriptis digito Dei rationibus: sextæ, Romanorum
 pon

pontificum factis olim constitutionibus. Si enim talem tractandi ordi-
 nem instituerint, neque tractantibus liberum erit quidlibet quouis mo-
 do blaterare, neque auditoribus difficile uniuersorum dictorum uim me-
 moriæ mandare. Quare multum profuerit, si princeps quæstiones quas-
 dam selectas, ceu omnium rerum tractandarum fundamenta propo-
 nat, eas (nisi ualde hallucinor) oportebit has nouem esse: quas totidē
 sequentibus libris explicandas sumpsit, ita ut non liceat etiam maxima
 ex causa alias, dum eæ tractantur, in disputationē producere, nisi quas
 fortē princeps pro illarū maiore elucidatione duxerit ueluti succenturi-
 andas. Quibus tractatis, licebit unicuique ex illis sex uiris, quascumque li-
 buerit discutiendas in medium adducere, ne quis conqueri possit, non
 fuisse de omnibus satis disputatum. Nihil tamen adducant, nisi quod
 ad religionem, aut ad Christianæ tranquillitatis redintegrationē per-
 tineat. Et ne de ordine (ut solet) contentio oriatur, quis alteri ex sex sit
 præferendus, ut quæstionem primus producat, ac tandem promulget:
 è duodenis uero, quis suam de proposita quæstione sententiam primū
 sit dicturus: par est, ut quo quisque ordine à suarum partium caterua no-
 minatus fuerit, eo & sedeat, & loquatur. Cæterum bonum fuerit, si hi
 sex uiri bini coniungantur, hoc est si ex utriusque caterue delectis primus
 primo, medius medio, postremus postremo opponatur, ut quam quæ-
 stionem quis ibi proposuerit, eam (ubi inter sex uiros satis uidebitur a-
 gitata) socius proponentis ad suos duodecim uiros deferat examinan-
 dam: eidemque assistat, cum alter coram uniuerso coetu hanc sit promul-
 gaturus, ut si quid exciderit, suggerat. Sed ne inter hos duos contētio
 nascatur, uter prior quæstionem sit producturus, si nulla sit inter eos
 alia dignitatis ratio, ob quam alter alteri libenter cedat, is honoris te-
 neat principatum, qui etate antecellit. Sed & simplex oratio (nam ta-
 lis est oratio ueritatis) huic consultationi seruiet. Quocirca erit hic &
 illud obseruandum, quod de Areopago scribunt, qui enim in eo erant
 dicturi, ab ijs abstinere debebant, quæ solent in oratione mouendorū
 affectuum causa intertexti: ut sunt proëmiorum, digressionum, epilo-
 gorum, & id genus alia artis rhetoricæ lenocinia. Protinus igitur in ex-
 ordio simpliciter exponant, quæ sua sit de proposita quæstione senten-
 tia: mox aperiant ex quot, & quibus classibus (nam hinc rationes sumē-
 das, superius diximus) suam sententiam sint confirmaturi: neque ipsas a-
 lio ordine, quàm quem dixi, aut de quo inter tractaturos conuentum
 fuerit, prosequantur: ita ut si alicuius scripturæ, ad sententiæ suæ confir-
 mationē adductæ, sensum quis uelit explicare, eo quod uel ambiguus,
 uel obscurior sit, idque alia uia faciat, quàm per scripturas, sciat se iam pri-
 mam classem egressum. cuique enim probationi certa debet esse statio, ut
 superius diximus. Hunc ordinē si recte seruauerint, minus erit difficile
 auditoribus, quantūlibet multi differuerint, quid quisque dixerit, quid-
 ue nouarum rationum adduxerit, memoriæ mandare. Quisquis uero
 differ-

dissertantium dictum rationum adducendarum ordinem non obser-
 uarit, aut fucorum lenocinio orationem infecerit, is si iussu præsidis
 admonitus pergat etiam secundo idem facere, erit per præsidem mo-
 nendus ut sequentibus dissertationibus sententiam suam, confirmatri-
 cesque suæ sententiæ rationes scripto committat, per publicum præco-
 nem aut scribam pronunciandas. Scribæ semper propius, ut in subse-
 lls, aut ubi commodius fuerit, locum capiant, semper parati, ut si quid
 illis committatur annotandū, excipiant, ne memoria excidat. diligen-
 ter autem dictum classium ordinem obseruent, ubi ad singulas sententi-
 as, adductas rationes sint ascripturi. Duplex itaque his labor erit, ubi sex
 uiri discordarint, primus in colligēdo numero eorum, qui alicui senten-
 tiæ accesserint: alter in conscribendis rationibus, quibus sua probarint.
 idque ita fiat, ut unaquæque rationum sub sui agminis titulum redigatur.
 Cæterū quid quis senserit, ne annotent scribæ, sed tantummodo quot
 in utram sententiam conuenerint, hoc est suppressis nominibus nume-
 rum tantummodo consignent, sic aut secus sentientium. Similiter et in
 rationibus adductis agendū, non enim quas quis adduxerit, sed quot
 ex sex uiris hac aut alia ratione suam sententiam confirmarint, diligen-
 ter annotent. Quod ut facilius intelligi queat, ponam exemplum utri-
 usque. Si concordarint, poterint scribæ hoc modo extremam tractatio-
 nis conclusionem annotare: Hanc quæstionem sex uiri uno ore affir-
 marunt, multis in primis scripturarum locis, ad rei probationem ad-
 ductis. sex hoc Pauli ad Romanos: quinque hoc eiusdem ad Ephesios:
 quatuor illud ex priore canonica Petri: tres illud ex posteriore eiusdem:
 duo illud Mathei: unus illud ex Actis apostolicis in sententiæ suæ con-
 firmationē adduxit. Deinde quid quisque ex generalibus Christiani po-
 puli obseruationibus in sententiæ suæ probationem assumpserit, erit si-
 mili modo subnectendum: ut si quatuor uiri illam, quam iam à mundi
 exordio constat obseruatam: alij aliam consuetudinem allegarint. Idem
 ordo in alijs rationibus ex alijs classibus adductis obseruetur. Quod si
 super quæstione suffragia uariarint, erunt & contradicentium momē-
 ta simili modo, & forma adnotanda. Quod facile factu fuerit, si cuiuslibet
 quæstioni tractandæ duas paginas, alteram approbantibus, alteram
 reiicientibus: & unicuique paginæ sex titulos iusto interuallo separatos,
 scribæ tribuerint: ut sub suo titulo ex quouis agmine sumpta ratio (quæ
 admodum sub suo uexillo milites) scribantur. adiecto insuper à capite
 in margine punctulo, ut quoties postea eandem rationem alius forte in
 eiusdem sententiæ confirmationem adduxerit, toties alius punctus ad-
 datur. Optimum autem fuerit, si deligant trium uiri aliquem ex se, qui
 historiam omnium quæ ibi aguntur, id est quid singuli usque à princi-
 pio ad finem inter tractandum dixerint, egerint ue, cum singulorum
 clara ubique nominum expressione (quomodo faciunt historiographi)
 accuratè conscribat: ut usui esse possit magno illi, ex toto forsan Chri-
 stiano

stiano orbe congregando coetui, Erit hæc historia, peracta uelitatione
 principi tradenda, ut eius arbitrio uel protinus publicetur, uel usq; ad
 summi coetus congregationem supprimatur. Quæ omnia sic fieri, uel
 ob id arbitror, planè necessarium, ut eo pacto orbi Christiano manife-
 stum fiat, quibus morbis sua uiscera, et quanta eorum portio, & an gra-
 uibus, an magis leuibus ex causis laboret: nimirum ut morbi qualitate
 et grauitate rite perspectis, cetera eiusdem corporis membra, hoc est a-
 liarum nationum Christianæ religionis sodales possint & certiorẽ
 & tutiorẽ, efficaciorẽq; opem præparare. Eò enim par erit peracta de-
 liberatione, morbum, hoc est errorem quemlibet censere magis aut mi-
 nus grauem, quo plures aut pauciores magis aut minus eruditi, in eun-
 dem errorem reperientur incidisse. Vt autem singularum sententia-
 rum qualitas magis sit omnibus conspicua, expedit forsã earum gene-
 ra nominibus quoq; distinguere. Itaq; omnis sex uirorum consumma-
 tæ peruestigationis censura, aut consona uocetur, aut uerisimilior, aut
 perplexa, aut controuersa. Consona, in quam omnes uno ore: uerisi-
 milior, in quam quinque: perplexa, in quam quatuor: controuersa, in
 quam tres tribus reclamantibus consenserint. Nec fuerit pœnitendus
 redintegrandæ concordie profectus, si in omnes quæstiones, quas sex
 uirorum censura notauerit, consentiant Germanici regni homines 20
 tantisper, dũ supremus ex toto orbe conuentus pronunciarit, uel pror-
 sus super ñsdem tacendum, uel non aliter quàm iuxta dictas censuras
 publicè & priuatim uerba faciendum: ne quis temere uerum promul-
 get, quod controuersum, uel perplexum, uel tantummodo uerisimili-
 us declaratum fuerit: neq; adeò illud in quod planè omnes sex consen-
 serint, aliter quàm consentaneum, aut consonum, non autem tanquam
 certò uerum quis asseueret. quia hoc non potest una quantumuis con-
 cors natio, sed sola totius Christiani sodalitijs suprema autoritas decla-
 rare. hac tamen ratione omnia esse matura deliberatione primùm uen-
 tilata, necesse est. Sed multum refert quo ordine quæstiones propo-
 nantur, & præcipuè, quod fundamentum sumatur omnium quæstio-
 num. Ac mihi diligentius omnia perquirenti, nõ aliud occurrit aptius,
 & cui putem omnes cuiuscunq; etiam conditionis sint libentius obtem-
 peraturos, quàm hoc ex uulgato Christianæ religionis simbolo sum-
 ptum, Credo sanctam ecclesiam catholicam. Hunc articulũ diligenter
 tractatum, arbitror uel solum sufficere omnibus excutiendis, quæ hac
 præsertim tempestate scrupulum religiosi mentibus iniicere possent.
 comprehendit enim sub se omnes alias ambiguitates, quæ in disputati-
 onem uenire possunt: quem tractaturi, ipsam rem distinctis per sua ag-
 mina rationibus conabimur explicare. primùm quidem per sacras scri-
 pturas quinque sequentibus libris: deinde alio libro iuxta eas rationes,
 quæ ex Christiani populi generalibus obseruationibus sumuntur: de-
 cimo libro iuxta sententias à Deo electorum hominum: undecimo per
 sacer- 40

sacerdotalis senatus supremam auctoritatem: deniq; ultimo libro per Romanæ sedis, sed uetustissimas constitutiones, adiecturus in eiusdem epilogo, ex bonarum quoq; mentium pijs instinctibus deductas rationes. quod, ut bonum, faustumq; sit, exordiamur.

DE INSTAVRANDA RELIGIONE
LIBER QVARTVS, QVI EST
De exortu Ecclesiæ.

QVID ECCLESIA.

MNIA, quæ à principio tam diligenti cura suprema Dei opt. max. uoluntas ordinauit, non aliò tendunt, quàm ut immensum illud, atq; omnia ambiens Dei regnũ, fiat tandem quàm perfectissimum. quicquid enim Deus efficit, quicquid uult, quicquid etiam cogitat, consulit, prouidet, ad eiusce regni iam olim animo concepti perfectionem fabricatur. quin & regem quendam ante omne rerum exordium, uel potius sine rerum exordio meditatus est, Heb. 1. qui in illo uasto regno præsideret, filium uidelicet, heredem illum uniuersorũ; ad quem Dauid, Regnum tuum regnum omnium seculorũ, Psal. 144. & dominatio tua in omni generatione & generatione. Hoc ab origine rerum Deus fabricare cœpit, dum conderet cœlestes illos spiritus. regnumq; sic inchoatum sine intermissione erat ex hominibus aucturus, nisi illius progressum protoplasti hominis præuaricatio interturbasset. Nunquam tamen hic apud nos, ut in officina, cessatum fuit à parandis & poliendis lapidibus, ad inchoati olim operis resumendam aliquando ædificationem, donec rex ipse ad officinam inuisendam delapsus, quotquot in ea inuenit politos lapides, hinc regrediens secum aduexit ad reiterandam intermissæ fabricæ compositionem. & ne unquam postea ab opere iam denuò inchoato cessaretur, nouos in hac officina artifices, nouamq; eiusdem regendę rationem instituit, quo magnum hoc opus atq; è diuinis operibus longè maximum, commodius perficeretur. Quod quando erit consummatum (quia hoc extremum est omnium quæ Deus molitur) simul & officina, & omnis rerum motio cessabit; propterea quòd ipsam rerũ uniuersitatem Deus non aliam ob causam condiderit, quàm ut cuncta (ubi in hac, quam dixi, officina ministerio suo functa essent) ipsi ædificio idoneis locis aptarentur. Quo die cœlis procellæ in morem solutis, atq; elementis æstu liquefactis, terraq; & quæ in ea sunt operibus exustis, nouos cœlos ac nouam terram, auctore Petro, atq; ut semel dicam, omnium rerum nouam faciem expectamus: 2. Pet. 3.

ctamus: quando non erit sol ad lucendum per diem, neq̄ splendor lu-
 n̄ae illustrabit noctem, sed ipse Dominus erit nobis in lucem sempiter-
 nam. Ad quam inuouationem tota etiam rerum uniuersitas anhelat,
 Rom. 8. nō solum humana creatura. Sollicita, inquit Paulus, creaturæ expecta-
 tio expectat, ut palām fiant filij Dei, quoniam & ipsa creatura liberabi-
 tur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. interim
 uero omnis creatura (inquit) congemiscit, simulq̄ nobiscum parturit
 usq̄ ad hoc tempus, quo dies ille extiterit, hoc est usq̄ ad magni illius
 Act. 3. regni consummationem. Idem Petrus luculenter docet, ubi loquitur
 de tempore refrigerij, atq̄ restitutionis omnium, quæ locutus est Deus 10
 per os omnium sanctorum suorum à seculo prophetarum. Hoc sic ab exor-
 dio rerum inchoatum, atq̄ in fine temporis consummandum regnum,
 aliud est ab illo quod Daniel futurum præsensit ac declarauit, cum pro-
 Dan. 2. digiosæ statuæ mysterium, quam rex Babylonicus uiderat, explicaret.
 ubi post descriptam quatuor regnorum uariam fortunam subiungit,
 quod in diebus illorum esset Deus cœli regnum excitaturus, quod nō
 corrumperetur, sed comminueret omnia illa. huius tam potentis &
 augusti regni multis locis nemo non prophetarum facit mentionem,
 quin certissima quædam dederunt indicia atq̄ argumenta, quæ nobis
 statutum tempus patefacerent: ne errore lapsi, de Iudaici populi regno 20
 dictum intelligeremus, quod iam (cum hæc prophetæ uaticinarentur)
 excisum, aut certè uelut effœtum & ruinosum erat. De quo ergo regno
 loquitur scriptura: de illo, quod cæteris omnibus direptis solum esset,
 cui se lubentius homines subderent: nempe nouæ religionis, quæ pro-
 prie Ecclesia nominatur, quanquam & regnum illud iam ab initio in-
 choatum, & Iudaicum, eodem nomine subinde notentur. Nam ita Pau-
 Heb. 12. lus supremum illud atq̄ omnia ambiens Dei regnum appellat, ubi nos
 dicit non ad montem turbine ac procella terribilem, in quo Mosaica
 lex tradita fuit, sed ad innumerabilem angelorum cœtum, ecclesiamq̄
 primogenitorum accessisse, qui conscripti sunt in cœlis. nos intelligēs, 30
 per Christianæ religionis institutionem ad consortium accessisse cœle-
 stium spirituum, qui in diuina obedientia ab initio perseverarunt, quā
 uulgò triumphantem ecclesiam uocant, quod illic & nos post pugnas
 hic strenue peractas perpetuum simus acturi triumphum. Sic ueteris
 Act. 7. religionis regnū Stephanus ecclesiam uocat. Hic est (inquit de Mose)
 qui fuit in ecclesia, in solitudine cum angelo. Noui autem regni popu-
 lum tam crebrò scriptura ecclesiam appellat, ut superuacaneum sit ex-
 Rom. 16. emplis id monstrare. Tribuunt etiam hoc nomen particularibus con-
 1. Cor. 16. gregationibus. Salutant uos, inquit Paulus, omnes ecclesiæ Christi.
 Apoc. 1. & alibi, Salutant uos in Domino multū Aquila et Priscilla, cū ea quæ 40
 in domo est ipsorum, ecclesia. Ioannes Apocalypsin scribit septem ec-
 clesijs, quæ sunt in Asia. Verum ne erres, non omni conuentui eccle-
 siæ nomen conuenit, hoc enim collectæ, & in unum ordinem digestæ
 congre-

congregationis uocabulum est, græcis ab euocando dictum. qui ecclesiam à synclési, diaclefi, synodo, & synagoga ita separant, ut synclésin magistratuum, diaclefin etiam agricolarum concilium uocent: synagoga, qualiumcunq; hominū confluentem fortè multitudinem: synagoga, coactorum in unum ueluti pecorum congregationem. Ecclesiam uero, legittimam ciuium summæ rei causa conuocationem, ut est religionis causa congregata societas. Nisi dicere malueris iuxta harum uocū differentiam, naturalis religionis societatem formam esse *διὰ τὴν ἰσότητα*, ad quam pertineant homines omnium nationum: inspiratæ autem religionis societatem formam habere ecclesiæ, ad quam selecti quidam ab omnib. attineant tanquam ciues, non autem rustica turba. Superstitionū conuētus esse temerè congregatas synodos: triumphantū uero ceterū, synclésin. Verū ut hoc sit, solemus hanc militantem religionis Christianæ societatem, nomenclatura ecclesiæ significare: quam paucis uerbis definire licebit, nouæ religionis cœlitus gubernatā cōmunionē.

Quo tempore regnum Ecclesiæ cœperit. II.

Quæ quo occultior res est, hoc minus quisquam quid sit, & cuius naturæ atq; indolis sit, quibusq; proprietatibus à rebus sibi uicinis, multumq; similibus differat, satis unquam perspexerit: nisi qui ab exordio norit primā eius institutionem. quemadmodū & aliarum rerum is demū ordinem facilius, certius, penitusq; cognoscet, qui ea quæ circa primā earū originē consideranda sunt, satis nouerit. in quibus contrā qui errarit, futurum est, ut quo longius pergat, eo plus de ordine ac serie hallucinetur. Magna enim rei cognoscendæ occasio data, et quasi gradus quidam atq; aditus ad cætera rectè intelligenda illi apertus est, qui prima eius incunabula recte considerarit. Ita naturā & cōditiones, quibus Romanū imperiū à ceteris monarchiis differebat, n̄ sanè rectè diiudicabūt, qui eius initia, hoc est ex quibus hominibus conditū, quibus legibus institutū, quibus magistratibus primū stabilitū sit, cæteraq; eius regni rudimēta exacte didicerint. De regno itaq; illo, quod Daniel cæteri q; prophætæ toties decantauerūt, qui dignè dicere uelit (quoniā res profundioris captus est, & excellentior) prima eius initia, & inter ea præcipue, quo tēpore exortū sit, considerare oportet. Hoc regnū Daniel Nabuchodonosori non obscure futurū prædixerat, florente quarta, hoc est Romanorū monarchia. sed quia incertū erat, quo tempore in monarchiā res Romana deueniret, magnis postea diutinisq; precibus idem obtinuit, ut tempus numeratis per hebdomadas annis intermedijs, imò penè mensis ipse, et pleræq; temporis circumstantiæ, quo præpotens illud regnum exoriretur, ueluti indice sibi demonstraretur. quod tandem omnibus Christianæ religionis cultoribus, qui his in rebus elaborare solent, atq; n̄s etiam qui præsentium in religione controuersiarum arietibus concussi uacillant, in confesso est, Dominum Iesum Christum ad

Dan. 2.

Dan. 9.

uentu suo ante sesquimille annos diu expectatum nobis aduexisse.
 Sed opere præciū fuerit, diligentius id ponderare, ut quo exordio, qui-
 busq; signis illud nobis extare coeperit, sciamus. Angelus ipse, qui pro-
 phetam Danielem hac de re certiorē fecerat, cum postea ad uirginē, quę
 Christū paritura esset, mitteretur, ut eadem de re & illam certiozem fa-
 ceret, ait: Dabit illi dominus Deus sedem David patris ipsius, & regna-
 bit in domo Iacob. ex quibus merito uideri posset, in ipsa Christi nati-
 uitate tempus regni aduenisse. Idem affirmare uidetur sapientum illo-
 rum interrogatio, qui cum Hierosolymam uenissent, sciscitabantur u-
 bi esset, qui natus erat rex Iudæorum. Ac ita sine dubio res se haberet,
 nisi triginta ferè post annos Domini præcursor hoc ipsum tanquam
 adhuc futurum diuulgasset, cum è deserto progressus ueluti ex antro
 repentina quædam lux, quæ omnium mentes perstringeret, Resipisci-
 te clamat, appropinquabit enim (aut ut græci codices habent, appro-
 pinquauit) regnum cælorum. paruo enim discrimine distat utrumq;. Nā
 ut non potes, quod iam diu adest, dicere appropinquare: ita frigi-
 dius est dicere iam appropinquasse, hoc est, propinquius factū, quàm
 fuerit prius, quod iam est præsens. Quid igitur dicemus præcursorem
 sic repente proclamasse? Certè iam tum illud instare, quod Esaias post
 longum tempus futurum prædixerat, Manda remanda, manda re-
 manda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicum ibi, mo-
 dicum ibi, hinc est quod uocem ἤγγικε, neotericus interpretis uertit in
 propinquo est. Hoc præconio Ioannes omnium aures sollicitabat an-
 no uno, priusquam se manifestaret Christus. Quid: quum Christus
 non minori potentia uerborum, quàm Ioannes, operū uero maxima
 se primū manifestabat, putabimus ne tunc inchoatum, præsensq; fu-
 isse illud Christi regnum? Hoc sanè non abs re existimare quis posset,
 nisi & ipse Christus ab eodem uerbo suorum quoq; sermonum exordi-
 um sumpsisset, dicens, Resipiscite: appropinquabit enim, aut appro-
 pinquauit regnum cælorū. Et hic quoq; noua translatio Instat habet.
 Usq; adeò enim ipse Christus planè indicabat, aduentare quidem ma-
 gis magisq;, atq; adeò in foribus iam esse, uniuersis olim prophetis cele-
 bratissimū regnū. imò et postea, quoties sermo illi eadem de re incidit,
 (incidit autem creberrimè) semper si rectè attēdas uidebis, huiusmodi
 eum loquendi modo usum, ut dubium non sit, quin de futura adhuc
 re loqueretur. omnium uero clarissimè, ubi de ea non quidem sub re-
 gni, sed sub ecclesiæ nomine propriè locutus est: ut stupidi planè homi-
 nis sit dubitare, de alia Christum locutum, quàm de qua nos agimus,
 Christianæ religionis militante ecclesia: nempè ubi celsitudinem patri-
 ter & firmitatem eius prædicans, Super hanc, inquit, petram ædifi-
 cabo ecclesiam meam. Ædificabo, inquit, in futuro. at quod ædifica-
 tur, nondum extructum: quod uero adhuc ædificabitur, nondum
 inchoatum est. Eadem significabat, cum discipulis diceret: Noli time-
 re

re pusille grex, quia cōplacitū est patri uestro dare uobis regnū. hoc re
 gnū si tunc fuisset uel conditū, uel inchoatū, certè *ἐμφατικωτέρως* dixisset, Lucæ 12.
 nolī timere pusille grex, quia iam pater uester dedit uobis regnū. Quin
 & instantis passionis suprema nocte, cum traderet discipulis poculum
 sanguinis sui: Non bibam (inquit) de fructu uitis, donec regnum Dei Lucæ 22.
 ueniat: donec, inquit, ueniat. Sed et mortuo iam Christo, scribit euange
 lista de Iosepho, qui eū sepeliuit, quòd expectabat & ipse regnum Dei: Lucæ 23.
 planè indicans, quòd p̄ij pleriq̄ expectabant etiam tū regnū, quod non
 dū extaret, nec inchoatū esset. Eadem enim forma dixerat & de Anna Lucæ 24.
 10 Phanuelis, quòd de Christo recens nato omnibus loquebatur, qui ex
 spectabant redemptionē Irahel. Ex his patet, quod nec tunc regnū cœ
 perit, quū Christus pateretur. Atq̄ ut summatim dicā, equidē neq̄ in
 ueni, neq̄ arbitror quenquā inuenturū locū in scripturis, ubi Christus
 eius temporis auditorū suorū cœtū nuncuparit ecclesiā, sed gregē, aut
 turbā, aut simili uocabulo: cū in Actis, Epistolisq̄ apostolicis plus sex
 centis locis ecclesiam appellari reperies. Vnde cogimur fateri, ipsam
 haud multo post mortem Christi initium sumpsisse, contra omnium
 regnorum morem, quæ sunt, fuerunt, aut unquam futura sunt. Nam a
 lia regna, nisi fuerint prius solidius confirmata, ferè solent à conditoris
 20 morte languescere: imò si repente nata fuerint, repenē quoq̄ euanesce
 re, uti euenit olim imperio Alexandri Macedonis, & ducentis circiter
 ab hinc annis Tamberlanis. Christus uerò post mortem, n̄s etiam qui
 illi uitam ademerant, omni conatu reluctantes, regnum suum ere
 xit, quod cæteris deiectis in infinita secula erat duraturum. Sed quan
 do: an mox à morte sua, ipsaq̄ morula temporis, qua inter mortales re
 diuiuus uersatus est immortalis? A morte eius accidisse scribitur res
 quædam memorabilis, ut forsan per eam uideri posset ecclesia ortū ac
 cepisse: nempè quòd post corpus flagris cæsum, spinis confossum, pla
 30 gis perforatū, riuulisq̄ ex omni parte erumpentibus exhaustū, et iam
 ita arefactum, ut si qua in parte aliquid sanguinis adhuc delituisse,
 iure uideretur illo lento mortis gradu planè coagulatum, quòd in
 quam unda sanguinis & aquæ effluerit. quam rem planè prodigio
 sam fuisse, etiam declarat tam singularis id referentis euangelistæ diligē
 tia, tam constans facti asseueratio, tam emphatica uerborum descriptio, Ioan. 19.
 tam curiosa sacrorum oraculorum citatio. Verum obstat Sophoniæ te
 40 stimoniū. Propterea expectate me, dicit Dominus, ad diē illū, quo con
 surgā ad prædā: intelligens patres eripiendos è limbo. et subiungit: Hoc
 enim est decretū meū, ut colligā gentes, et congregem regna, &c. Nemi
 ni dubiū est, ad congregandā ex omni natione ecclesiā, prophetam to
 to eo loco respexisse. Rediuiuus uero multa præclara gessit, per quæ ma
 gis uideri possit regnū, quod conditurus uenerat, erexisse. Hoc tempo
 re suis captū aperuit, ut ea intelligerent, quæ prius comprehendere ne
 qui uerant, quos enim scriptura ad id usq̄ temporis describit tam stupi
 dos,

dos, ut risum quamlibet etiam rudibus excuterent, mox à resurrectione Christi testatur hos, & uerba eius olim dicta, & scripturas intellexisse. Tale erat quod initio prædicationis suæ dixerat, *Destruite templum hoc, & in tribus diebus erigam illud: quum resurrexisset è mortuis, recordati sunt (inquit Ioannes) discipuli eius, quod hoc dixisset eis, & crediderunt scripturæ, & sermoni quem dixerat IESVS.* Et quum à bello uectus impleisset uaticiniũ Zachariæ, non cognouerunt id primũ illi, sed quãdo glorificatus fuit, inquit Euangelista, tũc recordati sunt quod hæc essent scripta de eo. Facit ad huius probationẽ quod adiectũ est: *Si cut misit me pater, & ego mitto uos.* Rursum quod cũ inspirasset, dixit, *Accipite spiritum sanctũ, quorumcunq; remiseritis peccata, remittuntur eis, & c.* At quia post hæc redierunt ad piscaturam, erit fortassis qui magis credat, tunc regni eius iacta fundamenta, quando sermonẽ cum Petro habuit, quo eum agnis, omnibusq; suis pascendis & regendis præfecit. Sed erunt forsan, quibus magis appareat tunc ecclesiæ ortum procreatum, cum suis in quodam Galileæ monte congregatis diceret, *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra, euntes ergo docete omnes gentes, & c.* Stupendo hoc in primis epiphonemate sermone claudens, *Et ecce ego uobiscum sum omnibus diebus usq; ad cõsummationem seculi.* Verum enim uero nec his quoq; satis probari regni eius ortũ, manifestò liquet ex ijs, quando regressis Hierosolymam præcepit, ne redirent in Galileam, sed Hierosolymis permanentes expectarent promissionem patris. nihil est enim in his uerbis, quod regni iam conditi, plura uero quæ condendi indicium præbent. ut, *Expectate, accipietis, baptizabimini.* imò cum eo assumpto gregem illũ scriptura nõ ecclesiam, sed turbam nominat, *Erat (inquit) turba nominũ simul ferè centũ & uiginti.* quid aliud quàm confusam quandam hominũ multitudinem significat: quasi adhuc indignam, quæ ecclesiæ insigniatur titulo, eadẽ de causa uideri potest & Lucas, eius cõgregationis numerũ licet paruũ, non tamen accuratius explicasse. *Erat, inquit ferè centũ & uiginti.* iam quòd nominũ dixit, uidetur et hoc nõ nihil facere ad eiusce collectionis uilipensionẽ, quasi cuiuslibet quidẽ sexus, etatis, cõditionis, sed nullius ordinis hominũ. quare neq; ex ijs quæ assumpto illo statim acta sunt, dicere licebit, Christi regnũ fuisse inchoatum.

*Quod ipso die Pentecostes gregi Christiano
Ecclesiæ uocabulum impositum sit. III.*

*V*m uero ex tota subsequenti historia, & maxime ex scriptis apostolicis satis liquet, haud multopòst fuisse Christi regnũ institutum: operæ precium, imò necessarium fuerit, penitus hoc loco idem perspicere, ut quod hæctenus è latebris conati sumus eruere, iam tandem in lucem producamus. Diuus Paulus multis in locis sub regni nomine de ecclesia, quasi de re præsentem loquitur: *Qui eripuit nos, inquit, à potestate tenebrarum, & transtulit in regnum*

gnum filij sibi dilecti. Idem exprimit Ioannes, Qui lauit nos à peccatis nostris per sanguinem suum, et fecit nos regnum, & iterum, Factum est regnum huius mundi Domini nostri et Christi sui. Sub nomine uero ecclesiae de eodem regno, ut de re praesente, scriptura pluribus locis tam clare loquitur, ut qui ea huc adduceret, solem facibus illustrare tentaret. Non possum tamen, quin illud saltem hoc loco ascribam, quòd Anania & Saphira propter mendacium intra bimestre (ni fallor) à Christi ascensione extinctis, Lucas scribit: Et factus est timor magnus in uniuersa ecclesia, quæ uerba licet pauca, satis indicant, ecclesiam intra illud bimestre & nomen & initium accepisse. Hoc autem decimo post assumptum Christum die contigisse, facile erit considerare, si diligentius examinemus, quarum rerum olim insigniter gestarum memoriam eius diei acta luculenter renouant & repraesentant. Vt enim olim in Babel idioma, quod unum erat omnibus, in uarias mutabatur linguas, & in monte Sina lex Israheliticis tradita fuit: ita & hoc die linguarum mutatio stupendo miraculo exhibita, noua quæ lex populo fuit promulgata. Ibi enim diuina animaduersione factum est, ne intelligeret quisque linguam proximi sui: hic uerò discipulis suis noua linguarum genera indidit Christus, quarum singulas intelligebant uniuersi. Hoc Paulus post Esaiam testatur, ubi Deum introducit loquentem: Alijs linguis, nempè quàm ijs quas nationes, aliæ alias acciperant in Babel, & alijs labijs loquar populo huic, & ne sic quidem exaudient me, dicit Dominus. Erant quidem uaria idiomata, sed eadem erant ueluti reducta in labium unum, atque omnibus commune, ut testatur supra memoratum Sophoniae uaticinium: Tunc reddam, (alludens ad hoc, quod in Babel eiusdem labij communem omnibus intelligentiam ademerat) tunc, inquit, reddam populis labium electum, ut inuocent omnes nomen Domini, & cætera. neque enim credendum est, singulos auditores idiomata intellexisse omnium, quæ sub coelo sunt, nationum. Et si intellexissent, non potuissent certe sine magno tædio, singulas sententias audire tot linguis repeti, quot aderant nationes, ut fateri oporteat, Apostolos eo die noua lingua locutos, quæ linguas præ se ferebat omnium nationum, & quam tota oratione uniuersi auditores æquè attenti audiebant, & intelligebant. Cæterum multo etiam præclarius huius diei acta illam rem referunt, quæ in Sina gesta fuit. Nam ut ibi, ita & hic lex data: sed ibi uetus, hic noua: illa scripta in tabulis lapideis, hæc in tabulis cordis. Quod futurum prophetæ penè omnes uno ore, clarissime uerò omnium Hieremias prædixerat, dicens: Ecce dies ueniunt, dicit Dominus, & percutiam cum domo Israhel, & cum domo Iuda, pactum nouum. Quod quàm foret diuersum à ueteri, ostendens: Non (inquit) sicut foedus, quod pepigi cum patribus eorum, ut educerem eos de terra Ægypti, & cætera. Alij prophetæ etiam locum ipsum, unde

Apo. 1. et 11.

Act. 5.

Gen. 11.

Exod. 19.

1. Cor. 14.

Esa. 28.

Soph. ult.

Exod. 19.

Hier. 31.

- unde ista lex esset ferēda clarissime designarant, ut Esaias, E' Sion exhibit
 lex, & uerbum Domini ē Hierusalem. & Iohel, Dominus ē Sion rugi-
 et, & de Hierusalem dabit uocem suam. Abdias uerò clarissime omni-
 um, quasi rem ita ut gesta est, ob oculos ponens, sic uaticinia sua finit:
 Ascendent saluatores in montem Sion, & erit Domini regnū. At mul-
 to magis respondet dies diei, hoc est quinquagesimus ab exitu ex Agy-
 pto, quinquagesimo diei à Christi resurrectione. Nam hic præter quā
 quòd anniuersarius fuit illius, eisdem insuper, ne dicam maioribus,
 prodigijs est clarus. Illo enim die audita sunt in aëre terrifica tonitrua:
 hoc repentinus de cælo sonitus, tanquam impetu irruentis in terram
 uehementis flatus. illic procul uisa fulgura: hic dissectæ linguæ tanquā
 igneæ super singulos residentes. illo die mōs uisus est fumare more for-
 nacis: hoc tota domus flatibus ignibusq; æstuabat. ad illum iussi erāt
 se præparare per triduū: ad hunc, ut expectarent promissum cœlestis pa-
 tris, quod uenturum erat post ter tres dies, utrunq; prima aurora conti-
 git. at illic scripta lex: hic uero spiritus Dei datus. illic, cum tonitru pro-
 lixius insonuisset, licitum fuit populo propius accedere montem: hic,
 cum prodigijs rumor increbuisse, confluit multitudo ad locum. illic
 populus perterrefactus: hic multitudo stupefacta. illic præter Iudæos
 aliarum nationum innumerabilis populus, relinquentium Aegyptum: hic
 hic ex omni natione, quæ sub cælo est, hominum confluxus. Hæc si
 diligentius consideremus, nonne fateri oportebit, regnum nouum,
 ob quod condendum Christus uenerat, eo die fuisse inchoatum: quo
 induci sunt apostoli uirtute ex alto, & à spiritu ueritatis edocti omnia.
 ex quo etiam die Lucas cœtum credentium non iam gregem, aut turbā,
 ut prius, sed nouo repente uocabulo Ecclesiam pergit nominare. Nar-
 rationem enim rerum eo die gestarum breui coronide claudens, Domi-
 nus, inquit, addebat qui salui fiebāt, quotidie ecclesiæ, sic em̄ est græcē.
Ecclesiæ, seminis instar, triplex status. IIII.
- Tq̄ hanc Christus parabolis non paucis delineauit, aptis
 corporalium rerum similitudinibus indolem qualitatemq;
 sui regni declarauit: uerū nulla similitudine crebrius, quā
 seminis, ut in illa quam omnium primam ē diuino cœlestis
 sapientiæ thesauro deprompsit, de seminis uidelicet quadruplici casu.
 Ac mox in illa, qua regnum suum sementi comparauit, quæ homine,
 qui eam iecit in terram, dormiente surgens in altum, fructificat primū
 herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica. Rursum
 in illa, qua regnum comparat sementi bonæ, cui inimicus homo su-
 perseminauit zizania. Alibi grano sinapis, quòd et si minimum, crescit
 tamen in arborem excelsam. Rursum, cum se grano frumenti compa-
 rat, quod mortuum multum fructum affert. His atq; alijs seminū com-
 parationibus uim, naturamq; regni, quod esset erecturus, nobis expli-
 cuit, Sed uidendum, quomodo seminis & regni, rerum tam dissimiliū
 collatio,

collatio ecclesie conueniat. Qui naturales reſtractant, præcipiunt in ſa-
tis triplicis temporis diligentem conſiderationem habendam: primùm
illius quo ſemen in terræ uiſceribus deiectum, paulatim putreſcit, ac ue-
lut emoritur, quod uocant tempus conceptus. conſtat enim, quemad-
modum iniecta genitalibus animalium locis ſemina, alia celerius, alia
tardius animantur: ita & ſata poſtq̄ terræ mandata ſunt, nō omnia æ-
quali tēpore, ſed alia maturius, alia ſerius (ut loquuntur) uiuificari. De-
inde illius quoq̄ temporis nō minus diligentem habendam rationem,
quo ſemen in terræ uiſceribus abſconditum radices clam agit: quia ne-
que illud unum omnibus eſt, ſed quibusdam breuiori, quibusdam ue-
rō longiori mora accidit. & hoc uocant tempus animationis. Illius ue-
rō temporis potiffimam rationem haberi uolunt, quo iam è terris pa-
lām prodit in conſpectum, quem uocant partum plantæ. Itidem de ec-
cleſiastico regno uidere licebit. Quod dum oſtendere meditamur, oc-
currit illud non parua admiratione dignum, quòd Lucas primam Lucæ 3.
præcurſoris Domini prædicationem tanta diligentia exponit, ut quod
equidē ſciam, neq̄ ipſe ullo alio loco, neq̄ alius quiſpiam euangelistarū
inueniatur, rationē temporis æque diligenter annotaſſe. nec enim ſolū
temporis & regni, quemadmodū cum eius natiuitatem deſcripſit, ſed et Lucæ 1.
anni & ſacerdotij; nec earum rerum tantū quæ tum in Iudæa, aut in Pa-
leſtina gerebantur, ſed totius, qui tum in uniuerso orbe erat, ſtatus ra-
tionem diligentiffime expreſſit. per quam diligentiam Lucas indicat
tempus illud, & quæ de eo ſcripturus erat, ſingulari quadam conſide-
ratione digna eſſe. ſed tamen ſi omnia, quæ uel à Ioanne, uel Chriſto tū
geſta ſunt, perſcrutamur: non hæc ita ſunt magna, quin idem lōge præ-
clariora nō tam diligenter ſcripſerit. Sed et in maiorem admirationem
rapit hominem, quòd ipſe etiam Chriſtus hoc tempus tam egregio præ-
conio honorarit, cum diceret turbis, A diebus Ioannis baptiſtæ uſq̄ Math. 11.
in diem hunc, regnum cœlorum uim paritur. Non dicit à die nati Io-
annis, quo Gabriel prædixerat multos gaudio exultaturos, ſed à die Lucæ 1. 31.
zate. Rurſum cum diceret, Omnes prophetae & lex uſq̄ ad Ioannem 16.
prophetarunt, ex eo tempore regnum Dei annunciat. Non alia cer-
te de cauſa hoc tempus tam diligenter à Luca annotatum, & à Chriſto
commendatum uidetur, quàm quòd conſinis fuerit limes legis &
Euangelij, umbrarum & ueritatis, ſynagogæ & eccleſiæ. Quemad- Math. 13.
modum enim ſe Chriſtus uocat illum qui ſeminat, illum inquam in-
ſignem ſeminatorem, qui exierat è ſummo cœli throno, ut ſeminaret
non alienum (ut cæteri ante eum, & præcurſor ipſe) ſed ſuum ipſius
ſemen: ita Ioannem uates prædixerant, terram dictæ ſeminatio- Eſa. 40.
ni aptaturum. dum enim uenturi Euangelij rudimenta tradit, cer-
tè corda hominum ceu terram ſubegit, proſciditq̄: quod nec ip- Ioan. 1.
ſe diſſimulauit, uocem ſe nuncupans clamantis in deſerto, Parate uiam

Domi-

Domini, rectas facite semitas eius. In quæ sic præparata corda dñi Christi
 stus diuinum illud semen suum sparsit, ueterumq; scripturarum testi-
 monijs ueluti cœlestibus caloribus fouis: ea fecit, quæ ad conceptum re-
 gni spectant. quod tempus cum alijs, tum ijs uerbis ipse etiam notasse
 uidetur, quæ Phariseis obiecit miracula sua calumniantibus: Si ego in
 digito Dei enjcio dæmonia, profecio peruenit in uos regnū Dei. Nam
 uox Peruenit, præteriti temporis est. Græcè enim est *ἐφθασεν ἐφ' ὑμᾶς*,
 quod significat, adesse festinauit in uos. clare significans, iam tum re-
 gnum suum ueluti conceptum fuisse, ipsum uero nondum planè adle-
 se, sed iam dudū festinare adesse. Hoc ipsum iudicabant & turbæ, quæ
 sedenti in asello acclamabant: Benedictum, quod uenit regnum patris
 nostri Dauid. nam ibi uerbum Venit, præsentis temporis est. Hęc itaq;
 & alia his similia de Christi regno, tanquam de iacto haud dudū in ter-
 ra semine dicta esse, uis ipsa uerborum manifestat. de eodem uero, tan-
 quam quod proxime esset uitali ui accepta germinaturum, constat hoc
 quod Ioannes scribit, dictū esse, quando ethnicis, qui ipsum cupiebāt
 uidere, Christus respondit, Venit hora, ut glorificetur filius hominis:
 futurā paulopost clarificationē sui manifestans. De qua cū antea ne uer-
 bū quidem, quod sciam, fecisset, postea crebrius locutus est. Vehemē-
 ti enim affirmatione subiūgit, Amen amen dico uobis, nisi granū fru-
 mētī deiectū cadens in terrā mortuū fuerit, ipsum solum manet: si uero
 mortuū fuerit, multū fructū affert. quo loco cum uerbū Affert sit præ-
 sentis temporis, indicat regnū suum in ipso articulo completæ passio-
 nis uim fructificandi accepturum, quod & euangelista mortē Christi
 describens, factū ostendit, dñi refert, quod è latere mortui unda statim
 prorupit sanguinis & aquæ. per hoc certè declarans, Christi de grano,
 uaticinium impletum fuisse. Per sanguinis enim & aquæ exundationē,
 regnum, ad quod erigendū uenerat, ueluti semen cœlesti imbri anima-
 tionem (ut uocant) uitaleq; exordium sumpsisse cognoscimus. ita enim
 ipsa ueritas Christus figuræ primi Adæ respondit. nam ut ex latere ue-
 tuisti Adæ dormientis formata est Heua: ita ex noui Adæ latere mortui
 in cruce, ecclesia. quod enim dixerat, Ego si exaltatus fuero à terra, om-
 nes traham ad me ipsum: cognoscitur iam pedetentim cœpisse imple-
 re, uidelicet cū rediuiuus apostolis mentem aperuit, ut intelligerēt scri-
 pturas: cum eadem eos potestate misit, qua ipsum miserat pater: cū po-
 testatē eis dedit remittendi, remittendiq; peccata: cū ex uniuersis uni cu-
 rā commisit pascendi, regendiq; agnos & oues. Hęc & alia his similia
 certū est ueluti germinationes fuisse regni sui, sed clandestinas, quippe
 hominū intuitū adhuc fugiētes. Partū uero Ecclesiæ indicauit, quando
 abiturus præcepit discipulis, ab Hierosolymis ne discederēt, quò usq; spi-
 ritu sancto baptizati palàm induerent uirtute ex alto. Cuius tēporis et
 à ccena præclare meminerat, adducta similitudine mulieris magno do-
 lore parturientis, sed quæ simul ut peperit, omnis doloris obliuiscitur.

Vniuer.

Vniuersus priorum rerum ordo Ecclesiastici
regni nuncijs. V.

O regnū etiam ij qui olim aduentum Christi expectabant, nobiscum coluerunt: quippe qui teste Paulo eadem fide id præstolabantur, qua nos diu desideratum, & iam præsens, obseruamus. Antequam, inquit, uenisset fides, sub lege Galat. 3. studiebamur, conclusi in eandem fidem, quæ erat reuelanda. Idem in epistola ad Hebræos altius repetitū diligenter inculcat, cum dicit omnes seniores à primo omnium parente, quotquot laude fuerint digni, testimonium diuinæ laudis promeruisse per fidem ut, fides sit ueluti aurea illa (quam uulgò prædicant) Platonis catena, quæ usq; ab exordio ad finem, rerum fabricam continuat, donec paretur assiduo, apteturq; materia ad construendum, perficiendumq; magnum illud, atq; omnia ambiens Christi regnum: ueteri uidelicet & nouo populo, imò potius omnium seculorum electis hominibus unam triumphī pompam conficientibus, eius instar, qua Christus a fello in sidens Hierosolymam Math. 23. ingrediebatur, in quo triumpho quædam turba præcedebat, quædam sequebatur, alij autem ramos cædebant, aut sternebant, uestimentis suis uectorem Christi, uel uiam, qua uenturus erat, ornabant. Sicq; alij alijs intenti, uno omnes concentu & uoce Deum de Christi regno laudabāt, dicētes: Benedictus qui uenit rex in nomine Domini. Turba enim quæ præcedebat, ueteris: quæ uerò sequebatur, nouæ religionis regnū: separatim uerò alij aliud agētes, naturalis religionis palantes greges referebāt, nēpe eos ethnicos, quos præter cognitionē naturalis religionis spiritus diuinus alios alijs modis docuerat, ut immortalis scelicitatis authorem eundem cū electis expectarent. Qui uniuersi ueluti unū chorū constituentem, eam domum repræsentabant, quam, ut habet Epistola ad Hebræos, Moses tanquam alienam, & minister: Christus uerò Heb. 9. ceu filius, et tanquam propriam administrauit. Ita à rerum initio studuit diuinus spiritus huius regni (in quo solo uera omnium hominum salus) fundamentū agere. Sed mirabitur aliquis, & merito bonoq; iure mirabitur, quid sibi uelit (cū huic perspicuum sit nullam fuisse ætatem, qua Deus electis non dederit spiritum suum) quòd tam pleno ore omnia olim uaticinia cecinerint, futurum aliquando (perinde ac si nusquā prius contigisset) ut hominibus Deus spiritū suum impertiretur. Imò ut uetera præteream, eo tempore, quo Christus iam consuetudinem agebat inter mortales adhuc mortalis, dixit Ioannes tum nondum fuisse Ioan. 7. spiritum datum, eo quòd Iesus nondū fuisset glorificatus. Quod Christus quoq; frequenter, præcipue uerò in ultima cœna, mirū dictu, quot Ioan. 14. 26. 17. quamq; splendidis uerbis confirmauit, missurum se pollicens propediem & consolatorem, & doctorem, & directorem spiritum, qui à patre procedit. Hæc, & omnia similia hoc unū significant, quòd nunquam antea spiritus se ita simul in hominum mentes insinuarat, ut ipso die

G Penteco-

Rom. 8.

Pentecostes, quando partum ab exordio rerum quasi utero gestatū in lucem edidit. Ideoq; quod Paulus scribit de posteriori tempore, uniuersam creaturā expectare, ut palām fiant filij Dei: possumus pari, imō maiori ratione affirmare, omnia quæ prioribus temporibus siue iuxta siue supra naturam acta sunt, anhelasse, atq; adeo certatim conspirasse in aduentum illius, qui esset morte sua mortalibus allaturus immortalitatem. Ideoq; tot seculis ipsam rerum uniuersitatem ueluti uterum gestasse, parturij seculi ecclesiastici regni exordium: sicut ab eo tempore deinceps uniuersa creatura dicitur Paulo, assidue parturire eiusdem regni consummationem.

Quæ Christus à cœna patrem orauit, impetrauit die Pentecostes, quando Ecclesia cœpit. VI.

Iod. 17.

D huius regni ecclesiastici perfectionem, cū à cœna ad hortum egrederetur, obnixius à patre cœlesti tria nō solum rogauit, uerum etiam sancte obsecrauit Christus: nempe ut sibi gloria, suis uerò sanctificatio atq; unio (ut cum Augustino ea uoce utamur) daretur. Sed quam nam gloriā tam ardenti oratione petere potuit, quam iam non esset à patre consequutus? cū nunquā non miraculis, prodigijs, atq; sua ipsius sensibili præsentiā, supra quā dici potest, eum pater illustrasset: certè ea est illa tantopere expetita gloria, quæ noua lege, nouisq; magistratibus institutis usq; ad cœlum, ne dum inter homines resplenduit quinquagesimo à resurrectione die. Sed dices, cum gloria aliud non sit, quā frequens (teste Cicerone) de aliquo fama cum laude, quid filio Dei cum laudibus humanis? Nihil profecto, nisi ut per suam gloriā glorificetur & pater, cuius certè gloriā querit quā diligentissimè. Et hoc est, cur quoties ad patrem clamat, Pater glorifica filium tuum, ferè addat, Vt & filius tuus glorificet te: indicans suas & patris res ita esse connexas, ut non possit sua auferri, quin patris quoq; gloria augeatur. Verum inquires, quid & patri cum laudibus nostris? Nihil prorsus, quippe qui non solum in semetipso bonus, diues, & foelix, sed fons quoq; omnis perfectionis atq; foelicitatis sit. Veruntamē quia (quæ infinita sua bonitas est) nos quoq; uult suæ foelicitatis esse particeps, nostraq; foelicitas ex cognitione Dei ueluti è primo fonte (ut primo libro ostendimus) proficiscitur: ideo & pater & filius glorificari quærunt, hoc est à creaturis agnosci, amari, coli, diligere & laudari: ut quo maiori nobis sunt admirationi, eo pressius in nostras mentes insidant. Sed habet hac oratio aliud, omnibus hominibus ad perfectam foelicitatem quā maximè necessarium. Nam cum religio nostra (ut uocant) supernaturalis, hoc habeat præter naturalem religionem, ut agnoscat uno in Deo personarum trinitatem, tam commodo ordine et gradu ad huius cognitionem in hac oratione sua flagrantissima nos ducit Christus, ut apertius uix posset: cum tamen omnia potest. Primum ponit gradum, cognoscere patrem: secundum

secundū, credere filium esse à patre ad nos missum : tertium, cognosce-
 re filij cultores à patre, sicut ipsum filium diligere. Hoc unum spectat, hoc
 vult, ad eum exitum properat tam sollicita Christi oratio. Nec tacuit ali-
 bi hunc felicitatis ordinem. Cum enim arguit quodam loco quosdam
 inertiae, Neque patrem, inquit, nouerunt, neque me. alibi interrogantibus, Ioan. 16.
 Quid faciemus ut operemur opera Dei? respōdit: Hoc est opus Dei, ut Ioan. 6.
 credatis in illum, quem misit ille. Lazarum quoque excitaturus, fremens Ioan. 11.
 spiritu ait: Pater, gratias ago tibi, quoniam audisti me: ego autem scie-
 bam, quod semper me audis: sed propter turbam quae circumstat, di-
 xi, ut credant quod tu me miseris. planè & aperte significans, se omnia
 in eum facere finem, ut crederent homines, quod pater eum misisset. &
 cum addidisset, Vt cognoscat mundus, quod tu me misisti: subiungit, Ioan. 17.
 Et dilexisti eos. paulo antè discipulos ita affatus erat: Pater amat uos, Ioan. 16.
 quia uos me amastis, & credidistis, quod à Deo exiuerim. Hic uero ad-
 didit, quo affectu pater tales amet: Dilexisti (inquit) eos, sicut & me di-
 lexisti. Quanta o Christiani dignitas, ita creaturam à patre, sicut filium
 ipsum creatorem diligere: Hæc ut citius omnium nationum hominibus
 innotescerent, tanto æstu semper Christus ad suam illam gloriam aspi-
 rabat: non tamen in suam, nec patris sui (ut diximus) utilitatem, sed eo-
 rum quos illi pater selegerat è mundo. Quare & discipulos Christi in-
 signi aliqua gloria illustres atque nobiles fieri oportuit, ut hac conspecta,
 & perpendentes quantum à Deo patre hi diligerentur, discerent mun-
 danis rebus inuoluti homines, his contemptis ad amabiles et paternos
 illos amplexus cum ijs festinare. Ideoque discipulorum gloriã Christus
 in eadem oratione non minus insignem futuram prædixit, ac erat sua:
 Ego, inquit, gloriam, quam tu pater dedisti mihi, dedi eis. Hanc quis Ioan. 17.
 negarit, si aliàs, præcipue tamen ipso die pentecostes discipulis datam
 fuisse: cum magis illustres reddiderit mundo ea unius diei gloria illos
 despectissimos prius homines, quàm totus prioris gloriæ cumulus
 Christum: huius tamen particeps factus est statim ipse Christus, quan-
 do hac gloria illustrati, se discipulos eius publice proclamabāt & testes:
 ipsum autem & dominum & magistrum, omnisque muneris authorem
 confitebantur. Erant ad hanc rem, ut omnia cōmodius fierent, tam lo-
 ci quàm temporis conditiones diuinitus ordinate, ut ad magnum heb-
 domadarum diem ex toto orbe Iudæis, qui tum latius dispersi erant, et
 multis aliarum nationum hominibus in unum locum conuenientibus,
 res nunquam audita, coram uniuersarum nationū hominibus promul-
 garetur. Ita ut horum præceptor, etiam si discipuli toto orbe euangeli-
 um non diuulgassent, facile ex tam parua scholæ diuina illa gloria per
 omnes orbis angulos, unde tunc uarij confluxerant, innotuisset. Quo
 & ipse Christus spectabat, quum de paucis illis sibi electis diceret: Glo-
 rificatus sum in eis. quam eandem patris quoque fuisse gloriã Christus Ioan. 17.
 eodem loco ostendit, cum ad patrem dicit: Mea omnia tua sunt, & tua

mea sunt: subiungens, quod modò dicebam, Et glorificatus sum in eis.
 Ut iurè David de ea que ex hoc paruo hominũ cœtu propagata est ec-
 clesia, cecinerit: Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei, et diuus Paulus eã
 dē ueluti proprio perpetuoq̃ epitheto appellarit gloriosam, quasi dice-
 ret cumulo omnis gloriæ locupletatã. Atq̃ hæc de gloria: nunc de san-
 ctitate dicamus, quam Christum diximus secundo loco poposcisse.
 Sacris literis uox שׁוֹרֵף admodum frequens est, dicta à uerbo שׁוֹרֵף
 quod prima significatione destinare, statuere, decernere & præparare
 significat. Vnde & שׁוֹרֵף dispositos, firmos, fortesq̃ uiribus dicunt.
 Quam uocem Græci ferè trifariam reddentes, *ἀγία* propriè de rebus di-
 uinis, *δυνα* de rebus publicis, *ἀγία* de utrisq̃, atq̃ adeò de omni re uene-
 randa dicunt. Latini autem in differenter uertunt, sancta. Firmare enim
 ac munire, et sub certæ pœnæ interminatione ab iniuria defendere, uo-
 cant sancire. hinc Sanctum: uel ut quidam uolunt, à sagminibus, quæ
 uerbena est, qua scœdera sanciebantur, hocq̃ propriè inter sacrum et san-
 ctum ponunt discrimen, ut sacrum sit, quod publica auctoritate dijs di-
 catum: sanctum uerò, quod tanquam diuini iuris inuiolatum manere
 debere, eadem auctoritate sub capitis pœna decretum est. sic enim mu-
 ros ac portas ciuitatis sanctas appellant. At ij qui nobis diuinas scriptu-
 ras tradiderunt, utriusq̃ uocis sancti & sacri significationem confun-
 dentes, שׁוֹרֵף hebraicè, & latinè sanctum uocarunt, quod per insignē
 sanguinis effusionem Deo commendatum ac dicatum est. Atq̃ hinc
 est quòd Christus non solum per res sanctas passim præfiguratur, sed
 interdum absolute sanctũ dictus sit: ut Gabriel ad uirginem, Quod ex
 te nascetur sanctum, uocabitur filius Dei. Danieli uero, sanctus sancto-
 rum dicitur. Hanc etiam ob causam agnus ab origine mundi occisus
 appellatur à Ioanne, eo quòd ad omnium hominum sanctificatio-
 nem, sanguinem suum esset effusus. Sed quomodo uoluit sanctifi-
 cari, quos hic sibi delegerat Christus? sciebat ille, imò prædixerat,
 quantis afflictionibus ueri euangelij sectatores obruerentur. His ut
 obsisterent, nouam sanctitatem, id est eminentiorem firmitatem suo san-
 guine uendicatam illis precatur, quum ait, Non rogo ut tollas eos de
 mundo (non exemptos cupiens eos à mundi procellis) sed ut serues
 eos à malo, ἐν τοῦ πονηροῦ, ne in grauissimis procellis succumbant illi
 omnium malorum auctori. Similiter cum ait, Sanctifica eos in ueritate
 tua: aliam sanctitatem illis præcatur, nempè ut perpetua & inconuul-
 sa nouæ legis intelligentia nouo populo maneat. quare subdit, Sermo
 tuus ueritas est. Rursum cum ait, Sicut tu misisti in mundum, ita &
 ego misi eos in mundum, & pro eis sanctifico meipsum: & cætera.
 Vides hic aliud, quod suis optat, nempè ut lex noua non in uno orbis
 angulo, ut lex Mosaica, sed omni loco innotescat: & donec hoc factum
 sit, stabili & perpetuo cursu diuulgetur. Atq̃ hæc tam multiplex sanctifi-
 catio facit, ut nouus populus passim in scripturis, peculiariter uocetur
 sanctus,

Psal. 86.
 Ephes. 5.

Lucæ 1.
 Dan. 9.
 Apoc. 3.

Ioan. 17.
 16.

40

sanctus. Nunc de unione, quam tertiam Christus patrem rogauit, uideamus. Hanc sanè patrem omnium diligentissime obsecrauit, nec simpliciter, sed & uerbo expressit qualem eis optaret, dicens: Pro eis rogo, ut omnes unum sint. uerum hac mutua inter se coniunctione non contentus, etiam cū ipso Deo gregem uniri exoptat: Vt & ipsi, inquit, in nobis unum sint. Quàm sit uero ea unio incomprehensibilis, declarat quum ait: Rogo ut omnes unum sint, sicut & tu pater in me, et ego in te, & iterum, Pater sancte serua eos per nomen tuum, ut sint unum, sicut & nos. Grandis sanè unio sit oportet, quam Christus tantæ coniunctioni, nempè Dei patris & unigeniti filij comparauit. Quem uero gradum huiusce unionis suis optarit, ne id quidem obscure significat: Ego in eis, ut tu in me, ut sint consummati in unū. Vide quæso, ut summo coniunctionis gradu (quantum certè possit humana natura ferre) omnes cum patre uult esse conglutinatos. Atq; huc præcipue tota oratione se spectasse, cum precaretur, manifeste declarat, ubi causam addit, quare illam gloriam, quam à patre tam sollicitè quæsierat, in suum gregem totam transtulisset: Vt sint (inquit) unum, sicut et nos unū sumus. Quantum uero ualeat hæc arctissima societas, ad tres illas cognitiones nouo populo peculiâres capeffendas, de quibus superius egimus, ipse Christus satis exprimit, ubi ipsum uoti sui scopum & fructum indicat: Vt credat, inquit, mundus, quod tu memisti, & dilexisti eos, qui nobiscum unū sunt, sicut & me dilexisti. qui est supremus gradus omnium cognitionum, quas Christus in ea oratione hominibus optabat. Hæc nulli naturalium unionum rite comparari potest, tametsi illi similior sit quæ rationem habet mutui influxus, qua membra eiusdem animantis uniuntur. Ideoq; Paulus conatus quibus potuit modis rem tantam exprimere, cum alijs locis, tum in ea epistola quam scripsit Ephesijs, ubi de connexione ecclesiastica multa præclara docet: Corpus, inquit, ecclesiæ si coagmentetur & compingatur per omnem commissuram sub

30 ministrations, iuxta actum in mensura uniuscuiusq; partis, incrementum corporis facit in ædificationem sui ipsius, quum dicit commissuram subministrations, connexionem indicat functionum: & quum dicit, iuxta actum in mensura uniuscuiusq; partis, mutuam intellige opem. Nā licet singulis corporis partibus eadem non sit uis, quæq; tamen pars

40 proposita mensura opem fert alteri, ut uicissim ab alia sibi succuratur, omnibus simul membris ad incrementum unius corporis certatim cōiunctibus. Ea enim membrorum est harmonia, ut alterum ad alterius profectum usq; intentum sit, nec aliquid prætermittat, quod ad promo

uendā, augendam, conseruandamq; totius corporis salutem attineat. Vide cuiusmodi sit Christianæ unionis consociatio, ut mortales de ea balbutire possimus. Per eam etenim ita se diuinus spiritus in hominē insinuat, ut ei præstet uitæ societatem, quæ proxime ad æternam uitam accedit. Ideoq; hoc unionis præconio aliud præclarius ecclesiæ dari nō

Ephes. 4.

Can. 6. potest. Hoc nomine eam compellat sponsus in amoris cantico: Vna,
 inquit, est columba mea, perfecta mea: una est matri suę, electa genitri
 ci suę. Huc & diuus Paulus respicit, toties ac tam studiose ecclesiasticę
 Rom 12. coniunctionis uinculum commendans. Christus uero omnium mani
 Galat 3. festissime, quum aliās, tum hic precipue, ubi nouę religionis cultores
 Ephes. 4. à superiorum ætatum credentibus separat. Nam cū paulo antè dixisset,
 Non pro mundo rogo, sed pro his quos dedisti mihi: subiunxit, Non
 Ioan. 17. pro eis rogo tantum (de paucis præsentibus loquens) sed pro his qui
 credituri sunt per sermonem eorum: clarissime de his solū loquens, qui
 per apostolorum doctrinam ipsum essent cognituri. Sed quod summe
 mirandum, quotquot in presenti, & quotquot posteris ætatibus in ip
 sum alij per alios credituri essent, hos ut conseruam coronam patri offe
 rens, optat catena ecclesiasticę unionis uere aurea uniuersos colligari,
 ut omnes unum sint ex uniuersis, qui continua successione euangelium
 suscepturi erant, unam congregationem constituens, quę propterea
 catholica, id est uniuersalis ecclesia nuncupatur. quippe non in aliqua
 orbis parte, ut ueteris religionis populus, sed uniuerso orbe: neq; ad
 certū aliquod tempus, sed ad consummationem usq; seculorum: neque
 peculiariter ex Iſrahelitis, sed ex omnium hominum nationibus cōgre
 gāda, ad incomprehensibilem inter sese et cum ipso numine unionem. 20
 Hoc Christus eadem oratione manifestissime expressit, nam cum dixisset,
 Ut omnes unū sint: subiunxit, Sicut tu pater in me, et ego in te, ut et ipsi
 in nobis unum sint. Quę numinis inexplicabilis cum nouo populo
 coniunctio, licet summum Dei erga nos amorem necessariò pariat, uo
 luit tamē hoc Christus apertius testari, quòd ille unicus fuisset scopus
 suę in terris peregrinationis, ut qua dilectione pater filium ab æterno
 dilexerat, eadem etiam homines complecteret, quibus filius sic esset cō
 iunctus. Cum enim dixisset, Notum feci eis nomen tuum, & notum fa
 ciam: hic sanctissimas illas preces, non minus sancto epiphonemate fi
 niturus, subiūxit: Ut dilectio, qua dilexisti me, in ipsis sit, et ego in ipsis. 30
 Voluit etiam huius eximij amoris, quo pater nouę religionis cultores
 prosequitur, tam conspicuum esse splendorem, ut toto terrarū orbe ui
 sua hominum mentes perlustraret. Ut, inquit, cognoscat mundus, (ro
 tum humanum genus significans) quod dilexisti eos, sicut & me dile
 xisti. Et quid nī arbitramur eadem dilectione patrē corpus prosequi,
 qua ipsum corporis caput: aut quis dubitabit, quin unā cum summo
 (quem diximus) amore, promissionum quoq; uniuersus cumulus sic
 per filium unitæ sibi ac dilectæ ecclesiæ datus sit, præsertim cum hoc
 ipsum Christi nouissima uerba declarent, nempe nō eas tantum quas
 Deus olim Abrahæ pollicitus fuerat, uerum etiam cæteras promissio
 nes, siue antea siue postea factas, tum mox per spiritum sanctum com
 pleri debere: lam iam enim abiturus præcepit suis, ne discederent Hie
 rosolymis, sed expectarēt promissionem patris, obserua quod dicit Pa
 tris

tris promissionem, uno uidelicet uerbo uniuersas complexus. Hæc de gloria, sanctificatione, & unione, quæ Deus, ut ecclesiæ retinacula, tam obnixè à patre cœlesti postulauit: discipuli uero in diem usque Pentecostes expectarunt. Ad quem diem spectant omnia illa dicta & gesta, quæ de ecclesia, Christianorum regno, prænunciata atq; præsignificata fuerunt.

*Qua forma loquendi prophetæ, Lucas, & cæteri,
huius diei acta descripserint. VII.*

10 **H**uius uerò diei acta maximo uerborum artificio prophetæ descripsere. testatur istud Petrus, cum hoc die coram populo oraret, in illo Iohelis loco sollicitè inculcando: Et erit, inquit, post hæc dicit Deus, effundã de spiritu meo. Per uerbum Effundam, prodiga largitione arcam spiritualium donorum ita aperiendam significans, ut nihil esset non daturus, cuius mortales essent capaces. et addit, Super carnem: hominem infimo, quo potest, uocabulo designãs: ut significaret, Dei dona usq; à summa mētis parte ad corporeas defluxura. Nec simpliciter dicit Super carnẽ, sed Super omnẽ carnem: quod non solum Iudæi, sed etiam effera quæq; nationes spiritualium donorum forent participes. Et ut planè intelligeremus, neq; sexus, neq; conditionis, neq; ætatis differentiam hinc excludendam, expressius statim annexuit: Et prophetabunt filij uestri & filia uestra, iuuenes uestri uisiones uidebunt, & seniores uestri somnia somniabunt, & super seruos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de spiritu meo. Sic & Zacharias: Erit in die illa, effundam super domum David, & super habitorem Hierusalem, spiritum gratiæ & miserationum, & aspicient ad me, quem transfixerunt. Quod ex ijs prodigijs, quæ Deus eo die publicè exhibiturus erat, agnituri essent Iudæi eius maiestatem, quem paulo antè cruci affixum, summa affecissent ignominia. Qua de re idem alio loco locutus est aliquanto præclarior: Lauda & exulta filia Sion (exortam in Sion ecclesiam intelligens) quia ecce ego uenio, & habitabo in medio tui, dicit Dominus, & adiungentur gentes multæ ad Dominum in die illa. Clarius Ezechiel: Aspergam super uos aquas mundas, & mundabimini ab omnibus inquinamentis uestris. uim enim intelligit ecclesiastici baptismi, qui eo die accepit initium. & subdit, Atque à cunctis idolis uestris mundabo uos. Quibus uerbis supprimendam innuit, ita ut exorta ecclesia contigit, uirtutem oraculorum Sathanæ. Quum ait, Dabo uobis cor nouum, & spiritũ nouum ponam in interiora uestra: nouæ religionis noua munera significat. deinde, Auferam cor lapideum de carne uestra, & dabo uobis cor carneũ: significans legem quæ in Sina in lapide data fuerat, fore hoc die in legem, quæ cordibus carnalibus impressa esset, commutandam. De qua re multo luculentius Hieremias, ubi Deus

Act. 2.
Iohel. 2.

Zach. 12.

Zach. 2.

Ezc. 36.

Hier. 31.

pollicitus nouum se testamentum domui Israhel dispositurum, addit:
 Dans leges meas in mentem illorum, & in corde illorum scribam eas.
 Eze. 36. Sic de eodem die apud Ezechielem: Spiritum meum ponam in medio
 uestri. ex eo enim tempore illud Christi uerū esse coepit, Vbi sunt duo
 Math. 18. uel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. & paulo
 post: Eritis q̄ mihi in populum, & ego ero uobis in Deum. quod quo
 Eze. 36. modo, & quando factum sit, Ioannes explicat: Ecce tabernaculum Dei
 Apoc. 21. cum hominibus, & habitabit cum eis, & ipsi populus eius erunt, & ip-
 se Deus cum eis erit eorum Deus. Quin et illud Aggei uaticinium, Ad
 Agg. 2. huc semel, & ego mouebo cœlum & terram: epistola ad Hebræos do
 Ad Heb. 12. cet hoc die impletum fuisse, ostendens Deum, cum priorem legem tra-
 deret, in terra: cum nouam, de cœlis locutum fuisse. Tunc q̄ terrā, nunc
 autem non modo terram, uerum etiam cœlum concussisse. imò & ipse
 contextus uaticinij declarat, in eū sensum accipi debere. nam sic habet:
 Deut. 18. Verbum quod pepēgi uobiscum cum egrederemini de terra Aegypti,
 (pactum intelligit, quo erat huic genti astrictus, ut in signem illum pro-
 phetam suscitaret ex fratribus ipsorum) hoc inquam uerbum, & spiri-
 tus meus erit in medio uestri. nolite timere, quia hæc dicit Dominus ex
 exercituum. adhuc unum modicum est. Vide ut non loquitur de ijs quæ
 in consummatione seculorum, sed de ijs quæ proxime euentura erant.
 Adhuc, inquit, unum modicum est, & ego commouebo cœlum & ter-
 ram, mare & aridam: & commouebo omnes gentes, & ueniet desidera-
 tus cunctis gentibus. De quo et Iacob olim dixerat: Ipse erit expectatio
 Gene. 49. gentium. Venit autem hic desideratus, quando processit e uirginis ute-
 ro: aduentum suum illustrauit, quando Palestinam doctrinis & mira-
 culis repleuit, at multo illustriore reddidit, quando conscenso cœlo di-
 uinum spiritum non sine magnis prodigijs coram omnibus, quæ sub
 cœlo sunt, nationibus emisit, unde factum fuit, ut gentes (sic enim qui-
 dam hunc locum uertit) uenirent cum ipso, nempè fama horum pro-
 digiorum toto orbe dilatata. Hinc addit propheta: Et implebo domū
 Agg. 2. istam gloria, dicit Dominus exercituum. Et quanta illa futura esset, sub-
 iungens: Magna, inquit, erit gloria istius nouissimæ, plusquam primæ.
 gloriam haud dubie miraculorum intelligens, quæ Christus maiora
 quam prophetæ: & potissimum quæ accepto spiritu Apostoli in tem-
 plo, quod extruxerat Zorobabel, maiora exhibuere, quam uerus Salo-
 mon Christus. Non minus clare Esaias istius diei dignitatem expressit:
 Esai. 32. Domus, inquit, deserta est, strepitus uerbis derelictus est, donec effuda-
 tur super nos spiritus de excelso, et fiat ex deserto (gentes intelligit) ager
 cultus, atq̄ ager cultus (populus scilicet Iudeorū) sylua existimet. Et alio
 Esai. 44. loco, multo euidētius: Nūc igitur audi Iacob serue meus, & Israhel quē
 elegi, &c. Effundā aquas super sitientem, & fluenta super aridam. Per
 aquas baptismum, ut Ezechiel per aquas mundas: & per fluenta, intel-
 ligens reliquam donorum spiritualium copiam, quam cœlitus Deus
 datu.

daturus erat. subdit enim: Effundam spiritum meum super semen tuum,
 et benedictionem meam super germina tua. quod cum Christi uerbis pa- Ioan. 17.
 lam conuenit, Non pro eis tantum rogo, sed pro ijs qui per sermonem
 eorum credituri sunt in me. hi enim sunt illorum uelut semina & ger-
 mina. Hinc celerem ecclesiae progressum designans, Et succrescent, in-
 quit, inter herbas quasi salices iuxta riuos aquarum: & iste dicet, Domi-
 ne ego sum, ille uocabit se nomine Iacob: ubi frequentem concursum de-
 clarat alienigenarum ad uere Israelitarum fidem: hic scribet manu sua
 Domino, qui est nouae religionis feruor, intrepidaque exercitatio: atque in
 10 nomine Israel denominabit se. indicans eos, qui noui Israelitici regis
 euangelium amplecterentur, atque ab eodem rege nomen, ut uocarentur Act. 11.
 Christiani, in titulum honoris & gloriae assumerent. Rursum alibi idem Esa. 57.
 Esaias: Haec dicit Dominus excelsus et sublimis, habitans aeternitatem,
 cuius nomen in excelsis, & in loco sancto habitans. Non in sempiter-
 num litigabo, neque usque ad finem irascar: quia spiritus a facie mea egre-
 dietur. quomodo et Christus: Mittam uobis a patre spiritum ueritatis. Ioan. 15.
 Ea autem uisione magis praecclare eius diei uirtute Esaias praecuidit, qua Esa. 6.
 euangelista scribit prophetam peculiari modo uidisse gloriam Dei, qua Ioan. 12.
 20 do cernens Dominum sedentem super thronum excelsum & eleuatum,
 Plena est, inquit, omnis terra gloria: Christianum nomen intelligens,
 Christo in caelos assumpto, per apostolicam euangelij annunciationem
 celebre factum esse toto orbe. At multo apertius huius diei uim descri- Osea 2.
 psit Oseas: Erit in die illo, ait Dominus, non uocabis me ultra Baali, Rom. 8.
 quod maritum quidem, sed durum & imperiosum significat. hoc &
 Paulus dixit, Non accepistis spiritum seruitutis iterum in timore. Per- Osea 2.
 cutiam, inquit Oseas, foedus cum eis in die illa. age uero cum quibus?
 Cum bestiis campi, inquit, cum uolatilibus caeli, & cum reptilibus terrae. si- Esa. 17.
 gnificans gentes efferas, sublimia ingenia, & crudeles tyrannos, reli- Esa. 65.
 30 qua feritate ecclesiasticam unanimitatem, ueluti facto cum Deo foedere,
 amplexaturos. Hoc intellexit etiam Esaias: Habitabit, inquit, lupus cum
 agno, & pardus cum haedo accubabit: uitulus quoque & leunculus, &
 pecus pingue simul morabuntur, & paruus puer reget eos. non no-
 cebunt, neque detrimentum inferent in uniuerso monte sanctitatis meae:
 hoc est, uniuersae ecclesiae. At Oseas: Et confringam arcum, gladium, &
 bellum de terra, & faciam eos quiescere confidenter. Sic Esaias: Conci- Osea 24.
 dent gladios suos in ligones, & lanceas suas in falces, nec leuabit gens Esa. 2.
 contra gentem gladium. quibus uerbis graphice uterque propheta de- Osea 2.
 clarat, inchoate eo die ecclesiasticae authoritatis mansuetudinem. Et se- Ioan. 3.
 40 quitur apud Oseam, Sponsabo te mihi in sempiternum: quo modo &
 praecursor Christum sponsum, & Christus ipse discipulos suos filios Math. 9.
 thalami nuptialis appellauit. Sponsabo te mihi in fide, et cognosces Do- Osea 2.
 minum, quod Paulus et ex Hieremia citat: Non docebunt quisque proxi- Hebr. 8.
 mum suum, & unusquisque fratrem suum, dicentes, cognosce Dominum: Hier. 31.
 quod

quod omnes cognituri sint me ab eo qui pusillus fuerit inter eos, usque ad eum qui magnus est inter illos. Inter alia enim inaudita et hoc Deus eo die fecit, cuius simile nullo unquam tempore fecerat, ut caelestem reuelationem alicui hominum cumulo impertiretur. Prius enim docuerat per Noë humanum genus: per Abrahamum electam familiam: per Moysen uniuersos Israelitas: per Christum omnes discipulos. Hic uero non unum per alterum, neque per unum ceteros, sed omnes simul docuit, quotquot erant in illo felici coetu. hoc Christus discipulis ex Esaiam addixerat: Erunt omnes docti a Deo. Sequitur in Osea: Et erit in die illa, exaudiam dicit Dominus. nouam enim & insolitam benignitatem his uerbis significat. Exaudiam, inquit, caelos, & ipsi exaudient terram: terra autem exaudiet frumentum, uinum & oleum: & haec exaudient Iezrahelem. quibus ex eo die, quo exorta esset ecclesia, futurum praenunciatur, ut ex tota rerum uniuersitate exhiberentur orbi inaudita prius miracula ad utilitatem Iezrahelis, hoc est ethnicae gentis, quae quondam in uarias superstitionum formas disiuncta, nunc tandem in nouam religionem foret congreganda. Sic enim sonat, si quis interpretetur, Iezraele de qua cum Oseas totam suam prophetiam proprie contexit, collectam intelligit ex gentibus ecclesiam. Et seminabo, inquit, eam mihi in terram. ob quod & Christus tot parabolis ecclesiam semini comparauit. Hinc subdit propheta: Miserebor ei quae misericordiam non est consecuta, & dicam ei qui non est populus meus, populus meus es tu: & ipse dicet mihi, Deus meus. quem locum cum Petrus omnino ad uerbum, Paulus uero etiam cum nomine authoris, citat, manifeste hi duo declarant, totam eam prophetiam ad nouae religionis militantem in terris ecclesiam spectare. Vide quaeso Christiane lector, quam curam prophetarum, qui de his uaticinati sunt, adhibuere, ut dignis uerbis ea explicarentur, quae caelitus nobis hoc die danda essent, quando ecclesia institueretur. Quin et Lucas eius diei miraculum describens, non minus diligens est hac in re explicanda. quod illi facile manifestum erit, qui uel parum diligenter eius phrasin considerarit. Hic cum rerum aliquarum uniuersitatem indicare uult, eam exprimere solet hoc modo, *περί πάντων, ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ, οὗτοι πάντες, & ἑμοθυμαδόν.* Item, *πάντα τὰ ἀσλαγγνα, πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν, ἐν παντί χρόνῳ.* &, *ὃν κύριε καρδίῳ γνώσα πάντ.* Huc uero ut peruenit, quo dignius rem maiorem explicet, ueluti repente raptus, ita *ἐπιτακτικῶς* loquitur, *ἡσυχᾶ πάντες,* non *πάντες* simpliciter, ut prius, & *ἑμοθυμαδόν* ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ut non ante solum *ἑμοθυμαδόν, ὅλον τὸν οἶκον,* quod certum est uehementius significare, quam si dixisset *πάντα τὸν οἶκον,* qua forma prius dixerat *ἐν παντί χρόνῳ.* & *ἐκάθισε ἐφ' ἑνα ἑκασον αὐτῶν.* quo constat uehementius rem exprimi, quam si simpliciter dixisset, *ἐφ' ἑκασον.* tandem, *ἐπὶ πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν.* Hinc caetera prosequens, repente redit ad priorem (ut diximus) uerborum simplicitatem. Quo quid aliud indicare uoluit, quam de quibus uehementius locutus esset, uehementiorem quoque considerationem

derationem habendam. Nec id minus ponderandum, quòd dicit disse-
 ctas linguas tanquã igneas apparuisse in numero multitudinis, unamq̃
 super singulos sedisse: ac si diceret, super singulos quidem coelitus diui-
 sim lapsas, sed omnes in unum coisse, ut solent plures radij in unum cen-
 trum. Hæc non aliò tendunt, quàm ut significaret homines omnium
 nationum olim more ferarum inter se sæuientes, per susceptam nouam
 religionem diuersis quidem muneribus dotatos, mente tamen & uolũ-
 tate prorsus unitos. O mirandam mutationem. Iam quod addit, om-
 nes repletos fuisse spiritu sancto: planè indicat, non solum singulos ad
 10 priuatam necessitatem, sed & uniuersos, hoc est totum ipsorum conuẽ-
 tum repletum fuisse tanta donorum mensura, quanta opus esset ecclesi-
 asticæ connexioni, societatiq̃ conseruandæ et continuandæ. Sed quòd
 insigniter dicit, domum quoq̃ ubi erant sedentes, fuisse totam sono ir-
 ruentis è coelo flatus repletam: notat & ipsa, quæ circumstabant ecclesi-
 asticum coetum, & omnia instrumenta ecclesiæ, quorum usus ecclesiæ
 promouendæ necessarius est, sicut diuitis suppellectilis in ampla domo
 eo die coelestem uim simul accepisse. Non æquali portione tamen om-
 nibus spiritus datus. aliter enim apostoli, aliter alij eo numine afflati, a-
 liter Christus ipse. nam de hoc testatur scriptura, quod non ad mensu-
 20 ram Deus illi spiritum dederit, sed solus sit ita plenus gratia & ueritate, *Ioan. 9.*
 ut ex huiusmodi abundantia acceperint, quicquid habuerunt, electi u-
 niuersi: prout horum cuiq̃ Deus partitus est, alijs maiorem, alijs mino-
 rem fidei mensuram. Quod uero hoc die apostoli dicuntur repleti fuisse
 spiritu sancto, & Bezeleel olim impletus spiritu Dei, Barnabas plenus
 fide ac spiritu sancto, Stephanus plenus fide, fortitudine, & spiritu san-
 cto: id ea ratione intelligere oportet, quod illis Deus ita impartitus fue-
 rit plenam donorum mensuram, ut in eo opere, ad quod eos spiritus
 uocasset, omne excederent exemplum, plenam enim mensuram uirtu-
 30 tis contulit Deus Bezeleeli, quanta opus esset ad extruendum taber-
 naculum: Barnabæ, ad prædicandum: Stephano, etiam ad concertan-
 dum cum omnium nationum doctis Hebræis: Apostolis uero, totiq̃
 illi coetui, atq̃ adeò uniuersis ecclesiasticæ domus instrumentis, quomo-
 do hic Lucas scribit, eius uirtutis plenam mensuram cõtulit, qua opus
 erat, ut nouæ religionis doctrinam, cumulumq̃ omnium diuinarum
 donationum, tum ipsi tum posterij communicarent per omnes ætates
 toti orbi. Neq̃ ipsi apostoli uno modo eius diei uim explicarunt. ad
 uentum enim Christi, qui Esaiæ olim annus acceptus, Psaltæ annus be-
 nignitatis dicebatur: Paulus temporis uocat plenitudinem. diem autẽ
 ipsum missi spiritus, diem lucis et diem salutis: tempusq̃, quod præcef-
 40 sit, noctem. quem etiam diem Psaltes coronam uocauerat anni beni-
 gnitatis, Benedices, inquit, coronæ anni benignitatis tuæ: in eo psalmo
 quem proprie de eius diei prodigijs scripsit, hoc nomine eum uocans,
 quòd (ut Paulus testatur) destinatas aliquando, deinde patribus pro-
 missas

*Ioan. 9.**Ioan. 1.**Rom. 12.**Exod. 31.**Act. 11.**Act. 6. et 7.**Esa. 49. 6.**61.**Psal. 64.**Gal. 4.**Rom. 13.**2. Corint. 6.**Psal. 64.**Ephes. 3.*

- missas, sed ad ea usq; tempora abscondas illas sapientiae, gratiae, & gloriae suae immensas diuitias, hoc die nobis Deus per spiritum sanctificationis exhibuerit. In alijs, inquit, aetatibus non innotuit, quemadmodum postea reuelatum fuit apostolis per spiritum, &c. Manifestius etiam
- 2. Corint. 3.** ad Corinthios, dum eos epistolam uocat inscriptam non atramento, sed spiritu Dei uiuentis: non in tabulis lapideis, sed cordibus. alludens
- Hiere. 31.** ad id quod supra ostendimus, Hieremiam & Ezechielem uaticinatos.
- Ezc. 36.** Hinc pergens: Oculus, inquit, non uidit, & auris non audiuit, & in cor hominis non ascenderunt, quae praeparauit Deus diligentibus se: nobis autem Deus reuelauit per spiritum suum. Et in epistola ad Hebraeos, ubi declarat, a spiritu sancto nondum manifestatam fuisse sanctorum uiam, adhuc priore tabernaculo consistente, sed incepisse eam primum narrari per ipsum Dominum, hoc nempe die, quae tandem ab ijs qui audierant, in nos (ut eadem epistola dicitur) confirmata fuit, attestante Deo & signis, & prodigijs, uarijsq; uirtutibus, & spiritus sancti distributionibus iuxta ipsius uoluntatem. Sic & Petrus huius diei uim subindicans eos, ad quos scribit, delectos dicit iuxta praefinitionem Dei patris per sanctificationem spiritus. Et multo clarius dicit prophetis, qui de uentura in nos gratia uaticinati sunt, reuelatum fuisse, quod haud sibi ipsis, imò nobis ministrarent ea, quae annunciata sunt per eos qui predicauerunt euangelium per spiritum sanctum emissum e caelo. Sic
- 2. Corint. 3.** & Paulus gloriam prioris legislatoris, & uelamen, quod ad hunc usq; diem, cum legitur Moses, cordibus Iudaeorum impositum est, statues ex opposito lucis et gloriae nouae legis: Nos, inquit, omnes resecta facie gloriam Domini in speculo repraesentatam contemplantes, ad eandem imaginem transformamur a gloria in gloriam, tanquam a Domini spiritus. Et ideo Ioannes scripsit, tria esse, quae ecclesiae eminentiam toti terrarum orbi testantur: nempe spiritum, aquam, & sanguinem. eo quod spiritus hoc die lauacro ecclesiae per mortem Christi uim contulit, qua ex paruo coetu immensa fidelium congeries per omnes totius orbis nationes coalesceret. quomodo & Paulus ad Titum: Secundum misericordiam suam saluos nos fecit, per lauacrum regenerationis, ac renouationis spiritus sancti, quem effudit in nos opulente. quin & ad Romanos dilectionem Dei scribit effusam esse in cordibus nostris, per spiritum sanctum, qui datus est nobis. quem idem crebro arrhabonem uocat, ueluti specimen, atq; adeò ineffabilem quandam & summum, qui in hac uita nobis contingere potest, gustum illorum futurorum, aeternorumq; bonorum, ut ad Corinthios: Qui unxit nos, deus est: qui etiam obsignauit nos, deditq; arrham spiritus in cordibus nostris. rursum: Para-
- 2. Cor. 1.** uit nos in hoc Deus, ut absorbeat mortalitas a uita, qui ideo dedit nobis arrhabonem spiritum. et cum dixisset Ephesijs, Ob signati estis spiritu promissionis sancto: subiunxit, qui est arrhabo hereditatis nostrae in redemptionem acquisitae promissionis. Quod donum Paulus affirmat

mat aliqua in parte præstantius esse felicitate spirituum beatorum, cum scribit, innotuisse ex eo die principatibus & potestatibus in cœlis, uariam Dei sapientiam per ecclesiam. Res omnem profectò exuperans ad mirationem, militantem in terris ecclesiam, factam hoc die triumphantium cum Christo principatum & potestatum doctrinam, ac magistrã. Hæc apostoli, & similia de ecclesiæ exortu. Iam plura alia sunt, quæ ante omnium prophetarum scripta huius exortum præfigurant. Abrahama Deus duo fecerat promissa, unum egressuro ex Charran, cum ait: *Gene. 12.*
 Egrede de terra tua, & magnificabo nomen tuum. alterum ingresso *10* iam planitiem Morech: Semini, inquit, tuo dabo terram hanc. à priori promissione supputat Moses tempus egressionis Israelitarum ex Ægypto: Expletis (inquit) annis quadringentis & triginta, eadem die egressus est omnis exercitus Domini de terra Ægypti. posteriorem Paulus tractans, non minori diligentia subducit & ipse tempus ipsum intermedium, usque ad datam legem, quæ duo promissa ferenda aliquando legem nouam in Sion præfigurabant. Eodem spectat & illa diligentia, qua postea Moses, non minus exacta temporis subductione scribit, se Israelitis tam diu hærentibus circa radicem Sina, anno secundo ab egressu ex Ægypto prima die primi mensis, quæ fuit sexto calendas *Nu. 9.*
 Aprilis, erexisse tabernaculum, & extemplo nubem illam ducem itineris *Leui. 8.*
 illud operuisse. eodem die Aaron sacerdotem consecratum. eodem & *Nu. 7.*
 principes cepisse offerre donaria. hanc figuram apertam nobis uideamus eo die, quo æternus sacerdos Christus excitatus est è mortuis, nẽpe sexto calendarum Aprilium. quo die & Paulus dicit illud impletum *Acto. 13.*
 fuisse, quod apud Dauidem pater cecinit ad Christum: Filius meus es *Psal. 2.*
 tu, ego hodie genui te. Octauo eiusdem mensis scribit Moses, Aaronẽ *Leui. 9.*
 incepisse exercere Pontificatus officium: eodemque die ignem cœlitus descendisse in altare holocaustorum. Huius præfagij uim eo die uidimus exhiberi, quo Christus discipulis suis ueritatem resurrectionis, *10* *Ioan. 10.*
 fossi lateris contractione confirmans, nouæ religionis perpetuum tradidit, inextinguibileque alimentum. Quapropter, quod idem scribit Israelitas cum anno circa montem Sina hæssent, & repente nubes se præbuisset ductricem exercitus, mense secundo, uigesimo die mensis, ipso *Nu. 10.*
 diluculo castra mouisse: quod contigit ipsis idibus Maij. Figura fuit illius, quod eodem die & hora (ita ut factum est) descenderet in felicem *Leui. 25.*
 cœtum ductor & doctor diuinus spiritus. Quæque postea Moses de Iubileo quinquagesimo anno celebrando sanciuit, manifestissimum est, & ea ad hunc diem prorsus spectare. remissiones enim iubilei figuræ erant remissionis de qua Hieremias: Placatus ero super iniustitijs illorum, *Hiere. 31.*
40 & peccatorum eorum, & iniquitatum illorum non recordabor amplius. sic & quies iubilei figura erat diuinæ quietis, quæ cepit hoc die. inditis enim cuique rei suis uiribus, scribitur Deus septimo die cessasse ab *Gene. 2.*
 omni opere naturæ. Sic certè & septima orbis ætate constituta, hoc die

ecclesia requieuit ab uniuerso opere gratiæ, ea enim uis, quam tum præstitit ecclesiæ, seminarium fuit omnium cœlestium bonorum, quæ Deus unquam constituit dare mortalibus. quod & Paulus ostendit: Ope-
 Heb. 3. ribus, inquit, mundi perfectis, quamuis die septimo requieuerit Deus
 4. ab omnibus operibus suis, post multum tamen inde temporis, ihs qui-
 bus fuit infensus, iurauit in ira sua, si ingressuri essent in requiem suam.
 haud fanè illam intelligens, quàm Iosue præstitit, qui eum populum
 in terram promissam perduxit. Post multū enim temporis Dauid hoc
 Psal. 94. uerbum locutus est, Hodie, inquit, si uocē eius audieritis, scilicet eā
 quam introiuimus nos, qui credidimus, anhelantes interim ad illam re-
 quiem æternam, quam & ipsam Iubileus præfigurabat. Porro sub tri-
 gesimo primo iubileo præcursor suam prædicationem exorsus est, qui
 & ultimus fuit iubileorum. Congruerat enim, ut is qui confinis termi-
 nus erat legis & euangelij, Iudaicis etiam iubileis finem imponeret. Sed
 hoc die Christus nouæ religionis iubileum instituit, qui & continuabi-
 tur usq; ad æternum duraturum iubileum, quo Deus cessabit ab ope-
 ribus uniuersis, hoc est, naturæ, gratiæ, & gloriæ.

*Mirifica signa ueteris religionis sub aduentum
 nouæ pedetentim abolita. VIII.*

Nouæ etiam religionis gloriam mirificè extollit illud, quod
 sub huius aduentum omnis ille ueteris religionis splendor
 sensim quasi flosculus deciderit. Huius splendoris signa que-
 dam enarrat Chrysostomus mira diligentia: quorū aliqua
 ex his inferioribus, sed plura & magnificentiora è superioribus data Hebræis
 docet. Ad faciendum etenim sacrificia, altare quidem erat ex inferiori-
 bus, inquit, quemadmodū gladius, & ligna, nec non sacerdotes: cæte-
 rum ignis uenturus in adyta illa, uictimasq; consumpturus, è superioribus
 habebat originem. Nec enim homo inferebat ignem in templum, sed
 flamma è sublimi immissa cōsumebat hostiam. Rursum, si quando co-
 gnoscendum erat aliquid, uox quædam à propitiatorio è medio Che-
 rubin prodibat, quæ prædiceret futura. & è lapidibus qui erant in pe-
 ctore summi sacerdotis (rationale uocant) relucebat fulgor quidam
 futura significans. Præterea quoties esset aliquis inungendus, deuolabat
 spiritus gratia, & insiliebat in unguentum. Quin & nebula frequens et
 fumus adyta corripiebat. Hæc Iudaicæ religionis magnifica signa enu-
 merat Chrysostomus, oratione tertia aduersus Iudæos. At multo plu-
 ra iactitant ipsi Hebræorū scriptores, uidelicet quod ignē qui dicitur præ-
 parationis, & quē per singulos dies mane à sacerdote accēsum oportebat
 assiduis fomentis continuare in altari holocaustorū, quod erat sub
 dio, quod (inquā) illū ignē neq; pluuie extinguere, nec inde ascendente
 fumi columnam uentus quassare poterat. Præterea septem lucernas in
 sancto è regione panum propositionis uesperis incensas, nullo casu ex-
 tingui solere. Sed nec manipulus frugum, quem postridie sabbati azy-
 morum:

morum: neq; duo panes primitiarum, quos ipso festo die Pentecostes:
 neq; duodecim panes propositionis, quos singulis sabbatis sacerdos
 offerebat, contrahebant mucorem. Similiter neq; carnes sanctuarij fœ-
 rebant unquam, neq; ex illarū nidore mulier unquam abortiebat. imò
 neq; musca unquam uisa erat in macello templi: neq; accidens, hoc est
 (ut ego intelligo) necessitas operis naturæ, sacerdoti magno continge-
 bat ipso die expiationis, quando semel duntaxat toto anno ingredieba-
 tur sancta sanctorum, interioris quoq; altaris cineres, & lucernarū emū-
 ctiones, fictiliūq; fragmenta ab eodem loco absorbebantur: stantes hor-
 10 ror, procidentes uero, ut adorarent, alacritas quædam tenebat, etiam
 undecim ulnas à domo propitiatorij distantes, nunquam etiam noce-
 bat scorpio, aut serpens in Hierusalem, confluentibusq; eò omnibus è
 toto orbe Israhelitis, multisq; ethnicis ter quotannis, perseuerantibusq;
 ibidem octo dies, nunquam quispiam dixit angustiozem esse locum,
 quàm ut commode manerent in Hierusalem. Atq; hæc Hebræi, præter
 ea quæ agnoscit Chrysostomus noster. Sed è contrario fatentur ijdem,
 in captiuitate Babylonica unà cum templo arcam & urnam mannae, et
 lenticulam olei, & uirgam Aaron, & capsulam uasorum, quæ Philistei
 remissa arca obtulerant, simul perisse. Aiunt insuper cum per Aggeū
 20 Deus populum regressum è captiuitate hortaretur ad secundi templi
 extructionem, pollicitum fuisse & illi templo gloriam se impensurum,
 sed diminutam, ubi enim ait, Ascendite in montem, & afferte ligna, &
 ædificate domū, & acceptabilis mihi erit, & glorificabo eam, dicit Do-
 minus: uocē Glorificabo dicūt diminutā esse litera He. Quæ cū ipsis in-
 dicet quinarū numerū, aiūt per hoc significasse prophetā, quinq; prio-
 ris templi mirificis prodigijs secundū tēplū spoliandū, illis scilicet quæ
 agnoscit Chrysostomus, fatent enim nec ignem, qui in priore templo
 subinde cœlitus descendens holocausta comburebat, in posteriore ui-
 sum fuisse: nec gloriā Dei, quæ inter Cherubin apparere solebat, in po-
 30 steriori apparuisse: nec spiritū sanctum, qui in priori ad loquendum cū
 prophetis sæpissime uenire uisus est, in posteriore sic uenire solitū: nec
 splendore ex lapidibus rationalis emicuisse: nec nebulā solito more po-
 steriorem domum repleuisse. Vnde ad redeuntem è captiuitate popu-
 lū illud Cantici referunt: Soror nostra paruula est, et ubera non habet.
 paruula, quia parua numero præ priori populo: ubera autem non ha-
 bens, quòd his quinq; præclaris rebus, quibus olim religionis cultores
 alebat, esset diminuta. Sed et ijdem fatentur, inuocationem nominis in-
 effabilis per mortem Simeonis iusti cessasse: illius ni fallor, sub cuius se-
 40 nili ætate Christus natus fuit, cætera planè omnia mirifica ueteris religi-
 onis signa fatentur per ecclesiæ nostræ exortum cessasse. scribunt enim,
 exorta ecclesia, hoc est plus minus quadraginta annis ante secundi tem-
 pli excidium, sortem nominis Domini eò usq; solitam ascendere in de-
 xtram, ex eo tempore quandoq; in sinistram ascendisse. linguam splen-

Leui. 16.

Heb. 9.

1. Reg. 5.

Agg. 1.

Cant. ult.

Luce 2.

doris, cum prius semper albescere solet, ex eo tempore quandoq; contrario modo coloratam. lumen uespertinum, cum prius assiduo arderet, ex eo tempore aliquando extingui uisum. igne preparationis eodem semper antea tenore ardere solitum, qui non indigebat nisi unico, quotidiano, certo, atq; eo paruo fomento, ex eo tempore uires assiduo diminuissse, etiam si sacerdotes assiduo ligna subiecissent. Diuinam etiam benedictionem, qua prius manipulus primae messis, & panes primitiarum, & panes facierum eam uirtutem nanciscebantur, ut unicuique sacerdoti satis esset magnitudo oliuae ad necessitatem, ex eo tempore in maledictionem conuersam fuisse: sic utiam non plus satiaret, ac una faba, ut ipsi loquuntur: sed & uiris honestis manus ab ijs abstinentibus. gulosi ea rapiebant. Et ut semel dicam, quaecunque commemorantur ex Hebraeorum scripturis mira secundi templi signa, ipsi palam fatentur, quadraginta annis ante eiusdem templi excidium, plane cessasse. adducentes huc illud Dauidis: Signa nostra non uidimus, iam non est propheta, neque alius nobiscum, qui sciat usq; quod. Neq; uero mirifica signa tantum cessarunt, sed ostenta etiam horrenda apparuere. eo enim tempore aiunt portas templi nocte sponte patuisse: atque inter alias eam quae respiciebat orientem. Hanc Iosephus scribit tam grauem fuisse, ut uix a uiginti uiris clauderetur, serisque ferro uinctis solere obserari, pessulosq; altos habuisse in saxum limem demissos, uno solido lapide fabricatum. Quam rem docti Hebraeorum agnouerunt fuisse praesagium mox subsequenti excidii, nimirum ex testimonio Zachariae dicentis: Aperi Libane portas tuas, & deuoret ignis cedros tuos. Nam & alia, neque id raro, scriptura libani nomine intellexit ueteris legis templum. Quae uero alia signa spacio horum quadraginta annorum, partim in aere, partim in templo, partim in ipso populo prius non audita apparuerunt, luculenter exponit idem Iosephus: & notiora ferè sunt, quam ut opus sit recensere. e quibus illud, quod nocte ea quae diem pentecostes praecessit, sacerdotes intimi templi sacrorum causa subeuntes, strepitum quendam primo senserunt: unde paulopost uox sit reddita dicentis, Migremus hinc.

Quod primae Ecclesiae gloria perpetua sit. VIII.

Ed quid dicemus: haec omnia ita sine causa pederetim abolita: non, sed tunc tandem ea uenisse, quae lex typis praefigurarat, & uatū oracula promiserat: ut umbrae cederet ueritati, quae iam sub oculos uenisset. Nam tota ueteris testamenti scriptura nihil aliud erat, q̄ de Christo, & eius ecclesia uaticiniū: quā non nisi synagoga excisa & euersa erigi oportebat, ita ut illa amoris nomina, quae septuaginta numerat Hebraei, & suae synagogae tribuunt, potius iam ecclesiae nunq̄ periturae sint attribuendae. quippe cuius gloriae praedixerat Aggeus fore eo maiore, quo augustiore donorū uim ecclesiae suae spiritus diuinus contulisset. quae una tantum uniuersa ueteris populi miracula superat,

superat, quantum ueritati umbra cedit. quare & nominibus longe præclarioribus insignita est, quàm uetus religio. Nunc enim ciuitas Dei, nunc ciuitas regis magni, nunc corpus Christi, sæpissime (quod & superius diximus) regnum cœlorum uocata est. Multo etiam dignioribus huic sponsus in sacro illo mysticis arcanis plenissimo epithalamio ueluti ad blanditur, sponsam suam, columbam suam, speciosam suam, immaculatam suam, sororem suam, perfectam atq; unicam suam appellans. Similitudines uerò, quibus ipse eam in euangelica scriptura à synagoga distinxit, tam multæ sunt, ut difficile sit enumerare. Vaticinia autem & figuræ, quibus à rerum exordio differentiam utriusq; sacri scriptores deliniarunt, sunt prorsus innumerabiles: nullæ tamen illustriores, quàm sunt comparationes, quas Christus à lucerna super montem posita sapius duxit: gloriam nimirum Ecclesiæ non in uno terræ angulo, ut olim nomen Synagogæ, sed toto orbe conspicuam fore significans. qui gloriæ splendor usq; ad mundi consummationem duraturus, non huius exortui solum, uerum etiam ecclesiæ progressionem abunde suffecerit, ut hanc homines admirati, perpetuò Christiano nomini concilientur. Nam si Moysi satis fuit, quod Dominus ad eum semel ueniret in caligine nubis, ut per hoc ei tanquam Deinuncio semper fides adhiberetur: & si unica Aaronis unctio posteris suffecerit ad perpetuum sacerdotium: quare illa incomparabilis gloriæ dignitas atq; splendor, quem in ipso exortu nacta est ecclesia, non suffecerit ad suum augmentum, qui est ecclesiæ progressus? quem progressum Salomon præuidens, neq; minus atq; exortum admiratus, exclamabat: Quæ est ista, quæ progreditur quasi aurora, pulchra ut luna, immaculata ut sol: de quo sumus dicturi libro sequenti.

Exo. 19.

Leu. 8.

DE INSTAURANDA RELIGIONE LIBER QVINTVS, QUI EST

De illustri Ecclesiæ progressu.

Ecclesiæ progressus humano fit adminiculo. I.

40

Vemadmodum ecclesia primum inchoata esset, & exorta, satis explicatū arbitror libro superiore. Sequitur ut persequamur, quæ pertinet ad huius progressum, et eam gloriam qua in tam altum locum apud omnes nationes peruenerit. nam hoc non minus ad religionis nostræ facit instaurationem, quàm diligenter nouisse primam eius sementem atq; exordium. Si enim (ut ille ait) ñsdem rationibus regna sunt conseruanda, quibus ab initio pedetentim sunt

H 3 proue-

prouecta: certe erit ecclesiae redintegratae ratio ex ijs etiā potiss. deprehē-
 dēda, quib. eā fideles diuini uerbi doctores primò propagarūt. qui pro-
 gressus tā fuit admirabilis & illustris, ut huius lux totū exoriētis ecclesiae
 splēdori nocētē et tenebras offuderit. nā si spectemus primā illā gloriā, cū
 Christus hāc parturiret, nihil certe aut admodū parū nouae religioni ue-
 tus illa cesserit, si eius tēporis amplitudinē & sectatorū numerū, non so-
 lū Mosaica religio, sed penē omnes aliae sectae hanc facile superarint. Ne-
 mo enim fuit philosophorū, qui non plures suae sectae studiosos ē terris
 migrans reliquerit, q̄ Christus. contra, si ad huius progressum respicias,
 nulla enim fuit unq̄ societas, nulla secta, nulla philosophiae professio, ad
 quā tot studiosi tam alacriter ex toto orbe à morte etiā autoris cōcurre-
 rūt: ut ad nostrā religionem. Hunc felicē progressum prophetae uno
 ore certatim celebrarūt: omniū autē clariss. Daniel, ubi regi Babylonico
 somniū interpretat de lapide, qui cōtrita quadrifida monarchiarū sta-
 tua, factus mōs magnus uniuersam terrā impleuit. Et si mihi liceat ex pa-
 rabolis, quas Christus nobis excutiendas reliquit, aliquid elicere: certe
 eo loco, ubi suū regnū cōparat fermento in trib. farinae satis abscondito,
 donec fermentet totū, hoc significasse uidetur, eò usq̄ per tres orbis par-
 tes, Asiā, Africā, & Europā euangeliū diuulgādū, donec uniuersus or-
 bis id degustarit. At nō alia id ratione futurū est, q̄ primis ecclesiae tem-
 porib. factū fuit: nempe ut omnis ad ecclesiā accessio nō aliter fiat, q̄ hu-
 mano ministerio ad spiritus S. gratiā accedente. Legimus quidem exor-
 tatiā ecclesia spiritū absq̄ hominis opera uocasse quosdam ad euangeliū
 cognitionem, quod Paulus de se tantopere gloriatur: sed eosdē mox le-
 gimus edoctos ab hominib. Sic Petrus ad Corneliū, Philippus ad eunu-
 chū, Ananias ad Paulū missus fuit. nā quanq̄ in ipso ecclesiae exortu spi-
 ritus simul uniuersos docuit, uoluit tamē postea, cū iam doctores eccle-
 siae instituisset, ut homo hominē doceret: quòd ea ratione plus & moue-
 rent, et accēderent, ut se uicissim amēt, & colāt. Ideoq̄ Deus post exortū
 ecclesiae redijt ad priscū morem, ut quē postea uoluit electis suis manife-
 stari, nō id toti cumulo, ut in exortu ecclesiae fecerat, sed alicui ex multitu-
 dine reuelaret, quē admodū consueuerat sub ueteri lege, ut ab uno cogni-
 tio illa sensim deriuaret ad uniuersos. Hoc est quod Paulus Romanos
 diligēter docet, fidē esse ex auditu: et quod Psaltes canit, apostolorū so-
 nū & uerba processura in omnē terrā. imò & Christus hoc ostēdit, cum
 patri progressum ecclesiae commendat, expresse pro ijs rogans, qui per
 sermonem Apostolorum credituri essent in ipsum.

Multiplex opportunitas celeris progressus ecclesiastici regni. II.

Vain re quis diuinā prouidentia satis praedicarit? Per hanc
 enim factū est, ut recens orta religio res eo in statu inuenerit, 40
 qui esset illi diuulgandae aptissimus. cū enim orbis usq̄ ab ini-
 tio ad ea tēpora ferē nunquā nō tumultuasset, tanta cōtrā tūc
 erat pacis cōcordia et tranquillitas, ut nullibi belli nomen audiret. Quin
 Iudei

Iudæi, qui religionis erāt ante alios studiosi, omnes ferè orbis partes inha-
 bitabāt. Excellētū omni genere eruditionis uirorū maximus erat ubiq;
 numerus. ingeniorū eius seculi summa acrimonia, celebris undecūq; ad
 tēplū Hierosolymitanū uisendū concursus. Messiaē aduentātis fama o-
 mniū mentib. obuersans. & quo per annū quiescendū erat Iudaicæ reli-
 gionis cultorib. sabbatū terræ. Hæc omnia multū occasionis addebāt,
 ut diligētius huic negotio homines uacarēt. Nec minus Ro. imperij am-
 plitudo opportunitatis dabat. Quāuis enim Deus eā ob causam (ut ait *Psal. 73.*
 10 ex medio et celeberrimo loco facilius, citiusq; ad omnes deinceps regio-
 nes terra mariq; ea extēderet: amplitudo tamē Ro. imperij ad eandē rē
 mire insuper erat accōmoda, quippe per quā fiebat, ut quicquid insignis
 rei gestū esset in Ro. imperio, ij qui Romanorū nomine prouincias gu-
 bernabāt, palām facerent Romæ. Ingeniorū autē acumē Romæ, alibi ue-
 degentiū hoc habebat, ut si quid audierāt docti insigniter gestū, acutius
 intelligerēt: eruditio autē, ut hoc ipsum acrius inuestigarēt: cōmunis uero
 quies per Iudæā, ut ei rei tā indocti q̄ docti alacrius essent intenti. Et quia
 tēplū Hierosolymitanū primū per Alexādrī in Syria Ægyptoq; succes-
 sores, deinde etiā per Pompeiū, qui uterq; Iudææ, uicinisq; regionibus
 20 bellū intulit, factū fuerat toto orbe celeberrimū: fecit hoc, ut multi etiam
 ethnicorū ex lōge dissitis regionib. eō cōfluerēt. ut erāt illi ex Græcia, qui
 cupiebāt Iesum uidere, et ex Æthiopia eunuchus reginæ Cādacis: regina *Ioan. 12.*
 quoq; Adiabenorū ex procul dissita Assyria, hi enim ad solennia tēpli fe- *Acto. 8.*
 sta perinde ac Iudæi accurrētes, quicquid illic insignis rei gestū esset, ad su- *Joseph. li. 2.*
 os regressi deferebant. Sed max. celebrē fecit ex orientē religionē cōmu- *de bel. iud.*
 nis illa, quæ tū erat, meditatio aduentantis Messiaē. Nā ut prætereā, quod *cap. 2.*
 ex elapsis, quas Danieli angelus ea de re numerauerat, hebdomadib. do-
 cti Hebræorū poterāt eius aduentū certò nosse: famā tamē eius rei etiam
 30 apud indoctos increbuisse, uel ex eo facile est intelligere, quod præter Si-
 meonē scriptura dicit, Annā quoq; Phanuelis, omnib. Israheliticis popu- *Luca 2.*
 li redemptionē expectantib. Christū iam natū annūciasse. Sed hoc aper-
 tius testat muliercula Samaritana, quæ cū esset à Iudaica religione aliena,
 dixit tamē & se scire quod Messias ueniret. Ad eō enim cuncteres ipsum *Ioan. 3.*
 presentē significabāt, ut et plures inuēti sint q̄ Christū se falso profitētes,
 ipsius Messiaē autoritatē apud plebis nō contēnendā partē obtinerēt: *Act. 5.*
 imò etiā ut Pharisei et scribe dubitarint, nū præcursor esset ipse Christus. *Ioan. 1.*

Ex quibus hominibus Ecclesia propagata sit. III.

40 **S**ed erit ante omnia cōsiderare operæ precium, quib. ex homi-
 nib. regnū ecclesiæ primū cœperit accrescere. Mirant̄ histo-
 riographi, qui de amplissimis illis quatuor Monarchijs scri-
 bunt, quomodo in tā uastam molē duodecimannorū spacio
 Gregorū monarchia creuerit, et hoc sudorib. Alexandri etiam tū adoles-
 cētis: quippe qui diem extremū obierit annos uix natus duos et triginta:

idque exercitu tam paruo, ut minori non posset, nempe peditum triginta duorum milium, equitum quatuor milium quingentorum. Alij magis mirantur Cineam, quem uictoriosissimus ille Epirotarum rex Pyrrhus ingenue fatebatur, plures lingua, dum legatum ageret, ad imperium suum pellexisse, quam sibi ipsemet subiecerit armorum ui. Sed desinant utriusque utrumque mirari, & magis mirentur illos homines, qui ex minimo recens ortae religionis initio, nulla armorum ui fulti, nullis eloquentiae praesidijs innixi, tot & potentia & sapientia turgentes nationes tam celeriter in suum consortium pellectas, ex uoluptatum deditissimis mancipijs fecerunt strenuissimos praesentium bonorum malorumque contemptores, erectae nouae atque inauditae religionis nouo regno, quod mundi regnis omnibus collabentibus per uarios casus sit duraturum, usque ad consummationem seculorum. Quales habebat homines eo tempore ecclesia, quo Paulus Corinthijs scripsit, prior ad eos epistola indicat: sed hoc non est quod hic quaerimus, quin magis id inuestigamus, quales ij fuerint, ex quibus in ipso exortu consistebat: inter quos Petrum & Ioannem fuisse rerum gerendarum antesignanos, uel ex eo certum est, quod primi ad populum progressi, quis is esset, cuius nomine clauda sanitate restituerant, ac cuius uirtute ipso die Pentecostes prodigia facta fuerant, strenue promulgarint, primi que ob eam causam in carcerem coniecti sint. Sed hi cuius conditionis fuerint, consideremus. Certo certius constat, istos duos nouae religionis antesignanos nec literas didicisse, nec scisse: ut omni admiratione dignum sit, rem tanta opera, tantaque sapientia indigentem, his fuisse commissam. Sed inquires, tales eos hoc die fecerit spiritus sanctus? num alios, quam scriptura testatur? Non certe. cum ad claudi sanati miraculum populus accurreret, & illi hinc capta occasione eum rursus docerent, comprehensi in carcerem coniciebantur: unde cum templi magistratus eos educeret altera die coram principibus sacerdotum, & senioribus, & scribis, nec ibi minore libertate Christum annunciarent, admirati sunt principes sacerdotum illorum in dicendo constantiam: comperto tamen, ut dicit scriptura, quod homines essent illiterati, & idiotae. De Christo fuerant admirati, quod literas sciret, cum non didicisset: de his uero periculum facientes, quid scirent, etiam post acceptum spiritum sanctum compererunt, inquit Lucas, homines esse hos & illiteratos & idiotas. hoc est, quantum ad eruditionem attinet, ne literas quidem nosse: at quantum ad usum rerum, uix sibi ipsis priuatim fore utiles, publico autem cuius muneris obeundo prorsus non idoneos. Dic precor, si ij qui in illa prima ecclesiae corona erant omnium plane antesignani, eiusmodi tamen homines fuerint, non solum ante, uerum etiam post acceptum spiritum sanctum: quales putas caeteros fuisse, qui inferiore gradu subsistebant? Quis ergo non miretur, huiusmodi hominibus traditum fuisse mandatum, ut exequere-

exequerentur ipsi per orbem, summam illam Christi cœlos, terras, inferosq; penetrantem potestatem:

Apostoli accepto spiritu profecerunt pedentim. IIII.

Vid ergo dicemus, Apostolos ne post acceptum spiritum æquè rudes permanisissent: absit, sed hos (ut scriptura docet) pedentim profecisse. Vt enim naturalis facultas rebus ab initio indita, nō eosdem semper, sed modo maiores, modo minores effectus producit, prout ordo aut rerū naturalium salus postulat, & temporis uarietas admittit: ita quæ in ipso exortu data Ecclesiæ fuit, omnem cœlestium donorum thesaurū complectens facultas, non idem semper operabatur, sed id duntaxat, quod præsens Ecclesiæ status exigebat. non secus ac in plantis fieri uidemus, quibus tametsi inest facultas similem plantam propagandi, nō illa tamen illico totam suam uim, sed pedentim per gradus in aliam transfundit, dum primum semen emittit, ex quo similis planta nō repente, sed iusta mora nascatur. Hoc modo & ipsos discipulos spiritus dono repletos fuisse dicendum erit: hoc est, ibi nunquā spiritus uim illis defuisse, ubi necessitas ecclesiastica id expetisset. Non enim sibi solis Apostoli, sed ad ecclesiastici cœtus utilitatem dona illa cœlestia acceperant. atque hoc est, quod Apostolis Christus dixit: Cum steteritis ante reges & præfides, nolite cogitare quid aut quomodo loquamini: dabitur enim uobis in illa hora, quid & quomodo loquamini. ac si diceret: quamuis per spiritū ea uobis tribuentur facultatum seminaria, quibus omnia sciatis, & operemini, quæ propagando Euangelio erunt necessaria: non tamen prius quid dicendū, quid etiam faciendum erit intelligetis, quàm res postularit. Testatur hoc uisio animalium immundorum, qua Petrus, qui prius solis Iudæis solitus erat Euangelium prædicare, didicit Cornelium hominem ethnicum ad baptismum recipiendū. Testatur idem redargutio Pauli, qua Petrum docuit, Mosaicæ legis iustificationes abolendas. Probat hoc etiam illud, quod Petrus & Ioannes, quos modò ostendi fuisse post acceptum spiritum illiteratos, multa egregia, & non ab omnibus intelligenda scripta posteris reliquerunt. Quid, quod neque hoc diffiteri possimus, quin ipse Paulus (qui se tam magnifice gloriabatur non ab hominibus, neq; per hominē, suum illud accepisse Euangelium, sed per ipsum Christum, patremq; ipsius) quin, inquā, ad Ananiam (ut paulo antè dixi) missus fuerit, ut quid illi faciendū esset, disceret: imò neq; ea quæ didicit diuinitus, uno omnia tempore, sed quædā hunc raptū in tertium cœlum, rursus quædā raptum in paradysum didicisse, sacræ literæ docent. Ex forma enim uerborum, quibus ipse raptū suum describit, facile liquet duplicē illi accidisse. Sed esto, quod ille unicuique fuerit: Festo certe, atq; Agrippæ, quomodo circa Damascū raptus fuerit enarrans, aperte dicit, quarundā rerum tunc, et quarundā postea cognitionem sibi datam, introducit enim Deum sic locutum: Ad hoc apparui

Matth. 10.

Act. 10.

Galat. 2.

Galat. 2.

Act. 9. &

22.

2. ad Cor.

12.

Act. 26.

apparui tibi, ut constituam te ministrum, ac testem, & eorum quae uidisti ecce unam: & eorum in quibus apparebo tibi, ecce alteram partem eruditionis, illam quidem tunc traditam, hanc uero postea tradendam. Sed & res ipsa hoc in
Galat. 2. dicat. nam praeter hanc, plures illi uisiones apparuerunt: nempe qua admo-
Acto. 2. nitus fuit euangelium suum conferre cum Apostolis: qua iussus est praedi-
Acto. 16. care gentibus, qua prohibitus fuit uerbum loqui in Asia: qua ueritum, ne iret
Acto. 18. in Bithyniam: qua iussus est transire in Macedoniam: & qua manere Co-
2. Cor. 12. rinthi. his certe omnibus, dissimilis fuit illa, qua arcana dicit se uidisse, quae
 non licet homini loqui. Iam praeter has tam multas, tamque eximias reue-
 lationes Paulus de se ipso testis est, se assiduam quoque studium & legendi &
 scribendi adhibuisse, quo indies more omnium communi, se ipso do-
 ctior euaderet. Senio enim iam confectus ad Timotheum, scribens iu-
 bet magna cum diligentia, ut adueniens afferret secum sarcinam libro-
 rum: ecquam aliam quaeso, ac eam quam ex autorum scriptis congestam
 circumferre consueuerat: praeter hos & pagellas afferri iubet, nepe in qui-
 bus modo haec, modo illa, quae annotatione digna iudicasset, ut mos
 scripturientium est, inceperat exarare. Sic enim scribit: Penulam, quam
 reliqui Troade apud Carpum, cum uenies, apporta: & libros (audis?)
 maxime autem membranas, inquit. Haec scripsit Timotheo e Roma, ubi
 cum esset summa & hominum, & rerum omnium abundantia, indignum
 plane esset, membranas uacuas, aut unum alterum uel libellum e Troade
 tam procul atque difficili itinere iussisse ad se deferri. Sic certe par est cre-
 dere, unumquemque Apostolorum scripta aliorum nocturna uersasse
 manu, uersasse diurna. Nam & Petrus indicat se legisse Pauli episto-
 las: & Paulus fatetur alicubi, euangelium Lucae a se lectum. ut ab-
 surdum non omnino dicturus sit, qui affirmarit, et reliquos tam ueteris
 quam noui Testamenti libros ab apostolis reuolutos. Quid? quod nec
 prima facie ipsi ea quae uel olim a prophetis scripta fuerant, uel etiam quae
 tunc a scriptoribus ecclesiae scribebantur, intelligere potuerint. Hoc Pe-
 trus testatur, cum scribit, in epistolis Pauli multa esse intellectu difficilia: 30
 quod certe non praemonuisset, si ab omnibus statim fuissent intellecta.
 Quid precor dixisset, si euangelium Ioannis tum fuisset scriptum: Quid,
 si & Apocalypsis: cuius autor semel atque iterum plane ostendit, eum li-
 brum non temere intelligendum ab omnibus, eo in primis loco, quo
Apo. 13. scribit de bestia, quae sub forma anguina loquebatur, ut draco: Hic capi-
 entia est, qui habet, inquit, intellectum, computet numerum bestiae. &
Apo. 17. postea de bestia, quae habebat capita septem, & cornua decem: Hic est
 mens, quae habet sapientiam. Ut nihil mirum sit, olim angelum de uete-
 ri prophetia dixisse: Tu autem Daniel claudes sermones, non uerba ip-
Dan. 12. sa, quippe quae mox erant publicanda, sed sensum uerborum ut abscondi
 deret, iubet. & signa, inquit, librum: ac si diceret, sigillo obsigna, ne quis
 secreta referet, sed addit, Usque ad tempus statutum. nam alioqui frustra
 liber conscriptus esset, si nunquam esset intelligendus. Intelligetur itaque
 suo,

fuo, inquit, atq; statuto ad hoc tempore. et cōtinuò addit, Plurimi per-
 tranfibunt, & multiplex erit scientia. planè significans, etiã cum ad id
 tempus peruentum fuerit, quod diuinitus fuerit statutum, ut ea uatici-
 nia intelligerentur, neque tunc quoq; omnibus eandem super his fore
 sententiam, neque ab uno aliquo uarias eius prophetiæ interpretatio-
 nes capi posse. Vide, quomodo pedetentim Deus pro ecclesiasticæ cō-
 ditionis necessitate, scripturæ cognitionem Apostolis est impartitus:
 ut non iniuria quis dixerit, multa obscura in scripturis, ipsis etiã sum-
 mis Apostolis planè abscondita, sed posterioris ætatis inuestigationi
 referuata fuisse. Diximus de primæ Ecclesiæ propagatoribus, quales
 homines fuerint, & quomodo profecerint: nunc quibus rationibus
 Ecclesiam propagarint, dicendum.

Gratiam accepti spiritus Apostoli sensim transfuderunt. V.

Ed siue rerum cognitionem Apostoli simul totam acce-
 perint, siue non, hoc satis omnibus est manifestum, quòd
 in inuitandis ad religionis suæ cognitionem mortalibus,
 ordinem quendam seruarint: nimirum ut prius uocarent
 Iudæos, quàm gentes: priusq; Hierosolymis repertos,
 quàm longè distantes: & inter gentes, pr. us eos qui cæteris propin-
 quius ad sacrorum cognitionem accedebant, puta Samaritas, quippe
 qui tametsi reiectis cæteris sacris libris, legis tamen Mosaicæ ceremo-
 nias obseruabant. & inter planè ethnicos, eos primum qui ueteris legis
 libros norant, ut Eunuchus ille erat reginæ Candacis: quàm planè ru-
 des, qualis erat Cornelius Centurio. & rursus inter planè inscios, illos
 certe prius qui degebant in Palestina, quàm qui remotius. Hunc ordi-
 nem serie uerborum suorum Christus clarè illis indicarat: Eritis mihi
 testes, inquit, ubi in Hierusalē. & ubi deinceps: Et in uniuersa Iudæa,
 & Samaria, deniq; usque ad extrema terræ. quam Dei uoluntatem scri-
 ptura magis postea declarauit. Diuulgato enim per Iudæam & Sama-
 riam Euangelio, quidam ex propagatoribus cum in Phrygia etiam
 & Galatia euangelium annunciasent, acceperunt nouam comuni-
 tionem à spiritu super ordine, quo deinceps uolebat remotiores natio-
 nes ad nouam religionem inuitari. Vetiti enim sunt loqui sermonem in
 Asia, tametsi uicina, opumq; & literarum laude celebratissima regione.
 Rursus profecti in Misiam, tentabant ire in Bithyniã: sed hoc quoq;
 non permisit spiritus, at transeundum in Macedoniam docuit. In tra-
 dendis quoq; mysterijs similem ordinem seruarunt, siue quia hoc ma-
 gis congruat hominum cupiditati, aliud post alia requirentium, ne no-
 bis Dei opera (si post hoc non innotesceret aliud excellentius) tandem
 uilescerent: siue quia sic necesse sit fieri propter nostram imbecillitatem,
 ne captus humanæ mentis, si res cognoscendæ simul proponantur o-
 mnes, & multitudine & magnitudine obrueretur. Non enim prima
 concione Petrus omnia docuit, sed satis illi fuit hoc unum extorsisse,
 quòd

Act. 1. et 3.

Act. 8.

Act. 8.

Act. 10.

Act. 11. C

13.

Act. 1.

Act. 16.

Act. 4.

- quòd quem ipsi ignominiosa morte interemerant, is esset, qui eam quam coràm cernerent, uim cœlestiũ donorum in pusillum illum gem effudisset. Sequenti cõcione paulo maiora tentabat, nempe hunc esse eundem, de quo Deus ad Mosen dixerat: Prophetam suscitabo similem tibi, ut omnis anima quæ non audierit illum, exterminetur è populo. Alia oratione eundem docuit principem à Deo esse factum salutis, ad dandam pœnitentiam Israeli, remissionemq; peccatorum. Sic & Stephanus erudita illa concione huc tantummodo respexit, quòd ipse erat eximius ille iustus, de quo prædixerant prophætæ. Philippus huc, quòd esset agnus ille prophætalis coram tondeute se, dum occideretur, obmutescens. Quid uerò ille humanitus, cœlitusq; eruditissimus Paulus? quadam trium sabbatorũ dissertatione studuit hoc unũ euincere, Iesum ex mortuis mortis uictorem rediisse, alia, Iudæis repudiatis, gentes uocandas esse per hunc ad salutem. alia, nõ esse in rerum uniuersitate, quod Deum possit corporali imagine repræsentare. Sed quid hæc, similiaq; omnia ad illud stupendum, & omnibus seculis inauditũ dogma, unde Euangelium exorsus est Ioannes? In principio erat uerbum, & uerbum erat apud Deum, & Deus erat uerbum. Non certe in ipso Ecclesiæ exortu huiusmodi arcanum Christus, sed post annos sexaginta edi populo uoluit. Sic certum est & ceremonias pedetentim inuoluisse. Primum nanque baptismus, mox & fractio panis celebris fuit. cumq; in exordio singulis domibus et euangelizassent, & fregissent panem, Paulus postea sacra præcipit in locis ad hoc destinatis peragi, eaq; loca haberi in peculiari ueneratione. Similiter initio Ecclesiæ iisdem festis dies Christianis, qui Iudæis: postea uero in alteram sabbati nostro festo translato, dominicum diem appellandum Apocalypsis docuit. Sic quòd attinet ad formam diuini cultus, primò baptizabant in nomine Iesu: postea in nomine trinitatis, cuiusq; personæ nomine expresso. Baptismo autem & ea manuum impositio accessit, cuius impendendæ auctoritas solis Apostolis reseruabatur: impendebatur tamẽ promiscue omnibus. Hæc alia erat ab illa, qua Barnabam & Paulum ecclesia Antiochena misit in opus, ad quos spiritus se dixerat eos accersuisse. Per hanc enim manuum impositionem peculiare quid imperari uides. Et radices altas iam egerat Ecclesia, quando scriptura dicit, eos qui fuerant à supersticiosa uanitate reducti, uenisse ad Paulum, confitentes & annunciantes facta sua. Similiter non initio Ecclesiæ, sed post aliquod tempus, infirmos unguendi mos, cuius rudimentum Christus tradiderat, à Iacobo præscriptus fuit. Sic quòd ad humanas institutiones attinet, primum prohibuerant Apostoli uesci immolatis atque suffocato: postea Paulus scripsit, Quicquid in macellum uenit, sine interrogatione ac serupulo edendum, et circumcisio primò quidem approbata, deinde tolerata, quando Timotheum Paulus circumcidit, natum patre Græco: postea uero omnino uetita. Omnium uero manifestissime liquet, ecclesiasticos

fasticos magistratus pedetentim fuisse institutos. Quanquam enim
 Christus, cum futuræ suæ Ecclesiæ formam meditareretur, duplicē ma-
 gistratum creauit, duodecim nempe Apostolos, & discipulos septua-
 ginta; horum tamen gradu neglecto, eligitur Mathias in locum pro-
 ditoris, ut duodecim Apostolorum numerus completus cæteris, his
 uero undecim Petrus præfesset. multiplicatis uero credentibus septem
 elegere, qui præfessent mensis: quorum aliqui mox uerbi Dei præco-
 nes facti, ut Stephanus & Philippus. hinc noui prophetæ exorti, ut
 Agabus, Iudas, & Silas: sed & doctores non pauci, inter quos scriptu-
 ra Barnabam ac Saulum numerat, quos fateri oportet aliam postea
 administrationē subijisse, quando spiritus illos iussit segregari in aliud
 opus. Et hi cum crearent per singulas ecclesias presbyteros, aliam eccle-
 siasticam administrationem instituerunt. quibus cum esset iussum, ut
 & ipsi per singulas ciuitates instituerent presbyteros, uti Paulus ius-
 sit Tito; ecce alius gradus presbyterorum, qui sine dubio ipsi Tito, à
 quo præfecturam susceperant, non minus parebant, ac Titus Paulo.

Luce 9.

et 10.

Act. 1.

Act. 2.

Act. 6.

Act. 7. et 8.

Act. 11.

et 15.

Act. 13.

et 14.

ad Tit. 1.

Quis Christianus catechismus. VI.

20 **E**terum iam quæ diuina propagandæ Ecclesiæ œcono-
 mia sit, examinemus. Atque hic erit eius adhortationis uis
 perpendenda, quam Petrus habuit ipso die exortæ Eccle-
 siæ. Huc enim tam reliquæ Petri orationes, quam aliorū
 tendunt: atque eidem fundamento innisæ eò spectant, ut omnis qui inuo-
 cauerit nomen Domini, seruetur: & ut probent Iesum à morte redi-
 uium perpetuò cum patre regnaturum, ita ut meritò & bono iure o-
 mnium aliarum exemplar, hanc Petri primam orationē nuncupemus.
 Huius dignitatem uel illud in primis commendat, quod Christus plus
 triennio euangelizans, ex uniuersa Palestina uix tandem centum uigin-
 ti nullius existimationis homines colligere potuerit: Petrus hac una
 oratione mox ex unis Hierosolymis uiros religiosos ter mille longè ob-
 30 sequentissimos ad euangelium attraxerit, magnam orationis uim & ef-
 ficacitatem fuisse oportuit, qua tot auditores allecti, huiusmodi homi-
 nionum (pace Apostolorum dixerimus) contemptibili cateruæ se dedi-
 derint. Tria Petrus hac oratione, tanquam præcipua proponit: pri-
 mum, ut doceat Iesum à Iudæis interemptum: deinde, eundem à mor-
 tuis suscitatum: postremò, hunc iam à patre exaltatum, effudisse coram
 omnibus, quæ sub cælo sunt, nationibus uim spiritus, quam uiderant
 & audierant. In quem epilogum redegit & Paulus omnem suam de
 Christo doctrinam, cum dogmatis sui rationē coram Agrippa & Fe-
 sto redderet. Dicit enim se tum paruo, tum magno nihil aliud loqui,
 40 quàm ea, quæ propheta & Moses prædixerant futura, nempe an pas-
 surus fuerat Christus, an primus ex resurrectione mortuorum restituē-
 dus, an & lumen esset populo & gentibus annunciaturus, hoc est, ex
 Iudæis & gentibus erecturus Ecclesiam, his iisdem argumētis permul-
 cebant,

Act. 2.

Act. 1.

Act. 2.

Act. 26.

cebant, & in nassam euangelicam sanctè alliciebant auditores & ceteri
 Apostoli, quæ tamen Paulus alibi in unum connectens ait, Nos præ-
 dicamus Christum crucifixum. & rursus: Non iudicavi me quic-
 quam scire inter uos, nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum. qui-
 bus uerbis totam, aut certe præcipuam partem Christianæ philo-
 sophiæ comprehendit, quæ est de animorum immortalitate. de qua
 quia admodum anxie & uariè à multis disputabatur, necessum erat, cer-
 ti quid definire in ipso philosophiæ limine. Huius quæstionis exordium
 à mortè Christi sumendum erat. Nam quibus mors Christi persuasa non
 est, sijs neq; ad quam uitam Deus Christum suscitauit, neq; quibus ra-
 tionibus immortalitè nactus sit, & nos per illum, persuaseris. In quæ-
 scopulum animales homines sæpe impeerunt: nullaq; hæresis sic hu-
 manum ingenium uexauit, atq; ea quæ resurrectioni mortuorum con-
 traria est. Hæresis enim Mahometica, cū cætera ferè quæcunq; Evan-
 gelium de Christo prædicat, facile admittit: solam tamen crucem Chri-
 sti pertinacius abnuat. Optimo igitur iure Paulus exordium hinc su-
 mendum duxit suæ philosophiæ: Tradidi, inquit, uobis in primis,
 quod & acceperam, *ἢ πρῶτον* inquit, hoc est ante omnia. quid namè
 quòd Christus mortuus fuerit. Sic & præcursor cum primum popu-
 lo Dominum digito demonstraret: Ecce, inquit, agnus ille Dei, qui tollit
 peccatum mundi. Christum agnum illum esse significans, cuius occi-
 sione Esaias prædixerat mundum fore redimendum. Sic & Christus
 in exordio suæ manifestationis, cum expulsus è templo negociatoribus
 interrogaretur, qua autoritate hoc faceret, Destruite, inquit, templum
 hoc. mox & Nicodemo nouæ religionis prima rudimenta tradens, Si-
 cut Moses, inquit, exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet fi-
 lium hominis. sic & rediuuius, cum uerborum quæ mortalis dixerat,
 intelligentiam suis aperiret, Oportebat, inquit, Christum pati. ut pror-
 sus diuinæ ascribendum sit prouidentiae, quòd Eunuchus insignem
 illum locum Esaiæ, qui de Christi passione scriptus est, præ manibus
 haberet, quando eum Philippus erat de Euangelio eruditurus: nimi-
 rum ut ex opportuna scripturæ lectione, idoneam occasionem habe-
 ret catechismi exordiendi. Huic præcipuo religionis nostræ articulo
 resurrectionis uictoriam libenter adijciunt sacri scriptores. nam super-
 uacaneus fuisset crucis prædicandæ labor, nisi & resurrectionis trium-
 phus sequatur, indiuiduus crucis comes. Christus enim cum diceret
 de morte sua, Destruite templum hoc: mox subiunxit, Et in tribus die-
 bus suscitabo illud. Nicodemo simul cum morte ascensum etiam in cœ-
 los declarauit. & cum diuinitatem suam uellet quàm maxime testari,
 nullum aliud signum legitur ueritatis hostibus opposuisse. Phari-
 sæis post multa alia miracula signum postulantis, Generatio, in-
 quit, praua & adultera signum quærit, & signum non dabitur illi, ni-
 si Ionæ prophetæ: quemadmodum enim Ionas fuit in uentre ceti, &c.
 Quibus

Quibus planè docemur, eum qui cætera religionis mysteria uenerare-
 tur, resurrectionis autè Christi gloriã negligeret, nequicquid religionem
 suscepisse: eum uerò, qui cæteris præteritis hanc recte amplexet, religio-
 nis tenere summariū, ut quæ omnia in se cõplectatur, quæ ad religionē
 pertinent. Compendiū enim nouæ religionis ostendēs Paulus, Hoc est *Rom. 10.*
 uerbū fidei, inquit, quod annūciamus, si cõfessus fueris ore tuo Domi-
 num Iesum, & credideris in corde tuo, quod Deus illū excitauit è mor-
 tuis, saluus eris. Sic & Timotheo cum plurima proposuisset, hoc præci-
 2. *Tim. 2.*
 10 pue dixit memorię mandandū: Memeto, inquit, Iesum Christū resur-
 rexisse ex mortuis, iuxta euangeliū meū. palàm indicās, ea una in re pō-
 dus cõsistere totius suæ doctrinæ. Et cū accusatus reddere uellet uno *Acto. 22.*
 uerbo omniū quæ uel fecerat, uel docuerat, rationē, De resurrectione,
 inquit, mortuorū ego iudicor. Ob hoc et Petrus, cū quæreret, qui suffi-
 ciendus esset in locum proditoris: et Lucas, quoties uim explicare uult
 apostolicæ functionis, testes illos uocat resurrectionis dūtaxat. Cui
 mysterio explicando Paulus diuini spiritus uaticinia libenter accōmo-
 dat. Nam quanquā duo instrumēta sibi fuisse testatur ad Ecclesiæ propa-
 1. *Cor. 2.*
 gationē, nempe ostensionē spiritus, & uirtutis (per spiritū uetusta uati-
 cinia, per uirtutē præsentia miracula significās) in crucis tamē & resur-
 20 rectionis mysterijs recte explicandis, libentius sacrarū literarū testimo-
 nijs utitur: quæ tamē in alijs rebus nō minus præclaris sæpius studio-
 se omittit. Corinthijs enim in memoriã reducēs, quæ aliquādo tradide-
 rat de eximio illo mysterio dominicæ cœnæ, nullam mentionē facit scri-
 pturarū: uerum ut hīsdē mox repetit ea, quæ attinent ad mysteriū mortis
 2. *Cor. 15.*
 Christi, addit, id se secundū scripturas docuisse. Similiter & de ratione
 sepulture hīs loquens, nullū testimoniū citat scripturæ: cum uero de re-
 surrectione Christi subnectit, dicit, et illius mysterium non sine scriptu-
 ris à se traditū, quod qua ratione factū sit, docēt nos satis Apostoli, etiā
 si Paulus nō detexisset, ubi hoc mysteriū tractāt. Nam quotiescūq; aut
 30 de morte, aut de resurrectione Christi tractarūt, nunquā, aut quā rarissime
 ad testimoniū confugerūt eorū qui præsentēs rē ipsam uiderāt, sed ad
 testimonia ueterū, maxime scripturarū. Petrus enim dū ageret de alio *Act. 1.*
 surrogando in locū Iudæ, testimonia scripturæ assumpsit, quibus erat
 prædictū, quod Christus esset à discipulo in mortē tradendus. Viri fra-
 tres, inquit, oportuit impleri scripturā, quam prædixit Spiritus sanctus
 per os Dauid, &c. Sic & die Pentecostes uirtutē necis Christi, resurre-
 ctionisq; gloriã exponens, scripturarū testimonio dicta sua cõfirmauit. *Act. 2.*
 Dauid, inquit, dicit de eo: Non derelinques animā meā in inferno, nec *Psal. 15.*
 40 dabis ut sanctus uideat corruptionē. Sic & Corneliū tametsi ethnicū, *Act. 10.*
 scripturarūq; insciū, prophetarū tamē uaticinijs instituit, ubi et spiritus
 (eam haud dubie docendi rationē ueluti approbans) cecidit super om-
 nes qui audiebāt sermonē. Ad hūc modū & Philippus instituerat Eu-
 nuchum, eundemq; ethnicū. Quin etiam Christus, harū rerū quoties *Act. 8.*
 meminit, reperitur & ipse mentionē scripturarū studiose adiuuuisse. Fi-

Math. 26. lius, inquit, hominis uadit, sicut scriptum est de eo. rursus: Ascendimus
 Luc. 18. Hierosolymam, & consummabunt omnia quae scripta sunt per propheta-
 Luc. ult. tas de filio hominis. Et rediuuius: Oportebat, inquit, impleri omnia
 quae scripta sunt in lege Moyse, & prophetis, & psalmis de me. rursus:
 Quonia sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere a mor-
 tuis, & exorsus a Mose et omnibus prophetis, interpretabatur euntibus in
 Emaunta, ea loca quibus haec fuerat praedicta. Quare certe longe alia ra-
 tione mors Christi, & mortis uictoria populo tradenda esset, quam nunc
 uulgo fieri uidemus: cum ceu tragedia inepto quodam apparatu &
 ostentatione, ne quid dicam durius, agitur, solum ex Euangelistarum
 narratione: quae duo mysteria, si ea qua dignum est grauitate explicare
 uelimus, & dignum fructum optemus, ex adductis olim per Apostolos
 modo unum, modo aliud uaticinium erit proferendum, aut (ut Christus
 in itinere ad Emaunta, & Petrus in domo Centurionis) diuersi ex scrip-
 turis flosculi (quod nemo nisi egregie eruditus satis recte fecerit) ea de
 re ueluti colligendi, ut sic ratio destinati ab aeterno ea de re diuini consi-
 lij detegatur, & populo declaretur. Diximus unde, & qua ratione cate-
 chismus sit exordiuus. nunc ratio & ordo postulat, ut disquiramus
 quomodo nouae religionis antesignani adduxerint auditores ad
 Ioan. 12. *συνεως*, id est, Christianae institutionis perfectionem. Testatur Ioannes, inter
 eos qui Christo nomen dederant, non paucos ex primarijs fuisse, qui id
 ausi non fuerant profiteri, ne ex synagoga eijcerentur. hic uero auditores
 Act. 2. prima Petri oratione ita animatos uides, ut nihil metuerent suam de
 Christo sententiam factis manifestare. Contemptis enim omnium odij,
 imo & neglecta temporalium rerum iactura, ad maiora conuulsi, ut quod
 iam animo concipiebant facto ostenderent, Quid (inquiunt) faciemus uiri fra-
 tres: adeo uix elementis nouae religionis imbuti, confestim ad ipsa facta
 aspirabant, quibus religionem suam publice profiterentur. Certe mirabilis
 quaedam institutio sit oportet, quae ipsos auditores ante reddit professio-
 res, quam perfectam cognitionem teneant. Non enim uerisimile est, breui il-
 la institutione eos discere potuisse, quid esset homini Christiano creden-
 dum, quid non: & tamen his Petrus non iam amplius, quae ad religio-
 nis mysteria attinebant, sed quid religionis fundamentis imbuto agendum
 esset, ob oculos posuit. Respicite, inquit, & baptizetur unusquisque ue-
 strum. usque adeo solus proptus animus perfectos reddidit carechume-
 nos, non perfecta fidei scientia. Ea enim animi promptitudine significa-
 bant, non aliter atque haec, & reliqua credituros, quae Apostoli alijs
 orationibus essent proposituri: & iam se intelligere, fidem in mente
 reconditam non sufficere, nisi & facto aliquo exhibeatur atque manife-
 stetur. Hoc qui non attigit, nondum est satis instructus. huc uero qui
 quis peruenerit, fideliter est primis religionis elementis imbutus, di-
 gnusque iam qui admittatur ad ipsam religionis professionem, quae est
 eius naturae perfectio.

Quæ Christiana professio. VII.

Sed mirabit quis, quid Petrum mouerit, quod auditoribus interroganti, quid illis esset faciendum: proposuerit statim metanceam & baptismum, cum plus illi ad illud respexisse uiderentur, quod Petrus differuerat de inuocando nomine Domini, ac si dixissent, cum nos hactenus more patrum nomen Domini inuocauerimus, doceri cupimus, quam nouam formam a nobis exhiberi oportebit, ut salutis huius quam predicatis, uobiscum simus participes. Immo Petrus ipse licet resipiscantiam atque baptismum illis proponat, non tamen alia ratione id ab eo factum fuit, quam ut doceret, quomodo iam tempore tam lecto, nempe Euangelij, nomen Domini esset inuocandum sub metancea ac baptismo: & quod Dominicorum nomen (cum plura sint) ad salutem implorari oporteret. Et quantum attinet ad nomen Dei, prisci illi patres nomen ineffabile ante omnia sanctum, & salutare habebant. Nam quantum multa alia apud eos essent dominica nomina, quorum alia ab Hieronymo, alia ab ipsis Hebraeis sunt collecta: hoc tamen ineffabile pre omnibus alijs in tantam uenerationem, ut haud dignos se arbitrarentur, qui hoc nomen sua lingua sonarent. At non Petrus in hoc, sed in solo nomine Iesu saluos fieri hos oportere ostendit, cum iubet eos baptizari sub nomine Iesu. simul indicans Iohel, licet is nomine ineffabili utitur, de hoc tamen inuocando fuisse locutum. Cui & Hieremias nomen ineffabile nouo more attribuendum fore dixit. Hoc est nomen, inquit, quod uocabunt eum Hier. 33. iustus noster: sed cui & angelus nouum nomen, omnibusque prophetis absconditum imposuit, cum matrem de nascendo Domino Iesu faceret certior. Decebat profecto, ut noua religio noui nominis professione ab omnia alia religione distingueretur, sed quod et uim et naturam sui domini referret. De hoc ita Simeon: Hic positus est in ruinam & resurrectionem multorum, & in signum cui contradicetur: eo quod futurum esset, ut nominis sui dignitate et splendore suos quidem confirmaret & recrearet, aduersarios uero maiorem in modum concitaret et offenderet. Hanc indolem Paulus agnouit, et in professione sua euangelica: Predicamus, inquit, Christum crucifixum, Iudaeis quidem offendiculum, Graecis uero stultitiam, sed eiusdem uocatis Iudaeis pariter & Graecis Dei potentiam ac Dei sapientiam. Huius nominis uirtutem & dignitatem cum alibi, tum ad Philippenses praecipue explicat Paulus, cum ob mirificam obedientiam Christum ad tantam sublimitatem euectum scribit, ut in nomine Iesu omne genu se flectat: dicturus alioqui multo sane clarius, ut in nomine ipsius omne genu se flectat, nisi totus in hoc solum incubuisset, ut eius uocis dignitatem exprimeret, quae dignitas primum coepit post crucis ignominiam elucescere, unam cum Ecclesia, quae tunc coepit nancisci uitam. Nam antea ferè in contemptum hoc nomen eum compellabant: ut Ioan. 19. Luc. 5. 8. 9. 17. 21. Ioan. 2. Mar. 10. hors militum, Iesum quaerimus Nazarenum. Discipuli alij eum nominibus honoris causa compellabant, Praeceptor quando haec erunt: & mater, Filius, cur fecisti nobis haec: sobrina, Magister dic ut sedeant hi duo filij mei.

- Luc. 18. cæcus, Fili Dauid miserere mei. Petrus, Tu es Christus filius Dei ui-
 ui. angelus, Natus est uobis seruator, qui est Christus dominus. con-
 tra uerò post Christū crucifixū: Scio, inquit angelus, quod Iesum, qui
 crucifixus est, quæritis. & cum ascendentē nubes suscepisset, Hic Iesus
 qui assumptus est à uobis, & Paulus, Cernimus Iesum propter cruda-
 tum mortis gloria & honore coronatū. et Christus ipse, cū prius se uo-
 care cōsueuisset uiam, ueritatē, uitā, lucē mundi, pastorē bonū, & id ge-
 nus magnificis uocabulis: persecutori Saulo, Ego (inquit) sum Iesus,
 quem tu persequeris. & in cœna sæpius dixit, omnia deinceps huius
 nominis inuocatione fore impetrāda. hoc enim nomine dicunt hebrai
 cæ linguæ studiosi, illud ineffabile, in quo ueteres precabant, cōprehen-
 di: imò hoc deductū esse ab ineffabili interpositione literæ schin, quam
 pro natura crassioris formæ & soni, symbolū esse aiunt incarnationis, et
 ex nomine ineffabili redditum effabile & palpabile. Atq; quantū huic
 nomini sit contradictū, liquet inde, quòd euāgelij hostes nō alio plus
 urebant, atq; huius nominis præconio. ut Paulus, Ego existimabā me
 aduersus nomē Iesu multa repugnādo facturū. Sic cum Petrus & Ioan-
 nes populo exponerēt, quòd claudo fides nominis Iesu tribuisset sanita-
 tem, superueniētes sacerdotes, magistratus tēpli, & Sadducæi moleste
 ferebāt, quòd docerēt sub nomine Iesu. sed et congregati postero die se-
 niores, scribæ, & pontifices, ipsos interrogarūt, qua uirtute aut quo no-
 mine hoc fecissent, uidelicet nō de homine, sed tantū de nomine, cuius
 uirtute hoc fecerāt, percunctātes. cumq; Petrus respondisset, Notū sit
 omnibus, quòd per nomen Iesu iste astat corā uobis sanus: atq; addidit
 set, non esse aliud nomē sub cœlo, in quo oporteat saluos fieri: ipsis mi-
 naciter interminati sunt, ne loquerent in eo nomine. Cumq; Apostoli
 spretis his minis, multo uehementius id ipsū, neq; ij duo dūtaxat, sed cæ-
 teri quoq; Apostoli facerēt, secūdò eos principes sacerdotū redarguēs:
 Nōne, inquit, etiā atq; etiā præcepimus uobis, ne doceretis sub nomine
 isto? Hic Apostoli responderūt, quòd oporteret magis obedire Deo, q̄
 hominibus. & Gamalielis suauis uix dimissis, sed cæsis, rursum præcepe-
 rūt, ne loquerent sub nomine Iesu: quasi sola eius nominis professione
 excepta, permittēs alia omnia. Huic nomini Apostoli uocem Domini
 magno cōsensu addūt, quòd certe iam huic propriū est epitheton: non
 quòd non fuerit semper Dominus cū patre, sed quia hic in terris iuxta
 hominē omniū factus sit Dominus, præcipue eorū pro quibus in cœ-
 na dixerat suū sanguinem effundendū. quare illo quasi epiphonemate
 finit primā suā orationem Petrus: Certò ergo sciat tota domus Israel,
 quòd Dominū & Christū fecerit Deus hunc Iesum, quē uos crucifixi-
 stis. Hæc est prima basis Christianæ professionis, cui aliud alio tempo-
 re primæ ecclesiæ propagatores inueniunt pro rerū cōditione adiecisse.
 Nam Philippus exegit ab eunucho, ut etiā filiū Dei esse Iesū profiterē:
 quòd et Paulus à Iudeis Damascenis, Petrus Corneliū hoc uoluit pro-
 fiteri,

fieri, quòd Christus constitutus esset à Deo iudex uiuorū & mortuo-
 rum. Appollon rogauit Paulus, an agnosceret & Spiritum sanctū. Sic Act. 10. 19.
 exorta hæresi Arrhiana, patres magis expressam professionē exegerūt
 ab initiādis de diuina trinitate, quā contineat symbolū quod uocant
 Apostolorum: ut uidere est in professione Constantini magni. Debet
 enim Christiana professio alio tempore alia esse, & pro ea indole sua,
 de qua diximus, ita semper institui, ut ea potissimū prædicet, quibus ho-
 stes maximi obsistūt: eosq; articulos manifestissimò defendat, quos re-
 ligionis aduersarij, siue hæretici, siue ethnici maxime studēt impugna-
 re. Hoc si prudenter obseruatū fuisset in huiusce tumultuationis initio,
 non potuisset lues tam late grassari: & si uel nūc fieret, illico uideres syn-
 ceros à fucatis, hoc est ueros Christianos à falsis (quod plurimū cōdu-
 ceret religionis puritati) segregari: quod perficit metancea, ad quā Pe-
 trus auditores hortabatur. de qua nūc, quia post nominis inuocationē
 sequit̄, dicendū. Metancea, quā hic Petrus ab auditorib. suis exigit,
 mentis quædā transformatio est, nō simpliciter peccatorū resipiscētia.
 Nā priusq; ipsi interrogarent, Viri fratres quid faciemus: iam corde cō-
 puncti erant, & ita pœnituerat, ut non opus fuisset eos à Petro admo-
 neri. Quod ergo dicit *μετανοήσατε*, uult aliam mentis formā assumendā.
 20 ut hic sit metancea, id quod Paulus intelligit, cum hortat Corinthios, 1. Cor. 5.
 ut expurgarēt uetus fermentū: Colossenses, ut exuerent ueterem homi- Coloss. 3.
 nem: Ephesios, ut renouarentur spiritu mentis, non solum scelerū con- Ephes. 4.
 scientia, à quibus certe quidam liberi esse poterant inter Mosaicæ legis
 tenacissimos cultores: quibus tamen hac metancea opus esset, ad Chri-
 stiani nominis susceptionem. Etenim præcursor, & ipse Christus, non Matth. 3.
 tam peccatorū, quæ commiserant ij quibus metanceam prædicabant, 4.
 quā aduenientis noui regni admonebant. *μετανοήσατε*, inquit, in pro-
 pinquo est enim regnum cœlorum. Est ergo hic metancea, quantum
 mihi uidere uideor, ratio & consilium uitæ nostræ ad aliam legem, ad
 30 alias regulas, ad aliam religionem instituendæ: cuius caput est, ut co-
 gnoscamus de eo cui angelus nomen Iesu proprium dedit, omnia il- Luc. 1.
 la dicta esse, quæ patribus commissa sunt de nouo legislatore Chri-
 sto. Hanc mentis transformationem uoluit Petrus signo externo
 & uisibili manifestare, baptismo nempe, professionis nostræ caracte-
 re. sed quæ an baptismo Ioannis, an discipulorum Christi: non: nam
 ille baptismus uiuificam illam uim nondum obtinuerat. Spiritus enim Ioan. 7.
 nondum erat datus, quod Iesus nondum esset glorificatus. Erant ea
 baptismatis genera, ut & omnes illæ Mosaicæ legis ablutiones, figu- Luc. 12.
 40 ræ baptismi efficacioris post instituenti, de quo Christus ait, Baptif-
 coarctor, donec perficiatur: mortem suam significans, ex qua ueluti
 ex fonte, uim suam omnia ecclesiastica religionis instrumenta nanci-
 scuntur. Quicunq; inquit Paulus, baptizati sumus in Christum Rom. 16.
 I 4 Iesum,

Iesum, in mortē eius baptizati sumus. & iterū: Consepulti sumus unā
 cum illo per baptismū in mortē, ut quemadmodū excitatus est ille ex
 mortuis per gloriā patris, ita et nos in nouitate uitae, quam attulit spiri-
 tus, ambulemus. De hoc baptisate locutus est Christus, cū rediuiuus
 praeciperet suis, ut abeūtes in uniuersum mundū docerent omnes gen-
 tes, et baptizarēt eos in nomine diuinae trinitatis. At nō prius, q̄ spiritū
 accepissent omniū cœlestiū honorū authorē. Talis non erat neq; Ioan-
 nis, neq; Christi discipulorū tinctio, qui solū in pœnitentiā tingebant.
 Post spiritū uerò datū, Apostoli in remissionē peccatorū baptizarūt.
 Quapropter & Petrus prima oratione iubet omnes sine discrimine, si-
 ue Ioannis, siue Christi discipuli fuerāt, intingi, ut sic inserti illi foelici cœ-
 tui acciperēt donū spiritus sancti. Vide ut sit Christianae Ecclesiae pro-
 gressus, suo ortui similis. Nam ut illa primū cœpit auditu, & uisu, nem-
 pe per flatū & ignē: ita & ipsa ad Ecclesiā accessio signis fit externis, per
 uerbū nempe & baptismā. nisi quod in hoc differāt, quod ibi cumulus
 omnium donorum, hic unum et certum aliquod donum accedenti da-
 tur. Nam ita ait Petrus, eos accepturos donū spiritus, sic tamen ut per-
 petuò Ecclesiae illustris progressus humanis sensibus sit conspicuus.
 Quid auditores fecerint ad Ecclesiae progressum. VIII.

M Vltum aut fecerit ad foelicē Ecclesiae progressum, & ea pon-
 derasse, quibus Petrus ecclesiasticæ cōmunionis eminentiā
 primis auditorib. exposuit. Hic enim, quid ad eos qui in Ec-
 clesiam essent inserti, pertineret, paucis cōprehendit, nempe
 quod quicquid Deus patrib. esset pollicitus, & quicquid esset in rerū
 uniuersitate, id omne, etiā Paulo teste, nostrū esse, & nos uicissim Chri-
 sti, hoc est, quod hic Petrus dicit: Vobis repromissio facta est, & filijs
 uestris. Item quod ad hos omnes ex æquo pertineant diuina promissa,
 ne quis uel turgeat ob dignitatē, uel abiectiori sit animo ob uilitatē con-
 ditionis ante baptismū. Non, inquit Paulus, Iudæus neq; Græcus, nō
 seruus, neq; liber, &c. Omnes uos unus estis in Christo Iesu, quicumq;
 baptismo abluti, Christū induistis. Ideo addidit Petrus, Et omnibus
 qui longe sunt: intelligens ad eos etiam, qui maxime Deum contem-
 plissent, has pertinere repromissiones: sed quoscunq; aduocauerit De-
 us. Nam hoc non est (ut ait Paulus) uolentis, neq; currentis, sed Dei
 miserentis. Hæc dum cogitant sacrae Ecclesiae initiati, quibus bonis
 eos affecerit ipse Christus præ cæteris omnibus, ad quam dignitatem
 uocatae sint, quid quæso aliud facere potuerunt, quā ut se indies ar-
 ctius Ecclesiae deuincirent, ne cum multis alijs, qui tamen Christum à
 morte redeuntem uiderāt, uictorē (uisus enim fuerat semel plus quā
 quingentis fratribus) à uerit cognitione exciderent. Quare & Petrus
 post alia exhortabatur eos, ut & à commercio & conuictu eorum qui
 aduersus religionem nitebantur, segregarentur. Seruemini, inquit,
 à generatione ista praua. Sic olim Abrahamo dictum fuit, Egredere
 è terra

ē terra tua, & cognatione tua. Psaltes ad sponsam: Obluiscere populū Psal. 44.
 tuum, & domū patris tui, Qui (ait Lucas) libenter acceperūt sermonē
 eius, baptizati sunt, & accesserūt: quasi diceret, relicta priori cōsuetudi
 ne uitæ & societate, iunxerūt se scelici illi cœtui, animæ circiter ter mille,
 perseverantes in doctrina Apostolorū, & cōmunicatione & fractione
 panis, & precationibus. Vide quæso & uoluntatū, & studiorū, & sen
 tentiarū summā consensionē, eorū qui primi in ecclesiā inserti sunt. Nā
 his tota religionis uirtus & tranquillitas ceu fundamētis innitiē: quæ si
 non unanimiter omnes obseruēt, atq; uno cōsensu defendāt, in factio-
 10 nes Ecclesiā scindi necesse est. Si enim in ijs quæ ad religionē pertinent,
 suam cuiq; licebit sententiā statuere: quomodo poterit eadē esse Ecclē-
 siæ doctrina: Oportet ergo eandē omnes sententiā sequi, et in rebus cō-
 trouersis idē omnes iudiciū expectare. Et hoc est quod Lucas dicit, pri
 mos Ecclesiæ discipulos perseverasse in doctrina Apostolorum. Sic si
 quod quisq; præstare potest, publicæ ecclesiæ necessitati alter subtra
 hat, alter impēdat, perturbabit ecclesiæ tranquillitas. Qui enim religio
 nis communionē amplectitur, se, suaq; obligat religionis incolumitati,
 ideoq; debet communē religionē quisq; pro uirili promouere, & quod
 20 possidet, nō sibi, sed Ecclesiæ possidere, et perseverare *ἐν τῇ κοινωσίᾳ*, hoc
 est in rerū quæ ad uitæ usum pertinēt, cōmunicatione. Similiter in domi
 nica ccena, quæ arx est religionis, si alter usum introducat, quē alter re
 prehēdat, erit ipsius religiosi cultus cōfusio. Hic potissimū idē debet es
 se religionis tenor, & una omniū obseruatio: alioqui periculū, ne si præ
 cipua cultus pars uaria sit, totus Ecclesiæ status immutet. Sic precatio
 nes eodē tendere debebūt, et spectare amplissimę nostræ cōsociationis,
 omniumq; in religione sodaliū salutem et prosperitatē. Quare & qual
 dam publicas orationes esse præscriptas oportet, ne ecclesiæ alicuius
 particularis ratio habeatur. Horum omniū unanimis consensus, re
 religionis tranquillitatem maxime conseruat.

Ecclesiæ indoles, ut ab oppressiōibus redeat ualidior. IX.

30 **E**rum ut nihil est tam firmū quod nō aliquo modo si nō de
 iiciat, ad minus cōuellitur: ita Ecclesia licet stabilissimis fun
 damentis stabilita sit, quatuor tamē pestib. non sine magno
 detrimento affligit, nempe fallaci doctrina, fallaci sanctimo
 40 nia, fallaci autoritate, et fallacib. miraculis. Quibus rationib. sit his resi
 stendū, docēt primi ecclesiæ propagatores. Fallaci doctrinæ sacras scri
 pturas obiecerūt: autoritatē fallacē acerrima obiurgatione compesce
 bant. cū enim Simō Samarites apostolicā autoritatē pecunijs sibi cō- Act. 8.
 parare studeret: In felle, inquit, amaritudinis & colligatione iniquitatis
 uideo te esse. Falsis miraculis uera obiecerunt, quæ in ipsos doli autho
 res retorserūt. sic Paulus Elymā magū percussit cecitate. Fallacem uerò Act. 13.
 factimoniā omniū acerbissime coercuerūt. Ananiā enim et Sapphirā Pe Act. 5.
 trus, quod fingerēt preciū tradere, cuius partē retinebāt, coram omnib.
 percussit repētina morte. Nec his tamē remedijs potuisse has pestes sa
 tis

- tis comprimi scriptura ostēdit, dum sequēti etiā tempore narrat, passim
 adhuc in Ecclesiam hereses, simonias, magiā, atq; hypocrisin irrepisse,
 quib. pestib. uidemus et hodie Ecclesiā per di. Sed quāuis tā uario cona
 tu Ecclesiæ progressum omnes hi ueritatis hostes impedire laborabāt,
 nunq; tamē eam pessundare potuerūt. ea enim est Ecclesiæ indoles, ut
 ab hostiū insultu redeat semper ualidior. Cū enim in ipso articulo exor
 tus Ecclesig, Iudēi, repleto cœlesti uirtute et foelici coetui exprobrarēt te
 mulentiā, data hinc est Petro occasio declarandi eiusce facti uim, & my
 steriū: & accesserūt eo ipso die ter mille. Paulo post, cum magistratus
 & Saducæi moleste ferrent, à Petro & Ioanne doceri populum, & po
 nerent eos in custodia, factus est numerus uirorū q crediderūt, circiter
 quinq; milia: cūq; postero die corā principibus & senioribus et scribis,
 et omnib. q erant de genere pōtificio, scripturarū (ut uidebat) antistitib.
 producerentur, et illis uetaretur, ne loquerent sub nomine Iesu: illi con
 trā, nec hi duo duntaxat, sed cæteri quoq; apostoli, nouo etiā prodigio
 animati, maioriq; prius fiducia, et cū auditorū maiori beneuolētia et fauo
 re testimoniū reddiderūt Domino Iesu, tāto cū fructu, ut inter cæteros
 etiā ille ē Cyprio natus Barnabas leuites, tantus postea nouę religionis
 præco, Ecclesiæ additus sit. & cū ij qui prima oratione conuersi erant,
 rerum uenditarū precia impertirent, quibus opus esse ipsi iudicassent: 20
 hic contrā id omne abiiciūt ad pedes Apostolorū. Verum huic succes
 sui Sathan cum inuideret, impleuit cor Ananię & scandalo fallacis san
 ctimonię turbauit tenellā Ecclesiā. detecto autem diuinitus mendacio,
 ortus hinc est timor magnus super uniuersam Ecclesiam, & super om
 nes qui audiebāt hæc: factumq; est, ut etiā multitudo uicinarū ciuitatū
 cōueniret ad ecclesiam. Hinc æmulatione æstuantēs principes sacerdo
 tum, & Saducæi, cum omnes Apostolos in publicā custodiam conie
 cissent, per angelū educti sunt, et diluculo populū multo alacrius om
 nia uerba uitæ huius docuerunt. Hinc ducti in conciliū, cæsi sunt: ue
 rum redeuntes cum gaudio à conspectu concilij, quòd digni habiti et
 tantūmodo, ut antea, sed et in singulis domib. non cessarunt docere, &
 30
 annunciare Iesum. Hinc instigatione sathane murmur Græcorū exor
 tum est: unde sumpta est occasio, ut magistratus, qui mensis præesset,
 constituto, liberius Apostoli deprecationi & uerbo in cumberent. quo
 factum est, ut etiam ex sacerdotali ordine multi fidei obedirent. Quem
 successum cum etiam literarum scholæ moleste ferrent, insurgunt et ip
 sæ aduersus exorientem Ecclesiam, et noui magistratus antesignanum
 40
 quintuplici agmine inuadunt: & cum rationibus superare nequirent,
 subornatis falsis testibus condemnatū lapidibus obruunt, cæterosq;
 per singulas domos persequuntur, coniectis magna furia tum uiris
 tum mulieribus in custodiam, adeò ut præter Apostolos, aliq; omnes
 metu perculli fugerent relicta Hierosolyma. Et hæc, spacio plus mi
 nus trimestri à die exortæ Ecclesiæ. Sed quid hinc factum? Dispersi
 sunt

sunt per regiones Iudææ & Samariæ, ita ut & Iudæa & Samaria & Damascus, imò & ille procul ex Æthiopia eunuchus euangeliū audirent & amplecterentur. Hinc Saulus maiori furore insurgit in Ecclesiam, sed repente ex persecutore factus est Euangelij præco. & quo plus illi clamore obstreperent, & obloquerentur, eo magis conualescebat, & confundebat Iudæos. Positis uero insidijs, ut eum interficerēt, elapsus abiit in Arabiam: haud, ut ego arbitror, desertā illam, aut petræam, uerum potius ad illam procul distitam à rerum ubertate, hominumq; frequentia, uocatam scelicem: nempe messem tanto operario, prædam tanto aucupe, auditoriumq; tanto oratore dignum. Tam late aduersus tot insultus noua religio creuit, uno uix anno. Neq; dissimili ratione inuenies, sequentibus quoq; annis, quo magis agitatum, eo sicut proceram arborem fortius iecisse radices.

Ecclesia hostes proprijs ipsorum armis contundit. X.

Hic & ea indoles Ecclesiæ, ut hostium armis, quoties commodum est, se tueatur. Hinc aduersus Iudæos Apostoli nō solum sacra scripta, sed etiam apocrypha adduxerūt: ut Paulus de Ioanne & Iambre, Iudas uaticinium Enoch, & pugnam dæmonis cum Michael: et aduersus ethnicos, Epimenidis, Menandri, Arati, & aliorum prophanorum authorum scripta protulerunt. Imò si quid ex idololatrarū superstitionibus potuerint in commodū religionis rapere, non ueriti sunt & illud aduersus hostes usurpare: ut Paulus Athenis aram ignoti dei, tam sedulo studuerunt ex omni re lucrum facere religioni, adeoq; & ex hostibus ipsis. Nam is est Ecclesiæ genius & natura, ut quando uel uehementissime opprimitur, aliquem subito ex diuersis castris insignem ducem deprædetur, cuius opera reliquas hostium phalanges ueluti proprio gladio proscindat. Quemadmodum præposteris Mosaicæ legis obseruatoribus Ecclesiā perturbantibus deprædata est Saulum, cuius eximia scientia eorundē cuneos facile contudit: & insultantibus in Ecclesiam magno ingenio mundanaq; philosophia præditis, nacta est Dionysion, Aristidem, Iustinum, & Irenæum: & per hos cæteras philosophorum phalanges, eiusdem scientiæ instrumento protriuit. multis postea etiam eloquentiæ artificio Ecclesiam laceffentibus, ex illorum castris Cyprianos, Arnobios, Lactantios, Eusebios rapuit: per quorum operam cæteros eorundem hostium ordines eiusdem artis adminiculo facile dissipauit. Passa postea grauissimos insultus ab huius mundi potestatibus, in summō periculo nacta est præstantissimū principem Constantinum defensorem: cuius potentia, incredibile quàm celeriter, omnes eius generis hostes compescuerit. Hæreticis uero & uarijs & multis Ecclesiæ uineam demolientibus, Augustinus cum ex Manichæorū castris ad Ecclesiam transfugisset, bone Deus, quàm facile non Manichæorum tantummodo, sed quotquot ab exordio Ecclesiæ ad ea usq; tempora

exorta

Act. 9.

Galat. 1.

2. Tim. 3.

Iud. in can.

Tit. 1.

1. Cor. 15.

Act. 17.

exorta fuerant hæreticorum agmina, sua (quam inter philosophorum hæreticorumq; cateruas homo ingeniosissimus didicerat) eruditione prostravit: Eia, si huius indolis suæ tam manifestam significationem tam cito de se præbuerit recens nata ecclesia; quis dubitauerit præsentem quoq; nimis deplorandam perturbationem portendere hoc breui futurum, ut ad Ecclesiam antesignanus aliquis ex hostium castris accedat, per quem iugulato proprijs armis aduersario exercitu, ipsa consequatur non ornatus aut numeri, sed potius utriusq; generis egregium aliud quod, & spem omnium exuperans incrementum.

Quibus modis Apostoli hoc breui tempore Ecclesiam tam late propagarint. XI.

Ad quam rem multum conduceret obseruasse, quomodo Apostoli uarijs insultibus, quibus Ecclesia uexabatur, semper prospexerint: ne qui ad Ecclesiam accessissent, uel temporum mutatione, uel rerum aduersitate ab eadem reuellerentur. Hi itaque cum singulis cœtibus commode adesse non possent, præfecerunt alijs locis alios rerum ecclesiasticarum moderatores. Verum non sic, neq; tales, qualibus hodie apud plerosq; hæc animarum cura committitur. Multum enim refert, quales hi, & quomodo instituantur: quod ab horum existimatione, obedientiam populi: & ab eorundem diligentia ac circumspectione, salus pendeat atque tranquillitas religionis. Hi enim si sine existimatione bona inter suos agant, etiam si eruditi ac uigilantes sint, quæcunq; tamen ab ipsis de rebus religionis præscripta fuerint, nihili Debeunt. Debeunt itaq; præfici ijs, quos populo gratos futuros agnouimus. sic enim Apostoli nos docent: religio nemini debet obtrudi. Neq; ubi iam amplexati sunt religionem, religionis moderatores alij erunt dandi, quam quos ipsi, quibus sunt præficiendi, laudarint, & desiderarint. non autem quos statim ipsi uoluerint, sed quos pro præscripta ipsis qualitate & conditione, duxerint eligendos. Instituturi enim diaconos Apostoli, conuocatae multitudini dixerunt: Circumspicite uiros ex uobis spectate probitatis, plenos Spiritu sancto & sapientia, quibus delegabimus hoc ministerij. Vos, inquit, circumspicite, quibus nos delegabimus. Ut nimirum ueluti diuisa inter se auctoritate, constitutio præfecti partim esset penes maiores, partim penes multitudinem, cui præfectus dandus est. Sic Paulum & Barnabam narrat Lucas populi suffragijs præfecisse singulis ecclesijs presbyteros, quo loco utitur uerbo *χρηστων*. Multum certe hæc res Ecclesiam firmat: nascitur enim uinculum quoddam inter eos mutui amoris & reuerentia, quando is præficitur, quem multitudo desiderauit. Nam hic multitudinem diligenter curat: illa uicissim huius monitis libentius pareat. secus si fiat, & quid peccatum sit, statim omnis culpa primum in pastorem, mox in illum à quo præfecturam accepit, reijcitur. Vnde euenit, ut totus ordo præfectorum exosus fiat, & contemptibilis, & dissoluitur

tur neruis obedientiæ, ita ut nihil, aut certe parum proſit habere præfectos. quomodo & hodie, pro dolor, rem habere uidemus. Mutua uerò inter moderatorē & populum reuerentiâ etiâ hoc efficit, ut moderator alia uereatur populum docere, quàm quæ recta ſunt: & populus non auſit, quæ ille docuit, contemnere: qui eſt neruus eccleſiaſtica tranquillitatis. Hunc neruum Apoſtoli docuerunt non alia ratione magis corroborari, quàm ſuperioris præfecti crebra uiſitatione, dum præſens explorat per ſingulas eccleſias, à moderatore obedientiam populi, & à populo doctrinam & uitæ conſuetudinem moderatoris, atque ita religionis perituro forſan alioqui *επινοια* noua fomēta ſubminiſtrat. Hoc eſt quod Petrum, Paulū, Barnabā Lucas ſcribit, quos ad Euangelium pertraxerant, ſæpius reuiſiſſe: & moderatores populi, ut aduerſus impietatem in ſana doctrina fortiter perſiſterent, præſentia uerò obediētes, ab ijs qui in errore contumaciter perſiſterent, præſentia auctoritate ſegregari. et ſi fortè ipſiſmet non poterāt, Silæ, Soſipatri, Tychico, Trophimo, aut alicui alij è ſuo ſodalitio, hunc laborem delegarunt. Hoc ſi noſtra ætate præfecti imitati fuiſſent, non uideremus tot paſtores conuerſos in lupos, neque tot natas in populo uulpeculas, quæ Eccleſiam demoliantur. Huic incommodo religionis nulla res (ſicut ego iudico) æque medetur, ac ſummorum præfectorum crebri conuentus, conferentium in commune, quo fructu quiſque adminiſtrationem ſuam geſſerit. Hoc (Paulum Lucas ſcribit ſæpe feciſſe in eccleſia Antiochena, ubi munus apoſtolicę functionis ſuſceperat: ſæpius uero in eccleſia Hieroſolymitana, unde ſcaturierat fons religionis. in quē locum Lucas indicat tanquam ad ſolennes cœtus, Apoſtolos cum ſenioribus, licet procul diſperſos, ſemel aut bis quotânis cōfluxiſſe, cum Petrum & Iacobū & Paulum docet peregrinatos, ſedulò tamen curari, ut eſſent Hieroſolymis die Paſchæ, & Pentecoſtes. Huiuſmodi enim cōuentibus certum eſt, uariū rerum uſum doceri, & uniuſcuiuſque diligentiam alterius exemplo excitari. Quam rem equidē tanti facio, ut eius unius negligentia arbitrer potiffimam cauſam eſſe, unde præſentium malorum in religione oceanus profectus ſit: adeò ut planè deſperē lapſam religionem poſſe reſarciri, niſi non ſolum ſummi illi ex toto orbe conuentus, uerum etiam minores, & minimæ quoque ſynodi præfectorum reſtituantur priſtinæ & dignitati & rigori. Fruſtra enim in maximis illis conuentibus neceſſaria ſtatuuntur, niſi ſingulis locis minores conuentus eadem curent ſedulò obſeruari. His certe rationibus & modis Apoſtoli euangelium breui tempore, mirum dictū quàm late propagarunt. Sed ne quis hoc ut rem inſperatam miretur, iſtud angelus Danieli futurum prædixerat: Confirmabit, inquit, (de Chriſto loquens) pactum multis hebdomada una, nempe ſeptuageſima: ſignificans per tempus eiufce hebdomadæ euangelicam doctrinam ſumma celeritate magno cum fructu per multas nationes diuulgandā. Si enim

Act. 9. 15.

18.

Act. 20.

Act. 19.

Act. 8. 9.

11. 12. 15.

18. 20.

(ut oportet) primæ hebdomadarū initium sumas à tertio anno olympiadis octuagesimæ primæ, nempe anno uicesimo Artaxerxis, quo *Nehc. 2.* is Nehemiæ facultatem dedit reedificandi Hierusalē, & subducas omnne tempus intermediū, inuenies initium ultimæ hebdomadę incidere in eum annum, quo Christi sui maiestatem suscepto à præcurfore baptismo Deus pater manifestauit, nempe anno secūdo olympiadis secundæ supra ducentesimo. In huius enim septennij medio tempore cum seminasset euangelium per Palestinam, occisus est Christus, ut angelus prædixerat. Huius hebdomadę altera parte multis sanè suum partem orbis partem euangelium prædicatum sit. Quot interea loca peragravit Petrus, scribit Lucas, priusquam aggreditur descriptionem apostolicę functionis Pauli. Qui etiam hoc tempore euangelium annunciarat per Arabiam, & Phœniciam: & haud est dubium, quin etiam euangelium ille, quem docuerat Philippus, Christum interea temporis apud Æthiopes prædicarit. Quin & Pilatus, qui ultimo huius hebdomadę anno ex prouincia reuocatus fuit, Tiberium de Christo certior fecerat, quem & hic in larario suo inter deos peculiare habuit: imò ad senatum retulit, ut Christum publice deorum numero ascriberet. Et senatus cum ægre ferret, Christum non expectata senatus autoritate inter deos iam collocatum, edicto statuit, omnes Christianos ab Urbem exterminandos. Huic edicto restitit Tiberius, qui Christianorum accusatoribus mortem comminatus est: unde tam uehemens inter Cæsarem & senatum orta est dissensio, ut reluctantes senatores partim occideret, partim proscriberet, duobus exceptis: quæ res certè quàm latissime Christi nomen euulgauit, ita ut *Gildas de exci. Britā.* Gildas fateatur per eam occasionem Britannis Christi nomen fuisse & manifestatum, & susceptum. quæ omnia contigerunt sub finem ultimæ hebdomadę Danielis. Hic est Ecclesię illustris progressus. Nunc sequitur, ut dicamus, quomodo institutas à se ecclesias, quibus hominum ordinibus, quanta functionum uarietate, Apostoli instruxerint, & adornarint.

DE INSTAVRANDA RELIGIONE
LIBER SEXTVS, QUI EST*De Ecclesiastica uarietate.**Quod uaria sint ornamentorum genera in Ecclesia. I.*

10 **V**oniam duobus proximis libris disceptatum est, unde Ecclesia cœperit, & quomodo Apostoli eam propagarint, iam hinc quo quæq; in ea modo constituta, quibus rationibus Sparta hæc illis ornata sit, exequemur. Multum huius inquisitio ecclesiasticæ instaurationi utilis est, & necessaria. Non enim (ut quidam sibi stultè persuadent) omnia primæ Ecclesiæ membra ita inter se colligata fuere, ut nulla dignitatis & ordinis ratio inter ea habita sit, quia non solum scriptura huic opinioni refragatur, sed etiam res ipsa et natura reclamitant. Nam in omnibus societatibus, ad quas homines accesserunt, quanquam simul omnes pro salute & conseruatione sue reipublicæ sese obligant, & sanctè obstringunt, ut summa qua possunt ope, simul eam defendant: tamen quia uaria & cuiq; sua ingenij, consilij & gratiæ facultas data est, non idem omnes, sed tantū curæ, studij, officij, operæ, laboris, & diligentiæ quisq; confert, ad societatem suam augendam & defendendā, quantum consecutus fuerit facultatis. Hoc uidere est, cum hostis moenia oppugnat. Hic licet omnes ciues æquali consensu moenia petant, tamē nō unam rem omnes, sed id quisq; agit, quod apud se iudicari utilissimū, ad hostiū uim ab oppido prohibendam. In quo animorū æstu, et summa difficultate temerè plura fierent, & ordine non suo, nisi hunc laborem inter se partirentur, & alijs aliam oppidi defendendi curam concrederēt: nempe ut hic hostem scandentem deturbet: alius, si quid reficiendū, perficiat: alius laboranti succurrat, aut succedat: alius tormenta pareat, alius hortetur, alius increpet et incuset. Quæ studia licet disparia sint, eam tamen uidere licet in his conuenientiam & concordiam, ut ad harmoniam fieri omnia dicas. qui ordo si hoc in negotio non seruetur, non alia mox ciuium futura est perturbatio ac confusio, quam si in fidibus turpissime dissonantibus concentum quis meditetur, priusquam fides reuocarit ad harmoniā. quod contra qui fecerit, eum ex bene distinctis sonis & interuallis concentum reddet, qui etiam fastidiosissimis auribus arrideat. Sic qui de primo Ecclesiæ statu respondere uelit, is quomodo summis, & medijs, & infimis ordinibus, hoc est, quomodo multiplici officiorum uarietate Ecclesia primū instituta sit, teneat necesse est. Hanc uarietatem non licebit aliunde clarius cognoscere, quam ex ecclesiasticis ornamentis. Vo-

uno enim potissimum differt Ecclesia à cæteris societatibus, quòd rotatur
 nitatur ijs donis, quæ naturã superat. Quàm autem hæc sint & uaria et
 speciosa, testat Pſaltes, *Astitit, inquit, regina* (ecclesiã intelligens) à dex-
 tris regis, ornamentis decora aureis, circumamicta uarietatibus. Vniuersa
 autem hæc ornamenta Paulus diuisit tripartitò, nempe in dona, in mi-
 nisteria, & operationes. Diuisiones, inquit, donorũ sunt, sed idem spiri-
 tus: & diuisiones ministeriorũ sunt, & idẽ dominus: & diuisiones ope-
 rationũ sunt, sed idẽ est Deus, efficiens omnia in omnibus. ex quibus fa-
 cile colligere est, ecclesiasticorũ munerũ alia esse manifesta, alia occulta:
 rursus, alia ad priuatũ commodũ, alia ad communẽ utilitatẽ peculiari-
 ter unicuiq; data. Dona enim ad priuatã possidentis utilitatẽ, ministe-
 ria uerò & operationes uidentur ad aliorũ etiã profectũ concessa. et per o-
 perationes (ni fallor) si quid extrinsecus: per ministeria, si quid intrinse-
 cus fiat, cuius uim coram hominẽ nõ uideat, Paulus intelligit. Eadem or-
 namẽta et hacinter se ratione differunt, ut alia sint facultatũ, alia functio-
 num, alia tantũmodo signaculorũ. Facultates uoco, quæ actiones cõ-
 mode pariunt. functiones, quæ producuntur ex facultatibus. signacula ue-
 ro, quæ nec ipsa pariunt, nec aliunde pariunt, sed in testimoniũ impressa
 sunt initiatis. De ueteris legis signaculo loquitur Paulus, ubi dicit Abra-
 hamũ accepisse signũ circũcisionis, signaculũ iustitiæ fidei, quæ fuerat
 in preputio. De signaculo nouę religionis loquitur Ephesijs, cũ eos dicit,
 audito uerbo ueritatis obſignatos spiritu pmissionis sancto. Et rursus
 cũ mones eos ne cõtristarẽt spiritũ sanctũ, addit, Per quẽ obſignati e-
 stis in diẽ redẽptionis. De facultatib. idẽ agit, quando Timotheũ officij
 sui cõmonesciens inquit, Ne neglexeris quod in te est donũ, quod da-
 tũ est tibi p. pphetiã, cũ impositione manũ authoritate sacerdotij. et cũ
 subiũgit, Hæc exerce, in his esto, ut tuus profectus manifestus sit omni-
 bus: functionẽ indicat eiuscẽ facultatis. quę tria sicinter se differunt, quod
 signacula sint indelebilia, eodẽq; tenore ubicũq; perseuerentia: functio-
 nes mox pereant: facultates usu augeant, intereantq; inertia. Iã uerò eadẽ
 ornãmẽta et alio modo distant, quod quædã semper fuerint omnib. ele-
 ctis cõmunia, (nuncq; enim fieri potuit, ut q̄s sine fide placeret Deo):
 quædã nouę religionis cultorib. peculiaria. & horũ alia ipsis nouę reli-
 gionis præfectis, alia subditis propria, alia cõmunia utrisq;. Non enim
 spiritus omnia omnibus, sed alijs mēbris alia ornãmẽta impartitus est.

Quod cuiq; membro suum munus & officium sit. II.

A Priusq; de ornãmẽtis pergã, uiderent quædã de ecclesia-
 stico mēbro breuiter dicẽda, nẽpe quo modo q̄s ecclesię in-
 serit, ut sit et uocari possit ecclesię mēbrũ. Verũ q̄a hæc su-
 piori lib. explicata sunt, nẽpe quod nulla fiat ad ecclesiã ac-
 cessio, nisi ad diuini spiritus gratiã hominis accedat ministeriũ, et domi-
 nici nominis Christiana p̄fessio, huic quæstioni satisfactũ ibi arbitror.
 Quare nũc de ornãmẽtis mēbrorũ fusiũs dicamus. Diuus Paulus in li-
 teris

Cap. 1.
 & 7.

teris ad Romanos, ornamentorū uarietatem tam clare describit, ut non possit clarius. Quemadmodū (inquit) in uno corpore multa membra habemus, membra uero omnia non eundem habent actum: sic multi unum corpus sumus in Christo, singulatim autem alij aliorum membra, sed tamen habentes dona iuxta gratiam datam nobis uaria. ubi inquit Paulus, ita hæc esse inter homines diuisa, ut nullum membrū sit quod prorsus omni ornamento careat: rursus nullum tam magnum, quod ope non indigeat minoris: nec ullum tam paruum, ut eius opera alteri usui non sit. quam mutuam indigentiam non obscure significat Paulus, ubi dicit quod in Christo totum corpus coagmentatū et compactum, per omnem commissuram subministrationis iuxta *ἐνεργεῖαν* in mensura uniuscuiusque partis, incrementum facit in ædificationem sui ipsius per charitatem. Hic uides duo omnino inter se contraria, iusto tamen modo ita in negotio ecclesiastico conuenire, ut nullæ aliæ res sint, quæ magis congruant, unitatem scilicet et uarietatem. Nihil enim sub sole tam unum, ut Ecclesia: nihil rursus æque uarium, si uaria eius membra spectes, quàm Ecclesiæ sub summa unione uarietate, Paulus alijs locis multis per partes enumerat. Nam huic, inquit, datur per spiritum sermo sapientiæ: alij uero sermo scientiæ, secundum eundem spiritum: alij uero fides, per eundem spiritum. sunt hæc tria inter se affinia. Illa enim duo rationem quandam suppeditant prudenter differendi, ut recte intelligant auditores, quod dicitur, primum quidem de diuinis, alterum autem de rebus humanis: tertium etiam uim persuadendi suggerit, ut etiam credant auditores, quod dictum est. Hæc igitur ad id genus ornamentorū pertinent, quæ à Paulo diximus sub uocabulo ministrationū comprehendī. Duo deinde genera addit, quæ sub operationum nomine continētur, cum ait, Alij dona dantur sanationū per eundem spiritum, alij uero efficaciam potentiā: quorū ille quidem in morbos, hic uero etiam in mortem, adeoque in ipsos dæmones imperiū exercet. hinc subiungit, Alij uero prophetia, alij uero discretionēs spirituum: ut ille res obscuras, hic nouarū apparitionū falsitatē reuelet. Alij genera linguarū, alij interpretatio linguarū. horum ille quidē uarijs utitur linguis: hic, quæ alius sua lingua scripsit, aut retulit uerbo, ea coram huius linguæ rudes interpretatur. atque hæc quatuor uides inter operationes & ministrationes medio loco consistere, quod ad utrasque æque possint accommodari. Alibi idem interserit tria munera humiliora: Qui exhortatur, inquit, in exhortatione: qui impartit, in simplicitate: qui miseret, in hilaritate. adeo diuersa portione diuisa est uniuscuiusque spiritus manifestatio, ad id quod expedit. Sed dicit aliquis, Nonne paulo antè dictū est, quibusdā ornamentis membra æqualiter prædita esse? Hoc in illis locum habet, quæ signacula uocari diximus, nec auferri possunt. Sed & quædam sunt omnibus communia, quæ tamē non æqua parte cuique assignata sunt, ut uidemus Paulū sæpius loqui de fide, dum iubet

Rom. 12.

Ephes. 4.

1. Cor. 12.

Rom. 12.

1. Cor. 12.

Rom. 12.

Ephes. 4. unumquęq; ita sentire, ut Deus illi partitus est mensuram fidei. Cęterum vero ornamenta, de quibus hic latius disputabit, separatim alia alijs tribuuntur, iuxta modum doni Christi: quippe qui ascendens in altum, alios dedit apostolos, alios prophetas, alios euangelistas, alios autem pastores & doctores. quorum non satis accurata consideratio, eam (utinam non hodie) faciem in Ecclesiam inducit, quasi manus ingredi, pedes poma decerpere, oculi olfacere, aures contra ordinem naturę gestirent uidere, quam perturbatissimam membrorum confusione quis non uidet, mox totius corporis exitium adferre?

Apostolatus fons ecclesiasticorum ordinum. III.

Luc. 6. *Luc. 10.* *Luc. 8.* *Act. 1.* *Act. 2.* *1. Petri 3.* *Matth. 13.* 10
20
30
40
 Væ autem ratio instituta fuerit à Christo in ea republica, ex qua Ecclesia erat nascitura, ij gradus ostendunt, quos ipse ex tota turba, quę ipsum in terris degentē sequebatur, ueluti futurę Ecclesię seminarium delegit. Primum enim duodecim cōstituit Apostolos: septuaginta deinde discipulos, ceu antea ambulones suos, reliquam uero multitudinem (quorum alij assidue Christo adhærebāt, ut mulieres illę quę illum sequute erant à Galilęa: alij non semper, sed interiectis interuallis eum audiebāt) auditorū loco habuit. Ex his hominū ordinib. turbā eam fuisse collectā, quę Christo assumpto expectabat promissum patris, ostendit Petrus, ubi agit de alio in locū proditoris sufficiēdo. Vult enim ex illis uiris unū quempiā cōstitui, qui cum illis uersati fuerāt toto tēpore, quo Dominus Iesus cū ipsis perpetuā uitę consuetudinem egerat. Vnde facile colligis, in eadē turba nō paucos fuisse, qui Iesum nō fuerāt sequuti perpetuō. Cęterū quod hic Petrus nullā habeat rationē septuaginta discipulorū, cōtrā uero diligentissimā curā apostolatus redintegrādi: clare ostēdit, discipulorum gradu abolito (quippe qui tantūmodo Christo in terris peregrinantī inseruiebat) ex solo Apostolorū magistratu, ecclesiasticorū minorū uarietate effluxisse. Nam uides in ipso ecclesię exortu, solis duodecim Apostolis Ecclesię pręfecturā datā, Petrū uero omnium egisse patronū. stans enim cū undecim, solus pro omnib. uocē suam extulit ac respondit, cum tamē singuli eorū (ut testat scriptura) populo cōiuncti fuissent. Et regebat aliquādiu Apostolorū authoritas sola Ecclesiā, totaq; rerū series nō secus ab his depēdebat, ac dicitur suis humeris unus Atlas totū sustentare cœlum. Sed postea, cum Ecclesia magis magisque præter omnium opinionē cresceret, & iam tantus esset priorū numerus, ut duodecim Apostoli huic uacare cōmode soli nō possent, alijs aliam authoritatis suę partē, prout necessitas ecclesiastica uideretur postulare, impartiti sunt, semper tamen sibi (ut Acta testantur) primariā authoritatem reseruantes. Hanc apostolicā authoritatē mire commendat nominis eius appellatio, quod eis à Christo datum est iuxta similitudinē, qua Petrus ecclesiam arcę Noe, & ipse Christus eiusdē progressum uerriculo comparauit. Eam enim metaphoram secutus Christus, ad eccle-

ecclesiasticam administrationem à piscatoria navigatione uocatis, ut piscatores fierent hominū, nomen indidit apostolatus, hoc est magistratus in re nautica summi. Habet huius uocis nomenclatura in se raram quandam nauticæ rei gubernandæ sollicitudinem. Nam Græcis *ἀρχισολεὺς* erat is magistratus, qui habebat rei nauticæ supremam iurisdictionem. Vocant enim illi *ἀρχισολεὺς*, cursum nauis aliquò dirigere, non tantum quomodo is facit qui in naue est cum uectoribus, sed etiam qui alium nauis dirigendæ gubernandæq; præposuit. Hac consideratione scriptura etiam Christum Apostolum uocat, quòd à patre sit constitutus, ut Ecclesiam administraret. Eadem appellatione uocari eos uoluit Christus, qui ab eo instituti sunt, ut ueluti magistri præessent, & interessent ecclesiasticæ navigationi. Quæ autem autoritas hoc uocabulo signetur, declarat manifestissime Paulus, cum scribit, eos qui columnæ uidebantur ecclesiastici cœtus, dextras societatis sibi dedisse, ac Barnabæ, ut sicut illi in circumcisione, ita ipsi inter gentes apostolatu, hoc est summæ potestatis consortio fungerentur. Post Apostolos uero Paulus secundum locum tribuit prophetis: Posuit, inquit, Deus in Ecclesia primum Apostolos, deinde prophetas, tertio doctores, &c. Hos prophetas fateri oportet alios esse, quàm illi fuerint, de quibus Christus, Lex & prophetæ usque ad Ioannem. In hoc tamen conueniunt, quòd utriq; futuras res, nempe illi Christi aliquando uenturi, hi uerò iam regressi in cœlos, exaltationem uaticinentur. Ita enim de Ecclesiæ spiritu dixit Christus: Quæ futura sunt, annuntiabit uobis. Sed est nouæ religionis propheta in multis alia præstantior. Nam hæc obscuras scripturæ sententias, (iuxta id quod Paulus eundem spiritum scribit scrutari omnia, etiam profunditates Dei (diserte copioseq; nouit aperire, quod certe uetus propheta non præstitit, ad audientium (ut idem ait) ædificationem, exhortationem, & consolationem, quo modo Lucas Iudam & Silam scribit, cum essent & ipsi prophetæ, sermone copioso hortatos fuisse, confirmasseq; fratres Antiochenos. Et cum neque ueteris, neque nouæ religionis miracula sathanicam magiam deleuerint, ecclesiastica contra propheta sathanica uaticinia, quæ sub ueteris religionis propheta totum orbem dementauerant, omnino extinxit: adeò ut de tam subitaneo ueterum oraculorum silentio stupefactus uir omni admiratione dignus, & omnium iudicio doctissimus inter ethnicos, Plutarchus, sub ipso ortu nouæ religionis, egregium ea de re libellum conscripserit. Porro quos Paulus hic posuit tertio loco doctores, idem alibi diuisit in tres ordines: nempe euangelistas, pastores, & simpliciter doctores. Dedit, inquit, alios quidem apostolos, alios uerò prophetas, alios autem euangelistas, alios autem pastores, & doctores. Hi tres, quos ultimo loco in distributione positos uides, illi sunt, qui lætum nouæ religionis nuncium non (ut propheta facit) subtiliori, sed rudiore (ut aiunt) Miner

Heb. 3.

Galat. 2.

1. Cor. 12.

Matth. 11.

Ioan. 16.

1. Cor. 2.

1. Cor. 14.

Act. 15.

Ephes. 4.

ua promulgant, & propterea sub doctoris uocabulo comprehenduntur. Sed Euangelistarum authoritas amplior est, quam pastorum, aut doctorum, nam illi toto orbe, hi certo loco docent. et pastores quidem, locis illis ubi Euangelium prædicant, supremi sunt præfecti: doctores uero, nihil præter docendi munus sibi commissum à loci præside exequuntur. A quibus quid differat præco, idem ibi docet, ubi se gradatim nominat præconem, apostolum, & gentium doctorem. Præconem egit Damasci, statim à sua uocatione: reuersus autem Hierosolymam, cum & ibi eodem modo cuperet agere cum Hebræis, noua apparitione iussus est agere doctorem gentium: & tandem iussu spiritus, Antiochena ecclesia addidit apostolatam. Quod ergo sit officium præconis, præter natiuam uocis significationem, licet ex Luca quoque intelligere, qui Paulum scribit instructum, baptizatumque ab Anania, egisse cum discipulis ecclesiæ Damascenæ per aliquot dies, priusquam prodiret præco. Est enim officium præconis, præscriptum dogma duntaxat, cui nihil de suo attexit, publicare. A quo planum est differre, cuius Paulus alibi meminit, exhortatorum: ut qui de suo, ut uisum fuerit, annectit. per hoc differens à doctore, quod docere peritorum sit, exhortari autem possint etiam non eruditi: & quod exhortandi quidem uis ex affectionis ardore, docendi autem ex ingenij acrimonia potissimum proueniat. Hi erant, qui euangelio diuulgando maxime uocabant. Sed præter hos & alij fuere ministri, in primis presbyteri in primitiua Ecclesia, qui non uerbi, sed aliorum ministeriorum curam habuerunt. Ita enim loquitur Paulus ad Timotheum: Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur, maxime illi qui laborant in sermone ac doctrina. Superuacuum fuisset ad generale præceptum eam epistolam adieciisse, nisi & tum presbyteri aliquot fuissent, qui publicando uerbo non incumberent. Idem alio loco testatur, præter uerbi ministros, duplicem fuisse iam tum in Ecclesia ministrorum ordinem: Qui in sacris, inquit, operantur, ex sacrificio uiuunt: & qui sacrario assistunt, unam cum sacrario partem accipiunt. tandem de uerbi ministris subiungit: Sic & Dominus ordinauit, ut qui euangelium annunciant, ex euangelio uiuant. Neque enim potest hæc uerba torquere, ut Paulum ea uelis de ueteris legis sacrificijs dixisse, quia subnectit, Ego tamen nullo horum usus fui: indicans, se nihil quidem potuisse uti, quæ tunc sacrario assistentibus offerebantur. quod certe non potuisset dicere, si de ministris Mosaicæ legis fuisset locutus, cum non esset Leuiticæ tribus, sed ex tribu Benjamin. neque etiam illi Corinthij, ad quos ipse scribebat, quorum maximam partem ex ethnicismo, teste in actis Luca, conuerterat, gnari erant ceremoniarum, quæ agebantur in templo Hierosolymitano: & tamen tanquam de rebus ipsis familiariter cognitis dicit, An nescitis, quod illi qui in sacris operantur, ex sacrificio uiuunt: Dicendum igitur, ibi Apostolum de Corinthiæ ecclesiæ quotidianis ministris fuisse locutum. Sed illud utcumque sit, (nam hic

hic supersticiosior esse nolo) hoc certe diffiteri nemo poterit, aliud à
 uerbi munere fuisse illud ministerium, ad quod apostoli (quo ipsi libe- *Act. 6.*
 rius uacarent uerbo & orationi) septem probatæ fidei uiros delege-
 runt, qui præessent mensis, seruitioq; uiduarum. Hos atque alios ho-
 rum similes ministros possumus subsidia appellare, quoniam præsi-
 bus Ecclesiæ subsidio ueniunt, & ubi opus est, subseruiunt: neq; habent *Ephes. 4.*
 ministeria perpetua, ut illa quinque prefectorū genera, quos Paulus enu-
 merat ad Ephesios, nēpe apostolos, prophetas, euangelistas, pastores
 et doctores, qui sunt perpetua ac assidua successione ad consummatio-
 nem usq; seculorū in Ecclesiā permāsuri. Nam cōstituti sunt (ut inquit *Cap. 1.*
 Paulus) ad instauratiōē sanctorū, hoc est eorūq; in terris parādē fabri-
 cæ incūbent, donec illud omnia ambiēs regnū (de quo libro quarto) cō-
 summatū fuerit. Hæc contrā ministeria ad quoddā tempus concedun-
 tur: nec hoc mirum cui piā uideatur. Nam si alia conferēdis arboribus,
 alia transferēdis congruunt, quid mirū, si propagandæ Ecclesiæ illa se-
 pius conueniant, quæ eius initio plus incōmodi attulissent: & progres-
 su temporis alia in eorū locū substituant, quæ primo exortu maxime e-
 rant opportuna & necessaria: Potestas enim, quam spiritus Ecclesiæ
 dedit, licet tota usq; ab initio ad finem eadē perseueret, alio tamē tempo-
 re alio modo is suū numē afflat, diuidēs peculiariter unicuiq; sicut uult.
 Vnde fieri potest, ut cui concedit potestas frangendi panis, ei remitten-
 di retinendiq; peccata facultas non permittat, aut contrā: & cui manū
 imponendi facta est potestas, quæ impendit indifferēter subditis, ei ne-
 getur præfecti ordinandi facultas, quæ etiam per manuum fit imposi-
 tionem. Posset etiam ihs qui minoris ordinis gradum habent, facultas
 concedi eundem ordinem cæteris conferendi. His alijsq; modis potest
 ecclesiastica potestas, aliter quàm nunc fiat, in partes distribui. Cæterū
 non erit ecclesiastica potestas nuncupanda, quam non constiterit refer-
 re suos natales ad primitiuæ Ecclesiæ autoritatē, perq; primos Ecclesiæ
 30 præfectos in successores esse propagatā. Nam etsi Deus sub ueteri reli-
 gione, sua solius autoritate legislatorē, prophetas uarios, ipsum etiam *Exo. 3.*
 præcursorē miserit: post nouæ tamen religionis impetratā à patre incō- *Hier. 1.*
 parabilem illam unionē (de qua libro quarto) eorum etiam autorita- *Mar. 1.*
 tem, quos præter communē ordinē delegit, tantisper uoluit irritā esse,
 donec esset per homines approbata. Ob hoc enim Paulum futurū suū *Act. 9. 22.*
 præconem misit ad Ananiam: eundē & Barnabam electos à se ad gen- *13.*
 tium apostolatū, iussit ab Antiochena Ecclesiā in hoc opus segregari: ut
 uidelicet autoritatis propagatio non minus esset quàm Ecclesiæ inser-
 tio, duplici sensus signo, uisus scilicet & auditus, hominibus manifesta *1. Tim. 4.*
 40 ra. Voce em̄ & manu profitēdi autoritatē tradit ecclesiasticæ propa-
 gationis præses, ut nimirū præfecti suos subditos, subditi uicissim præ-
 fectū cognoscētes, mutuaq; hinc reuerētia cōglutinati, utriq; suis officij *Tit. 1.*
 finib; contenti, ea exerceāt, quæ cuiq; pro cōditionis gradu sunt cōmissa, &

Matth. 16.

& non alij aliorū munera occupent, uel impediant. Aduersus quam membrorum inter se colligationem Christus dicit, ne portas quidem inferiorū unquam præualituras. ac si diceret, multi in hoc omnibus uiribus incumbunt, ut ordines, qui sunt in Ecclesia, dissipent, eiusq̄ potestatem uellicent: nunquam tamen futurum est, ut hostili ui, aut arte, ecclesiastica disrumpatur connexio. ita ut licet omnes hominum societates sæpe suam priorem formam mutarint, mutaturq̄ sint, quemadmodum cum monarchia in aristocratia, aut contra, et harum utraq̄ in democratiam mutatur: Ecclesiæ tamen respublica eiusdem semper & ordinis, & formæ mansura est, quam scilicet accepit primum nata, etiam si interim hostis nunc hoc, nunc illud eius membrum misere perdat. quemadmodum uidemus in solida & bene confirmata republica, iam hoc iam illo ciue trucidato, eundem tamen persistere dirigendæ ciuitatis tenorem.

Membrorum ecclesiasticorum triplex status. IIII.

Voniam uero natura alios ad quietem, alios contra ad motum corporis fecit procliuios, fit ex eiusmodi ingenta propensione, ut hominum consortium illi magis fugiant, hi contra cupidius sequantur. Nam ut alius fuerit ad horū alterum procliuior, sic ad alterum uitæ genus propensior est, ut ratio dictat. Quod diuersum hominum studium facit, ut (nescio quo modo) latens quædam similtas sit inter ipsos: quia qui turbas sectantur, publica inter homines conuersatione, ceu luce quadam gaudere solent, nec ferunt segregatorum à turbis placidam uitam: hi è diuerso clandestino studio suo delectati, illorum assiduam sollicitudinem & curam contemnunt. Quos tamen cum religio nostra in unum conciliatos uellet, regulas quasdam proposuit, quarū dum alij alias sequuntur, fit ut quidam uitæ actiuæ, quidam speculatiuæ, alij uero ueluti ambidextri utriusque uitæ rationem, ceu destinatum scopum amplectantur. Horum differentiam Christus ostendit eo loco, ubi Martha cum satageret circa frequens ministerium, sororis sedentis interim secus pedes concionantis inertiam reprehendebat. Hic non solum Magdalensæ quietem Marthæ sollicitudini præfert, sed & differentiam, quid inter huius & illius occupationes interesset, significat, cum Mariam dicit optimam elegerisse partem, ac si dixisset, nasci quidem omnes ad consuetudinem uitæ actiuæ, nisi ipsi elegerimus animi quietum & placatum statum. Habent enim illa uerba significationē propriæ uoluntatis. Non enim uult Christus uitam hanc tranquillam, & ab omnibus curis remissam, seu (ut uocant) contemplatiuam inuitis obtrudi, sed & his Spiritus sancti stimulus expectandus est: non secus ac illi legitima expectanda uocatio, qui præfecturam ecclesiasticam est aggressurus, iuxta id quod sapius dixit Christus, Neq̄ à me ipso ueni, sed ille me misit. Ita Paulus: Nemo sibi ipsi usurpat honorem, sed qui uocatur etiam à Deo, quemadmodum uocatus

Luc. 10.

Ioan. 8.

Heb. 5.

uocatus fuit Aaron. Hic igitur uides quasi in theatro, ac uelut in comi-
 ca (ut liceat de re magna tam dimiffē loqui) repræfentatione, Mariam
 uitæ contemplatricis, Martham actiue, Christum uero personā gere-
 re præfecti ecclesiastici, qui ambidexter ipse utriusq; uitæ ſectatorū actio-
 nes regere ac moderari debet. Quæ fit cuiq; horum ordinum condi-
 tio, luculenter exprimunt figuræ, quas ea de re tam nouum quàm ue-
 tus instrumentum habet permultas. Deus olim ex uniuersis, quos om-
 nibus ſeculis unice amauit, tres elegit, qui quasi principes his ordini-
 bus præeffent. Ita enim loquitur apud Ezechielem: Si præuaricante Eze. 14.
 10 populo, fuerint tres uiri in medio eius, Noe, Daniel, et Iob, populo licet
 percuffo, ipsi tamen iustitia ſua liberabūt animā ſuam. Præfectorum e-
 nim ordini præpoſuit Noe, magnū illum maximæ cladis diligentiffi-
 mum commonitorē, et poſtea totius humani generis per multa tempo-
 ra gubernatorē unicū: contemplantibus, Daniele in ſignē illum ui-
 rum deſyderiorū, interq; captiuitatis oppreſſiones rerū præclariffima-
 rum, quæ deinceps ad ſinem uſq; mundi euenturæ eſſent, in ſignē con-
 20 templatorē: tumultuoſe autē uitæ præfecit Iob, aduerſus omnes, quas
 uel homines uel dæmones inferre poterāt, afflictiones, in medijs popu-
 li fluctibus inſuperabilē antagoniſtā. Quomodo uerò ad altius uitæ ge-
 30 nus aſpiranti progrediendū ſit ex uno in alterū, docet ille locus Gene-
 ſeos, qui narrat Iacob quidē aſiſſe pulchræ Rachelis cōplexus, non ta-
 men niſi berlippientis Lyæ præuios amplexus uoto potitū, & ſic tan-
 dem cum utriſq; magnō cum gaudio & fructu uerſatū. Hic locus do-
 cet, oportere prius hominē etiam inuitū aliquātisper exerceri in medijs
 uitæ actiue turbinibus, quàm accedere liceat ad id uitæ genus, quæ di-
 uina propius conſiderat, & contemplaſt: ad quam interim dum in his
 40 fluctibus iactatur, aſpirare et niti debet, ut poſt multas luctas marceſcat
 tandē ſcemoris, hoc eſt carnalis cōcupiſcētix neruus. Sed et Chriſtus,
 cum tres ſibi uoluit eſſe aſſiduos comites ex toto apoſtolorū coetu, tri-
 50 plicis huius uitæ exemplaria propoſuit, ut Petrus præfectorū, Ioannes
 contemplantiū, tumultuantiū uerò uitæ Iacobus eſſet imago & docu-
 mentum. Porrò quòd poſt reſurrectiōnē, ſoli Petrus & Ioannes ad mo-
 numentū cucurrerint, Iacobo percipiendæ ueritatis cupidioreſ, ſignifi-
 60 cat per hoc ſcriptura eos, qui uel primi uel ſecundi ordinis ſunt, maiori
 cognoscendæ diuinæ ueritatis ſtudio ardere, quàm qui tertij ſunt ordi-
 nis. Quòd uerò tam accuratè idē Ioannes ſcribit, ſe cucurriſſe uelocius,
 citiusq; ueniſſe ad monumentū, & cū ſe inclināſſet, uidiſſe poſita intus
 70 linteamina, nō tamē ingreſſum, niſi Petrus prior introuiſſet: ſignificat
 eccleſiaſticos præfectos uarijs inferiorū curis et ſollicitudinibus diſtra-
 ctos, ab ijs qui contēplatiue uitæ ſtudioſi ſunt, longe ſuperari, quantū
 ad inueſtigandā quidē attineat rerum ſublimiū ueritatē: non tamē infe-
 80 riorib. permitti, niſi poſt præfectos, cognoscendæ ueritatis penetralia in-
 gredit: quippe quod per ipſos tanq; per capita ſpiritus ſtatuerit cū alia, tū
 cogno-

cognoscendæ ueritatis dona in cæteras Ecclesiæ partes deriuare. Necesse enim est unumquodq; membrum, sicuti in uiuentibus, ita et in Ecclesia, suæ motionis rationem obtinere, quæ congruat functioni, ad quam sit institutum. Hoc & Paulus indicat, cum Ecclesiam diuidit in caput, manus & pedes. Caput eam uim habet, ut sic se moueat & inflectat, quantum satis fuerit, ut toti corpori (quod suum officium est) prospiciat: manibus uerò maior motus agilitas est, quanta scilicet opus est ad palpandos tractandosq; omnes corporis artus: contractior tamen quàm pedum, quippe qui tantam expetunt motionis uehementiam & firmitudinem, quanta necessaria est, ut totam corporis molē quò opus est uehant, & sustentent. Itaq; in pedibus plus laboris, in manu plus artus, in capitis uerò inflexu plus sollicitudinis consistit. Quare Paulus cum diuidit (ut dixi) Ecclesiam in caput, manus, & pedes: per caput, ipsos præfectos ecclesiasticos: per pedes, tumultuariæ uitæ studiosos: per manus, diuinis deditos imaginationibus intelligit. Nam ut capitis, ita præfectorum est, uniuerso corpori prouidere: tumultuariæ uerò uitæ sectatores debent pedum officio fungi, ut quod pedes corpori humano, hoc illi præstent Ecclesiæ, nempe ut aduersus uim secularium tempestatum superiores ordines fulciant: contemplatiuæ uero uitæ studiosi, debent ceu agili manu, singula ecclesiastici corporis membra sedulis cogitationib; ueluti palpare & cõtractare, ardentibusq; uotis, quod cuiq; opus esse intellexerint, precari.

Quod sit membrum Ecclesiæ perfectum, quod imperfectum. V.

Unc quoniam de ecclesiastici corporis uarietate fufius disputatum est, res exigere uidetur, ut de imperfectis membris non nihil dicamus: qua de re ingens inter quosdam disceptatio est. Cum autē omne membrū necessariò sit aut perfectum, aut imperfectum, prius quod absolutum sit Ecclesiæ membrum consideremus: quod ubi nouerimus, facilius quid imperfectum sit, apparebit. Præter tria illa charismata, fidē, spem, et charitatem, quæ fuerunt omni tempore communia omnibus electis, tres aliæ sunt dotæ, quas in absoluto perfectòq; Ecclesiæ membro desideramus, nempe signaculū, facultatē, & unionem. De signaculo, in huius libri principio diximus, quomodo id in perpetuum testimonium & decorē imprimatur. Initiatis facultas hæc, est propensio quædam, quam in regeneratione ecclesiastica nanciscitur homo, ad agendum quippiam, quod cedat ad cœtus sui profectum, de cuius uarietate superius differuimus. Unio est, ea nostri cum Christo conglutinatio, quæ nos reddit aptos & habiles ad participandū uim spiritus, quam Ecclesiæ dedit ipso die Pentecostes. His sex dotibus expletum membrū, perfectum est et absolutum: quarum cui uel una deest, id mancū est & imperfectum, de quo nunc agemus. In omnibus animantibus membri uigor consistit in participatione trium influxuum, quorum medici illum animale uocant.

cant, qui à cerebro: naturalem, qui ab hepate: uitalē, qui à corde ma-
 nar, seu influit. Dicitur autem ratio, cum deficiente minutatim influxu,
 ipsum membrum gradatim interire. fit tamen, ut non his omnibus si-
 mul priuetur, sed alium amittat, retineat alium. Hoc in his membris sic
 10 utriusque priuata non putrescunt: quod hæc solius cordis, illa etiam he-
 patis, neutra uero cerebri uim participet. Hæc omnia licet reuera mem-
 bra sint, integra tamen & perfecta non dicuntur, quoniam aliquo ne-
 cessariorum influxuum spoliata sunt. Hoc ipsum Christus in mem-
 20 bris ecclesiastici corporis euenire, docet in ea parabola, quæ est de se-
 mine iacto in quadruplicem terram: ubi præter eos qui cum audiunt,
 nihil tamen credunt, tres credentium constituuntur cateruæ. Nam
 quibus cecidit sermo Dei suprapetram, hoc est qui ad tempus credunt,
 & in tempore tentationis recedunt, horum fides, quia non habet radi-
 ces, statim exarescit. quibus uero in spinas cecidit, eorum quidem fi-
 des expullulat, sed à sollicitudinibus & uitæ uoluptatibus suffocatur,
 nec refert fructum. quorum autem semen in terram cecidit bonam, ho-
 rum fides fructum expectatum reddit, per patientiam. Primi enim, so-
 lum cum gaudio suscipiunt sermonem, & credunt: alij præter fidem e-
 30 tiam spem quandam ostendunt, quæ fidei præbet alimoniam: tertij ue-
 ro etiam charitatem nanciscuntur, cuius perseverentia fructum matu-
 ret. Hi tres, licet simul membra sint ecclesiæ, non tamen æque sunt per-
 perfecta, quanquam quodammodo uiua, quia ecclesiastico stipiti infixæ
 per fidem, quæ uitam confert, & quam simul omnes habent, etsi non
 æqua portione. Quantum enim fidei quodque membrum habet, tantum
 eius uitæ continet, quam diximus ceu in corde consistere: usque adeo, ut
 ille cui saltem ea fidei portio est, qua credimus corpus ecclesiasticum in
 religionis unione peculiariter gubernari à diuino spiritu, uiuum ecclesiæ
 40 membrum sit, quæ ultima fidei scintilla cui fuerit extincta, licet habeat
 peculiare ecclesiæ dotes quantumuis excellentes, membrum tamen uiuum
 non est, sed planè mortuum, quippe cui omnis reparandæ uitæ spes subla-
 ta est. Hanc fidem habet catechumenus: nam professus sanctam ecclesiam
 catholicam, fatetur corpus Christianæ ecclesiæ hac unione præditum, que
 tamen fides neque hunc, neque ueteres, qui ecclesiam sic olim dotandam præui-
 derant (quod quidam forsitan putant) ecclesiæ membra facit: sed subsequens
 baptismus, quippe qui solus ecclesiasticæ unionis signaculum (quod in-
 ter ecclesiasticas dotes quarto loco numerauimus) imprimat. Quo si
 quis se ablutum credat (fieri enim potest ut quis tinctus non sit, se tamen
 40 tinctum credat) susceptæ in ea fide insertionis professio illum ecclesiæ fa-
 cit semimembrum, quippe qui excepto signaculo iam cæteras ueri eccle-
 siastici membri dotes sit consecutus: non secus ac patres illum, quem ci-
 tra contemptum religionis terminus necessitatis ab unda excludit, scrip-
 serunt inuisibiliter baptizari. ita tamen, ut si ueritas quandoque pateat,

Matth. 13.

Luc. 8.

August. 9.

de ciuit.

Ambro. de

obi. Val-

ent.

c. apostoli-

ca. de puf.

non bapt.

sit sacramento aquæ tingendus, ut addatur signaculum. sicut & Paulus testatur, eos etiam qui simulata professione Christum annunciant, facultatem nancisci iuuandæ & promouendæ ecclesiæ, quam inter ecclesiæ dotes quintam posuimus. Nonnulli, inquit, per inuidiam, alij ex contentione Christum annunciant non pure, alij rursus ex charitate: tamen quouis modo, siue per occasionem, siue per ueritatem, Christus tamen annunciat. Hi similes sunt ramis planè aridis & mortuis, in hærentibus tamen adhuc trunco. Paris conditionis sunt, qui baptismum susceperunt simulatè: imò traditum est, etiam signaculum his indidit. Quatenus enim nõ aduersantur nobis, eatenus sanè pro nobis sunt, iuxta uerbum Christi. Hic iam locus postulare uidetur, ut discutiamus, num membra fiant ecclesiæ, quorum nomine alius fidem in baptismo suscipiendo profitetur. Certe cum non solum uetus religio, sub qua erat circuncisio infantum, sed & patrum nostrorum ritus, & æquitatis ratio, atq; adè ipsa diuina misericordia, quæ neminem non uult seruatum, infantum baptismum prædicet: cumq; eundem ipsa re diuus Paulus approbet (legitur enim integras familias ob solius patrisfamilias fidem abluisse) nemo sanè mentis infantibus baptismum subtraheret. Pari ratione neq; morionibus adultis. Eadem ratione inseruntur ecclesiæ & illi, qui cum adhuc essent catechumeni, in amentiam aut mortis periculum incidere. nam & in eis par est, æque ac in infantibus, morionibusq; ualere alienam fidei professionem. In omnibus enim imprimis baptismus signaculum, in quibus obicem non reperit contrariæ uoluntatis. Sic enim à maioribus proditum est. ideoq; & dormientem suscipere signaculum (si prius illud sibi certò propositum fuerit, ut tingeretur) haud grauatim fatètur. Hinc liquidò constat, omne Ecclesiæ siue membrum, siue semimembrum, humanis sensibus conspicuum esse. manifesta enim professione, siue ea propria, siue aliena sit, ecclesiæ quis inseritur: à qua neque excidi potest, nisi simili ratione, hoc est manifesta defectione. hæc enim sola unionem illam tollit, quam Christus precatus est suis à ccena, quæ præcipua ecclesiæ dos est. quam quisquis habet, ecclesiæ membrum est, aut perfectum, aut imperfectum.

Quis uere dicatur eiectus ex Ecclesia. VI.

Etq; tamen ea tantum desertio, quæ planè uera est, & uoluntaria, sed & ea quæ per simulatam pertinaciã facta fuerit, ab ecclesia membrum uere auellit: quemadmodum & simulatam professionem diximus uerè inserere. sicut is qui per sententiã que trãserit in rē, ut aiunt, iudicatã, declaratus fuerit inobediens ecclesiæ, si fortè ecclesiã animo nõ deserat, qui tamē per iudicē declarat deseruisse, ab ecclesia uere exterminat. Hoc enim exigat ratio ecclesiasticæ con- sociationis, ut quem iudex expulerit atq; eiecerit, spiritus etiam eum pri- uet ecclesiastica connexione: Deo, iuxta Christi promissionē, quod in terris homo ligauerit, in cælo confirmate. Sed tamē interdum cõtingit,

c. maiores.
 §. propter
 quod. de
 bapt. et eius
 effec.
 Luc. 9.

Act. 16. et
 18.

c. maiores.
 in fin. de
 bapt. et eius
 eff.

Matth. 16.

ut

ut ab ecclesiastica cōiunctione auulsos spiritus diuinus non relinquat.
 talis est is, quem iudex & citra culpam, & contra formam iuris condem-
 nat. Etiam ille, quem iusta quidē de causa, sed contumaciæ condemna-
 uit, cum tamen re uera contumax non sit: ut si quis iubeatur, relicta ea
 uxore, quam uere, sed clam duxit, illi adhærere, cui postea præsentibus
 testibus fidem addixit. in hoc quidē culpa est, eo quod cōtraxerit clan-
 destinē, sed est sine contumacia. Sed euenit, aliquem sine culpa, & sine
 contumacia, iuste tamen condemnari. ut si cui iussu fuerit eam uxore
 relinquere, quam iure duxit, hoc est testibus legitimo ritu præsentibus,
 10 eo quod hæc nuptias cum alio marito se doceat contraxisse: contra ue-
 ro ipse, qui est uerus & prior maritus, propter testium suorum mortem
 ius suum probare non possit. Similes formæ plures sunt, quas obser-
 uare necesse est, ne inter se homines sine ordine tumultuentur, sed po-
 tius uita Christianorum tranquilla atque quieta sit. Vnde fit, ut seruos
 ecclesia habeat, eosq; duplicis generis, nempe fugitiuos, & repulsos. Si
 enim is qui eiicitur ab ecclesia, obtinuerat per uim sacrae, sed nunquã
 reiterandæ actionis facultatem publicæ functionis (ordines uocamus)
 retinet eam facultatem licet excisus, nimirum inextinguibile. Quam-
 20 uis igitur amplius non sit uerum ecclesiæ membrum, non tamen ita ex
 tra communionem eiectus est, ut non maneat aliquo modo ecclesiasti-
 cæ ciuitatis consors, nempe, non ut ciuis, sed ut inquilinus. Nam si con-
 tra prohibitionem uelit, suam semper functionem administrat: & si sa-
 cerdos sit, sacram synaxim consecrat Christiano sodalicio, cuius tamen
 membrum non est, quare comparatur seruo, qui in alienam omnia uti-
 litatem facit, nihil particeps, quam sua opera auget, hæreditatis. Sed
 hic repulsi serui meretur nomē, si eiectus fuerit citra contumaciã. Nam
 qui propter contumaciam fuerint ab Ecclesia eiecti, ij fugitiuis seruis si-
 miles sunt. Verum ne huiusmodi fugitiui assumpta herili persona,
 30 ecclesiæ nomenclaturam (quod pro more habent) usurpantes, ecclesia-
 sticum nomen obscurarent, uidetur Deus iam inde ab initio huiusmo-
 di conatibus miro modo occurrisse. Tradit enim nobis in ipso exor-
 tu non obscura testimonia, quæ omni tempore ad ueræ ecclesiæ cogni-
 tionem homines perducerent. Non enim, ut olim synagogam à Mo-
 se, qui solus conscenso monte spiritum cæteris impartendum accepit,
 ita ecclesiam ab uno aliquo inchoauit: nec in remotioribus secessibus,
 admonitionibus, ue clancularijs cubicularios auditores in ipso ecclesiæ
 exortu sibi conciliauit: sed insigni loco & die, præsentem magna specta-
 torum caterua, factis in cælo terraq; coram omnibus nationibus, quæ
 40 sub cælo sunt, stupendis prodigijs, ecclesiam suam satis amplo nume-
 ro instituit, quam etiam mox ita uoluit crescere, ut primo die tria, mox
 quinque hominum milia Christianorum numerus fuerit: & non parua
 etiam sacerdotum turba accesserit, priusquam adderetur Simon ille Sa-
 marites, qui deficientium ab ecclesia postea factus est princeps: ne uacil-

lantibus difficile esset cognitu, ab utra parte ecclesia confisteret. Ad cuius normam, qui suam doctrinam non formauerit, is iam ab ecclesia defecit: sed non poterit ipse unus splendorem offuscare ecclesiastici coetus. At forsan pedetentim iam hos, iam illos sui captat studiosos. Certe cum is, cui ij nomen dant, cognoscitur esse desertor: et ipsi illico, cum ei adhæserint, cognoscuntur desertores: qui etsi numero uincant, paucorum tamen uere Christianorum splendorem nunquam denigrarint. Facillime igitur quis (modo Christianæ societatis non fuerit prius ignarus) considerarit, quæ inter uarias quotidie exorientes sectas, uera sit, ecclesiæ uarietate decorata, Christi sponsa. Quæ qua authoritate à rebellibus segreget obedientes, liber proximus indicabit.

DE INSTAURANDA RELIGIONE LIBER SEPTIMVS, QUI EST

De Ecclesiastica iuris administratione.

Iuris administrandi quot sint partes. I.

Apienter dixit sapiens ille Aristoteles, optimates, si inter se sint concordēs, facile rempublicam temperaturos: contra discordibus, plebem ipsam dominari. Hoc præterquam quòd sit ex uario reipublice Romanæ statu (ut apud historiographos legere est) notissimum, tamen hodie & multa alia sunt, quæ nos huius periculi non futuri, sed iam, proh dolor, præsentis plus satis cõmonesciunt: periculi inquã tanto grauioris, quãto res super quibus discordant, maioris sunt momenti. qualis est ipsa publica authoritas, quæ optimo iure inter summa humanarũ rerum bona numerat. Donec enim super ea hinc præfecti ciuiles, hinc ecclesiastici coetus præsidēs (ut multis iam annis factũ est) digladiabunt, nõ poterit nõ summa esse plebeiorũ aduersus utrosq; rebellio, & contemptus. quæ cõtrouersia si aliquãdo feliciter componat, mox omnis plebeiorũ in hos tumultuatio minimo negotio sopiet. Est autẽ ea cõtrouersia potissimũ circa iuris administrandi potestatem. Hanc prius q̃ conor attingere, proponã breuiter quibus ex fontib. iuris hæc administratio deriuat. Istud itaq; in primis tenendũ, bonũ id dici, quod fœlicitatẽ pmouet, aut cõseruat. Id uero, quod non priuati hominis, sed humane societatis fœlicitatẽ pmouet aut cõseruat, bonũ et æquũ uocari. Horũ autẽ nõpe boni et æqui artẽ, iure cõsulti ius uocant. iustũ uero, quod iure fit. authoritatẽ aut, quæ iusta sunt ordinãdi, alij iurisdictionẽ, alij imperiũ appellat: ego malui iuris administrationẽ appellare.

ff. de iust.
& iu. l. 1.

appellare. Quod imperium et iurisdictio (si quidem ueteres sequamur) magis partes huius sunt, imò uerius partium particulæ. Nam iuris administrandi partes principales sunt, iuris constitutio, iuris disceptatio, & iuris executio. quarum prima quidem generaliter casus respicit futuros: altera alicuius rei statum præsentem: tertia status huiusmodi, si iniustus sit, restitutionem in integrum. Aliæ si quæ sunt partes, eæ his tribus subseruiunt: ut sunt imperium, iurisdictio, iuris cognitio, iudiciũ, coercitio, & alia huiusmodi. Est autem imperium ea iuris pars, quæ animaduertit in facinorosos. iurisdictio, quæ quid de singulis *in obsequio* pronuntiandum sit decernit. cognitio, quæ explorat num sic, an secus res habeat. iudiciũ, re diligentius inquisita, reum aut condēnat, aut absoluit. coercitio, de contumacia damnatis, et legi repugnantibus pœnas sumit. quæ omnes iuris partes licet multæ sint & uariæ, pertinent tamen simul ad humanæ societatis scelicitatem conseruandam, & promouendam. pro cuius societatis uarietate, ut uaria sint iuris administrandi genera, partes, & officia necesse est.

Iuris administrandi necessitas. II.

DE quibus priusquam dicam, non abs re fuerit primum uiderẽ, quàm sint humano generi singulæ iuris administrandi partes necessariae. Indidit quidem Deus humanæ menti facultatem, non solum quid bonum sit & æquum, quid iustum & iniustum agnoscendi: uerum etiam ut id, quod bonum & iustum est, prosequatur. ita ut sine alterius rei adminiculo adhærere posset, quàm id quod inditæ facultatis naturalis instinctus suaderet. quia tamen propter ætatis, ingenij & occupationũ diuersitatem, nec æquẽ cito, nec æque facile omnes singulis in rebus quid iustum, quid iniustum discernimus: imò & propter ingeniorum imbecillitatẽ obtusiores quidam id subinde iudicant iustum, quod re uera iniustum est, & contra: quis non uidet, etiam boni & æqui studiosissimis opus esse prioribus iuris administrandi partibus: iuris scilicet constitutione, iurisq; disceptatione, quæ laboranti naturæ subueniant, & sicubi labetur sustentent: nequaquam uerò iuris coercitione, quòd ij ultro, & ex instinctu naturæ bonum et æquum amplectuntur. At proh dolor, ut nunc se res habent, hoc est hominibus passim contra omne bonum ad iniustitiam propensis, esset profectò res admodũ imbecillis, iuris tum constitutio, tum disceptatio: nisi simul adesset non quælibet executio, sed ipsa coercitio, qua imperata facere cogantur metu pœnarum, qui nihil flectuntur amore iusti & æqui. Hoc Paulus significat, cum scribit iusto non esse legem positam, sed iniustis & inobsequentibus, impijs & irreuerentibus. Hoc & ille intellexit, qui scripsit, Quis legẽ dat amantibus? maior lex amor est sibi. uterque de ea legis parte loquens, quam uocant coercionem.

1. Tim. 1.

Seneca

Iuris administrandi uarius scopus. III.

Cap. 5.

Vincem propius aggrediamur. Humanam felicitatē ostendimus libro primo, non posse sine recta religione consistere. Cum ergo religionū alia inuēta sit, alia inspirata, et felicitatū quædā naturalis, quædā naturā excedēs: cōsequens est, ut & iuris administratio duplex sit, naturalis scilicet, & ea quæ naturam superet, eo quòd alia felicitas alias habeat regulas, quas illi sequantur, quæ ad harū alterā aspirent. Nam omnes societates quæ sunt, etsi eas homines diuersas ob causas contrahūt, ob aliquā tamē partē alterutrius felicitatis, eos in has coire, certò certius est. qui diuersus scopus, ut diuersas cōstituit *non uarias*: ita uariam, & cuiq; societati suā iuris administrandi rationē esse, necesse est. Nam cum scientiā habet scopum societas literatorū, auari densam nummorum congeriem, (quæ partes sunt felicitatū:) quis negabit cuiq; societati suā esse debere iuris formā, quā ad suam conseruationē utatur: ut hinc necessariò sit concedēdum, tā uariū esse iuris administrandi scopū, q̄ societatū genera fuerint uaria.

Magistratum uariae formæ. IIII.

Ed & pro uaria humanarum tum societatum, tum felicitatum ratione, uarij sunt, & alio alioq; modo constituti magistratus, qui ius inter socios administrant. Tametsi enim in ijs societatibus, in quas homines coegit necessitas propagandi, uidemus patrem familias natura constitutū omnium magistratū non est tamē hoc omnibus societatib. generale. Plerasq; enim homines sua uolūtate magis, quàm necessitate instituūt, ut cum sibi populus aut ciuitatē, aut regnū erigit. et in ijs ferè nō tam natura, quàm suo arbitrio homines quē uelint sui cœtus magistratū, eligunt: ita ut à multitudinis nutu et arbitrio pēdeat, quomodo, et per quē, et à quot uelit gubernari. puta an ab uno, an à paucis, an magis à tota collecta multitudine. Itē an ille unus, aut pauci, omnē sint habituri decernendi potestatem, an quarundam duntaxat rerum, & limitatam: perpetuò, an ad certum tempus: per electionem & libera populi suffragia, an per continuam hereditum successionē. & sic de alijs regendi humanos cœtus differentijs.

Quæ sit iuris administratio secularis. V.

Am primum de ea iuris ordinandi ratione agamus, quæ arbitrio hominum est instituta. hæc admodum est uetusta. Cum enim sit homo animal ualde sociale, & natura eum ad communionem, cœtusq; celebrandos instiget, præcipue ob mutuam illam indigentiam, quam inter homines Deus disposuit, ut alter alterius indigeret auxilio: factū hinc est, ut diuersæ familiæ uitam illam inhumanā exosæ sociarentur, & primū ad domicilia & pagos, postea ad maiora concilia, cœtusq; illos confluerent, quæ ciuitates appellantur. Hoc testari uidetur scriptura, ubi narrat ab Adami primogenito conditam ciuitatē, quam Enos à nomine filij sui uocauit. neq; dubiū est,

est, quin & alij filij alias ciuitates instituerint, unde rursus plures ciui-
 bus longo tempore multiplicatis coloniæ sunt deductæ: atq; ira pede-
 tentim homines aucti maximos illos cœtus tandē constituerūt, quos
 nationes & regna uocamus. Cæterum ne essent, qui has coniunctio-
 nes aliquando perturbarent, aut penitus dissoluerent: prudentiori-
 bus populus ipse moderandi & regendi sui habenas tradidit, quibus
 & permisit, inter iustum & iniustum decernendi potestatem, à qua ue-
 rustatis commendatione hæc magistratus autoritas illud (ni fallor)
 agnominis sortita est, ut uulgò secularis iurisdictio nominetur: quod
 scilicet iam inde ab initio seculorum, prudentes homines hac autho-
 ritate studuerint, humanarum societatum connexionem conserua-
 re & stabilire. Verum cum hæc tantum ad perituræ foelicitatis sco-
 pum contendit, ea scilicet uia, quam naturalis duntaxat ratio præscrip-
 sit, propterea & temporalis iurisdictio passim uocatur.

Quomodo potestas gladij accesserit. VI.

Quoniam uero ijsdem cœtibus confirmandis, ac stabilien-
 dis, utile erat, si præter regulas iusti atque iniusti doctrices,
 etiam præmia constituerentur ijs, qui plus cæteris iustitiæ
 operam nauassent: omnino etiam ad iustam societatis con-
 seruationem necesse fuit, ut pœna certa præscriberetur, qua à commit-
 tendis flagitijs deterrerentur ij, qui alioqui liberius ea designarent. Et
 quod ad multas attinet pecuniarias, erat planè in arbitrio hominum,
 quas pœnas quibus facinorib. præscriberēt. Nam si potest quis res su-
 as ad euentū fortunæ obligare, nempe quod hanc, aut illā suā rem Sem-
 pronio tradet, si hic aut ille fortuitus casus euenerit: quid ni idē faciat u-
 niuersus populus in casu facinoris? Contrā tamē uidetur in pœnis cor-
 poralibus. Cum enim homo (quod uulgò dici solet) non est dominus
 membrorū suorum: certe nec poterit in corporis detrimentū, aut mem-
 brialicuius læsionē se alteri obligare. Quod enim suum non est, id in
 obligationē dare quis nequit. Et ut potuerint, non uidentur primi cœ-
 tus illico se mortis supplicio uoluisse subijcere. Quare nec uniuersus
 subsequens populus (quod natura negatum est singulis: aut certe dum
 coirent, non planè consenserunt) hoc unquam sibi potuit arripere.
 sed sicut mihi uidetur, grauissimæ olim erant pœnæ, perpetuum exi-
 lium, (quæ est quasi ex finibus humanæ naturæ exterminatio) & ad
 perpetuas operas condemnatio. & quoad minor pœna audaciam po-
 puli satis comprimebat, quid opus fuit grauiore? Potuisse autē his pœ-
 nis homines olim satis coerceri, locuples testis est Diodotus apud
 Thucydidē. Testatur idem Draco, præclarus ille Atheniensium legisla-
 tor: cuius leges ob atrocitatem suppliciorum, uel quòd sanguine olim
 scriptæ ferebantur, dictæ sunt cruentæ. Hic, ut scribit Demosthenes,
 cum nihil terribilius, atque atrocius haberet, quàm si homo homi-
 nem interimeret, & uellet pœnam culpa dignā constituere: non tamē

Thucy. lib.

3.

Demosth.

ἐν τῷ πρώτῳ

ἁποδείξει.

grauiorem statuit in homicidam, quàm ut sacris & foro arceret. Quin
 etiam Cicero scribit, priscos Romanos, quos rerum capitalium damna
 bant, tecti tantummodo & aquæ & ignis interdictione damnare soli
 tos fuisse. Nam interdicto usu earum rerum, quibus uita constat ho
 minum, perinde habebatur, ut ait Lactantius, ac si esset, qui eam sen
 tentiam exceperat, morte mulctatus, & subiungit: Adhuc enim uideba
 tur nephas, quamuis malos homines supplicio capitis afficere. Sed ut
 ut est, uidere mihi uideor mortales usq; eo, quoad diluuium fuit, pœnis
 mitioribus omnino fuisse contentos. quanquam enim iam tum ciuita
 tes, & regna (ut dixi) fuerant constituta, & idcirco imperia & coercitio
 nes; non tamen nec solitum, nec licitum fuisse supplicio capitis afficere
 homicidam, uel hoc satis probat, quod Cain fratris sui Abelis interfe
 ctorem, et Lamech non uno homicidio pollutum, uetuerit Deus inter
 fici. Terra uero post diluuium in pristinum statum restituta, cum Deus
 omne quod uiuit & mouetur, hominibus concederet in escam: in hor
 rorem tamen homicidij cauit, ne carnibus cum sanguine uelcerentur.
 Sanguinem enim, inquit, animarum uestrarum requiram de manu can
 ctarum bestiarum, & de manu hominis. Hinc nouum ac generale edi
 ctum perpetuis seculis duraturum cum pœna proponens: Quicumq; in
 quit, effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius. quæ pri
 ma fuit necis in homicidas constitutio. Est itaq; capitis supplicium non
 humana, sed diuina autoritate constitutum. quo cum secularis iuris
 administratio uti cœpit, diuinum arripuit decretum, quod humanis le
 gibus nusquam adhuc sancitum erat. Quare secularis iudex cum leuius
 sine membrorum mutilatione supplicium adhibet fontibus, minister
 est eius communitatis, à qua potestatem accepit: quippe primæ uia usus
 autoritate humanæ societatis, cui præest. Quoties uero ultimum sup
 plicium infert, Dei minister est. tum enim diuinitus sibi datam post
 diluuium potestatem exercet. Quod minister Dei sit, docet Paulus, ubi
 dicit: Non frustra gladium portat, nam Dei minister est, & uindex. La
 tissimè autem per hoc edictum se extendit iuris administratio secularis.
 Nam cum magistratus, quibus ita coniuncti & consociati omnem po
 testatem suam tradiderat, non nisi in subditos ius dicerent, aut in alium,
 qui ciuem huius communitatis læsisset: nunc postquam gladij accessit
 usus, potest in homicidam, & quemcunq; alium facinorosum, suum ex
 ercere officium, etiam si alibi scelus fuerit commissum, modo inter suæ
 ditionis limites reum comprehendat. ea enim iam fungitur potestate,
 quæ Dei est, qui totius orbis est dominus. Sic dixit rex Iosaphat Iudæo
 rum iudicibus: Videte quid faciatis, non enim hominis exercetis iudi
 cium, sed Dei. Sic Pilatum de uitæ, necisq; potestate gloriantem Chri
 stus monuit, ut agnosceret eam sibi datam esse superis. ideoq; post diluuium
 priusquàm adhuc ciuitates erant restitute, licuit singulis familijs, ut ulti
 mum supplicium sumerent de alterius familiæ homine, qui liberos suos,
 alium

Cice. pro
do. su. ad
Pont.

Lactan. li.
2. diui. in
sti.

Gene. 9.
Gene. 9.

Rom. 13.

2. Petr. 19.

Ioan. 9

40

alium' ue quempiam interemisset. nam propterea hoc decretum fecerat Deus. Cur ergo multis familijs iam coactis, & ciuitatibus constitutis, idem non possit ciuilibus societas, si reperiat inter suos exterū, huiusmodi facinori obnoxium?

Iuris administratio secularis, Mosaicæ religionis aduentu sublata, euangelio uero confirmata est. VII.

Repto autem populo Iudaico è manibus Pharaonis, fuit simul eidem populo prisca illa iuris administrandi ratio penitus abrogata. In cuius tamen locum Deus per Moysen tales constituit leges, talesq; etsi nouos, creauit magistratus, ut horum duorum dignitate Iudæi facile cæteris hominibus antecellerent. De magistratu loquitur Deus ipse: Eritis mihi in regnum sacerdotale, & gens sancta. De legibus: Hæc est uestra sapientia & intellectus coram populis, ut audientes uniuersi præcepta hæc, dicant, En populus sapiens & intelligens, gens magna. Quæ alia gens sic inclyta, ut habeat ceremonias, iustaq; iudicia, & uniuersam legem, quam ego pono hodie ante oculos uestros? Quoniam uero hoc populo quantum uis licet charo, erat Deus longe sibi chariorem populum aliquando delecturus (intellige Christianum) quem maioribus, & longe amplioribus muneribus afficeret, quàm unquam Iudæis tribuisset: erant fortasse, qui sibi nec omnino temere persuaserant, etiam Christianos ab omni illa prisca iuris administrandi ratione liberos fore. At secus factum esse, scriptura multis in locis diligentissime inculcat, aperteq; docet ueterem iuris administrationem (quam secularem sæpius nominauimus) quasi postliminio cum noua religione rediisse. Lex Mosaica alienigenas uxores olim repellebat, quas nunc contra Paulus retineri uult. Si quis, inquit, frater uxorem habet infidelem (quæ quoniam à fide aliena est, alienigena est Christianis) & hæc assentitur, ut habitet cum illo, ne dimittat eam. Vetus item religio populum liberarat ab omni genere humanæ seruitutis: contra noua religio: Seruus, inquit Paulus, uocatus es, ne sit tibi curæ. unusquisq; in ea uocatione, in qua uocatus fuit, permaneat. Idem statuit fieri debere, si domini alienam sectentur religionem. Quicumq; inquit, sub iugo sunt serui, suos dominos omni honore dignos ducant, ne nomen Dei & doctrina male audiat: intelligens certe dominos incredulos, addit enim: Qui uero fideles habent dominos, ne contempnant, quod fratres sint, sed magis inseruiant, quod beneficentię participes sint. Sic & Petrus: Serui, inquit, subditi sint cum timore dominis, nõ solū bonis ac humanis, uerum etiam prauis. Vetus præterea lex adeò ab omni regū imperio populū suū exmerat, ut reges ipsos nõ solū regnis suis spoliari atq; eijci, sed etiã interfici iusserit. & cõtrà, Christiana omnẽ animã secularib. potestatib. subiicit. Subditi, inquit Petrus, estote cuius humanę creaturæ, ppter Dominū, quod Paulus dixerat, nõ solū propter iram (metū gladij, quem gestat, intelligens)

Exo. 19.

Deut. 4.

1. Esd. 10.

1. Cor. 7.

Exod. 6. et

13.

1. Cor. 7.

1. Tim. 6.

1. Pet. 2.

Iosue ult.

1. Pet. 2.

Rom. 13.

1. Petri 2. intelligens) uerum etiam propter conscientiam. Rursum Petrus: Sicut regi tanquam præcellenti, siue præsidibus, qui per eum mittantur. ubi nobis præscribitur, ut etiam obtemperemus, obediamusq; ijs magistratibus, qui regis aut principis alicuius nomine prouincijs, ciuitatibus, ad Tit. 1. pagis, & alijs locis præfunt. Sic Paulus: Admoneto illos, ut principatibus ac potestatibus subditi sint, ut magistratibus pareant. ubi etiã tres præfectorum ordines, superiorum, mediocrium, ac inferiorum intelligit. imò uerò omnem huius uitæ tranquillitatem ex hac una re prorsus dependere ostendit ad Timotheum: Adhortor, inquit, ut ante omnia fiant deprecationes, obsecrationes, interpellationes, & gratiarũ actiones pro omnibus hominibus: uniuersam humanę reipublicę communitatem signans. & pro regibus: numero multitudinis, ne solũ de tuo, sed de omnibus tam Christianis, quàm ethnicis intelligas. & pro omnibus in eminẽtia constitutis: ut, inquit, placidam ac tranquillam uitam degamus: & quia sic uelit Deus fieri, ut scripsit Petrus. His alijsq; id genus testimonijs, uides nouæ religionis aduentu secularis iuris administrationi nihil esse derogatum, imò etiam multum honoris accessisse. 10
1. Petri 2. quemadmodum nec religionem naturalẽ (ut libro primo ostendimus) noua religio deleuit.

Noua religio secularis administrationis censor. VIII. 20

Ac si quis diligentius perpẽdat, quomodo noua religio secularis iuris administrationi sese in omnibus accommodat, ita uidelicet eam diuinitus sæpius prædicans confirmatam, ac si ipsa religio huius nutu esset dijudicanda: is forsitan non ita temere sibi persuaserit, nullam aliam præter hanc iuris administrationem à noua religione, utpote cui seruandę prisca illa sufficeret, fuisse aduectam. Cæterum si hic ea in memoriam reuocat, quæ de noua religione libro primo dicta sunt, luce clarius uidebit, quomodo nostra religio ipsius iuris secularis regula sit ac Lydius lapis, cuius tactu illa iuris administrationi cuiusmodi sit, debeat probari. Si enim ad naturalem religionem (ut certe in omni iure ordinãdo primas partes ea habere debent, quæ spectant ad religionem) secularis iuris administratio tanquam ad primarium scopum olim sit constituta, atque ex hac omnes eius partes pendean̄t ceu ex fundamento: quid est causæ, quamobrem iuris administrationis secularis, qua hodie utimur, à noua religione non sit æstimanda, cum tam Mosaïca quàm naturalis religio (quæ secularem iuris administrationem peperit) huius censuræ subijciantur. Vnde facile cogitis concedere, etiam si noua religio nullam adduxisset (quod tamen fecit) nouam iuris administrationem, esset tamen illius officij, ut per omnes secularis iuris administrandi partes discurreret: & si quid fortè re- 40
pererit nouæ religioni non conueniens, id huius sectatorem populum admoneret abrogandum.

Christus

Christus secularem iuris administrationem sapius oblatam respuit IX.

Væ autem sit iuris illa administratio, quam noua religio attulit, uideo quosdam dubitare, præcipue cum Christus iuris administrationem sapius oblatam prorsus à se reiecit, ut multis in locis testat scriptura. Cum, inquit Lucas, LUC. 12. quidam è turba ei ueluti ciuilibus potestatis habenas tenenti diceret, Magister dic fratri meo, ut diuidat mecum hæreditatē: ille durius respondens, Homo, ait, quis me constituit iudicē, aut diuisorē super uos? Scribæ & Pharisei cum producta corā eo muliere in adulterio deprehēsa, IOAN. 8. etiam atq; etiam urgerent his uerbis, Magister hæc mulier deprehensa est in ipso adulterio, in lege autē Moses præcepit nobis, ut huiusmodi lapidarentur, tu ergo quid dicis: En cum Iudæi post responsum, quale non expectarant, singulatim se subduxissent, mulierem peccatricē IOAN. 6. duobus piscibus saturauerat, rapturi ipsum essent ut facerēt regem, secessit iterum in montē ipse solus. Sic Pilato interrogante num ipse esset IOAN. 19. rex Iudæorū, iterum atq; iterum asseuerat, non esse suum regnū ex hoc mundo. Ex his & similibus manifestū est, quomodo omniū causarū cognitionem, forensemq; exercitationem semper repudiavit Christus. IOAN. 2. & MATTH. 21. Nam quòd uidentes & ementes è templo aliquoties eiecerit, magis agnoscimus priuati hominis zelum, quàm publicam auctoritatē, cum ad unumquemlibet priuatorū pertineat, publicorū locorum, et præsertim sacrosanctarū rerum uiolatores, quos in ipso delicto deprehendat, à republica arcere, ac communē omnibus iniuriam propulsare. Quare ex hoc facto colligendum non erit nouæ religionis institutorem officium secularis administrationis unquam assumpsisse, aut exercuisse.

Rectoribus ecclesiarum etiam species dominationis uitanda. X.

Væ omnia nihil adhuc probant, imò potius repudiāt omnem ecclesiasticam iuris administrationem, quàm hic uestigamus. Sed cur mirabimur, si ecclesiæ gubernacula ante ipsam ecclesiā non extiterint, quæ post hæc omnia, nempe ipso die Pentecostes primū ccepit, ut libro quarto fusiùs docuimus. Quare ut propius ad rē accedamus, ea magis pōderemus oportebit, quæ Christus agens inter mortales prædixit de futuræ suæ ecclesiæ statu, quem licet pluribus locis ad uitū depingat, nullo tamē loco hoc apparat, cuius præfectos (ecclesiasticos intellige præfides) nō alio nomine per uniuersam appellat scripturā, quàm pastorū: quippe nō proprias, sed cōmissas à Domino oues pascentiū. Hos Christus ad eò uoluit ab omni fastu (qui potestatē ferè cōsueuit comitari) alienos esse, ut ne magistri quidē nomenclaturā ipsis permiserit: non solum illis ne se ferant uocari Rabbi, sed subditis etiam prohibens, ne eos uocent magistros, MATTH. 23. uolens

ua religio adueniens reperit, aliam etiam esse nunc iuris administrationem, ab omnibus alijs iuris administrandi rationibus differentem.

*Christiana iuris administratio quæ sit, & quid ea differat
à Mosaica & seculari. XII.*

Vius uim atq; rationem ut melius explicemus, conueniet prius alia iuris genera breuibus perlustrare, quàm ad Christianam iuris administrationem explicandam properemus: ut sic aliarum conditione perspecta, quid hæc ab illa differat, quantoq; interuallo cæteris antecellat, apertius uideamus. Sunt enim (ut superius diximus) tot iuris administrandi genera uaria, quot sunt rationes, quibus societates hominum inter ipsos, & uitæ quasi communitates continentur. ideoq; tot necesse est iuris esse gubernacula, ut quæq; societas ad usum necessarium, & sui conseruationem suum ius habeat. Cæterum hic dignitatis est gradus, ut una administratio longe præstantior, & dignior alia sit. Aliam enim concessit Deus ipsi communitati, aliam communitatis rectoribus & patribus familias: alia ab incunabulis humani generis instituta, alia tardius adiuncta: aliam homines suapte industria excogitarunt, alia diuinitus reuelata est: alia ad usum electi populi duntaxat, alia promiscue ad omnium nationum utilitatem tradita: alia denique (ut & superius dixi) naturalis est, alia ad plusquam naturalem felicitatem contendit. quæ omnia exemplis sient manifestiora. Est quidem regia potestas à Deo, sed paterna magis, quòd hæc ipsi patri familias, illa uero prius communitati, ac deinde per communitatem regi concessa sit. Non enim patri authoritatem quam habet, familia sua contulit, sed ipsa natura. contra quam habet princeps, populus acceptam primum à natura, postea per legem regiam, quæ de ea lata est, in principem transtulit. Sic gladius tametsi posterior, longe tamen digniori ratione iudici datus est, quàm iuris administratio illa prima: quòd hæc ab hominibus inuenta, potestas uero ultimi in homicidas supplicij diuinitus tradita sit. quemadmodum ipsa idololatriæ expellendæ potestas, quæ tamen non toti generi humano, ut illa, sed solis ueræ religionis iuxta naturam cultoribus ab ipso numine data est. Has omnes longe uincebat uetus illa legis Mosaicæ administratio. Ita enim hæc omnem humanam excedebat naturam, ut nulla esse posse sublimior uideretur: nisi tandem ecclesiastici iuris accessisset administratio, quæ merito, optimoq; iure perfectissima est habenda. Sed hoc latius examinemus, ut quanti hæc cæteris omnibus præstet, uideatur. Generale est omnibus iuris administratoribus, ut quibus administratio non per hominem, sed à solo Deo fuerit concessa, ijs nullo casu possit per homines auferrî. contra uero mandatam potest is, qui mandauit, si res exigat, restringere, transferre, resumere. Patris enim authoritati familia sua nihil potest decidere, etiam si abnepotum numerus deuenierit in eam

*Inst. de iu.
na. gent. et
cui. §. sed
et quod.*

M multi-

multitudinem, qui sufficeret condendæ ciuitati: contra, principum
 suorum auctoritatem alijs populi uoluerunt ampliorem esse, alijs restri-
 ctio-rem. Quare cum Christiana iuris administratio ab ipso Chri-
 sto, sicut ueteris legis à Deo, citra aliquem populi consensum sit in-
 stituta (ut præteream has esse ad præstantiorem finem institutas)
 magna differentia sit inter has & secularem necesse est. nimirum quòd
 cum secularem iuris administrationem populus ampliare, restringe-
 re, & transferre, aut etiam resumere queat: Mosaica tamen & Chri-
 stiana maneat immobiles, nec licitum sit etiam toti societati uel mini-
 mum earum punctum incidere. Non enim quæ ad supremam felicitate-
 tatem attinent, populus sua natura promouet, sed res naturales dunta-
 xat. Cæterum ne hæc duæ conueniunt, imò in multis manifeste repu-
 gnant. Nam Mosaica lex, ut iam dixi, administrationem iuris secula-
 rem omnino repellat, quam Christus & apostoli non solum admi-
 serunt, sed præceperunt recipiendam: contra, Christiana Mosaicam
 iuris administrationem repellat quidem, ita tamen ut uideatur ma-
 gis eam complexisse. Lex præterea tantum habebat terrenæ sollicitudi-
 nis, ut omnino ad temporale accederet imperium: Christiana admini-
 stratio plus sacerdotij, quàm imperij præ se fert. quam ob causam scri-
 ptura illam appellat regnum sacerdotale, hanc uero sacerdotiũ regale.
 Exod. 19. cognoscebat enim lex de causis capitũ, imò de omnibus controuersijs,
 1. Petri 2. quas oppidorum iudices discernere nequibant: Christiana administra-
 Deut. 17. tio non item, quippe quæ debeat quàm minimũ secularibus occupati-
 20. cogitationibus, ut suo nomini respondeat. nam uulgo spiritualis solet
 appellari, quod scilicet tota ad spiritualem finem contēdat. In pluribus
 autem uincit hæc administratio alias. Cum enim sit à Deo peculiari
 quadam ratione instituta, eam habet dignitatē, quæ alias duas facile ob-
 scuret. Nam secularem iuris administrationē (præterquã quòd sit ua-
 na, hoc est ad perituram contendens felicitatem) tanta solet comitari
 animorum discordia, ut quæ diuersæ sint societatis, uix alienum ad-
 mittant, tantum abest ut ad se inuident & alliciant: Mosaica similiter om-
 nes à se repellat, qui non essent ludæi præter profelytos, qui admo-
 dum pauci numero erant. contra facit Christiana administratio: hæc
 omnes inuitat, allicit, attrahit, imò non quiescit, donec pertraxerit
 104th. 10. omnes (ut inquit scriptura) ad unum ouile, ut sub unius & ueri ducis
 uexillo ad unum finem, & perfectum bonum simul omnes ueniamus.
 In quo ouili, qui præsumunt, longe alias administrat actiones, quàm cæteri
 præfecti, nempe eas quæ nature et totius rationis uires exuperant. Quis
 enim unquam legislatorum ipsum numen sic suis legibus astrinxit, ut
 euangelium? nimirum ut omnium dominus (de multis unum pro-
 feram exemplum) obediat uoci hominis ligantis, & soluentis in ter-
 ra? Solis enim huius iuris, non secularis, neque ueteris legis admi-
 nistratoribus dictum est, Quæcunque solueritis in terra, erunt &
 in cælo

in cœlo soluta, &c. Vt hinc satis constet, numen ipsum diuinum omnibus huius religionis actionibus, nedum huius iuris administrationi, magis præsens esse ac propitium, quàm aliarum religionum aut societatum gubernationi. Ne hoc mirum cuiquam uideatur. si enim eam rempublicam (ut credibile est) plus amet Deus, quæ se propius ad ipsum Deum referat: siq̃ maiori societati, & ad perfectius bonum conitenti favorabilius aspiret, quàm minori: quis non lubens concesserit, illi reipublicæ Deum maxime adesse, quæ eam authoritatem hic habet, quam ipse Christus, si adhuc uisibilis inter nos ageret, 10 exerceret: & illam communitatem plus quàm aliam amplecti, quæ omnes alias hominum congregationes sub se comprehendit, & eum finem, quem cæteræ temere suo ingenio uestigant, fixum & certum habet. hanc libro primo ostendimus societatem esse nouæ religionis. Taceo interim quod promiserit Deus, huius iuris administratores se assumpto etiam maiora facturos, quàm unquam ab ipso hic gesta sint. quare hæc cū sit omnium perfectissima, debet architectonica, hoc est omnium aliarum iuris administrandi rationum gubernatrix et rector appellari.

Christiani iuris quadruplex genus. XIII.

20 pius iam dictum est, cuius iuris administrationi suum esse scopum, atq̃ adeo suas regulas, quæ ad scopum ducant. Eæ autem regulæ sunt duplices. aut enim ipsum scopum, ad quem tendere oporteat: aut uiam seu media, ut uocant, ad scopum attingendum ostendunt. illæ cognoscendarum, hæc rerum agendarum sunt demonstrationes. has sibi habet peculiare iuris administratio Christiana. nam cum hæc ad scopum longe præstantissimum conitatur, nempe ad eum qui omnem naturam humanam excedit (propius etiam quàm olim lex Mosaica) necessum certe fuit, cum noua & tam sancta religione non solum novos magistratus, sed nouum etiam ius adferri, quod & scopum clarius exhiberet, et uiam atq̃ media ad eum assequendum monstrarent aptiora, quàm naturalis, aut uetus lex unquam antea fecisset. Et attulerunt quidem primi illi ecclesie fundatores non minus admirabilem, quàm nouam, à Christi ore acceptam doctrinam, quæ basis est omnium rerum Christianarum. sicut olim duodecim tabulæ (si liceat res tam dispares comparare) fundamentum fuere legum Romanarum. cuius doctrine ijdem apostoli præcones fuere magis, quàm authores, aut institutores: author uero solus Christus. Huic doctrinæ nihil licuit apostolis, apostolorumq̃ successoribus. (sicut nec Mosaicæ legi prophetis) aut addere, aut detrahere, aut immutare. Atq̃ hoc quidem supremum est, non tamē totum ius Christianæ administrationis. Nam cum apostoli ea quæ erant in doctrina Christi difficilia, uel ambigua, significatius interpretarentur (ut fecit Paulus de diuortio, et aliis non raro) aliud hic ius Christianis rectoribus accreuit. Item cū doctrinæ illi satis alioqui quantum ad sensum atq̃ intelligentiam rei per se apertæ, formam præscribunt apostoli, ad quam res ipsa sit

2. Cor. 11. exequenda (ut fecit Paulus, locum ordinās dominicę cenę sumendę) rursum alia iuris species accessit ecclesię, quę certe non ita multum (ut nec illa, cuius mox faciebam mentionē) à prisca Romani iuris forma discrepat. Difficiliora enim interpretandi auctoritatē idem esse in republica Christiana, quod erant apud Romanos respōsa prudentum: & locorum ordinationem, ac formę, quę res agendę sint, pręscriptionē, quod prętorum edicta, quis non uidet? Pręterea cum apostoli publicas leges diligentius perscrutati, eas aut corroborarūt, aut suppleuerūt, aut ubi opus fuit prauas correxerunt (ut sunt semper minus perfectę ea quę homines, quàm quę ipse Christus instituit) aliud rursum ius constituitur. Sic Paulus cum iubet, cui tributum dari solet, tributum, cui uectigal, ei uectigal esse dandum: secularem legem corroborat atq; Rom. 1. confirmat. Idem cum pœna dignos censet, non eos solum qui facinorosa perpetrant, uerum etiam qui assentiuntur ijs qui talia committunt, 2. Cor. 7. uulgarem legem supplet. Cum uero sua uxore maritum, & uxorem suo uiro, hoc est unicum unica contentum esse debere docet, communem legem reprehendit. quod etiam Romanis fuit familiare, nempe cum posteriores siue imperatores, siue consules, siue prętores, constitutiones, senatusconsulta, & edicta aut purgabant, aut declarabant, aut omnino decidebant. Pręter iam dictas iuris species docuerunt apostoli aliam quandam uiam, securiorem quidem, sed magis arctam, quàm uulgo conueniat: quę quia neminem astringit, nisi ultro uoluerit amplecti, nescio an iuris nomine sit appellanda. Paulus certe consilia uocat. ut cum patrem hortatur, de filia seruanda uirgine: uiduam, ut 2. Cor. 9. uiuat in cęlibatu: Corinthios, ut beneficentiam impendant fratribus Hierosolymitanis: & alia eiusdem ordinis quàm plurima.

*Ius rerum credendarum immutari non potest,
aliud potest. XIII.*

- Væ uero dogmata apostoli hoc modo de rebus cognoscendis credēdisq; prodiderūt, ea non minus teste Paulo firma sunt atq; sancte obseruanda, q̄ ipsa doctrina ex ore Christi profecta. Non enim minus ijs credere oportet, quę Paulus scripsit de apparitionib. Christi à morte factis, q̄ quę scripserūt euāgeliste. Quare Paulus suā doctrinā, quę in rebus credendis cōsistit, ipsi euāgelio adiūgit. Si nos ipsi, inquit, aut angelus de cęlo prædicauerit uobis euāgeliū, præter id quod prædicauimus uobis, anathema sit. Secus de ijs decretis, quę de rebus agēdis facta sunt: ut sunt ceremonię, aut alia quę p̄ data occasione fieri uoluerūt apostoli. Hęc possunt, si necogiciū postulet, immutari. Sic decretū, quod Paulus cū cæteris apostolis cōstituerat de nō edēdo idolothyto, idē postea rescidit scribēs Corinthijs, Quod in macello uendit, edite, nihil interrogātes. Sic cōtra ethnicoꝝ libertatē à ritu circūcisionis, circūcidit Timotheū natū patre Greco, alibi hoc decretū libertatis etiā ad populū Iudaicū (quod apostolorū senatus

senatus non fecerat) transfert. ita enim scripsit Galatis, siue Iudæis, siue Galat. 3.
olim ethnicis: Si circumcidimini, Christus nihil uobis proderit. & ite-
rum: Contestor omnem hominē, qui circumciditur, quòd debitor est
totius legis seruandæ. Nihil ergo mirum, si & hodie ecclesiarum præfe-
cti legitimi apostolorum successores, de priorum statutis (quæ de re-
bus agendis sunt) quædam immutant, quædam rursus noua ijs rescif-
sis statuunt, quæ si nos ducunt commodius, ut faciunt, ad fœlicitatem
illam supremam, cur non auscultamus? Sed fit, inquires, ut statuunt ini-
qua: fit fateor, id quod bifariam, nempe aut præter ius, ut uulgò loquuntur,
10 cum ea decernunt, quæ ut non ad fœlicitatem ducunt, sic nec omnino
abducunt: aut contra ius, cum ea statuunt, quæ planè abducunt à fœli-
citate. Si quid forsan præter ius, siue non secundum ius statuerint, oportet
tamē obedire cum nonnullo etiam dispēdio temporalium bonorum,
propter publicam uidelicet tranquillitatem conseruandam, quæ con-
temptis magistratum edictis, statim periret. Sin uero liqueat, ipsi iuri
20 contrarium ab illis esse statutum, profectò iustum est, teste Petro, ut Deo Act. 4.
magis obediamus, quàm hominibus sathanæ cestro percitis. Hæc de
ecclesiastici iuris prima parte dixisse satis sit: nunc secundam, quæ rebus
ipsis iura adhibet, aggrediamur. hanc uocauimus iuris disceptationē.

*Habent ecclesiarum præfecti etiam iuris disceptandi
authoritatem. XV.*

Quantum autem ciuili societati hæc secunda pars sit necessa-
ria, docet Iurisperitus cum dicit, Parum esse in ciuitate ius esse ff. de ori. iur.
l. 2. §. post
originem.
se, nisi & sint qui iura reddere possint. Atque hæc iuris discep-
tatio (qualiscumque illa fuerit) ante iuris constitutionem fuisse
uideatur. Nam celeberrimæ quæque respublicæ, atque ad eò ipsa Roma
longo tempore iam steterat, priusquam leges certæ et iura adferrentur.
per quod tamen tempus fines imperij tam latè extendi, & deuicti tam
prudenter regi non potuissent, nisi fuisset certus quidam magistratus,
30 qui de finibus & controuersijs omnibus disceptando diiudicasset. Po-
stea accesserunt leges, per quas promptius, & facilius quæcumque in di-
sceptationem hominum uenire possent, diiudicarentur. sed cum tanta
sit & ingeniorum & studiorum uarietas, & res tam immensæ atque infi-
nitæ, ut etiam diligentissimus quisque singulis *ὑποθέσει* sua iura assignare
non queat: esse disceptatores adhuc necesse fuit, qui cum de re legibus
non satis comprehensa quæstio oriretur, sua industria inuestigarent, &
enunciaret, quid ex æquo & bono esset constituendum. quoniam & in ijs
quæ legibus continentur, disceptatoris officium requiritur. Nam cum
40 ipsæ leges uerbis generalibus sint conscriptæ, nec omnes omnium
actionum circumstantiæ in his satis clare exprimi possunt, iudices esse
oportere res ipsa declarat, qui actiones suo ponderelibrent, & pro cir-
cunstantiarum qualitate ipsis actionibus leges adaptent, aut remissiores,
aut acriores, quæ circumstantiæ quia quotidie (ut est humanum ingenium

nouarum rerum fecundissimum) sine modo & sine uariantur, huic uarietati posse uaria & accōmoda adhibere iura, quis non maioris æsti- marit negocij, & magis accuratę circumspectionis, quàm primas leges prudēter condidisse? Ex quibus constat, quàm necessaria sit hæc admi- nistrandi iuris pars secunda. quæ si tantū sit experēda civili societati ad periturā hanc foelicitatē assequendā: quanto magis hac indigebit noua nostra religio, circa quā maioris momēti controuersię (quippe quæ ad digniora respiciat) tū publicē, tū priuatim quotidie oriunt. quare & si bi peculiarē, et ab illa lōge differentē disceptādi authoritatē habēt Chri- stianæ religionis antistites. quæ qualis sit, hic diligentius excutiamus. 10

*De omnis generis controuersijs ecclesiarum præse-
cti suo modo cognoscunt. XVI.*

Illud in primis nemo negauerit, si de aliqua earum legum, quas noua religio nouas introduxit, controuersia oriatur, nempe sit ne illa genuina, an suppositicia: hunc ne sensum habeat, an illum: cōprehendat ne hunc casum, nec ne, & his similibus: eam disceptationē proprie ad ecclesiarū præfectos pertinere. Sic de ijs criminibus, quæ secularis administratio ignorabat, et noua re- ligio ostendit crimina esse, solus cognoscit ecclesiasticus præses: ut sunt heresis, simonia, schisma, diuortium, usura, & alia id genus. Etiam contra- ctus illi, quos Christiana religio aut renouauit, aut nouos introduxit, ut matrimoniū, uota, iuramentū, præfecturæq; ecclesiasticę, & alia simi- lia, ad solū ecclesiasticū pertinēt. Sed hos de secularib. etiā criminibus posse cognoscere, Paulus facto suo docet, cum stuprū punit, et ociosos curiososq; si admoniti non operent, sibi indicari iubet. Hic animaduer- te, quàm accuratā uelit considerationē adhiberi à præfectis, etiam nō ad hoc requisitis, ne ad inuia deflectāt oues. Sed idem esse authoritatis pe- nes ecclesiasticos, ut de omnis generis criminib. cognoscant, cum corā ijs lis ab alijs instituta fuerit, manifestum est ex epistola ad Timotheū, in qua docet discipulum, quomodo aduersus presbyteros accusatio sit admittenda, aut repellenda. Porrò ne quis hoc solum tunc ijs dictum putaret, cum contra publicas leges aliquid fuerit commissum: Christus ipse, quid ad ecclesiasticam disceptationem attineret declarās, priuatos contractus, et personales, quas uocant, actiones omnes ecclesiasticis di- sceptandas committit. Nam cum iubet priuatim peccantē, si semel, ite- rumq; monitus nō auscultarit, deferri ad ecclesiam: quid aliud indicat, quàm ecclesiasticos præfectos de omni tali commissio debere fieri cer- tiores: præsertim cum nullū certū genus criminis exprimat Christus, cuius solius cognitionē ecclesia haberet. Sed & earum causarū conten- tionem, quas reales uocant, quibus de rerum, quæ ad uitæ corporalis usum pertinent, possessione, aut proprietate disceptat, Paulus ad Chri- stianæ ecclesię præfides reijcit, cum uetat, ne omnino frater cum fratre hoc est Christianæ religionis sodales inter se litigent sub infidelibus. Nam

1. Cor. 5.

2. Theff. 3.

1. Tim. 5.

1. Cor. 6.

Nam cum uetat litem coram infideli, certe apud Christianæ fidei initia
 5 agendum innuit: nisi quis putet nouæ religionis professores adeo
 tranquillam duxisse uitam, ut nullæ inter eos nasci contentiones potue
 rint, at contrarium docet Lucas, qui scribit murmur ortum super quo Act. 6.
 tidiana rerum, quæ ad uictum pertinent, dispensatione: & hoc inter
 eos, qui suas facultates in cōmune contulerāt, quid ijs euenisse creden
 dum est, qui sibi sua seruarunt, cum Christi nomen amplexi sunt: Non
 certe hi omnes ea animi fuere sublimitate, ut lubenter omnem iniuriam
 paterent: experiendum ergo sæpius fuit. Sed apud quos & cum omnis
 10 secularis potestas eo tempore penes solos ethnicos esset, ut Corinthi pe
 nes Gallionem, & alibi penes alios à Romanis delectos, atq; coram his, Acto. 18.
 ut lis intendatur, non uult Paulus. Constituerunt, inquit, Christiani
 sibi proprios secularium causarum cognitores: at priuatorū consensus C. de iuris.
om. iu. l. pri
uatorum.
 iudicem non facit eum, qui nulli præest iudicio, quid ergo? Experiri iu
 re qui uelit, hoc coram ecclesiasticis iudicibus ab ecclesia iam ordinata
 constitutis facere uoluit Christianos. Atq; hoc est, quod Paulus Corin
 thijs scribēs, diligentissime exostulat, si impetrare nequeat, ut iniuriã
 patiantur, damnumq; accipiant, aut arbitri sententiæ ultrò acquiescãt:
 ut tum saltē hoc impetret, quo malint sub sanctis litigare, hoc est laua
 20 cro regenerationis sanctificatis, quàm sub iniustis, hoc est infidelibus:
 quod etiam ipsa ratio suadet. Si enim (ut superius dictum est) non solū Lib. 3.
 nosmetipsos, uerum etiam substantias nostras (quanquam earum pos
 sessiones retineamus) communibus susceptæ religionis necessitatibus
 subiicimus, atq; sanctè dedicamus: cur eadem cum de ijs quæstio est,
 per religionis antistites non erunt dijudicandæ? Etsi apostoli de contro
 uersijs inter Græcos & Hebræos super facultatū dispensatione, ueluti
 de communi diuidendo cognouerunt: cur quæso præter officium fa
 30 cient, si de illarum administratione, possessionis & proprietatis conten
 tione, & controuersijs, non iuxta secularis fori, sed euangelicæ regulæ
 formam ac modum cognoscant? Nam illud, quod ius ciuile forsan sub
 tilius & exactius discutit, quàm lex euangelica, potius uult Paulus, ut
 alius alium condonet, quàm coram ethnicis prosequatur. & Christia
 norum contemptissimis citius secularia iudicia permittit, quàm ethni
 cis ingenio, eruditione, & usu rerum quantumlibet præstantibus.

In quibus disceptatio ecclesiastica imitetur seculari. XVII.

M Egimus Mosen olim disceptandi rationē et formā, qua popu Exo. 18. et
Deut. 1.
 li Israelitici causę deciderent, à socero suo uiro ethnico præ
 scriptā introduxisse. Sic Paulus plerasq; ecclesiasticę disce
 ptationis formulas à priscis Romanis mutuauit. Solebant
 40 em̄ ij q apud Romanos iurisdictionē habebāt, siue propriã eã, siue man
 datã haberēt, inchoatas corã se lites (si ita uiderēt) priuatis hominib. cō
 mittere cognoscēdas, aut etiã terminādas. & hi iudices pedanēi appella
 bant: quod non p tribunali, sed in subsellijs sedētes iudicarēt: neq; habe

bant hi iurisdictionem, sed nudam causæ commissæ decisionem. Hoc
 1. Cor. 6. ipsum uult Paulus ecclesiasticos præfectos imitari, cum dicit, Iudicia si
 habueritis de ijs quæ ad uitæ usum attinent, qui contèpti sunt in ecclesia,
 eos cõstituite ad iudicandũ: indicās, ecclesiasticas grauioresq; causas re
 feruari debere magistratum iudicio: leuiiores autem (nemagistratus
 nimium multis, ijsq; se indignis negocijs occuparentur) ablegādas ad
 inferioris notæ homines. quo consilio uidemus & apostolos procura
 A. 6. tionem rerum, quæ ad corporalis uitæ usum pertinent, transtulisse ad
 diaconos, ut ipsi liberius uacaret precationibus & uerbo. Celebre erat
 Plutarch. in Luculo. apud Romanos, ut iuuenes nobiles in improbos ciues parata accusa
 10. tione publicè declamarent, quo sic deterrerent à facinorũ indignitate,
 qui alioqui, nisi hanc iuuenilem impetũ timerent, similia, aut etiam gra
 1. Tim. 5. uiora designarent. Simili consilio & Paulus, eos qui peccant, coram o
 mnibus argui præcepit, ut cæteri timorem habeant. Solebant præterea
 qui apud Romanos ius dicebant, eum qui alium lege postulasset, non
 prius ad litis contestationem admittere, quàm sententia esset definitũ,
 esset ne actio actori, aut iam ne esset, aut omnino esse desierit, et talis ne
 sit ut huic in illum, nempe filio in patrem, liberto in patronũ concedi
 1. Tim. 5. debeat. Hoc ipsum Paulus uult in ecclesiastica disceptatione obserua
 ri, nam Timotheo scribens ita loquitur: Aduersus presbyterum accu
 20. sationem ne admiseris, nisi sub duobus aut tribus testibus. indicās, an
 te ingressum litis, sit ne iudiciũ dandum, nec ne, disceptari debere. atq;
 alijs ex causis aduersus maiores, alijs aduersus inferiores & ecclesiasti
 cos, & laicos præsidēs actionem esse concedendam.

Iusiurandum ad exquirendam ueritatem necessarium. XVIII.

Quoniam uero nihil æque ualet ad disceptationes deciden
 das, ac ipsa rei factæ ueritas, quæ calumniantium ingenia,
 calliditatem, et solertiam omnem retegat: oportebit ecclesia
 sticum iudicem (cum donũ ipsum, quod à Deo habet, na
 turam non tollat) ad ueritatẽ inuestigandã sacris quidem legibus, sed
 eadem uia procedere, qua cognitor secularis: nisi fortè ueritas, quæ inue
 stiganda est, non ad litigantium modo, sed ad ecclesiæ etiam publicam
 utilitatem adeò pertineat, ut digna sit miraculo manifestari. quo modo
 A. 5. Petrus cognouit Ananiam & Sapphiram Spiritui sancto fuisse menti
 tor, quàm secularis, ne ex falsis attestacionibus falsam sententiam ferat.
 quod malum quo minus, aut certe quo rarius fiat, solenne est in utroq;
 foro, ut nulli testi credatur, nisi probo, eidemq; iurato. quem morẽ Pau
 40. lus laudat, cum dicit, Omnis controuersia finis est, si accedat iusiuran
 di confirmatio. Si quis uero peierauerit, tam gra uiter is cõmittit, ut gra
 uius peccare non possit. Est enim ipsum periurium homicidio scelera
 tius. quod si non esset, præpostere homicidij accusatio iureiurando ter
 minaretur. Homicidium etenim homini: periurium autem rei publicæ,
 imò

imò & Deo summā, quam potest, iniuriā facit. Nam qui iurat, Deum
 uocat in testem ueritatis, tanq̄ omnium rerum ac etiam penetraliū cor-
 dis sui inspectorē. Qui uerò se execratur, etiam ultorem sibi Deum im-
 precatur, si sciens fallum dicat. Quod quanta religione, quantaq̄ prou-
 idencia faciendum sit, scriptura testatur locis innumeris. Paulus uero e-
 tiam per hoc ostendit, quod ipse in suis scriptis sæpe tum iuret, tum se
 execretur: ut, Testis est mihi Deus, Scit Deus quia nō mētor, Testem Rom. 1.
 inuoco Deum in animam meam. Contrā in concionibus, quas tam Galat. 1.
 multas Lucas descripsit, nunquam aliquid huiusmodi fecisse inuenit: 2. Cor. 1.
 10 quod uidelicet attentiore cura scribamus, quā loquamur. Est certe o-
 mne quod amplius est, quā est est, non non, ortum, ut Christus ait, Matth. 5.
 ex malo: nempe ex illa omnium malorum scatebra primi parentis, in-
 obedientia. Hinc enim mors, ut ait Paulus, & oceanus malorum inun- Rom. 5.
 dauit in orbē, fames, algor, lassitudo, dolor, anxietas, & quæ non? Que
 enim nunc præterea fiunt, quā si status perseuerasset innocentia, ue-
 re quis dixerit à primo illo peccato, nempe perniciosissimo primæ in-
 obedientia malo processisse. ut rerum diuisiones, agrorum cultura, ar-
 tes opificiorum, & id genus innumera, quæ ad hominum indigentiam
 subleuandā nunc sunt necessaria. Hinc & tertia iuris administrādi pars
 20 (ut superius diximus) profluxit, nempe coercitio: secundæ etiam par-
 tis non pauca, ut suspiciones aduersus iudices, exceptiones aduersus
 testes, appellationes, & alia id genus. His adnumerandum est iusiur-
 randum. In statu enim innocentia simplici assertioni fuisset planē fi-
 des adhibita. Nunc contrā facit hominum improbitas, ut non cuius
 neque facile, sed uix sanctē iurato præbeamus assensum. quin & orta
 ex eodem malo ingenij nostri imbecillitas, præsertim ad æterna creden-
 da, fecit, ut Deus olim toties, & Christus per omnem doctrinam, &
 post Christum assumptum angeli dicta sua, præsertim si quid grauius
 30 affirmarent, iureiurando assererent. Quare iusiurandum non res mala
 per se, sicut olim diuortium, sed certas ob causas laudatum: cum ne-
 que Deo, neque angelis conueniat, nisi quod uerē bonum est. Ve-
 rum quia assiduitas quotidiana, & cōsuetudo iurandi pronos facit ho-
 mines ad periuriū, ut ab hoc remotiores essent, Christus in eo sermo-
 ne, quo eminentiam nouæ religionis præ ueteri copiosius extulit, uo- Matth. 5.
 luit nouæ religionis cultores in sermonibus ab omni iusiurandi genere
 abstinere. Sit, inquit, sermo uester est est, nō nō. ac si diceret, In familiari
 & quotidiana oratione cauendū omnino est, ne iuramēto assuescamus
 omnia cōfirmare. V etat ergo Christus, extra graues causas iurare, quo-
 minus in iudicijs, cæterisq̄ grauib. causis *εὐς ὑπὸ νόμου* labamur, ut ait Ia- Iac. ult.
 40 cobus. ac si diceret, Ne lubrica lingua ex assidua iurādi assuetudine in
 simulationē, hoc est sub ueritatis prætextu in fucate falsitatis asseueratio-
 nē incidamus. Hanc esse mentē Christi, est ex forma uerborū deprehen-
 dere. Non em̄ ubi à iureiurādo deterret, dicit omnino nō iurandū: sed
 empha-

emphatice dictione *δλωσ* fini adiecta, ne iuremus omnino prohibet. hoc est, ne eo more, quo solet vulgus, qui in omnem euentum, et quamlibet ob causam iurat. nam & alioqui decet omnes nouæ religionis cultores, ut omnino caueant, ne temerè & in uanum, & cum nihil magnopere opus est, ipsum nomen diuinum, aut creaturarum nomina diuinam reuerentiã significantia assumãt. Cum uero necessitas, resq; disceptandæ hoc postularint, humane infirmitati succurrendũ erit iureiurando, hoc est inuocati diuini testimonij asseueratione.

Quod prouocatio patrona sit & uindex ueritatis, & quare superioris iudicis sententia ualidior sit. XIX.

Imitatione prouisum est, ne ab iniquis, imperitisq; iudicibus ipsi ueritati periculi quid fiat. nam eam ob causam prouocatio est introducta, uindex & patrona ueritatis, ut si quid fortè iudex inferior errasset, hoc emendaret is, qui præfesset maiore autoritate. Hunc prouocandi ritum in ecclesiam deduxerunt etiam apostoli. Nam cum quidam docerent Antiochiæ, oportere circumcidi secundum morem Mosi, atq; his acrius resisterent Barnabas & Paulus: statutum fuit, inquit Lucas, ut ascenderent Paulus & Barnabas, & quidam alij ex illis ad apostolos & presbyteros Hierosolymam, tanquam ab inferiori tribunali ad summum ecclesie senatum. quo modo & Moses statuerat, ut iudices si minus in unam sententiam super re difficili conuenirẽt, profecti ad locum quem Dominus elegisset, acciperent à cœtu sacerdotum, quid pronuncian- dum esset. Sed non statim ad supremum senatum fuisse appellatum, uerum gradatim hoc etiam ecclesie temporibus à litigantibus factum, uerisimile est. Nam cum Paulus Titum toti insulæ præfecisset, ut is per ciuitates alios præfectos constitueret: credendum est, si à ciuitatum præfibus esset appellandũ, id prius ad Titum, deinde ad Paulum, & tum demum si res postulasset, ad supremum ecclesie senatum peruentum fuisse. At mirum quibusdam uidetur, quomodo Christus præsideat etiam inferiori tribunali, cur ab huius sententia tanquam minus ualida, appellare liceat ad superiorem iudicem: perinde ac si appellares (quod ferunt accidisse Philippo Macedoni) à Christo male sobrio ad eundem circumspiciorem. Si uerum est, ut certe uerissimum est, teste scriptura, omnia hæc, etiam ea quorum cognitio humanum superet captum, ita à Deo esse ordinata, ut suo numero, pondere, & mensura sint disposita: quid est quod miraris, si Christus suæ sponsæ ecclesie iam minus, iam plus faciat tribuat ue, prout ipsa actio postularit, aut ipsi ecclesie necessarium iudicari Deo. quemadmodum sine dubio facit in hac iudiciorum multitudine, ubi inferiori tribunali id tribuit, quod opus est: summo uero, quod illi iudicio debetur, à quo nulla amplius est inter homines prouocatio. nam aliter uita nostra politica stare non posset. quare quod à supremo tribunali, etiam si per errorẽ fortè rei factæ, aut etiam per

per iniquitatem fuerit indicatum, & generaliter omnis sententia quæ per appellationis desertionem, aut quauis alia ex causa transferit (ut iurisperiti loquuntur) in rem iudicatam, ius facit. Sic enim uult Deus possessiones diuidi, ut suprema tribunalia iudicarent diuidenda: imò & uitam sic uult aut seruari, aut adimi, sicut de ea supremi iudices pronunciarint. Quales igitur uelit eas res haberi, quæ à iudice ecclesiastico fuerint diiudicatæ, optimè intelliget is, qui meminerit (nam hoc superius docuimus) quanto fauorabilius & præsentius adsit Deus iudicio ecclesiastico, quàm seculari.

10 *Quæ & quantarum uirium sit coercitio ecclesiastica. XX.*

 Via uero frustra fertur sententia, nisi sequatur executio, oportuit à uiris contumacibus tam legum, quàm sententiarum obedientiam pœnis extorquerè, quæ est iuris administrandi tertia pars. Has secularis potestas uiolentas infert etiam usq; ad corporis, ut diximus, interemptionem, quam ecclesiastica potestas haud nouit. De huius enim fundatore dixerant prophetæ, Esa. 42. Matth. 12. quòd nec fractam arundinem contereret, nec linum fumigās extingueret, donec posuisset iudicium in terra: quippe qui tunc esset rediturus seuerus iudex uiuorum & mortuorum. quod & illis Christi uerbis si Matth. 26. gnificatū intelligimus, quibus Petro iussit ut gladium conuerteret in suum locum. Suprema enim coercitio, quam habet iurisdictio Christiana, est, ut rebellè & ecclesiæ non obtemperantē separet à religioso commercio. quod genus supplicij etiam leguntur Hebræi, & ethnice nationes infixisse facinorosis. Tale etiam est, quod ad suos Christus dixit Iouan. 16. de Iudæis, ἀποσυναγώγους, hoc est alienos à synagogis facient uos. Qualem morem scribit Cæsar suo tempore Druidas apud Gallos, Herodotus Cæsar lib. 6. Herodotus lib. 8. Lacedæmonas aduersus Aristodemū desertorē: & Demosthenes Demosth. aduersus Leptinem. Macro. lib. 3. Satyr. Gen. 4. ipsos Athenienses ex Draconis instituto (ut superius diximus) in homicidas obseruasse, nempe ut sacris et foro arcerent. quo modo et illi tunc futuri aliquando totius mundi domini Romani, aqua & igni interdicerent, quos dignos iudicassent morte. Sic Deus in pœnā homicidij iussit Cain procul à familia paterna errare, & toto orbe uagari. & ut semel dicā, omnes nationes, quotquot nō essent planè barbæræ, tardius peruenientes ad gladij (ut superius diximus) usum, Christianæ excōmunicacioni pœnam non omnino dissimilè facinorosis infligebant. nisi quod posterioribus seculis Romani duriozem quandam pœnam excogitarunt, quæ tamen non planè ab ecclesiastica abhorreret censura. Quem enim illi de medio tolli cupiebant, eum sacrum, hoc est execrabilem iudicabant. & quanquam pro ueteri superstitione humana carne litarent, hunc tamen immolari nephas ducebant, quòd ipsis etiam dijs uideretur odiosus. Et hætenus quidem similis erat ea pœna ecclesiasticæ censuræ. in eo autem dissimilis, quòd eiusmodi hominem phas esset quomodo cunq; obuiū occidere, quã sæuitiã ecclesiã nō admittit, nisi

- nisi in eum, quem prophanus iudex sacrum fecerit. propterea & uetus religio eiusmodi homines Hebraice דָּרַח cherem, græce ἀνάθημα uocabat: uoce qua eas res designabant, quas quoniam essent dijs dicare & deuotæ, attingere, aut loco mouere nephas erat. Ad hunc morem Paulus ab omni hominū consortio, et ecclesia abiectum hominem, et dijs inferis dicatum, anathema uocat. quæ ecclesiastica quantumuis contemnenda, ut apparet, pœna (quoniam Deus eam iuxta Christi promissionem ratam habet in cœlis) non solum ab hoc uisibili consortio, uerum etiã ab illa inæstimabili unione separat, qua omnia Christi membra inter se (ut à cœna precabatur) connectuntur. atq; adeo non solum in ea orbis parte, ubi contra eum est pronunciatum, sed etiam per omnes totius orbis ecclesias ab omni Christiano commercio est profigandus. traditus est enim sathanæ, ut Paulus de Corinthio stupratore, de Hyemeneo item & Alexandro scribit: & ideo omnibus, quotquot sathanicū ingenium excogitare potest, ludibrijs expositus. quocumq; enim se uertit homo ille sacer, malus spiritus eum comitatur, non secus ac umbra corpus. qui etsi in animam forsan hominis nihil potest, sensus tamen corporis mira ac ineffabili tyrannide ludificat & uexat. quam tyrannidem subinde horrendo & uisibili facto ostendit, si Christiana necessitate exigente, iurisdictioni accedat potestas miraculorū, ut Lucas de Anania & Sapphira factum docet.

Quod uaria sint anathematis genera. XXI.

- Q**ua tamen pœna ligatos non uult Paulus, ut inimicos haberi: sed admoneri interim, ut fratres. nam ob hoc duntaxat à fratrum in religione consortio segregantur, ut pudore suffusi resipiscant, inquit: obq; id sathanæ traduntur, ut per eiusmodi uexationem caro quidem intereat, hoc est carnis petulantia domez, contrà spiritus uis ualidior fiat. quæ certe non tam pœna, quam medicina est cum purgans, tum conseruans. nam & ipsi Paulo Deus, ob eandem causam dedit stimulum per carnem, nuncium sathanæ, ut eum colaphis cederet, quo nimirum uirtus in infirmitatibus perficeret. ad hoc Paulum, quoties aliquē hac machina percellit, respicere, scriptura docet. nam ociosum condemnās, subdit, ut pudore suffundatur: Hyemeneum, ut discat non blasphemare: Corinthiū, ut spiritus eius saluus sit in die Domini. At non in omnes æquē grauis est hæc animaduersio: sed est quidam gradus, ut pro culpæ suæ grauitate quisq; pœnas luat. Alia est enim, qua Christus, in te peccantem, uult à te duntaxat haberi tanquam ethnicū: Sit tibi, inquit, sicut ethnicus & publicanus. alia, qua publicè peccantē Paulus coram omnibus uult argui, ut & ceteri timorem habeant. horum utriq; ea quæ sunt iuris gentium & naturæ præstare licebit, & ab iisdem recipere. nam apud ethnicum Paulus non uetat, si inuitarit, cenare. uerum durius tractat ociosum: nam cum eo omnem consuetudinē nobis interdicit, in quem se grauius animaduersurum

furum minatur, si nec sic resipuerit, quare per epistolā sibi indicari uult,
 quomodo hic extra ecclesiam se habeat. Hoc anathemate acerbius est,
 quo Ioannes illos percelli uult, qui alienā doctrinā adferūt. hos enim ab 2. Ioan.
 omni aedium hospitio & salutatione arcet instar eorum quibus apud
 Romanos aqua & igni erat interdictū. Cæterum quia diuersa ratione
 hoc pœnæ genus infligitur (aut enim iustè, aut iniustè hoc fieri certum
 est) erit prolatae sententiæ conditione interdicti grauitas æstimanda.
 Leuior enim erit sententiā, si per iniquitatem iudicis, testium uel, illata
 sit. alia, si iustè quidem illata, sine tamen noxa tua: quippe qui sis desti-
 10 titus legitima probatione. alia rursus, si iustè, & tua culpa irriteris
 mox resipiscas, anhelans, ut ille Corinthius, ad relaxationem. omni- 2. Cor. 2.
 um autem grauissima, si iure ob meritam noxam condemnatus, in
 eadem sordescas. Quæ singulæ licet condemnatum separent ab eccle-
 siastica illa unione, ut nullo munere in ecclesia fungī illi liceat: per solam
 tamen eam credendum est hominem sathanæ tradi, quæ iustè fertur.
 atq; hæc postrema quamuis uita spiritali priuet, non tamen ipsa, nec
 quæuis alia pœna characteris ornamentum tollit: quippe quod sit (ut Matth. 18.
 superiore libro docuimus) indelebile. hoc innuit Christus, cum con-
 tumacem diceret non ethnicū, sed tanquam ethnicum habendū. nam
 20 si redeat ad se, non est retingendus. Huius pœnæ omniū grauissimæ
 ut horrorem nobis incutiat Paulus, solet ei peregrina lingua aduenien-
 tis Domini terrorem adiungere. Si quis, inquit, non diligit Dominum 1. Cor. ult.
 Iesum Christum, sit anathema maranatha, quod significat Dominus
 uenit: Syram locutionem data opera non explanans (quod tamen face-
 re solent ferè sacri scriptores) ob hoc ni fallor, ut insolitæ nec explicatæ
 uocis uehementior perpensio lectorē inducat, ad pœnæ grauitatē accu-
 ratius ponderandam. Sed hic aliud præterea est considerandū, nempe
 quis ordo in supplicijs infligendis fuerit apostolorū tempore. Mino-
 ris autoritatis magistratus pœnas minores: summi magistratus gra- 2. Theff. ult.
 30 uiores infligebāt. Thessalonicensis ecclesiæ præfectis relinquebat Pau-
 lus iudicandū, qui ociosorū essent aut monēdi, aut accusandi, aut uitā-
 di: grauioris uero iniectiōe sibi reseruabat, cum uult, ut dixi, sibi per e-
 pistolā indicari, quomodo se habeant, qui ab ecclesia essent exclusi, ut si
 re diligētius discussa inuenerit ad peiora declinasse, acerbius eos puniat.
 Vbi & uides nō solū rei factę, sed etiā in futura crimina Paulum anathe-
 matis pœnā, et latæ sententię, ut dicūt, canonē cōstituisse. Thessalonicēsi-
 bus em̄ generalē legē, quæ omni tēpore duratura esset, præscribit, ne cū
 ijs commercium habeāt, qui curiose agētes, huiusce sui canonis admoniti
 non resipiscāt. Nam præcipua anathematis uis nō tā eò spectat, ut con-
 40 dēnatus resipiscat, q̄ ut ab alijs etiā obedientiā extorqueat: et propterea
 plus populo, q̄ condēnatis præscribit. Non enim tam stupratorē Pau-
 lus q̄ Corinthios obiurgat, quod passi sint eum diūtius inter se agere, 1. Cor. 5.
 q̄ hoc facinus perpetrasset. Sic et paulo post, si quis cum frater appellat,

N fuerit

fuerit scortator, aut auarus, aut cōuiciator, aut ebriosus, aut rapax, cum eiusmodi, inquit, ne cibū quidē capiat: sed profligate, inquit, istū qui malus est, ex uobis ipsis. Quare ecclesiasticū hoc interdictū cū tantæ sit necessitatis, nō tam ridiculē repetendū aut tollendū erit: sed tam diu expediet retineri, quoad totius ecclesiastici cœtus, & illorū præsertim, in quorū oculis condēnatus uersat, obedientiæ, salutisq; confirmadæ suffecerit, hoc enim interest publicæ disciplinæ, ut unius exemplum terreat quamplurimos à simili, alio uē facinore perpetrādo. Hinc Paulus cum absens stupratorē condēnasset, Corinthū reuersus nō statim absoluit, tamen si ut uerisimile est, iam signa ostēderet pœnitentiæ: sed tum tandē absens absentē absoluit, cū facinoroso nō solū sufficiebat increpatio tam diu facta à pluribus, sed etiam periculū esse cœpit, ne grauaret eos omnes. Nam & in hoc, inquit, scripseram profligandū stupratorē, ut cognoscerem probationem uestri, an ad omnia obedientes sitis.

Habet præter anathema alias coercitiones ecclesia: quibus omnibus qui non paruerit, ad seculare imperium erit remittendus. XX.

Ad iam dictam pœnam tardius erit procedendum. nam ea extrema est ecclesiasticarum coercitionum. Sunt autem aliæ castigationes hac pœna leuiore, quibus æquum erit peccatorem prius tentare, quàm durius pungatur. nempe arcere ab ingressu templi: aut ad cœtus quidem ecclesiasticos admittere, sed prohibere à participatione sacramentorū. Item si sacerdos admittatur ad laicam communionem, sed prohibeatur potestate consecrandi. Item si potestate quam quis habet, non priuetur, sed præcludatur illi uia ad digniora, aut certe aliquo eminenti genere summoueat. cuius generis Paulus multa enumerat in epistolis ad Timotheum & Titum: uulgò uocant irregularitates. & ut semel dicam, quamcunq; functionē noua religio introduxit, potest pœna ecclesiastica & datam auferre, & prohibere dari maiorē. huiusmodi castigationib. animus contumacis præmolliendus est, atq; donec ex satis urgēt, ab anathematis pœna abstinendum. Imò priusquam ad has perueniatur, eorum erit faciendū periculum, quæ solent seculares iudices supremæ sententiæ præmittere. ut mittere in possessionē, dare actionem in factum, cōdemnare quanti refert quod ea res facta non sit, decernere pignoricapionē, & alia huiusmodi. Quin etiam multā, uincula, probrum, flagra: imò & maiores illas, nempe exilij, relegationis, deportationis, et publicæ operæ pœnas, si atrocitas criminis hoc postulet, & personæ qualitas nō impediatur, uideo cur nō possit ecclesiasticus præfectus infligere. Verum si qui sententiæ latæ non obedierint, ij ut sententiæ pareāt, ab ecclesiastico ui cōpelli non possunt. In hos ergo id quod supremum habet, anathematis nempe uim exercebit. Cui si nec tunc pareant, eos (quoniā illi uetita est executio per manum militarē) iudici tradet, qui gladij habet potestatem. quem.

quemadmodum olim prætor summè facinorosos ad urbis præfectum remittebat. Impunita enim cum ea crimina esse non deceat, quæ in causis nouæ religionis inter eiusdem cultores committuntur, seculari potestati eum tradi oportebit, qui spreto ecclesiastico anathemate contumaciter perseverarit: nimirum ut qui molliorè aspernatur, acerbiorè coercionem uel emendetur, uel reprimatur. Hic uidere est, quomodo ad secularem iuris administrationem non parum accessit imperij per nouæ religionis aduentum. nam huiusmodi crimina (de quibus statim dixi) secularis administratio nisi coniuncta religioni, ne agnosceret quidè, ne-
 10 dum puniret.

Ecclesiarum præfecti pœnas contumaci præscribunt, quas ipsi infligere non possunt. XXXIII.

Æterum ñ non ad arbitrium iudicis secularis, sed ad illius sententiæ conditionē, quæ in ecclesiastico iudicio iam transijt in rem iudicatam, erunt plectendi. nam ut is qui condē nauit, etiam mulctam, aut pœnam præscribat, quæ sit contemnato irroganda, ipsa ratio docet. Verùm, quia et ipsa pertinaciã nõ debet manere impunita, erit illius proteruia, qui ecclesiasticæ sententiæ non paruerit, non solum cogenda à iudice seculari, ut quod iudicatum est soluat: sed etiam alia mulctã, aut pœna constringi debebit, quæ religionis uiolatore digna est, hoc est quæ is est uindicanus, qui totius Christianæ societatis publicam disciplinam labefactaret. hæc autem à religionis antistite erit decernēda, non à seculari, qui saltem mandatam exequetur. Docet istud satis clare scriptura, ubi licet usum gladij penitus ecclesiasticis auferat Christus, proprietatem tamē gladij ñs permittit. Nam cum Petro dicit, conuerte gladiũ tuum in locum suum, non ei gladium aufert, cum iubet ut gladium suo loco recondat: sed usum gladij duntaxat, id est potestatem sanguinis pœnam infligēdi. ecclesiasticis tamen relinquēs, ut ab ñs ñ discere deberēt, qui insolētes et contumaces sunt uindicaturi, quomodo et in quos gladij suppliciũ adhibebunt. Vt præterea (quod superius diximus) non à natura, sed reuelatione diuina gladij usum esse introductũ: ut etiam hæc satis magna ratio sit, quare diuinæ iurisdictionis ministri, si de gladij usu et potestate quærat, consuli debeant. qui, ut testat scriptura, horribiliora corporis supplicia, quæ sit gladij animaduersio, per miraculorũ potentiã infligunt, si necessitas postulat. Quid quod ipsa religio inspirata, ut superius dictum, per omnem iuris secularis suppellectilē discurrere, & eam perlustrare possit, etiã si nullã haberet iuris administrationē: ut ubi legũ sanctiones repererit fortè uehementiores (quales pleræq; ciuitates habent de furtis) eas remitti: si remissiores quæ conueniat Christianæ reipublicæ propagandæ, duriores imponi iuberet. Ne interim dicã, ad uitæ humanæ tranquillitatem hoc esse necessarium, atq; propterea à diuina prouidentia ordinatũ, ut si quid uni deesset administrationi, id altera suppleret.

Matth. 26.

Act. 5.

Multa esse utriq; foro communia. XXIII.

Ndigent ergo ambę administrationes usq; adeo mutua opera, ut inter Christianos facile separari non debeant. imo etiam sunt quaedam adeo utriq; administrationi communia, ut nihil referat, quo in foro litem quis experiat. nam in ijs non nisi præventio spectatur, ut illi iudici, qui alterum præuenerit, causæ sit cognitio. Sed dubitabit aliquis, an ecclesiasticus secularem præuenerit, atq; eidem actionem præripere queat, ut punitum ab ecclesia supplicio constringere secundo secularis non possit. Si patrifamilias, qui societati ciuium se altrinxit, in suos liberos ac nepotes animaduertere non licet, postquam hos ciuitatis præfectus communi ciuium nomine punit: quis est cui non uideatur rationi consonum, nec in eum à ciuitatis præfecto animaduertendum, qui ab ecclesiastico iudice totius ecclesiæ, hoc est Christianæ societatis nomine supplicio fuerit affectus: præsertim cum apud ecclesiasticos summa et amplissima sit ministratio. Nam hæc quàm late Christiana religio se extendit, unica est: secularis uero, in principatus innumeros diuisa. loquor autem de ijs delictis, quibus sanguinis poena non irrogat: & de ea ciuium societate, quæ iam Christo nomen dedit. Quæcunq; enim causæ inter ciues comode possunt sine sanguine expediri, eius nature sunt, ut multum publicæ expediret discipline, si utriuslibet essent fori: hoc est, si in actoris esset uoluntate, in utro uelut iudicio litem experiri. multum ea res iudicium utriusq; fori diligentiam excitaret, tum ad scelera punienda, tum ad causas terminandas. Hac ratione inducti uidentur Romani, ut illi qui ageret actione reali, liberam darent optionem, an uelit agere in eo iudicio ubi res sita est, an ubi is qui cum agendum erit, domicilium habet. Sed sit etiam, ut de ijs quæ domesticarum causarum cognitiones per parentium negligentiam deuoluunt ad seculare iudicem: cur non ad ecclesiæ præsidium censuram (ad quam secularis administratio, ut ad Lydiū lapidē probanda est) non uenit id, quod alioqui per seculare iudicium negligentiam maneret impunitum? Verū hic quoq; nihil ultra anathema poterit ecclesia. Neque hæc, de quibus hic uerba facimus, tam à ratione aliena sunt, aut ecclesiæ repugnant, quàm quidam arbitrantur. nam ubi ciuilis societas euangelio nomen non dedit, certum est crimina, quibus ciuilis administratio supplicium adhiberet, si uir Christianus ea committat, suapte natura esse utriusq; fori: quippe per quæ utraq; res publica, tam ecclesiastica quàm ciuilis, perturbetur. quin ipsa scriptura tum ab utraq; republica tales docet puniendos, quantum uidelicet utriusq; interest: neq; ibi unius præuentio alterius iudicis officium excludit. Poena enim quam Paulus inflixit Corinthio, non im-

1. Cor. 5.

pediuit, quo minus secularis iudex potuisset id supplicij sumere de eodem stupratore, quod leges tali peccato præscripsissent. Et contra, si iudex secularis Paulum anteuertisset, nihilominus Paulus eum castigasset, ut

ut Christiani, quantum noua religio id genus sceleris abhorreat, didicissent. In publicis enim iudicijs, præter eum cui iniuria illata est, etiam respublica est ueluti actrix, exposcitq; mali exempli, quod facinorosus scelere suo attulit, reparationē. Generale est, si eodem facto pluribus sit damnum illatum, ex simplici facto pluribus actionem nasci, quare cum alia tunc esset politica respublica, alia Christiana: quid mirum, si idem scelus utraq; profecuta fuisset?

Quid iurisdictionis ecclesiastici habeant ex hominum donatione, quid non. XXV.

10 **V**ulgare est et omnibus notum, posse id præscribi, quod homini ab homine donari potest: quod uero unus alteri dare non potest, id usu quantumuis longo uendicari non posse. Cum ergo ecclesiastica potestas non ab homine (ut iam sæpius dictum est) sed ab ipso Deo sit introducta, fieri profectò non potest, ut quis eam per possessionem quantumuis diuturnam, & non molestam occupet: cum & ipsa alioqui possessio sine diuina authoritate nulla sit. His ita positis, & uel parum intellectis, facile unde pendeat ecclesiastica authoritas apparebit. quæ si non sit (ut hinc liquet) ex principum donationibus: certe nec id priuilegij acceperunt à principibus ecclesiarum ministri, ut ab illorum iurisdictione, magis etiam quam ipsi principes à suorum subditorum placitis, liberi sint. Nam hi licet ita præsent, ut superiorem non agnoscant, quoniam tamen authoritatē ab ijs quibus præfunt, acceperunt, sit certas ob causas, ut populi uniuersitas ijs præscribat quædam, & inter certos limites cohibeat. Reuocatur enim non raro donatio, quantumuis firma, multis ex causis. Verum secus est in authoritate ecclesiastica. Hanc enim cum ministri ecclesiastici non habeant ab homine, sed ijs sit coelitus concessa, nullo casu aut ratione fieri potest, ut potestati ab hominibus constitutæ subijciantur. Ideoq; repugnaret diuinitus constitutæ rerum conditioni, si is qui ius seculare administrat, 20 (etiam si tota illi adhæserit Christianæ plebis uniuersitas) si inquam is, ius iuris uel coercionē ijs diceret, quibus ecclesiastica iuris administratio data est. Hoc enim non minus contra naturam esset, ac si familia parenti ius dicere attentaret, cui ab ipsa natura potestas est, quæ firma, stabilis atq; immutabilis manet. Cæterum in ijs rebus, quas noua religio reperit antea fuisse in hominum usu, habet secularis iuris administratio iudicandi authoritatem, etiam si inter ecclesiasticos super huiusmodi rebus suboritur controuersia. Nam quanquam secularis iudex nullum habet imperium, ut iam dixi, in ecclesiasticum, decerneret tamen, si ijs de rebus disceptatio nasceretur inter ecclesiasticos. quæ sententia 30 (de Christiano loquor iudice) sic ius faceret, ut ei omnino esset parendum, nisi euangelio repugnaret. Sed uisum fuit Christianis principibus, etiam super negocijs secularibus, ecclesiarum ministros ecclesiastico iudicio sisti debere. Quare personales (quas uocant) actiones, quæ

ex seculari delicto, aut contractu inter ministros ecclesiarum, uel aduersus ipsos nascuntur, non aliunde nunc liberæ sunt, seu, ut uocant, exemptæ à secularis iudicis cognitione, quàm ex principum donationibus. Quod uerò si per eos statutum non esset, aut fortè nunc reuocarent, frustra tamen pertraheres ministrum ecclesiasticum ad forumulare, nisi rem aliquam possideret, in quam si uocatus non comparuerit, aut sententiæ non obtemperauerit, posset iudex id quod extremum habet, exercere: cum in ipsius personam, ut modò ostendi, nihil possit. Quod uero à seculari iudice interdum uideamus ecclesiarum ministros coerceri, ex eo fit, quod præfectus ecclesiasticus ob insignem aliquod flagitium exemptionis priuilegio eos exuerit, & per hoc subiecerit seculari potestati. Contingit & ex alia causa, ut si minister ecclesiasticus seculari iuris administrationem perturbarit. Si enim ad uim repellendam licet, ut seruus aduersus dominum, filius aduersus patrem insurgat: cur non liceret secularis iuris administratoribus cohibere ecclesiæ ministros, ne temere pergant civilem societatem molestare? Quod autem eum coerceant, qui omnem ecclesiasticam auctoritatem contemnit, fit non solum ex præfectorum ecclesiasticorum consensu, uerum etiam ipsa necessitate, alioquin enim pergerent impune publicam Christianæ religionis disciplinam contemnere, ceterosque inuitare ad religionis exitium.

An liceat, & quo animo liceat Christiano litigare. XXVI.

Equitur nunc celeberrima illa quæstio, hodie à non infime eruditionis hominibus tractata, num scilicet Christianis litigare liceat. Multa sunt loca in scriptura, quibus omnis litigandi, seu experiendi in iudicio ratio uetita uidetur populo electo: ut non mirum sit, quosdam in ea hæsisse opinione, omnino non esse coram iudicibus contra fratrem agendum. quare hæc loca, priusquam pergamus, occurrunt hic examinanda & discutienda. Paulus ait: iam omnino delictum in uobis est, quod lites habetis inter uos inuicem. cur non potius iniuriam patimini, &c. Christus similiter inter primam sue doctrinæ rudimenta palam dicit, illius munus, cui cum fratre eiusdem religionis actio est, non prius à Deo acceptum iri, quàm fratri reconcilietur. sed & reconciliandi moram nullam esse uult. ita enim loquitur: Habeto beneuolentiam cum aduersario tuo cito, &c. cui damnum est illatum, iubet ut ignoscat, nec talionem reddat: ne quod ipse Deo debet, ab ipso strictius, & ad minimum denarium exigatur. Sed ne & illum, qui assidue & studio nobis nocet, aut molestus est, ulciscamur. Mihi enim, inquit Dominus, ultio, ego rependam: at magis beneficio arctius nobis deuiuiam, non tantum nouæ, uerum etiam ueteris religionis scriptura iterum atque iterum inculcat. Si inimicus, inquit Salomon, esurit, pasce illum: si sitit, da illi potum. Christus, Benefacito istis qui uos odio persequuntur. Paulus, Ne uincaris à malo, sed uince bono malo. Quid hic dicemus: omnem in iudicio agendi rationem Christianis uetitam, nec aliquam contra iniu-

1. Cor. 6.

Matth. 5.

Rom. 12.

Proverb.

25.

Matth. 5.

Rom. 12.

40

iniuriã illatam defendēdi, aut de iactura facta conquerēdi copiã ijsdem relictã nō ita certe. At eius animus, qui fratri litē mouet, considerandus est, num ducat uindictę cupiditate: quod et ethnici, nedū Christiani uiperarēt. aut magis ad iacturę respiciat compensationē: quod itidem ethnici, si non damnarēt, haud tamē laude dignū ducerēt. aut num magis studeat proximi sui saluti. hoc animo, nec alio, cum fratre experiri licebit: ne scilicet is iniustis occupationibus insorescat, ne ue studium aliena occupandi huius exemplo ad alios serpat. Secus qui facit, non iuxta scripturas superius citatas se facere sciat.

Duæ litigandi formæ Christianis peculiare. XXVII.

AM qua forma & ratione Christianis aduersus fratrem experiendum sit, superest ut uideamus. Introduxit noua religio duas disceptandi formas sibi peculiare: unam quę priuati, alteram quę publici iudicij formã imitat. Si enim in te peccatum sit, priuatam: si in religionem, publicam disceptationē prescripsit. illam in scholis, denunciationē: hanc, *συζητησις*, si ad uerbum uertas, conuisionem uocant. Vtramque formam nobis tradidit scriptura ut regulam, ad quam Christianę controuersię sunt dimetiendę. Si peccauerit, inquit Christus, in te frater tuus, uade & argue eum inter te & ipsum solum. Hic uides priuati iudicij modum. Aliam formã depinxit Paulus, ubi ait se palam & coram omnibus Petro restitisse, quod gentes cogeret ad Iudaicarum ceremoniarum obseruationem. Et quod attinet ad priorem formam, utitur hac frequentissime noua religio, cum delictis corrigendis adeo intenta est, ut etiam occulta quam diligentissime redarguat: quę secularis iuris administrandi authoritas non solum non redarguit, sed & pleraque manifesta omnino tolerat. Veteris religionis cultori populo dictum fuit, Non uidebis asinum fratris tui, aut bouem eius cadentem in itinere, & abscondes te ab eis, sed subleuando subleuabis. Quid mirum, cum lex illam curam brutis adhibendam iusserit, si noua religio idem de homine statuatur, atque tibi imputet, si tuã negligentia pereat anima fratris tui, pro qua mortuus est Christus? Quem igitur inclinatum uides ad lapsum, debes illico ne labatur succurrere, adeo ut ne prima quidem futuri lapsus indicia spernenda sint. Quia scriptum est: Qui spernit modica, paulatim decidit. Multo uero diligentius debes, si iam lapsus est, statim erigere: hoc est, de commisso delicto, cum primum adsit loci & temporis opportunitas, redarguere. Vade, inquit: indicans accelerandum esse. Vetus lex precepit, ut oppugnaturus ciuitatem, prius pacem offerret, quam expugnationem parasset. Quid mirum, si & lex nouę religionis precipiat, ut peccanti in te fratri ultro offeras pacis condiciones, priusquam in eum quicquam statuas grauius? Vade, inquit, & argue eum. nō solum hoc ihs qui precepit, sed etiã subditis precipiēs. quia unicuique mandauit Deus de proximo, alioqui enim Deus sanguinem illius requireret de manu tua, etiam si

Matth. 18.

Galat. 2.

Deut. 22.

Ecclesiastici 19.

Matth. 18.

Deut. 20.

Ecclesiastici 17.

Ezech. 3.

et 33.

tantummodo in te, hoc est te præfente deliquerit, & nullam aliam intulerit iniuriam quàm scandalì. Eo enim euentu te Deus posuit speculari rem, & custodem illius, qui cecidit te spectante. Verum inter te, inquit, & ipsum solum argue, non eum per ora hominũ traduces, hoc est non famæ aut nomini lædes, neq; obiurgabis, neque illudes. Argue, inquit, hoc est rationibus & admonitionibus peccati periculũ detege. Omissionem enim potius, quàm reprehensionẽ significari arguendi uerbo, docet ille qui scribit, Degeneres animos timor arguit. Istud autem, si te præfente peccarit, faciendum: hoc est, si constiterit tibi de peccato eius, alio qui meliora de proximo speranda sunt. Non enim is quem aliorũ fama audis traduci, illico tibi corripendus est (hoc enim ad officium spectat præfectorũ) sed quem tu uidisti graui salutis suæ periculo deliquisse, nec resipuisse. Si enim iam resipuerit, quorsum opus redargutione? Verum, si idem admonitus nihilominus pergat, ostendit noua religio remedium asperius. Si te, inquit, non audierit, adhibe adhuc unum, aut duos: non quibus delictum detegas, sed quos preceris et inducas, ut te cum hominem obseruent, num secundo in idem delictum incidat. testes enim adhiberi iubet, hoc est præfentis delicti inspectores, non autẽ præteriti examinatores. Nam addit: Vt in ore duorũ, aut trium testium stet omne uerbum: docens eiusdem peccati testes plures esse debere, & sic tandem nominis famam, si aliter reduci nequeat, propter anime salutem negligendam. Erit tamen etiam hic, quantum fieri potest, sine salutis eius periculo fama proximi seruãda. Nõ enim statim duos aut tres, sed singulatim eos accersendos dicit. Adhibe, inquit, adhuc unum, si illius fortẽ & diligentior & uehementior admonitio plus sit ualitura, quàm tua. Si uero ita ab eo id quod uelis, extorquere non poteris: duo erunt adhibendi, non quod tuum tunc sit, coram ijs eum redarguere: sed potius illis hoc faciendũ erit, sequit enim, Si neq; illos audierit. Sed si, uelut testes à te adhibiti rẽ neglexerint, nihil ad te: tu Christiani hominis muneri satisfacisti. Sin uero peccatorẽ admonuerint, & is ipsorum quoq; admonitionem despexerit, iam non illis, sed tibi, apud quem primum fuit lapsus, præceptum est, ut ecclesiæ rem aperias, quod uulgo uocant denunciare: quanquam eo uocabulo ueteres usi sint in alia significatione. Dic, inquit, ecclesie: nempe tu, atq; adeò tu unus, cui is primum uenit erigendus. neq; enim scriptura dicit, quos prius testes adhibuisti, eosdem hic rursus adducendos: sed potius rubori illius parendum, ut non aliam ob causam credendũ sit, scripturam iubere testes adhiberi, quàm ut habeas, si te uelit arguere calumniæ, qui testimonium ferant tuæ synceritatì. Delatum uero non aliter uult scriptura tractandum ab ecclesia, quàm tu eum iam tractasti: nempe ut & ipsa, qua dignum est grauitate, arguat peccatorem tam pertinacem: sed solum arguat, neq; id aliter faciat, quàm à te præceperat fieri: nempe seorsum. Quod si nec ecclesie monitioni obtemperarit, mox habẽdum iubet hunc scriptura, non

non quidem publice, sed tibi duntaxat, tanquã ethnicum et publicanũ. Hoc ordine hæc omnia prætentãda sunt, priusquã noua religio fratri priuatim etiam sæpissime delinquenti seueriora adhibeat remedia: hoc est, priusquã cum publice coram omnibus arguat. Hæc de denũciatione, prima inter Christianæ religionis cultores litigandi forma. Altera est *ouÿrnois*, quam dixi in scholis conuersionẽ uocari, cum dubitatur de re publice facta, peccatum sit, nec ne: hoc in modo, an alio res fieri debeat: et sic de alijs. Huius exemplar est in Apostolorũ actis. Cum enim orta esset seditio super circumcisione eorũ qui ex ethnicismo ueniebant ad nouam religionem, statutum fuit, ut ab utraque parte contendentes ascenderent ad apostolos ac presbyteros Hierosolymam, publiceque disceptarent super ea quæstione, & disceptatę quæstionis declarationem expectarēt à sacro senatu. Qua ratione hoc factum sit, Lucas scripsit in Actis, & nos suo loco fufius dicemus.

Act. 15.

Quæ sit forma Christianæ actionis, et accusationis. XXVIII.

M Trunq; ergo dictum disceptandi modum ea ratione Christianis concessum uidemus, ut eo ad delinquentiũ salutem utamur. iam uidendum, num & actio nobis permittatur, qua liceat nostra prosequi in iudicio. Domini, inquit Propheta, est terra, & plenitudo eius. Omnia enim, quæ hic possidemus, quibus aduersa toleramus, prospera tuemur, debilia sustentamus, firma continemus, uitam denique labentem excipimus, omnia inquam hæc Domini sunt: nec diutius nobis concessa, quàm à nobis ea repetere Deus uoluerit, ut ijs interim ad suam gloriam utamur: ut siue erogamus, siue retinemus, siue etiam repetimus (ut Tobias mutuũ à Gabelo) ad gloriam Dei, ut Paulus docet, fiat. Hoc enim non raro gloria Dei postulat, non ut nostra referuemus, sed ad tutandam Christianam tranquillitatem etiam raptori libenter cedamus. Si quis, inquit, te uelit in iudicium trahere, ac tunicam tollere, permitte illi & pallium. Secus, si ita gloriam Christi promoueri non speres. tunc enim nostra retinere, & si qua ablata sunt, repetere oportet. At sit interdum, ut æque probabili ratione, quod hic repetit, alter uelit retinere: ubi ut recte cognoscatur cuius res sit, omnino opus est iuris disceptatore. horum uterque quamuis iuste litiget, maiore tamen iure is litigare intelligitur, qui ante litis ingressum pacis conditiones reo obtulerit, (quod in ueteri lege, ut superius diximus, præceptum fuit belligeraturis) paratus nõnullo etiam dispẽdio redimere litem: hoc est, qui nõn omnino exacta ratione agere, sed tolerabili conditione cum alio transigere paratus fuerit: per uiam (ut uocant) compromissi, quod ad Corinthios præcipit Paulus. atque hæc est forma Christianæ actionis. Qui uero nihil de suo cedere uelit, adeo ut ne magnam quoque uexationem paruo dispẽdio redimat, is certe parum Christiane facit, dum recusat arbitrium: neque tamen iniquum facit, si quod suum est, exactis

Psal. 23.

Tobie 1.

et 9.

1. Cor. 10.

Matth. 5.

Deut. 20.

1. Cor. 6.

exactissima ratione seclusa fraude repetat. quemadmodū nec illi iniquē,
 aut perperā faciunt, quamuis non satis Christianē, ut ait Christus, qui
 Matth. 5. reciproca dilectione prosequuntur eos, quorum beneficiū & benignū
 animū prius in se senserint. Ex his iam colligis studiose lector, quomo-
 do etiam Christiano liceat ius suum, commodumq; proprium profe-
 qui in iudicio, dummodo lis non agatur coram iudice disparis religio-
 nis, quod Paulus diligētissime uetat. Quin & accusationem, qua non
 1. Cor. 6. solum nostra repetimus, sed pœnam reo uolumus etiam infligi, licitā
 esse inter nouæ religionis cultores, docet Paulus. huius quæ debeat ef-
 1. Tim. 5. se forma inter Christianos, describit eo loco, ubi nullam accusationem
 aduersus presbyteros iubet admitti, nisi sub duobus aut tribus testi-
 bus: iisdem uerbis subindicans, aduersus inferioris notæ siue plebeios,
 siue ecclesiarum ministros, sub unius etiam testimonio accusationem
 admitti posse. Hæc accusatio tantum habet locum in eos, qui publice
 peccant. nam illi, Paulo teste, publicē arguendi, ut cæteri timorem ha-
 beant: & qui per hos ad similia facinora perpetranda fuerint inuitati, fa-
 cinoris eiusdem expiati exemplo retrahantur. quæ res humanæ socie-
 tatis tranquillitatem conseruat. Cæterum apud quos iudices quæque
 actio seu accusatio institui debeat, satis liquet ex eo capite, ubi de causis
 utriusq; fori actum est.

*Cur Christianis tam stricte uctitum, ne litigent apud
 iudicem infidelem. XXIX.*

Non ergo agit cōtra Christianæ religionis regulas seu leges,
 qui seruato iuris ordine sua per actionē, aut facinorosi exē-
 pli publicam emendationem per modum accusationis, co-
 ram iudice Christiano prosequitur: dummodo id faciat si-
 ne odio fratris, aduersus quem litigat, sineq; libidine uindictæ. Non e-
 nim meret̄ altercatio, rixa, obiurgatio, aut etiam contētio uocari, quod
 propter priuatam, aut etiam publicam utilitatem fit citra calumniā: sed
 possumus disquisitionem uocare, potissimum si litigantes causam de-
 fendant utrinq; probabilem. Verum cum etiam in ethnicis hominibus
 uigeat ratio tum religionis, tum iuris naturalis, ita ut lites sæpe ab his re-
 1. Cor. 6. cte terminari possint: roget quis, cur Paulus tantopere Christianos ue-
 tuit in infidelium iudicio litigare: causa in promptu est. Cum enim Chri-
 stianæ religionis societas planē sit (ut primo libro ostendimus) omnium
 humanarum societatum coniunctissima, & quidem coniunctior, ipso
 Mar. 3. Christo teste, quàm parentes & filij, cæteriq; domestici: profectō con-
 tra iustum & æquū esset, si ob aliquam controuersiam inter nos exor-
 retur consortium, ad litem inter fratres decidendā. Cum enim haud de-
 ceat domesticas esse discordias, & si omnino oriant̄, non debeant pro-
 ferri ad alienos: sed ubi natæ sunt, ibi & extingui (adeo ut Romani olim
 ethnici pœnas etiā sanxerint in eos, qui domesticas discordias temere
 pertra-

pertraherent ad iudicia ciuilia sine prætoris authoritate) quid mirum, si Paulus præcipiat, ut Christiani (quos decet multo, quàm domestici sunt, esse coniunctiores) natas inter se controuersias per eiusdem religionis confortes tanquã intra eosdem parietes, arbitrio, ut dixi, aut saltem iudicio componant. Vt præteream, uix fieri posse, ut inter Christianæ religionis cultores (si alter aduersus alterum in iudicio agat) non rancor aliquis, uindictæ libido, & siue iure, siue iniuria obtinendę uictorię uehementior appetitus suborietur. quæ cum sint inter infideles frequentiora, non sine magna ratione uoluit Paulus, Christianos litigatores, si aliud impetrari nequeat, saltem ab disparis religionis litigantium schola, turba, & contagione procul esse remotos. Est huius rei & ista causa, quòd uiri Christiani debeant inter se iustum & iniustum iuxta suę religionis regulas metiri. has quia uir disparis religionis nescit, & aspernatur: non potest controuersiarum inter Christianos idoneus esse iudex. Sed quid agas, si inuitum te frater ad iudicẽ pertraxerit disparis religionis? Secundum Christi præceptũ cum illo exoptulabis per uiam fraternæ correctionis, de qua superius dixi: exigens ut tecum certet coram communis religionis cultore iudice. Quod si pertinacius contempta etiam ecclesiastica redargutione hoc recusat, scis tibi iam cum illo, iuxta secularis iuris regulas duntaxat, tanquam cum ethnico & infideli agendum, quod quomodo fieri debeat, nunc dicam.

Quomodo agendum cum aduersario disparis religionis. XXX.

Nillus hostis Christianis grauior aut molestior esse posset, a hostis religionis. et tamen hic quoq; beneficijs demulcendus, si quo modo possit ad religionis sanitatem perducì: adeò, ut etiam rapienti non solũ sint bona fortunæ relinquenda, uerum etiam uita ipsa ultrò impendenda, si per hoc is uideatur ad religionem perducendus. nam quæ habemus, accepimus uniuersa à Deo, ut superius dixi, ad ipsius gloriam, & proximorũ omnium, qui nobiscum ad æternam fœlicitatẽ nati sunt, salutem et utilitatem. ideoq; in gloriam Dei & illorum salutem, omnia libenter et toleranda & relinquenda. quod Christus disertè docuit in monte. Quisquis, inquit, impegit a lapam in dexteram tuam maxillam, obuerte illi & alteram: & qui te uelit in ius trahere, ac tunicam tuam tollere, permitte illi & pallium: & qui te adegerit ad miliarium unum, abito cum illo duo. & paulo post, Diligite inimicos uestros, bene precemini deuouentibus uos, benefacite his qui uos odio prosequuntur, &c. Si uero ista patientia tua non sit in Christianæ religionis exaltationem, & proximorum (cum patientiam hanc in nobis admirantur) salutem cessura: potes, imò debes iustis quidem modis, quod tuum est repetere, & si opus est, etiam ui seruare & retinere: imò & ui publica (quod uocant bellum) modo fungaris publica authoritate, recuperare. Cæterum si id quod religionis candida

Matth. 5.

candidatus dedit propter religionem, idem mox factus recusator, uelit
 tibi subtrahere: non est hic considerandum, an is patiētia tua futurus,
 an non futurus sit melior, sed ultrò illi & cætera, quæ ab eo ea ratione
 acceperas, obtrudenda sunt, adeò ut puluerē quoq; , qui fortè pedibus
 hęsit, Christus illi uelit relinquere. Secus de eo qui suscepta olim Christia
 na fide, fiat postea defertor: quia hic cū religionē susciperet, se suaq; om-
 nia, tam præsentia q̄ futura, deuouit necessitati religionis. Hæc sunt,
 quæ de ecclesiastica iuris administratione dicere uolui. de qua sine du-
 bio longè plura proferre potuissē, nisi summam ea exponere esset
 constitutum, quæ longiorem orationem desiderarent. Verum quia cō-
 trouersiam omnem, quæ in iudicium deducitur, aliquo iure niti decet:
 & leges ei esse positas, quibus decidi & terminari possit: restat iam, quo-
 niam de ecclesiastica administratione diximus, ut quo iure et legibus ea
 gubernetur, uideamus. Hanc certe non aliæ decent leges, nec conue-
 niunt, quàm quæ uerè sunt religiosæ & Christianæ: sacra nempe scrip-
 tura, Christianę religionis præcipua et summa moderatrix. ea inquam,
 de qua Paulus dicit, Omnis scriptura diuinitus inspirata, & utilis est
 ad doctrinam, ad redargutionē, ad correctionem, ad institutionē, quæ
 est in iustitia, ut integer sit Dei homo, &c. Ab hac nō debet secularis iu-
 dex deflectere: per hanc iudex ecclesiasticus iuris administrationē exer-
 cebit. Ea enim hæc doctrina est, quam Paulus instrumentum facit om-
 nium ecclesiasticorum officiorū, cum de tempore suæ resolutionis cer-
 tus, Timotheo inter ultima uerba scripsit, Obtestor ego coram Deo et
 Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est uiuos & mortuos in appar-
 tione sua in regno suo: Prædica sermonem, insta tempestiuè, intempe-
 stiuè: argue, increpa, exhortare cum omni lenitate et doctrinā. Exigit et
 go ordinis ratio, ut de sacra scriptura sequenti libro differamus.

DE INSTAURANDA RELIGIONE³⁰

LIBER OCTAVVS, QUI EST

De autoritate scripturarum.

De origine scripturæ. I.

Vum multæ res in ecclesia nequaquam satis adhuc
 explicatæ sint, tum perdifficilis & obscura quæstio
 est de autoritate scripturarum, quæ & ad agnitio-
 nem religionis pulcherrima est, & ad moderandum
 Christianum populum necessaria. Literæ enim quæ
 sacræ uocantur, non solum supremam illam natu-
 ram pulcherime describunt, quam ab initio ostendimus basim esse to-
 tius

tius religionis : uerum etiam quas leges illa electis hominibus tradidit instituendæ uitæ, diligentissime docent. Legum autem reuerentia hoc maximè efficit, ut legibus homines libenter pareant : contra, hæc si contemnant, ferè solet perniciofa rerū mutatio subsequi, imò societas ipsa hominū dissipari. Quod periculū multo certius imminet Christianæ reipublicæ, si de sacrarū literarū authoritate ambigat. hæc enim maiori ex parte omnē rationis captū superant, suamq; uim habent ex legislatoris duntaxat authoritate, quod de humanis legibus usq; ad eò timendū non esset, quanquam nihil non etiam hic timendum. Nam humane leges licet totæ abolerentur, ipsa tamen rationis uis maneret, unde primū leges ortæ sunt, quæ usq; hominē ad id instigaret, quod lex hæctenus docuisset: contra, si diuinas leges è medio tollas, aut de earum authoritate ambigas. Hic enim illico humana mens ueluti ruptis repagulis uergit in omnē licentiā: ut hodie euenisse uidemus cum alijs plus nimio, alijs nimis parū scripturarū authoritati attribuētibus, pleriq; occasione inde captant scripturā omnē contemnendi, aut certe de omni scripturæ authoritate ambigendi. Et sanè, dissensio hæc nisi dijudicet, in summis nos tenebris necesse est, atque in maxima rerum trepidatione uersari: quādiu enim quisq; id, quod satis exploratè perceptum & cognitum non est, sine ulla dubitatione defendit, tandiu uarię opinionū dissensiones, in tanta præsertim re, futuræ sunt. quod malū ne latius serpat, hanc quæstionem hoc loco ea ratione, qua tractauimus superiora, explicabimus: ut quibus fundamētis hæc quæstio innitatur, in aperto sit. Scriptura pluribus in locis ostendit, cogitationū in homine uariū esse modum: multumq; differre eas, quæ ex naturali humanæ mentis industriis proficiscuntur, ab ijs quas diuinus suggerit spiritus, & has ab illis quas insidiæ fabricantur sathanicæ, satis clarè etiam sacræ literæ docent. Primi generis formam eo loco habes, ubi consilium describitur, quod Ietro dedit Moysi, de constituendis tribunis, centurionibus, quin quagenarijs, & decanis, qui populum diuisim et turmatim iudicarent. Exod. 18. Secundi, ubi enarrat Moyses, quæ Balaã etiam inuitus proferebat. Num. 22. Tertiã speciem tradit Ioannes, ubi diabolum narrat immisisse in cor Iudæ Iscariotæ, ut proderet Iesum. Hoc ultimum genus nihil ad nostrum propositum: priores duæ animi meditationes nostræ quæstioni seruiunt, & ex utra harum (nam ex altera, certum est) ea scriptura, quam sacram uocamus, manarit, inuestigandum. Quosdam uideo esse in ea opinione, ut natam dicant eam ex naturali industria: atq; hoc aiunt Lucam de se fateri in procemio euangelij, quod uidelicet id collegerit ex ore eorum, qui ab initio suis oculis rem uiderāt, ac pars aliqua fuerant rerum, quas esset narraturus. Ioan. 14. authoritatem uero dicunt scripturis additam, quando eas summa ecclesiæ authoritas approbauit. Alij secus sentiunt, & negant quicquam authoritatis additum scripturis ab ecclesia, sed potius diuinitus eas & inspiratas & scriptas: ac quæ sit ipsius

ecclesiæ authoritas, nobis per eas significatum. Hæc prima & præcipua est omnium quæstionum, quas tam multas hodie etiam vulgus de scripturis mouet, & si dijs placet, tractat. Illud hic in primis liquet, etiam si concedamus ab ecclesia authoritatem scripturis datam, non eundem tamen honorem ijs quæ ex industria naturali, et ijs, quæ diuino instinctu sunt exarata, datum esse. Nam illis duntaxat testimoniū defert ecclesia ueritatis naturaliter perceptæ: in his uero ostendit, etiam adorandam esse maiestatem diuinæ authoritatis. quare aliud quid inuestigemus oportet, quod hanc quæstionē melius discernat, et scripturæ dignitatē propius nobis explicet. qua quidem in re, primū uarietate ipsarū reuelationū, quæ has cogitationes suggerunt, & tales animi pariunt meditationes: deinde, quomodo ex aliqua harum reuelationū suam ducat originem sacra scriptura, animaduertere necesse erit.

Triplicem homini inesse cognoscēdi uim, etiam ijs notissimū est, qui philosophiam uix à limine salutarunt: ut scilicet duplici modo sentiat, intelligat uno. Sentiendī uires homini cum brutis communes sunt. presentes enim res per sensum exteriorē, absentes uero & ab oculis remotas per interiorē etiam bruta cognoscūt: intelligentia uero (qua una præstamus beluis) facit, ut etiam ea homo animo suo impressa habeat, quæ sensibus illis non sunt obnoxia. Si harum uirium cuiquam, præter datam ab initio omnibus communē rationem, Deus maiorem humanis uiribus facultatem tradiderit, ut si uel præstantius lumen infuderit, uel augustiora spectra impresserit, uel naturalia spectra diuino artificio concinnarit, uel peculiari quodam modo cauerit, ne quid ingenitæ uirtuti obstet, quod mentem hominis fallat: quis negabit cognitionem, quæ hinc proficiscitur, humanum superare ingenium, & propterea iure dici reuelationem diuinam? Hinc est, quod Deus ipse tres ordines faciat diuinarum reuelationum. Si fuerit, inquit, uobiscum propheta Domini, in uisione cognoscar ab eo, aut in somno loquar cum eo: non talis est seruus meus Moses, ore ad os loquar cum eo, & palàm, non autem in ænigmatibus & similitudine uidet Dominum. Hisce uerbis quis non uidet, iuxta tres hominis cognitrices uires, reuelationum diuinarum triplicem fieri distinctionem? Ad sensum enim exteriorē spectat, cum dicit, In uisione cognoscar ab eo: ad interiorē, quod addit, in somno loquar cum eo: ad uim uero intellectricē, quod de Mose subdit, non in ænigmatibus Dominū uidet, nam in ænigmate uidere, proprium est tam exteriorum, quàm interiorum sensuum, quippe qui non ad cognitionem Dei inuisibilis ac incorporei, sed ad corporalem tantum repræsentationē, ac si diceres, ad picturā quandā Dei duntaxat respiciūt, quod scriptura uocat ænigma. Cuiuscunq; uero gradus sint, scriptura raptū uocat, quod scilicet uis cognitrix ad ea quæ naturæ ordinem uincunt, rapiatur: qui si tam uehemens fuerit, ut tota hominis cognitrix uirtus in eo occupata, uires minores seu inferiores absorbeat, sopiat, aut sistat,

NUM. 12.

Act. 22.

40

sistat, iam nomenclaturam meretur extaseos, aut excessus. Sed utcumq; Act. 10.
 fiat, hoc numine quisquis afflatus fuerit, in alium is, quam uim recepit,
 transferre non potest, ut eruditus solet in rudiorum artium facultates:
 cum illud sit merum spiritus munus, & ipse qui sic afflatus est, semper
 sibi eam retinere haud possit. Imò nec memoriam quidem retinet, qua
 eas res postea repetat, cum se diuinus spiritus subtraxerit, quamuis for-
 tè maneat leuis quaedam reminiscencia: perinde ac si nuper alicuius ar-
 tis egregie gnarus, postea prorsus oblitus perpendat, quantus pridem
 artifex fuerit. Atq; hoc est, quod Paulus de raptu suo loquens, addidit: 2. Cor. 12.
 an in corpore nescio, an extra corpus. quasi diceret, uix uel reminisci
 possum illarum rerum, quas praesente spiritu clarè uidi & audiui.
 Huiusmodi diuinæ animi inspirationes & afflatus, qui mentem homi-
 nis mouent, & diuinas ei res exhibent spectandas, alijs certe nihil pro-
 fuerint, & ipsis suis authoribus parum aut nihil, nisi factæ reuelationes
 fidelissimis rerum monumentis fuerint mandatae. quod alterum est,
 quod hic diximus inquirendum: nempe an scriptura, quam sacram no-
 minamus, ortum habeat ab aliqua huiusmodi reuelationum.

*Tam noui quam ueteris testamenti scripturam diuino
 afflatu scriptam esse. II.*

20

 Cripturam uulgo definiunt, latentis cogitationis causa iu-
 uandæ memoriæ exaratam notulam. Nam ij proprie scri-
 bere dicuntur, qui res à se excogitatas, qua eas legere di-
 gnum est ratione, per huiusmodi notulas manifestant. ut
 Epigrammatographus, Versiculos in me narrat scribe-
 re Cinna: Non scribit, cuius carmina nemo legit. Ideoq; nō una, ne-
 que simplex ipsa scriptura est, uerum diuisa, pro uaria tum excogitan-
 di, tum scribendi conditione. nam quemadmodum alia cogitat per se
 homo, & alia diuinus spiritus ultra humanum captum suggerit: ita fa-
 teri necessum erit, diuinæ inspirationis indicem scripturam longe esse et
30 digniorem & præstantiorem, quàm sit ea qua solius hominis industria
 reperta exprimuntur. Non tamen omnis diuinæ inspirationis scriptu-
 ra statim diuina nuncupabitur, sed quemadmodum humana illa proprie
 dicitur, quæ præterquã quòd sit ab homine excogitata, humano præte-
 rea fuerit ingenio descripta: ita ea demum diuinum merebit nomen, quæ
 duplicem numinis præsentiam fuerit sortita, hoc est, quæ & diuinitus fue-
 rit inspirata, & diuino conscripta instinctu. Nam fieri potest, ut quis di-
 uino afflatus numine, ea more humano scriptis mandet, quæ illi soli,
 non alijs Deus dederat cognoscenda: & contra, ut quæ quis suo inge-
40 nio sibi meditatus fuerit, postea diuino instinctu in lucem edat. quæ ta-
 men neq; humana, neq; diuina erit dicenda scriptura, quòd neutra suis
 iustis (ut statim ostendebamus) constet partibus. Sed nec meo iudicio
 ipsa diuina scriptura semper sacra est, neq; hæc semper sancta, quanquã
 sapius inter se confundantur, nam sacram hoc puto habere significatio

- nis ultra diuinam, quòd illa in alicuius populi perpetuum usum sit exa-
 rata: hæc non item. quam enim pingebat suo digito in terra corā Pha-
 risæis accusantibus adulteram, diuina erat, at non sacra. statim enim illa
 (ut uerisimile est) periit. Pari modo nec quæ sacra est, protinus sanctā
 dixeris, quod sanctum (ut libro quarto docuimus) sit, quod est eximia
 sanguinis effusione uendicatū. Illæ itaq; scripturæ propriè sanctæ sunt,
 quæ diuinitus inspiratæ, sanguinis sanctificatorij tractant dignitatem.
 atq; hinc est, cur sancta scriptura uocetur testamentum, quod, ut inquit
 Hebræ. 9. Paulus, donec testator uiuit, nō ualet, sed mortis interuentu ratum sit.
 Nouum enim testamētū magni illius mediatoris mortē nobis testa-
 tur, per quem sumus sanctificati, & quam uetus testamentum tot locis
 Christo subeundam prædixerat. Vtrunq; designat Hieremias his uer-
 bis: Ecce dies uenient, & consummabo super domum Israel & super
 domum Iuda, testamētū nouum, non iuxta testamētū quod feci pa-
 tribus eorū, &c. Sed qua ratione ipsa scriptura dicat ecclesiastica, uidea-
 mus. Certū est, Deum ueteris religionis cultorib. plures olim scriptu-
 ras tradidisse, q̄ nunc extāt: de quo ne dubites, eas in subsequentib. assi-
 gnabimus. quæ ut diuine, sacræ, et sanctæ fuerint, ecclesiasticas tamē esse
 noluit ipse Deus: quippe quæ ante ecclesiæ exortū fuerint abolitæ, quas
 ergo dicemus ecclesiasticas: certe eas tantū, quas post tam crebras uete-
 ris populi iactationes, ad nouæ religionis et electi sui populi usum uo-
 luit Deus reseruari, aut nouas cōscribi. de quibus prima sua concione
 cum iuristurādī asseueratione dicebat: Amē quippe dico uobis, donec
 prætereat cælū et terra, iota unū aut apex nō præterierit ex lege, quoad
 omnia facta fuerint. Has autē scripturas diuina omnes reuelatione af-
 flatuq; scriptas esse, Petrus ita clarè & apertè affirmat, ut miror esse, qui
 de eo dubitent. Illud, inquit, in primis noueritis, quòd omnis prophete-
 tica scriptura (omnes haud dubie canonicos libros intelligens) non sit
 priuatae interpretationis: uocabulo priuatae interpretationis naturalē
 hominis industriā notās. nā mox subiūgit, Nō em̄ uolūtate hominis al-
 lata est aliquādo pphetia; sed à spiritu sancto impulsī locuti sunt sancti
 Dei homines, ac si diceret, nō solū prophetarū mens fuit diuino instin-
 ctu cōcitata, ut tanta arcana excogitarēt, sed lingua etiā eorū ad loquen-
 dū, manus ad scribendū à diuino spiritu direttore gubernabāt. Atq; a-
 deò Dauid assimilat suā linguā calamo scribæ uelociter scribentis. qua-
 re non modo Mosi ingenio esse ea conscripta non credendū est, quæ
 ille de ijs quæ ante creatum hominem gesta sunt, prodidit posteritati,
 sed ne ea quidem quæ uidit corām: nec enim omnia illa, nec alijs uerbis
 ea sempiternis consignare monumentis potuit, quàm spiritus suggestif-
 set. Hoc ipsum, non solum de cæteris etiā prophetis, uerum etiam de
 illis scriptoribus sentiendum, qui nouum testamentum nobis scripto
 tradiderunt. Non enim solum, quæ Christus dixit aut fecit, Deo
 impellente dicta facta que sunt, ut testatur de se Christus cum dicit,
 Quem

Quem sermonē audistis, non est meus, sed eius qui misit me patris : sed Iod. 14.
 eadem nemo etiam potuit dignē conscribere, nisi eodem numine esset 1. Cor. 7.
 afflatus. hoc semel & sæpius testatur Paulus: Puto, inquit, quod et ego
 Dei spiritum habeam : palàm asserens, ut olim per prophetas, sic nunc
 per apostolos, imò etiam per se spiritum Dei loqui. At quod sint, qui
 dicunt Lucam humano ingenio, utpote ex aliorum relatu, suum scrip-
 sisse euangelium : his pro se respondet ipse Lucas, cum se distinguit ab
 illis hac ratione, quod ante alios sacrarum rerum certitudinem habuit,
 nempe eos qui ipsi rebus interfuerunt. Nam hic, ut & cæteri euangeli-
 stæ, multa scripsit, quæ eos nemo mortalium potuit docere, ea præfer-
 tim quæ Christum narrant egisse seclusum à turbis, ut sublimiora my-
 steria præteream, nempe quod ieiunavit dies quadraginta : quòd eum
 sathanas tentarit: quòd noctē infomnis orarit : quòd angeli ei ministra-
 rint: quòd dum oraret, factus sit sudor eius tanquam guttæ sanguinis
 cadentis in terram. quæ omnia scire homo non posset, quo minus scri-
 bere, si diuinitus ei non essent reuelata. iam si apostoli, qui à sua uocatio-
 ne nunquam non Christi lateri adhæserant, & omnes res præclare ab
 eo gestas oculis suis uiderant, usque adeò tamē rudes permanserint, ut
 non potuerint prius acta dictaq; Christi intelligere, quàm rediuius
 20 ipsis mentem aperuisset, ut scripturarū arcana introspicerent: quid que-
 so, mirum uideri debet, si hñdem alia cognoscere non potuerunt, quàm
 quæ Deus illis inspirasset, nec plura scribere mysteria, ac spiritus reuelas-
 set diuinus: is enim, ut inquit Paulus, reuelat mysteria. Omnium uero 1. Cor. 14.
 clarissime hoc probat, noui testamenti scriptores diuinitus etiam fuisse
 afflatos, quod toties prædicauit ueterem scripturā, & eam in uno Chri-
 sto fuisse impletam, quam equidem arbitror omni luce clariorē esse diffe-
 rentiam inter germanū euangelium, & ea quæ uocant Nicodemi, Na-
 zareorum, aut aliorum, quos Lucas dicit scripsisse de ijs rebus, quibus
 30 ipsi ceu pars aliqua interfuerunt. Non enim hi sua ad ueterem scripturā
 perpetuò referunt, sed multa quæ ne quidē prophetæ somniarint, suo,
 non autem spiritus instinctu addunt, aut aliter narrant : quæ certe pro-
 pterea non ita magni, imò nihili æstimare oportet. Sanctius de germa-
 na euangelij scriptura, cæterisq; sacris literis sentiendum: quarum non
 solum sententias, sed ipsam etiam formam loquendi, & ordinem, imò li-
 teras, ac literarum apices dignum est, tanquam res numine plenas uene-
 rari & amplecti. Cum uero nemo diffiteatur, utriusque testamenti scri-
 pturas solidum esse fundamentum nouæ religionis, ita ut nihil ex ijs
 adimi, imò ne immutari quidem debeat : & tamen sint, qui sub Chri-
 stiani hominis titulo consueuerunt interdum totos libros, interdum
 40 partes quasdam refecare, eas præcipue, quas excogitatis à se nouis
 dogmatis potissimum uiderint reluctari : quia inquam, tales quidam
 sunt, qui has turbas iam ante multa secula sopitas resuscitant: ope-
 raprecium, imò necessarium mihi uisum fuit, ante alia exactius tra-

ctare, iusta ne ratione, an mala hoc illi nobis negocium facebant.

Sacri libri ueteris testamenti qui sint, quibus authoribus, quo loco & tempore & idiomate conscripti, & in quem ordinem redacti. III.

T ut ad rem accingamur, scriptorum qui diuinitus sibi factas reuelationes ediderunt, hanc Hebræi constituunt seriem Iob, Moses, Samuel, Dauid, Salomon, Ionas, Abdias, Esaias, Oseas, Ioel, Amos, Micheas, Naum, Abacuk, Hieremias, Zophonias, Daniel, Ezechiel, Aggeus, Zacharias, Mardocheus, & Malachias. Porrò Iob in Idumea degens, aut alius quispiam illius nomine haud longo tempore ante Mosen, Hebraico sermone, interdum Arabico atque Syro scripsit. Moses iam senior, in terra Moab Pentateuchon absoluit lingua Hebraica: qua etiam Iosue (ut quidam uolunt) res suas præclare gestas: & quod nemo dubitat, Samuel res Hebræorum digessit. Et quia hic primus scribere talia aggressus est, duos Regum libros priores eidem attribuunt: quanquam ante finem primi interierit. Dauid aut ipsemet Psalmos edidit, aut eos argumento alijs suppeditato edendos mandauit. Post hunc Solomon scripsit librum Prouerbiorum, Ecclesiasten, & Canticum canticorum. Illo defuncto, Ionas prophetias edidit sub Hieroboam, & Abdias sub Achab, regibus Israel. Tempore transmigrationis decem tribuum Israel, claruerunt in Iudæa, Esaias, Oseas, Ioel, Amos, & Micheas, regnantibus Osia & Ezechia. post hos Naum & Abacuk, imperante Manasse. Instante autem transmigratione Iuda, prophetauerunt Hierosolymis Hieremias & Sophonias. à prima captiuitate, Daniel: à secunda, Ezechiel: uterque inter captiuos lingua Chaldaea, quanquam literis Hebraicis, scribere cœperunt post ciuitatem euersam. Hieremias opus inchoatum absoluit in Ægypto. Esdras & Neemias scripserunt de populi reditu Hebraicè. quo idiomate & Mardocheus reginæ Hester historiam in Chaldaea scripsit. sic post restitutum populum, Aggeus apud Hebræos & Zacharias scripserunt: & uicimus prophetarum Malachias, quem putant & Esdram. At uero uidentur tum ij, tum alij, multo plures libros, quàm nunc extent, numeris instinctu conscripsisse. Nam Moses quarto libro suo citat librum bellorum Domini. Meminit & Iosue libri Iustorum, eo loco quo narrat solem stetit ad preces suas, cum esset pugnaturus contra Gaboan, cuius meminit & secundus liber Regum. Sic παραλειπομένων liber citat libros Nathan prophetæ, & prophetias Ahix Silonitis, uisionesq; Addo uidentis. Traditur & Esaias, præter prophetias etiam historiam contexuisse. Idem affirmat liber Regum de Iehu filio Hanani, & de quodam Semeia: quorum omnium hodie ne uestigium quidem extat. Solomonis quoq; extant sententiæ parabolicae tantummodo octingentæ, & carmina multo pauciora: quem scriptura testatur,

Num. 21.

Ios. 10.

2. Reg. 1.

2. Paral. 9.

Beda in Es-

dram lib. 2.

cap. 9.

40

tur,

tur, parabolarum tria milia & carminum quinque millia edidisse. Vt in- 3. Reg. 4.
 terim præteream, quòd in Machabeorum libris fiat mentio descri- 2. Mach. 2.
 ptionum Hieremiæ, & Nehemiæ commentariorum: quorum testi-
 monia ibi decerpta, hodie nusquam (quod equidem sciam) inueniun-
 tur. Opinio est, neque ea uulgaris apud Hebræos, templo & ciuitate
 Hierosolymorum per Babyloniorum regem exustis, eos tunc libros
 solum seruatos, qui post regressum ex Ægypto essent populo eruden-
 do necessarij. Nec mirum, Deum tantum curæ libris sacris conseruan-
 dis adhibuisse, cum in eadem calamitate non minus fuerit sollicitus
 10 pro igne, re friuola, quem liber Machabeorum testatur instante exci- 2. Mach. 1.
 dio à sacerdotibus in spelunca reconditum, ac postea iussu Nehemiæ et 2.
 repertum. Hos libros cum iam populus è Babylonico exilio esset reuer-
 sus, Esdras in iustum ordinem restitutus, primum dicitur excogitas-
 se nouam quandam Hebraicorum characterum communionem (nam 4. Reg. 17.
 reduces, Pentateuchi & priorum characterum communionem (nam
 Assyrii, qui migrauerant in terram sanctam, ritus Mosaicos edocti, Pen-
 tateuchum habebant) à uicinis gentibus ad cõmercia, & per hoc ad ido-
 lorum cultum, quem unà cum Mosaicis ritibus seruabant, inuitarent.
 Repertis itaque nouis characteribus, talem sacræ scripturæ constituit se-
 20 riem, ut libris per ordinem digestis, & uno interdum in plures diuiso,
 eorum numerus inuentis recens à se characteribus duobus & uiginti
 responderet. Hebræi canonem uocant: quem postea ipsi per tres classes
 ita distinxere, ut quinque libri Mosi sint pars prima: prophetarum, se-
 cunda: tertia uero, τὰ ἀγιόγραφα. Prophetas faciunt duplices: maiores,
 Esaiam, Hieremiam, & Ezechielem: reliquos duodecim, minores ap-
 pellant. Maiorum singuli faciunt singulos libros, duodecim uero mi-
 nores, sub uno comprehenduntur. Iam inter propheticos etiam nu-
 merant (quod nos non consueuimus) librum Iosue, librum Iudicum,
 adiuncto Ruth: Samuelis, qui uulgo primus & secundus Regum di-
 30 citur: & Malachim, quem tertium & quartum Regum uocamus:
 ut sint prophetarum simul octo uolumina. Dauidem interim ac Da-
 nielem secludentes à prophetis, quos tamen Christus ipse, & Petrus, Matth. 24.
 prophetas nominant. Hos enim, & reliquos libros Hebræi τὰ ἀγιόγρα- Act. 2.
 φα, hoc est sacra scripta uocant numero nouem, nempe Iob, Psalmos,
 Solomonis Parabolas, Ecclesiasten, Canticum canticorum, Danie-
 lem, Paralipomenon, Esdram cum Nehemia, & Hester. Hi sunt li-
 bri quos solos Hebræorum canon agnoscit. quibus licet tot secula in-
 tercesserint, Iosephus putat neminem unquam addere, auferre, aut
 40 permutare quid ausum fuisse. alij credunt Esdram quibusdam in lo-
 cis aliquid de suo interseruisse, si quid arbitrabatur rei fore, de qua
 sermo erat, opportunum. Nam quod scriptura dicit in fine Deu-
 teronomij, Non surrexit propheta amplius in Israel, sicut Moses,
 quem nosset Dominus facie ad faciem: non est uerisimile, Mosen de se
 scripsisse.

scripsisse. & de duodecim lapidibus, quos Iosue posuit in medio Iordanis alveo, quod ibi sunt usque in præsentem diem: & de sacerdotibus Dagon, quod ingredienti templum non calcant limen usque in hodiernum diem. Hæc & alia multa non est uerisimile, ut aiunt, primarios auctores scripsisse, sed à Samuele aut Esdra addita. nam hic et aliorum quorundam librorum auctor creditur (tametsi non ferant ipsius titulum) præsertim eorum, quorum nescimus alios demonstrare auctores. meo quidem iudicio stultè se fatigant, qui inquirendis sacrorum librorum auctoribus multum operæ consumunt: cum omnium sacrorum librorum oporteat diuinum spiritum agnoscere primarium auctorem, ut iam docuimus: homines uero, non nisi scribas. Si quis enim anxie disquirat de libro Iob, num ipse, an potius Moses, uel alius quispiam eum conscripserit: item de Psalmis Dauidicis, num qui ante eum fuerint compositi, aut à posterioribus additi: quid quæso is aliud bonæ frugis fecerit, quàm ut innatam auctoris indolem, aut partem eius labore sapientiæ discat quemadmodum in Hieremia simplicem rusticitatem, in Esaiâ magniloquentiam, in Ezechiele ciuilem mediocritatē animaduertimus. Quod autem ad scripturæ solidam, nullique patentem calumniæ auctoritatem pertinet, nihil prorsus refert, siue fidelis Domini seruus Moses, siue nequam Balaam, siue homicida Caiaphas, siue etiam asella ipsius Balaam eam protulerit: modo certum sit, diuino impulsu eam fuisse enunciatam. Nam non ab illis qui eos conscripserunt, libri sacri suam habent auctoritatem. Fit enim sæpius, ut qui diuino instinctu sacra in lucem ediderunt, iidem etiam ea scribant, quæ magis ad rerum prophanarum pertinent cognitionem. Nam de Solomone legimus, quod etiam de animalibus, auibus, reptilibus, et alijs id genus differuerit, quæ ad naturalem spectant philosophiam. & Esaias librum historicum, ut superius dicebam, scripsisse traditur: qui si extaret, haud esset numerandus inter sacros, nisi certo certius esset, diuino numine menti eius impressum fuisse, & in lucem editum.

1. Reg. 4.

Qui libri qua ratione Hebræorum canoni non ascribuntur. IIII.

Ec mirum uideri debet, si Hebræi aliquos libros, quos tamen ecclesia postea recepit, ab horum numero excludant: id qua ratione factum sit, hic paucis explicabo. Duo hæc, qui sacras scripturas legunt, præcipue præ oculis esse habenda, quæ ueluti scopum sibi proponant, neminem esse puto, quem lateat: nempe totam ueterem legem spectare unum Dauidem, unde finis legis Christus ad iusticiam omni credenti nasceretur: deinde ipsum montem Sion, ciuitatemque Hierosolymitanam, quam ex omnibus locis deus cultui suo iam à principio deuouerat. quam scripturæ œconomiam qui non animaduertit, is haud satis intelliget uim scripturarum. Quomodo autem ad Dauidem uetus scriptura semper respiciat, satis testatur finis libri

30.

40.

nis libri Ruth. Cum enim in prioribus scripturæ libris, tota hominis ge-
 nealogia primū ad Noe, deinde ad Abraham esset deducta, atq; hinc
 deinceps de omnibus tribubus tractatū: ecce author libri Ruth, relictis
 cæteris generationibus, solam Davidis regis lineā contexens, à Phares
 filio Iudæ enumerare coepit. Videbat, quisquis ille fuerit, omnia quæ
 scripta essent, ad unum Dauidem, & huius semen referenda, quanquā
 ipsius Davidis nullibi adhuc esset mentio facta. post uero cum iam cer-
 to Dauidi promissum esset, è sanguine suo illum nasciturū, qui esset ho-
 minibus salutē allaturus, nulla ferè scripturæ pagina est, quæ ad Dau-
 dis genealogiam non respiciat: ita ut hinc non solum Herodes, sed &
 pueri cum mendicis scirent, Christum in carne fore filium Davidis.
 Atq; hinc est, quod post promissionem huic factam, eorum quæ ad a-
 lias tribus spectant, scriptura ferè nihil enarret, nisi quid fortè apud eas
 gestum sit, quod ad totum populū Hebræum, & propterea ad tribum
 quoq; Iuda, Davidisq; posteritatem omnino pertinere uideretur. Sic
 montem Sion & ciuitatē Hierosolymitanā inter cætera loca uetus scrip-
 tura peculiari ratione commendat, ut uere alter scopus sit, ad quem stu-
 diosus sacrarum literarū lector debeat properare. hic expulsis lebusæis,
 David ciuitatem à suo nomine, Solomon uero templum illud memo-
 rabile erexit. A quo tempore, ad montē Sion, ciuitatemq; Hierusalem
 sacræ literæ nunquā non respiciunt, dum toties ad filias Sion & Hieru-
 salem acclamant. Hos duos scopos si præ oculis habes, facile intelli-
 ges, qua ratione sacros libros Esdras consarcinarit, eos enim solos suo
 canoni uoluit ascribere, qui de illis duobus, nempe de monte Sion, &
 Davidis semine tractarent. Cum itaq; liber Thobias unius hominis or-
 ti ex tribu Neptalim res gestas narret, quæ contigerunt procul in Assy-
 ria: liber uero Iudith id solū habeat, quomodo oppidulū Bethuliae per
 solertiam sceming, quæ erat ex tribu Simeon, fuerit ab obsidione libera-
 tum: nemo certe mirari debet, cur Esdras dictos libros non inter sacros
 libros numerarit. Sed dixerit quis, & ipsum librum Hester (qui tamen
 ab Esdra inter sacros repositus est) non spectare ad ipsum Dauidem,
 quod illa de . tribu Benjamin sit: nec ad montē Sion, quod ea res gesta
 fit in Babylonia, aut etiam remotius. Illa, quanquam alterius est tribus,
 attinet tamen res per illam gesta ad totius populi salutem: proptereaq;
 ad tribum Iuda, ac præcipue ad montem Sion. fuit enim maritus He-
 ster rex ille Assuerus, qui templo iam erecto concessit Iudæis, ut ciuita-
 tem Hierosolymitanam in monte Sion reedificarent: à quo etiam tem-
 pore suum habent exordium Danielis hebdomadę septuaginta. quare
 omnino res ipsa exigebat, ut hanc historiam inter sacra reponeret. Ne
 dicam interim, librum Iudith, quanquam Esdræ ætate res ipsa conti-
 git, aliquandiu forsan post Esdram conscriptum, ut satis apertè indi-
 cat eius libri finis: nisi dicas postremam periodum ab aliquo alio po-
 stea adiectam. Sed cur Hebræi librum Baruch, & epistolam Hieremiæ
 non

2. Esdræ 2.

Dan. 9.

non numerent inter sacros, equidem aliam nescio causam, quam quòd scriptura affirmet, quandam epistolam Hieremiæ, & libros Baruch à rege Ioachim exustos: ac propterea hos qui iam extant, putant suppositios: cum tamen constet, alium librum cum epistola ab iisdem postea editum, ubi multa de Christo, nouissimisq; temporibus indicantur. Eadem petulantia historiam Susannæ et Beli, & Puerorum canticum subsannant: tametsi Hieremias rem Susannæ gestam approbare uideatur, duobus iudicum adulterorū nominibus expressis. Ponat, inquit, te Deus sicut Zedechiam & Achab, &c. quin & Beli historiam agnoscit in ea quam iam dixi, epistola, ubi ipsius Beli, & sacrificij quod Chaldaei huic faciebant, meminit. Hanc non omnino esse fictā, argunt etiam ethnici historiographi, qui asserunt Ninum patris sui Beli imaginem erexisse in omnium facinorosorum salutem, qui ad eam confugissent. Canticum uero puerorū sedentium in medio fornacis ardentis, quod uaticinijs Danielis est insertum, equidem non reperi ullo alio loco inter sacra commemoratū: approbatum tamen est in quarto concilio Toletano. Qui uocantur tertius & quartus Esdræ, in confesso est inter libros sacros non esse annumerādos: quamuis alioqui non sint indigni, qui uel semel legantur: ueluti & illa, quæ partim in Græcis, partim in latinis codicibus inserta sunt libro Hester: oratio item Manasse, quæ nuper reperta dicitur Græcè scripta. Duo uero libri Machabæorū, (nam tertius uidetur planè nihil pertinere ad res sacras) Ecclesiasticus item, et Sapientia, quæ uulgò Solomonis inscribitur, quod non sint in canone Esdræ, quis mirabitur, cum res aliquot seculis post Esdræ gestas contineant: ut præteream eas res non statim ab eorum qui gesserant, morte, scriptis mandatas. Ecclesiasticum Hebraico sermone ab auo suo compositū, Iesus filius Sirach edidit, tempore Ptolemæi Euergetis. Hunc dicit se uidisse Hieronymus inter alios libros, sed cui tunc Parabolarū nomen erat inscriptum. Liber Sapientiæ à quo, & quando scriptus sit, penè nescitur: qui tamen scripsit, personam assumpsit Salomonis. mutuant scriptum à præclaro illo Philone, sententiā uero à Solomone mutuatam. sed ut ut est, certum est hos inter apocrypha ab Hebræis poni. Et meo quidem iudicio cæcus est, qui non uidet, qua necessitate perfidi Hebræi tam pertinaciter proximè dictos libros reñciant. Si enim ijs quos in ordinem digessit Esdras, & hos adiungerent, eodemq; honore cum alijs haberēt, certe cum hi ultimi sint, et post hos populo Hebræo amplius ne litera quidem accreuerit, quæ illis de uenturo illo Messia testaretur: necesse haberent fateri, quod post res gestas his libris comprehensas singularis aliqua res contigerit, quæ in causa sit, quo minus res Hebræorū gestæ, ut solent, scriptis amplius mandarent. nempe quod intercessor ille in orbe apparuerit, cuius aduentū scriptura expectabat. Hæc itaq; causa est, cur Hebræi hos libros inter apocrypha ponant: nō quòd sint falsi, sed quia dicunt non esse ipsis certum, in decidendis con-
trouersijs

trouerſijs diuinam hos habere authoritatem. qui uero quantæ ſint authoritatis, uel inde licet deprehendere, quod non ſolum horum authorum prophetas ipſos accommodatiſſime citent, ſed etiam ab alijs, atque adeo ab ipſis euangelicę religionis ſcriptoribus identidē uel apertē, uel per alluſionem in teſtimonium aſſumantur. ut quod Chriſtus ex quarto libro Eſdrę adducit: Ita uos collegi, ut gallina pullos ſuos ſub alas ſuas. Et Paulus illud ex eodē, Quid feciſti Adam? etſi enim tu peccaſti ſolus, non factus ſolius tuus caſus, ſed & noſter, qui ex te aduenimus. Idem ex libro Iudith: Qui improperiū murmurationis ſuę contra Dominum protulerunt, exterminati ſunt ab exterminatore. & Iacobus ex Eccleſiaſtico, quis eſt qui non deliquerit in lingua ſua? & Paulus ex eodem, Quasi lutū figuli in manu ipſius. Ex Tobię libro Eccleſiaſticus ſumpſit, Eleemoſyna ab omni peccato & morte liberat, &c. & author Apocalypſeos illud, Portę Hieruſalem ex ſaphiro et ſmaragdo ædificabuntur, &c. Ex ſecundo Machabeorū Ioannes meminit feſtum Enceniorum. Hęc et ſimilia paſſim inuenies apud ſcriptores euāgelicos. Vnde patet, quantū ueteres his libris tribuerint, & quā non ſint contemnendi, etiam ſi eos Hebręi paruipendant.

Qui libri, quæ ratione, a ſeptuaginta ſint translati. V.

S Equitur nunc ut de ſacrorum librorum interpretibus dicamus. Quemadmodum olim populum Iſraeliticum à ceteris omnibus nationibus Deus ſibi ſelegerat, ita res huic populo ſacras non uulgari, ſed propria quadā lingua uoluit tradi. Vnde factum eſt, ut per aliquod tempus diuina lex populo Iudæico permanſerit peculiaris: nec prius accessus ad hanc ethnicis ſit datus, quā peregrinis ſcientijs uehementius dediti, nullum ſinerent lapidem quietum, donec & huius diſciplinę ſcientiā deguſtaſſent, ne (cum omnia tentarent) huius diſciplinę omnino rudes uiderentur, quam ſolidam genuinamq̃ eius intelligentiam aſſequi ſemper non quiuerint. Sic Homerus & Heſiodus, ſi Iuſtino credimus, imò Orpheus & Linus, ut teſtatur Ariſtobolus, & his frequentius Ariſtoteles, Plato, antiquiſſimusq̃ Pythagoras non pauca hinc ſumpſere, quibus ſua ſcripta adornarunt firmaruntq̃. qui an Hebraicē norint, an Græcē tranſlatam legem intellexerint, aut alio modo didicerint, incertum eſt. Nam præterq̃ quòd lex Moſaica ducto in exilium populo, ſit Aſſyrijs tradita, fuerunt etiam ante Perſarum in Babylonia imperium, teſte Ariſtobolo, qui uerterunt Pentateuchum in linguam Græcam, quo res tam præclara omnibus foret familiarior. quod & ipſe Demetrius, qui regiæ bibliothecæ curam ſuſceperat, aſſirmaſſe legitur, dixiſſeq̃ regi, uidiſſe ſe quædam, quæ perperam tranſlata paſſim ſuis temporibus circumferebantur: quæ uſque adeo admiraretur, ut ea quā maximē digna iudicaret, quæ regiæ bibliothecę adiungerētur. Notius eſt, quā ſit neceſſe, ut hic repetam, Ptolemæum Philadelphum à Demetrio

Iuſtino
aduerſus
gent.

Euſeb. lib.
3. præp.
euang. cap.
7.

4. Reg. 17.
Euſeb. lib.
13. cap. 7.

Euſeb. lib.
8. cap. 1.

Ioſephus
12. Anti.

admo.

admonitum, literas ad Eleazarum Pontificem cum magnis muneribus, et templi donarijs misisse, delectis ad hoc negocium, Aristeo quodam & Andrea familiaribus suis, sed ethnicis. Literarū autem summa hæcerat. Quoniam iam magno desyderio rex detineretur, ut aliquando libros Iudaicos in linguam sibi notam uersos uideret, neque id commodius fieri posse putaret, quàm si ab ipsis Iudæis libri transferantur: se obnixè petere, ut ex singulis tribubus sex seniores non minus sapientia & moribus, quàm linguarum peritiā ornatos, Eleazarus deligeret, & cum lege ad se mitteret, qui eam uerterent in linguā Græcam: ne cum suam bibliothecam cuperet instructissimam, his Iudæorum libris careret. quibus tam æquis atq; honestis optimi regis postulatis Eleazarus satis faciendum ratus, ne si regi hanc operam denegasset, etiam ipsi Deo regij cordis gubernatori repugnare uideretur: uiros non ex solo genere sacerdotali, sed ex duodecim tribubus septuaginta duos (quanquā uulgò nisi septuaginta nominamus) ad regem mittit. Verum hi quo spiritu uerterint, magna inter doctissimos homines dissensio est. Nam Iosephus & Hieronymus affirmant, habito inter se consilio, & ingenio humano id factum. contrā Irenæus, & ille inter Græcos Hebraicè et Syriacè peritissimus Theodoritus, atq; ex Hebræis Iosephon, Iosephi abbreviator: qui regem aiunt, ne inter se conspirarent, separari eos iussisse, & cellulis in insula Pharo non longe ab Alexandria extructis, quarum uestigia scribit Iustinus sua etiam ætate extitisse, & oculis uidisse, singulas (ut Philastrius et Imperator Iustinianus scribunt) duobus attribuisse, ut ita alter alterum exciperet dictantem, omnesq; uno atq; eodē die, nempe septuagesimo secundo, à quo incœperāt, ipsum negociū, quod planè testantur Hebræi, absoluisse. post die eius diei rex omnes in basilicam conuenire, & quod uertissent, coram conuocata ad hoc tum Iudæorum, tum ethnicorum multitudine proferre iussisse. Inuentaq; hic fuisse interpretum tanta concordia, ut ne in minima quidem dictione discrepantiā aliqua esset: cum tamē librum unum secare in partes, singulos in ordinē redigere, innumera loca mutare & liberius uertere, Græcas uoces nouas fingere, ut Hebraici sermonis proprietatem aptius exprimerent, & libris & psalmis nouos titulos inscribere, ut Philo testat, non uerent. Addit his Aristæus, ut testatur Freculphus, Hebræos annuente rege maledixisse more Iudaico, si quis addiderit, subtraxerit, mutaueritq; aliquid. atq; ab Iudæis regem rogatū, ut hæc traductio pre sidibus quoq; daretur legenda. regē uero præter hoc promississe, diem, quo ad eum diuina scriptura fuerat allata, perpetuis temporibus sibi fore solennē. Hęc si uera sunt, nō potuit certe sine miraculo fieri, ut sic omnes in unam sententiam conuenirent, ac si eam translationē nomine omnium unus fuisset fabricatus. Sed quid non potest spiritus diuinus, qui quod humano deest ingenio, cum opus est, suggerit? Ptolemæus et si nihil aliud ab his uideatur expectasse, quàm ut eam uersionem approbaret,

Irenæus 5.
aduer. hæ-
ref.
Theodori-
tus in Ge-
nesim.
Iosephon
de excidio
Hierosoly.
Philastrius
de hære.
In auct. de
Hebræis,
quomodo
eos oportet
sacros
libros lege-
re.

Philo in
Chronico.
Frecul-
phus to. 1.
lib. 5. cap.
1.

baret, in quam plures convenissent: (eam enim mentem satis indi-
 cat in epistola ad Eleazarum) uoluit tamen & eadem opera spiritus
 futuræ suæ ecclesiæ consulere, ut Hebræis sequenti tempore scriptu-
 ram sacram ueneno suo inficientibus, haberet semper ecclesia hanc
 uersionem, qua non aliter quàm Lydio lapide uteretur. Quin etiam
 ipse Eusebius tam luculenter docet, hanc translationem diuina pro-
 uidentia institutam, ut uix uideam, cur de hac quis debeat hæsitare.
 Quid uerò Augustinus de his sentiat, non opus est ut referam, qui
 nunquam non dictos interpretes prophetico spiritu illustratos asse-
 uerat: sed omnium copiosissimè Imperator Iustinianus in ea novel-
 la, quam condidit de Hebræis, quomodo oporteat eos scripturas le-
 gere: ubi & multis alijs rationibus docet, horum interpretationem
 cæteris omnibus esse anteponendam. Nemo tamen hoc ita intelli-
 gat, ut putet hanc uersionem sufficere, & propterea Hebraicam ori-
 ginem reiiciendam, sed (ut teste Tertulliano Ptolemæus fecit) poti-
 us utranque coniungi debere: quòd illa huic nostræ translationi au-
 thoritatem, hæc uero Hebraicæ ueritati multum addat lucis & per-
 spicuitatis.

Euseb. lib.
8. cap. 1.

Tertul. ca.
19. aduers.
gent.

Est & de libris dissensio, quos hi transtulerint. Nam Hebræi so-
 lum Pentateuchum ab his tractum contendunt. ad huius rei pro-
 bationem testem citant Aristeum: (hunc dixi alterum fuisse legatum,
 qui rem gestam pulcherrimè literis mandauit) Hoc planè affirmat Iosephus,
 & abbreviator huius Iosephon: ad quorum opinionem diuus Hieronymus
 quibusdam in locis accedit, præsertim ubi translationem iuxta Hebraicam
 ueritatem ante aliam commendat, nimirum causæ suæ seruiens. Alijs
 in locis ferè contrà sentit, in commentarijs potissimè, quos amplissimos
 scripsit in Prophetas. Sed & illud ad opinionis suæ confirmationem
 sumunt Hebræi, quod Ptolemæus scribens Eleazar, nihil præter legem
 poscat: qua uoce non nisi Pentateuchum ipsi intelligunt. Rursus &
 illud, quod (ut etiam Christiani fatentur) suam uersionem absoluerint
 diebus septuaginta duobus. quod tam breui tempore facere non
 potuissent, si uniuersum Hebræorum canonem uertissent. Verum
 omnia hæc Iudæos ex innata sibi pertinacia dicere, multis ex rebus
 uideri potest. Ptolemæus enim non solum rerum politicarum, sed et
 omnium librorum cupidissimus erat, cuiuscunq; etiam essent argu-
 menti. quare cum bibliothecæ suæ diligenter adornande libros Iudaicos
 addere uellet, an quisquam tam barbarus, & rerum imperitus sit,
 qui dubitat, quin ipsos prophetas, aliosq; sacros libros simul
 poposcerit: cum præsertim, non solum Pentateuchi, quam hi legem
 uocant, sed & aliorum librorum mentionem Demetrius apud re-
 gem fecisset. Præter leges, inquit, disciplinam etiam Hebræorum
 perutilem sibi uideri, ut bibliothecæ interseratur. Vbi (si per legem
 τὰ νόμῳ tantummodo uelint intelligere) necessum est, ut ipsos prophe-

tas, & alios hagiographos significarit uoce disciplinæ. Iam quod apostoli, & euangeliographi prophetas & alios iuxta Græcanicam uersionem citent, contra Hebræos facit. Non enim huic translationi tantum tribuissent honoris, si eam non sciuissent à præclaris illis duobus & septuaginta uiris profectam. Porro, quod uoce legis Hebræi dicunt solos quinque Mosis libros designari, neque hoc semper uerum est, quanquam id per antonomasiam sæpius fiat: alioqui frustra (quod tamen & à Christo, & euangelistis factum uidemus) nomen Mosis legi adderetur, cum sufficeret dixisse absolute. Christus certe nomine legis absolute sumpto, totam ueterem intellexit scripturam. Vt impleatur, inquit, sermo qui in lege eorum scriptus est, Odio habuerunt me gratis: quæ uerba non in libris Mosis, sed scripta sunt apud Psaltem. Sic alijs multis in locis inuenies, si non additum fuerit nomen Mosis, aut alia dictiuncula, quæ inter hæc distinguat. De qua, quæso, scripturæ partes putas Iacobum locutum, cum diceret: Quisquis totam legem seruaauerit, offenderit autem in uno, factus est omnium reus? An quis neget, hunc locutum de noua etiam religione? Iam quod Christus dicit apud Lucam, Facilius est cælum & terram præterire, quàm legis unum apicem excidere: item apud Matthæum, Donec prætereat cælum & terra, iota unum aut apex non præteribit ex lege, quoad omnia facta fuerint: quis tam cæcus, qui non uideat, Christum hic non tam Pentateuchum quàm prophetas & psalmos intellexisse?

Quas ob causas oportuit scripturas ante Christi aduentum transferri in aliam linguam. VI.

Vàm autem necessarium fuerit ut arcanæ literæ omnes in aliam linguam ab his uerterentur, satis docent hæ rationes, quas pauca è multis proferam. Nulla scriptura æquè facile corrumpi potest, ac Hebraica, tum propter multarum literarum summam affinitatem, tum propter punctorum, quæ Hebræis lococalium sunt, & alio situ aliam uocalem signant, facilem transpositionem. Nulla præterea lingua æquè laborat ambiguitatibus, non ob id tantum quod sæpe ipsis iisdem characteres, si addas diuersa puncta, diuersas res significent: sed ob hoc, quod cum ea lingua præ cæteris paucissima habeat uocabula, necesse sit per uoces planè easdè significari res plures, difficileque cognoscere, quo in sensu author uocem usurparit. Sed & quia post exortam ecclesiam futurum erat, ut paulatim ea gens deueniret ad optimarum rerum ignorationem, adeò ut neque propriam linguam satis essent cognituri, in ijs præsertim rebus, quæ plebeijs hominibus essent reconditæ, aut usus rarioris: uoluit diuina prouidentia, ne aliquando sanctissimi idiomatis mysteria interirent, prouidere, ut cum ab Hebræis amplius non liceret, à septuaginta interpretibus disceremus genuinum & uerum scripturæ sensum. Videbat etiam omnium rerum prouidus Deus, Iudæorum quorundam pessimum animum: & horum

rum etiam scribas (quanquam illis Deus diligenter uetuiſſet, ne quid de ſcripturis immutarent) eò audaciæ et impudentiæ tandem proceſſu-
 ros, ut loca innumera, ea præcipuè quæ de rebus loquuntur grauiffi-
 mis, corrigere, ut ipſi dicunt, at reuera ſtudio & data opera depraua-
 re non uerentur. Et certum eſt, ante ætatem Hieronymi ab ijs iam
 hoc factitatum: nam ipſe plusquam uiginti locis deprehenditur, dum
 uertit ſcripturas, codices ſic deprauatos ſequutus fuiſſe. Imò & ante
 ſua tempora hoc eſſe factum, ſatis indicat ipſe Origenes, cum dicere ſo-
 leret, illud tandem ex Hebraicis ſumptum literis recipiendum, & admit-
 10 tendum, quod uertiffent ſeptuaginta. Sed longè antea particulas qual-
 dam præciderant, ut teſtatur Juſtinus, cum Tryphoni Hebræorum
 nobiliſſimo doctori, loca quædam prophetica obijcit, quæ Iudæi à
 ſcripturis iam abſciderant. Sed & Hebræi hoc ipſum fatentur, factum
 ante natum Chriſtum, poſt tamè ſeptuaginta, nam Doctores, qui æta-
 te Chriſti ſcripſerunt, fatentur ſecutos ſe eiufmodi ſcribarum, ut ipſi
 dicunt, correctiones. Sed deprehenduntur etiam poſt ætatem Hiero-
 nymi, ſic deprauaſſe multa, ut eum locum in Pſalmis, quem Hierony-
 mus uertit, Foderunt manus meas & pedes meos: ipſi, ne cogantur
 20 Meſſiam crucifixum agnoſcere, unius uerbi mutatione ſic peruerte-
 runt, ut ſignificet, Sicut leo manus meas & pedes meos, ſubintelli-
 gentes Obſeruauerunt. nec uicio ſibi hoc uertunt: quin magis de hoc
 gloriantur, à ſcribis ſumpto quodam prouerbio: Bonum eſt, inqui-
 unt, literam unam auferre è lege, ut publicè ſanctificetur nomen cœ-
 li. quo ſignificant, ea ratione plura à ſe ſic, ut ipſi dicunt, correctæ,
 ne ſcripturas ethnici homines deriderent, aut ex Iudæis plebeij offen-
 derentur, ſi diuini conſilij ceſſitudinem, quod de genere humano li-
 berando ſpiritus in ſcripturis aperuit, non poſſent comprehendere.
 Has ob cauſas neceſſum fuit ſcripturas, priuſquam à Iudæis corrup-
 30 perentur, in peregrinam linguam transfundi. Quod iam factum mo-
 leſtè ſerentes, nunquam non hanc translationem inuidioſe criminan-
 tur: diligentius que Pentateuchum (cuius uerſionem libenter faten-
 tur à ſeptuaginta factam) perſcrutati, tredecim loca peculiariter anno-
 tarunt, quæ ab Hebraico textu diſcordarēt: præter hoc, quod & ipſum
 ſcripturæ initium licentiùs uerſum clamitent. Quæ res (ut obiter hoc
 dicam) ambiguitatem facit, an hæc Pentateuchi, quæ uerſatur in ma-
 nibus, ſit translatio ſeptuaginta, eo quòd multo plura loca, quàm He-
 bræi annotarint, inueniamus in ea translatione ab Hebraico textu di-
 ſcordare: & contra, eorum quæ Hebræi annotarunt, multa
 non inueniantur in ea translatione.

Joſephon
 de excidio
 Hieroſoly.

Post septuaginta interpretum translationem, suas primum
 Hebræi scripserunt *Septuaginta*. VII.

Ed contemnant Hebræi, quantum uelint, septuaginta interpretum translationem: hæc certè translatio occasionem præbuit doctoribus ipsorū (ipsi Scribas uocant) ut cum prius rerum sacrarū interpretationes siue plebi, siue electis è populo, sed tantūmodo suæ nationis hominibus, magisq; uiua uoce, quàm scripto, religiosissimè ueluti per manus tradere cōsueuissent, eas iam inciperēt etiā peregrina lingua liberius cōscribere, exterisq; hominibus cōmunicare. hæc scripta *Septuaginta* uocabant, hoc est secundas, ita-¹⁰ tasq; legis explanationes, quo nomine Eusebius, & Hieronymus horū commentariorū sæpius meminerūt. quod nominis nō alia ratione cōmētarij illi sortiti sunt, quàm qua septuaginta interpretes quintū librū Mosi Deuteronomiū uocarunt, hoc est alteram legem. nempe quòd quemadmodū Moses quatuor libros priores in hoc ultimo repetit, & explanat, ita per suas *Septuaginta* Scribæ ea, quæ à Mose & prophetis uiderentur non satis clarè expressa, populo dilucidius interpretarent. Pri-²⁰ mus omnium post septuaginta hoc opus aggredi ausus fuit Iesus filius Sirach, qui, ut suprà diximus, sub Evergete Philadelphi successore aui sui librum (quem uocant Ecclesiasticū) in gratiā regis è Græco conuertit. Post hunc fuit audētior hac in re temporib. Ptolemæi Philometoris Aristobolus, non ille cuius meminit principiū secundi Machabæorū, sed alius uetustior. Hic integros & doctissimos (nam præter Hebraicorum rerum peritiā, etiam Peripateticæ scholæ philosophus erat) in quinque libros Mosi cōmentarios dicto Philometori dicauit. Post quē dicūt, et quendā Rabbi Iodam, post hunc Rabbi Iuba nō pauca edidisse commenta, quorū fragmenta etiam nunc extant. Sed omnium præclarissimè in hoc negotio laborarunt illi, quos schola Hillelis peperit, anno ante Christum natum circiter centesimo. Hebræi magnæ synagoge uiros uocant. Hinc enim prodijt Simeon Iohai, qui author est eius libri, qui inscribit̃ inuestigator arcanorū: et Iudas Simeonis, qui ad Antonium consulē Romanum misit libellū, cui titulus reuelator arcanorum: & Nehumia Haccane, qui filio scripsit libellū, cui titulus Numerus arcanorū. in quo planè affirmabat, Christum intra annos plus minus quinquaginta ad futurū. Ex huius scholæ sodalitiō prodijt & ille omnium iudicio præclarissimus Ionatas Vzielis, qui (ut & oriētales nationes res sacras sua lingua legerent) non minori ferè libertate, ac ipsi septuaginta, uniuersam canonicā scripturam in linguam Chaldaicam transtulit, annos ante Christum natum circiter quadraginta. quo ferè tempore & Simeon Hillelis egregia quædam scripsit, quæ etiam-⁴⁰ num reperiuntur: ille ni fallor, qui Christo quadragesimo die à natiuitate in ulnas accepto laudauit Deum. Post hunc uero, et huius filius Gamaliel legis explanationes edidit, ad cuius pedes Paulus educatus insti-

LUC. 2.

ACT. 22.

institutusq; fuit. Prætereo interim Iosephum & Philonem, qui coruscante iam euangelio nihil non Hebraicorum dogmatum disertissime Græca lingua scriptis libris, citra inuidiam cunctis toto orbe hominibus communicarunt.

Noui testamenti libri qui, à quibus, qua lingua, & quo ordine sint conscripti. VIII.

Actenus de ueteris instrumenti scripturis. Nunc ad libros, quos noua secum aduexit religio, transeamus. super quibus apud quosdam plus satis curiosos nō minor disceptatio est, ac de iam dictis apud Iudæos: dum nimis anxie inquireunt, non solum qui, & quot sint, uerum etiam qua lingua, & à quibus conscripti. horum desiderio ut satisfiat, quid ego hic sentiam, paucis dicam. Linguarum aliam esse alia præstantiorē, atq; ad animi conceptum exprimendum, uberiorem, uel etiam nō notū est, qui præter uernaculam addidicere solam linguam latinam. Verum inter omnes alias, quæcunq; esse possunt, hæ tres, nempe Hebræa, Græca, Latina, præstantiores sunt, quippe quæ etiam diuino iudicio omnium sunt perfectissimæ, & sacris rebus conscribendis aptissimæ. Nam quid aliud sibi uelit ^{10an. 19.} titulus ille Hebraicè, Græcè, Latinè cruci affixus, nisi quod illis potissimum linguis Deus sacras literas tradidit peculiariter uoluit, certe ignoro. de concionibus nō loquor. Dixerit aliquis, hanc ob causam id factum, ut quod scripserat Pilatus, tam Græci quàm alij, qui eò se contulissent, intelligerent. Si nulla alia sit causa, mirum certe, quare nō eadem operarumq; finitimi frequētiores essent eo tempore Hierosolymis, quàm aut ^{Act. 2.} Græci, aut Latini. Sed quanquā hæ tres maximè (ut iam dixi) sint idoneæ, & communi hominum iudicio præcipuè Hebræa, est tamen lingua Græca ante alias, sacris nouæ religionis conscribendis libris magis accommoda: nō solum quod hæc semper fuit toti ferè orbi familiarior, sed etiam ob id, quia Deus iam olim curauerat ueterem scripturā à septuaginta in Græcam linguam transferri, ad quam, sicubi dubitaret Hebræus, ut ad Apollinis oraculū accurreret. Huic sententiæ suffragatur illud, quod nouæ religionis præcones omnia sua Græcis literis mandarunt. Neque enim dubium est, (quia præter Lucam omnes erant Hebræi) si linguam Græcam nouæ religioni plantandæ non iudicassent magis idoneam, quin sua usi fuissent. Verum cum euangelium nō unipopulo, ut olim lex uetus, sed omnium hominum nationibus esset exarandum: profectò eo idiomate id scribi oportuit, quod eo tempore magis erat toto orbe cognitum, Græco scilicet: quippe cuius scientiam omnes tunc affectabant, tam propter Atheniensem præclaram academiā, unde omnium nationū philosophi quotidie prodibant, quàm ob longè lateq; tractas ex Græcia colonias: & potissimum ob Macedonū olim monarchiā, quorum nepotes, non sine linguæ cognitione, adhuc

in omnibus eius imperij angulis morabantur. hac certe lingua usi sunt omnium confessione, Lucas, & Ioannes: Lucas uero omnium purissime. Sunt qui putant Marcum latinè scripsisse: sed eorum opinio iam dudum uincit, qui & hunc scripsisse Græcè affirmant.

At qua lingua Matthæus usus sit, maiori ratione multi dubitant. Sunt qui affirmant hunc Hebræis Hebraicè scripsisse: & Panthenum doctorem Alexandrinum sub imperatore Commodo, euangelizandi causa profectum ad Indos, hoc euangeliū relictum ibi à Bartholomæo Hebraicis scriptū literis, ad suos regressum secum detulisse. Sunt etiam qui asserunt, ipsum *πρωτότυπον* in sepulchro diui Barnabæ repertum. Hæc an uera sint, soleo plerunque dubitare, cum nemo scriptorum alicuius authoritatis scribat (quod equidem meminero) se illud unquam uidisse. nam quod Sophronius dicit, ad sua usque tempora Hebraicum euangeliū in bibliotheca Cæsariensi à Pamphilo seruatū, Hieronymus hoc non ad Matthæi, sed Nazaræorū euangeliū refert, quod & sæpe citat, Matthæi autem Hebraicè scriptū nunquā. Equidem certe nescio, quid Matthæum induxisset, ut hic potius, quàm alij, Hebraicè scriberet, cū ipsi Æthiopes, quorū erat apostolus, huius idiomatis omnino essent ignari: nec erat magnopere necessariū, ut scriberet Hebræis euangeliū, cū ipsi quotidiana fama eas res iam satis nouerāt. Nec, si Hebræis peculiariter scripserit, mirari debemus, quod Græcè scripsit, cum & Iudas, et Iacobus, & Petrus, ipsis Iudæis nō suo idiomate, sed Græcè scribāt. Quid quod multo minus hebraismi sit in Matthæo, quàm in illis: imò etiam minus, quàm in Ioanne aut Marco. Quod sint (ut Theophylactus) qui affirmāt euangeliū quod Matthæus scripsit, à Ioanne postea in Græcū uersum: hi mihi dicāt uelim, cum Ioannes tam multas Hebræas & uoces & phrasas in suo euangelio usurparit, quod omnium cōfessione Græcè scripsit, cur nō & in eo euāgelio, quod ex Hebraico idiomate uertit, eiusmodi & uoces & phrasas retinuisset? Nisi forte una uox Racha, qua utit Matthæus, te moueat, ut ideo putes ipsum scripsisse Hebraicè: quod argumentū quàm languidū sit, ex eo est intelligere, quod uocem gehennæ, quæ æquè aut magis etiam Hebraica, cæterisque linguis incognita est, usurpet Marcus, Lucas, & Iudas, quos tamen nemo dicit scripsisse Hebraicè. Et æquè facile quis dixerit, primum à Matthæo Græcè scriptū, deinde à Ioanne aut alio in Hebræorū gratiā translatum. Si quod argumentū adduci potest, quod Matthæus Hebraicis literis suum euangeliū composuerit, illud erit, quod non sequat septuaginta translatorū authoritatē, sed ueritatē Hebraicam. Verum utcumque hæc sunt, illud certe quo Latini iam olim utunt, liquet nō ex Hebræo, sed Græco conuersum esse. quod uero nuper Hebraicè prodijt, tanquā Matthæi, nō esse eius, nec ipse titulus diligenter animaduersus dissimulat. Ante Lucam, euāgelia cōplures neque falsò neque ineptè scripsisse, indicat idem in procemio: sed sola hæc quatuor diuinā habet authoritatē. Sic

Sicet Paulum constat alias epistolas scripsisse, quàm illas quatuordecim, quæ pro sacris circumferunt. nam in priore ad Corinthios indicat, & ante se ad eos scripsisse. Illarum putant nonnulli duas esse supposititias: unius, quæ est ad Philemonem, argumēti humilitate; alterius, quæ est ad Hebræos, phraseos lenitudine offensi. quod ad priorem attinet, nō uideo quid habeant causæ, nisi fortè quòd superbissimi nequeāt ferre in ea epistola Paulinā modestiā, ubi pro seruo, nō sine furti suspicione fugituo, apud dominū intercedit, cū tamen quantū eius rei argumētum admittit, ubiq; ibi Paulinus spiritus emicet. Quod uero ad eam quæ est ad Hebræos, attinet, ut forsā nō sit indigna Pauli eruditione, propter orationis tamē lenitatē (fateor) non respōdet feruido illi Pauli no spiritui. hac ratione moueant hī, qui hanc Clemēti, aut aliij cuipiā ascribūt. sed & ad ætatē usq; suam Hieronymus ait, à Romanis hanc nō fuisse agnitā pro Paulina. Facile meo iudicio is hoc dubio se liberabit, qui diligentius Paulinas epistolas euoluerit. Scripsit, ut ibi uidere est, Paulus sua manu nisi unas literas, nēpe ad Galatas. hoc satis indicat literarū finis, ubi sic loquit: Videris quanta uobis epistola scripserim mea manu. Cæteras scripsere amanuēses, ut testat ad Romanos: Saluto uos ego Tertius, qui scripsi epistolā. Quarundā tamē calci affixit salutatiunculam sua manu, ut ad Corinthios: Salutatio manu mea Pauli, Si quis non diligit Dominū, &c. sic ad Colossenses. Hic uides, dictā di rationē Paulo fuisse familiarē, quæ duplex est. nam alio modo uir doctus dicit amanuēsi indocto, qui ex ore dictātis singula uerba excipit: alio modo doctus docto, & præsertim familiari, gnaroq; ingenij affectionisq; suæ, cui ueluti festinans ad aliud negociū, non uerba ipsa, sed sententiā duntaxat animi enarrat, ut is eandē seorsim redigat in scripta, quæ sit mox à dictatore recognoscēda, corrigenda, minuenda, augenda ue. Et priori quidem modo arbitror cæteras epistolas amanuēsis à Paulo dictatas, atq; ideo eas omnem Paulini spiritus uim & imperū, etiam in latinum uersas præ se ferre. Cæterum, si eam quæ est ad Hebræos, Paulus secūdo modo dictarit, quid mirū, si in epistola Paulinæ eruditionis nō sit Pauli phrasis: quippe quā scriba impar acumini feruoriq; Pauli, accepto ab eo orationis argumento, suo ipsius loquendi artificio ornarit. Sed & quæri solet, qua lingua hæc exarata primū fuerit. leuior quæstio, & à me (ubi agebam de euangelio Matthæi) satis explanata. Si Hebraicè sit composita, miror quid ueteris scripturæ testimonia secundum septuaginta translationem citet. ut interim taceam, quod minus hæc habeat Hebraismi, quàm ulla aliarum, quas tamen nemo dubitat à Paulo Græcè scriptas.

Quod uero ad nouæ scripturæ ordinem attinet, constat euangeliā quo ordine edita sunt, eo & constituta esse. Sed epistolæ Paulinæ curiosiores quidam inuestigant, quo ordine scriptæ sint. Equidem considerata Pauli peregrinatione, arbitror (si locorum, ex quibus scripsit, ra-

tionem habeamus & temporis) epistolarum quæ extant, primam esse eam, quæ ad Corinthios prior scripta est: secundam, quæ ad Titum: tertiam, quam priorem scripsit ad Thessalonicenses: quartam, quam postea ad eosdem: quintam, quæ ad Romanos est, omni sapientia plena: sextam, quæ posterior ad Corinthios scripta est: septimam, quæ prior ad Timotheum. Et has quidem omnes, priusquam Hierosolymis comprehenderetur. Romam uero cum duceretur, scripsit, ut mihi uideretur, uix ingressus Italiam, eam quæ ad Hebræos est. è Roma autem illam, quæ ad Colossenses, quæ ad Ephesios, & Philemonem, et has quidem è uinculis: sed solutus uideretur misisse ad Galatas, nempe stigmata memans, nõ uincula. Sed & ad Philippenses è Roma iam senior, quantum uidere mihi uideor, nempe cum reuersus ex Hispania rursus scriberetur Neroni. at eam quæ est posterior ad Timotheum, liquet conscriptam ultimam omnium, cum iam illi ætas esset quasi exacta, & dies resolutionis instaret. Verum mirantur quidam, cur alio ordine quàm sint editæ, in sacro scripturæ uolumine habeantur. temerè & casu quodam eas ita congestas arbitrari, nephas omnino esse putant. Nam si sacris literis ne apex quidẽ sit frustra appositus, quomodo ipsa ordinis ratio, quæ ut multum in omni re, ita & hic plurimum habet momenti, poterit tanquã numinis exors superuacanea uideri? Aiunt nõnulli, primiti uæ ecclesiæ patres ad ipsarum literarum respexisse dignitatem, ut quæ dignius contineret argumentum, eidem priorem etiam locum attribuerint. Qui quàm recte dicant nescio, cum ea quæ ad Galatas scripta est, meo quidem iudicio humilius argumentum tractet, quàm eæ quæ ad Ephesios, Philippenses, & Colossenses. ea certe quæ est ad Hebræos, maximè omnium sublimes res tractat. Sunt qui putant, has iuxta eorũ uirtutes ad quos scriptæ sunt (ut est in hac, quàm illa natione, plerumque uirtus magis perfecta) gradatim ascendendo in ordinẽ redactas, ut qui inter eos essent maiore laude digni, nouissimum occuparent locum: ac propterea primo loco positam eam quæ est ad Romanos, quòd hi essent ante alios magis increpandi. Nam hos, præterquam quod turpia obijciat flagitia, præterea inscitie arguit. Corinthiis nõ tam uitia, quàm quod lenius aliorum uitia fouent, exprobrat. Galatas non tam arguit, quàm commiseratur, quòd uersutis pseudapostolis credidissent. Ephesii tantũ admonentur, ut in apostolica fide pergant. Philippenses etiam laudat, quod falsos apostolos ne audire quidem uoluerint. Thessalonicenses uero in utrisque literis magna laude prosequitur, quod non solum fidem seruassent inconcussam, sed & aduersus iniustas persecutiones fuissent constantes. Ad maiorem laudem attinet, quod Colossensibus scribens, nunquam sui aduentus facit mentionem, ut qui iam per se factis diligentes, calcari nõ indigerent. Quantum laudet Timotheum, de functione sacerdotali bene gesta, uidere licet in utraque epistola: ita tamẽ, ut iuuenilem animum, & leuem aliquam susceptæ gratiæ negligentiam, si non

Primasius
in epistolâ
ad Rom.

si non illi obijcere, certe metuere in eo uideat. quod in literis ad Titum minime facit. Hebræos uero laudat ante omnes, quippe qui non solū uinctorum casum dolerent, sed & ipsi cum gaudio persecutiones, bonorumq; suorum direptionem æquo animo tolerarent.

Haëtenus de epistolis Paulinis, nunc ad aliarū authores trāseamus. Hæ numero sunt septē, ob id canonicę dictę, quod reiectis plerisq; alijs, hæ nouę scripturę canoni sint ascriptę. Prima, est Iacobi: duę sequētes, Petri: tres, Ioannis: & ultima, Iudæ. De prima sunt qui dubitāt, num sit Iacobi apostoli: quoniā se nō apostolū, sed seruū Iesu Christi (quod nomen tunc penē familiare fuit omnibus ecclesiarū rectoribus) appellat. Verum quia scribit toti Iudæorū gēti, innuit episcopālē super ea gente sollicitudinem. Græcē hanc fuisse scriptā, nemo refragatur. Eadem lingua scripsit suas Petrus: quamuis sint qui ambigunt, num secunda Petri sit, sed stolidissimē meo iudicio. Nam si non Petri, certe nequissimi cuiusdā nebulonis sit, oportet, qui se Simonem Petrum, & Iesu Christi apostolū nominat, & priorē ad eosdē scripsisse, & Christi transfigurationis se affuisse affirmat. Quod de phraseos discrepātia obijciunt, faciūt suo more. nam et Hieronymus id in interpretē rejicit, quo tum Petrus satis infeliciter est usus. Simili ratione quidam asserunt, duas postremas (nam tres sub illius nomine Græcē scriptas habemus) non esse Ioannis apostoli, at cuiusdā presbyteri, cuius sepulchrū Hieronymus scripsit ostendi iuxta sepulchrū Euangelistæ. Miror cur tam facile propter uocem presbyteri offendantur, cum & Petrus eo cognomine gloriatur: ut prætereā, si ætatem spectes, peculiariter nomē hoc Ioanni congruere, quod omnium apostolorū diutissimē uixerit, & epistolas has extrema ætate cōscripserit. Eadē ratione dubitari posset, quis septimæ epistolæ author sit, cum se tantū seruū Christi, & non apostolū nominet. Nam quod addit fratrem Iacobi, dubiū non aufert, cum (teste Egesippo) multi eius nominis fuerint Christi discipuli. Hæ septē, quo tempore scriptæ sint, incertum. hoc autem constat, Paulum multas iam emisisse, anteaquā Petrus exararet secundam: quia in ea honorificam facit mentionem epistolarum Paulinarum. Sed & suas uidetur Ioannes tardius scripsisse, & post euangelium. nam hoc indicant crebræ ad ea quæ in euangelio dixerat, allusiones. De Actis apostolorum non opus est ut dicam, cum hæc apud omnes apostolicam semper habuerint auctoritatem. stylus ipse facilē prodit authorem, ut qui elegantissimē inter cæteros euangeliographos Græcē scripserit.

Restat unus liber Apocalypseos, qui uulgō creditur scriptus à Ioanne, priusquam scriberet euangeliū. hunc tamen dicit Hieronymus ne sua quidem ætate à Græcis receptū, imò eruditissimos argumentū huius libri, ceu fictum multis conuicijs insectatos: potissimū hanc ob causam, quod nihil haberet apostolicæ grauitatis, nec Ioannis modestię cōueniret, ut qui hic nō citra arrogantiam sæpiuscule suum nomē inculcet, quod

quod nullibi in euangelio fecisse inuenitur. Qua de re quid sentiam, dicam liberè. Hic liber quanquam Græcè, ab Hebræo tamè conscriptus est. sumit enim, quod Hebræis familiare est, ab ipso titulo sui libri exordium: & hoc à uoce apocalypseos, Græca quidem, sed quam teste Hieronymo septuaginta interpretes primum inuenerunt, ut sermonis Hebraici proprietatem melius exprimerent. Interferit præterea Hebraicas quasdam uoces citra euidentem necessitatem: quod author non uideatur fuisse factururus, si fuisset germanè Græcus. Verum quod affirmant hunc librum non esse Ioannis apostoli, quòd in uetustis codicibus nomen Ioannis Theologi inueniatur huic præfixum, non hoc pro illis facit. Ego enim hinc magnam sumendam coniecturam putarem, ipsam apostolum huius libri authorem esse, cum ab exordio nascentis ecclesiæ, propter euangelij sui sublimitatem, à scriptoribus ecclesiasticis Theologus peculiariter sit appellatus: ita ut pro conditione argumenti iam euāgelographus, iam apostolus (ut in epistolis) iam theologus aptè nōminet, ut hic in Apocalypsi, nimirū ob arcana & abstracta Dei mysteria, quæ hic tractat. Vnde & persuasum habemus, quinque iam dictos libellos ab uno Ioanne conscriptos. nam quod nonnullos offendat diuersa ab euāgelio phrasis, miror certe mirum in modum, cum hic sit imitatus prophetas, & bonam Apocalypseos partem ab angelo dictante exceperit: in euangelio nō item. quod attinet ad modestiā stili, certe non eam minorem agnosco in Ioanne hic, quàm in euāgelio, ubi sæpius in tertia persona ita de se loquitur: Hic est discipulus, quem diligebat Iesus: hic est discipulus ille, qui testimonium perhibet, & scimus quod uerum est testimonium eius. qualia certe, & parum modesta ab ipso in Apocalypsi non dicuntur, ubi se fratrem nostrum, & seruuum Christi appellat. Sed est de his tam curiosis quæstiunculis satis superque dictum. inani enim opera, & stultè se fatigant, qui, ut prius dixi, hæc tam anxie inquirunt.

Scripturæ sacræ quanquam paræ sunt authoritatis, una tamen pars altera & nobilior & dignior est. IX.

Quoniam uero iam enumerauimus tam ueteris, quàm noui instrumenti libros: postulat ordo, ut dicam de ipsis scripturæ partibus. Nam ita demum fiet, ut & dignitatem, & scripturæ naturam profundius intelligamus. Quanquam enim uniuersa eandem ubique obtinet authoritatem, quippe quæ ab uno eodemque spiritu sit profecta, & propterea tota eiusdem esse dignitatis uideatur: tamen quandam inter scripturæ partes esse differentiam, ut hæc sit illa & nobilior & dignior, facile is mihi concesserit, qui sacrorum librorum uaria argumenta, & eorundem uarium tractationis modum paulo diligentius ponderarit. Nam quanquam omnes scriptores sacri simul ad eundem scopum tendunt, ac ob id omnes sic idem facere censentur, ut nulla dignitatis differentia inter hos esse posse uideatur: quia tamen spiritus

spiritus non omnibus idem, sed diuersis diuersum argumentum, alio
 tempore, alioq̄ modo suggerit describendū, dubium esse non potest,
 quin & argumenti maiestas, & reuelationis sublimitas, et aliā id genus
 differentiaē (ut certe aliud alio & præstantius & perfectius est) ipsis au-
 thoris scriptis aliquam addant & dignitatem, & præstantiam. quam si
 ipsius authoris antiquitate metiaris, erit omnibus alijs præferendus li-
 ber Iob: quippe qui omnium qui hodie extant, uetustissimus est. Si ue-
 rò rerum, quæ tractantur, uarietate: primas habebunt psalmi, nimirū in
 quibus, ueluti in quodā myrothecio, omnes scripturæ partes fragrent.
 10 Si rerum compēdia æstimes: habet ea liber παραλειπομένων, qui singulis
 penē uerbis singulas tangit historias. Si iuuat conditi mundi primor-
 dia cōtemplari: id nullus æquē liber præstabit, ac Mosi primus. Si mun-
 di tumultuationes alias post alias suborientes: Daniel in eo argumen-
 to mirus est. Si ut nouæ religionis uim indolemq̄ cognoscas: id nemo
 ipso Esaiā apertius facit. Si ponderas regulas & normam instituen-
 dæ iuuentutis: habes ad hoc maximè accommodas parabolas Solo-
 monis. Si uaria uitæ exempla: liber Iudicum cæteris omnibus antece-
 dit. Si quæris, quo te ad mundi contemptum componas: nemo hoc ef-
 ficacius fecerit, quàm Solomonis Ecclesiastes. Si uero iuxta tractati ar-
 20 gumenti excellentiam æstimes scripturam: profectō eiusdem canti-
 cum tenebit primas, ut quo nullus sacræ scripturæ liber tractet sub-
 limiora. At hoc non solum fit in diuersis authoribus, uerum in eo-
 dem etiam sæpius usu uenire uidemus, ut pars partem uincat: hoc
 est, ut non eiusdem semper sint dignitatis, quæ ab eodem authore
 sunt conscripta. Moses enim cum absoluisset legem, quam à Deo Deut. 31.
 susceperat describendam, eamq̄ in arca fœderis reponendam sacer-
 dotibus tradidisset, totam eam ita quidem Leuitis & senioribus Israel
 commendauit, ut uix aliam rem æquē illis commendasse legatur. non Act. 15.
 enim solum Leuitis, neque solum uiris, sed & mulierculis, cum par-
 30 uulis & peregrinis, prælegi eam iubet, ut rerum, inquit, in sc̄j audiant,
 discant, & timeant Dominum Deum uestrum. Nam totum ex æquo
 Pentateuchum Deus constituit Iudæis basim & fundamentum, un-
 de uitæ suæ instituendæ regulas petant. Verum si ponderentur uerba Deut. 17.
 eiusdem, ubi de aliquando eligendo populi Israelitici rege uaticinatur,
 inuenire facile erit, ipsum Deuteronomiū ultimum legis librum, priori
 bus illis quatuor aliquo modo præstantiorem, atque plus cæteris esse
 commendatum. Cum enim eo in loco Moses uitæ instituendæ leges
 regi præscriberet, non iam totam legem illi ediscendam, ut mox plebi,
 sed ut solum Deuteronomij librum sibi faciat peculiarem, monet: ni-
 40 mirum quòd hic unus contineat strictim omnia illa, quæ in prioribus Deut. 27.
 fusius fuere explicata. Sic cum præceptū esset populo, ut Iordanē tran-
 gressus, erigeret ingētes aliquot lapides in mōte Hebal, quibus planè &
 dilucidè, ut habet textus, inscriberent omnia uerba legis: Iosue unā cum Ios. 3.
 populo

populo transgressus, cum præcepto diuino satisfacere uellet, non totam legem, sed solum Deuteronomiū scribi curauit: ratus, ut opinor, satis esse, meliorem legis partem exarasse. Huic tamen libro Deus prætulit canticum illud Mosi, quod cecinit iam iam moriturus. Nam cum quinque eius libros certis anni temporibus, & tantum festis diebus prælegi populo iussisset, ut ita pedetētim disceret timere Dominum: hunc Deut. 31. Mosi hymnum uoluit præ cæteris omnibus scriptis, ita celebrem esse & familiarem, ut tam pueri quàm senes memoriter tenētes, passim eum Domino decantarēt. Ex iam dictis satis, opinor, uidere licebit, quàm longo interuallo in scripturis ueteris testamenti, pars sæpius parti anteedat, etiam si æqualem omnes obtineant authoritatem. nunc ipsa uideamus euangelia, ut quantum hæc omnem ueterem uincant scripturam (uincunt autem sine dubio longo interuallo) in aperto sit.

Euangelium autem (ut hoc obiter dicamus) uocatur omne id, ut paulo ante dixi, quod primi illi nouæ religionis præcones, aut uoce aut scripto tradiderunt. Ita sæpius Paulus de se ipso testatur, cum dicit, nihil aliud sibi esse commissum, quàm ut annunciet euangeliū. Sic Christus hinc abiturus, quicquid ab apostolis orbi diuulgari uoluit, euangelium uocat. Itē, inquit, in mundū uniuersum, prædicate euangelium, &c. Sic liber Apocalypseos euangelium dicitur, etiam si futura uaticina tur. hoc satis testatur locus ille, quo legitur angelus uolare per medium cœli, habens euangelium æternū. Sed quid nam rei sit hoc lætum nunciū, quod per euangelium nunciatur, nōdum satis conuenit inter doctos. Quosdam uideo hodie in ea esse opinione, ut hoc dicāt esse gratuitam peccatorum condonationē. Quod miror cur iam dicant, cum ut que ab initio peccati fuerit remedium cōdonandę noxę fides futuri mediatoris: quod Petrus indicat, sub noua religione iam oportere per inuocationē fieri nominis Iesu, ut quinto libro fusius diximus. Per hanc enim fidem omnes usq; ab initio patres placuerunt Deo, propter effundendum aliquando sanctificatoriū sanguinem. ea enim de causa Christus Apoc. 13. Itus agnus dicitur occisus ab origine mundi. Equidem arbitror uocationem gentium, uires sathanę imminutas, idolorum subuersionē, oculorum silentium, uictoriam superatę mortis, cœlestis regni apertionem, & alia huiusmodi meliori iure inter nouæ religionis læta nuncianda esse, quàm gratuitam condemnationem peccatorum, aut aliud quippiam, quod commune fuit ueteri et nouæ legi: tametsi copiosorem quidem horum donationem oporteat acceptum ferre euangelio. Ioh. 10. Ego, inquit Christus, ad hoc ueni, ut uitam habeant, & abundantiū habent. indicans, quæ data fuerant sub ueteri lege, eadem quidem, sed fusius & copiosius nunc danda. Maximum uero omnium quod oporteat acceptum ferre euangelio, uidetur esse intellectus scripturarū: nam Daniel. 12. is fons est omnium aliarum donationū. Dixerat autem angelus Danieli, propheticum librum ad illud usq; tempus clausum fore, donec Christus

ftus aperiret mentem difcipulis, ut intelligerent fcripturarum arcana.
 Quod fi uno uerbo uniuersam uim nouæ religionis cõprehendere uo-
 luerimus, dicendum erit, cumulum omnium bonorum, quorum mor-
 talis homo capax eft, lætum illud nuncium eſſe, quod euangelium af-
 ferr: nempe illam uim, quam attulit ſpiritus die Pentecoſtes, ut quarto
 libro monſtrauimus. Et ne erres, etiam ſub legis nomine lætum hoc
 nuncium frequenter intelligimus. Nam cum Paulus legem appelleret,
 quicquid nos ſtimulat ad agendum, adeo ut etiam improba carnis de-
 ſideria ea uoce nuncupet: quid mirum, quæſo, ſi nouæ religionis ſcri-
 10 ptura etiam hoc nomine uocetur, cum multa quæ in agendo & facien-
 do conſiſtunt, præcipiat. De nouæ religionis ortu ita loquitur Deus a-
 pud Hieremiam: Dabo leges meas in mentem ipſorum, et in corde illo-
 rum ſcribam illas. Sic apud Eſaiam, & Micheam: E' Sion exhibit lex, &
 uerbum Domini ex Hieruſalem. Et alibi de noua religione Eſaias, Et le-
 gemeius inſulæ expectabunt. ut præteream multa alia loca, in quibus
 Chriſtus nouæ religionis author legifer appellatur. Eſt ergo lex com-
 20 munis nomenclatura tam ueteris, quàm nouæ ſcripturæ: euangelium
 autem non item. Ne putes igitur piaculũ, ſi nomen legis nouæ tribua-
 tur religioni. Sed iam uideamus, quàm longo interuallo diſtent inter ſe
 uetus lex & euangelium. Horum differentiam, Paulus in primis hac
 30 ratione ponderat, quod uaticinia omnia per prophetas, euangelia ue-
 ro per Ieſum Chriſtum filium ſuum hominibus ſit Deus locutus: euan-
 gelifte uero ſic, quod ea hic utat Dominus noſter loquedi formã, quã
 apud nullos alios ſiue ſacros, ſiue prophanos autores reperire licet.
 Non (inquiunt apud Ioannem) ſic locutus eſt homo, ſicut hic loqui-
 tur. Apud Marcum ſufurrãtes aiunt, Quæ doctrina hæc noua? & ſimi-
 lia. Verum alia ratio eſt his longè præſtantior. Diximus, ſi meminifti,
 libro quinto, uniuersam ſcripturam ſacram primũ reſpicere ad ipſius
 40 eccleſiæ ortum, deinde ad totius orbis inſtaurationem, quem ordinem
 iſt tenere debet, qui intelligere uelit ueram, & genuinam ſcripturæ na-
 turã. Non enim hæc nos tumultuariè ad summã ſui ducit cognitionẽ,
 ſed certa quadam ratione, iam hæc, iam illa proponit legenda, ut ſic tan-
 dem ad id quod extremum habet, nos pedetentim quaſi manu ducat.
 quod quoniam nunc facit noua ſcriptura multo perfectius, quàm olim
 uetus (ut quæ Chriſtum ſeruatoreẽ iam præſentẽ annunciat, quem lex
 tantum promittebat: quæq; ad ultimũ illum Dei diem, & extremã ope-
 rum renouationẽ, qua eccleſia conſummabit, multo propius & uicini-
 us reſpicit, quàm uetus) certe bono iure quis nouam ſcripturã eo dixe-
 rit ueteri ſublitoriẽ, quo præſentia ipſis futuris, & propinqua longin-
 40 quis ſunt habenda potiora. Nam quæ lex ipſa multis ſignis & prophe-
 tijs uſq; ad Ioannem prædixerat, ea euangeliũ, ſi non re ipſa præſtet, nõ
 iam in ſpeciem, ſed quaſi ante oculos poſita exhibet. idq; tanta faciunt
 quatuor euangeliſte concordia, ut uel hinc, quod Petrus dixit de ueteri

Hier. 31.

Eſa. 2.

Michee 4.

Eſa. 42.

Eſa. 53. C.

Pſal. 9. C.

83.

Hebræ. 2.

Ioan. 7.

Marc. 1.

1. Pet. 1.

Q ſcriptura,

scriptura, non ex uoluntate hominis, &c. facile quis uideat, etiam omnino de noua dicendū esse. Nam quanquā ad prioris scripta subsequentiū quisque non solum noui aliquid adiecerit, sed sæpe fusius eadē repetierit, tam singulari tamen modo hoc ab ijs factū uidemus, ut nullibi neque eadem dicere, neque discordare inueniant, etsi id quibusdā prima speciei uideri possit. Mihi certe si qua talis occurrat ornata diuersitas, statim apud me cogito, nō aliā ob causam hoc factū, quā ut tædiū & fastidiū (modo sacrarū literarū ullū esse potest) leue studio et assiduo lectori. Nec turbat euangelicā hanc harmoniā, quod euangelistę, cum docēt in Iesu adimpleta fuisse omnia prophetarū uaticinia, hoc faciant diuersa ratione, quasi propriū quisque sibi scopū præfixisset. Etenim cū solenne erat Hebræis tria dignitatū genera inūgi, nempe sacerdotū, regum, et prophetarū, idque in figurā magni illius uncti aliquādo uenturi, hoc est Messię, qui omnium et sacerdotū et regū et prophetarū foret supremus: Matthæus hoc sibi ex his docendū peculiariter sumpsisse uidetur, quomodo in Iesu impleta sunt, quæ prophete de regia Messię dignitate prædixerant: Marcus, quæ prophetica eius dignitatē declarant: Lucas, quæ illius respiciūt sacerdotiū: Ioannes omnes longo interuallo uincens, hoc unum agit, ut doceat Iesum fuisse humana forma uerissimum Deum, quos euangelistarum diuersos scopos ex illis potissimum licebit deprehendere, quæ scripserunt aut soli, aut cæteris diligentius. Illud liquet, scripturam Ioannis omnium esse excellentissimā, & ex tam excelsa reuelatione profectam esse, ut penè superet humanę mentis comprehensionem. His aliisque id genus modis scripturarum pars una, altera eminentior est, tamen si emanarint omnes ex diuina reuelatione.

Vnde discerni queat, sacra quæ sit scriptura, et quæ profhana. X.

Atis iam ostensum arbitror, quam dignitatem habeat per omnes partes suas sacra scriptura, ex diuini numinis reuelatione seu afflatu, unde illa primū profecta est. Superest igitur nunc, quod in hac re est præcipuū, ut scilicet expendamus, unde internosci possit, sacra quæ sit, et quæ nō. Nulla ferè natio est, quæ nō iactitat suos libros sibi à numine aliquo traditos: alij Hetruscā disciplinā: alij carmina Sibyllæ: alij Apollinis oracula: alij Egeriæ, alterius uel dei uel deæ respōsa: alij alcoranū: alij scripta alicuius ueteris uitae. Veræ autē religionis cultores his ferè solent in diuini & argumentis scripturas, quæ diuinā habere censent authoritatē, internoscere, nempe quod eas Esdras redegerit in suū canonē: quod custodiri consueuerint cum libris Mosi in arca fœderis: quod publicè legi per omne sabbatū: quod summa ecclesię authoritas (quæ ratio apud Christianos primū ferè locū habet) eas declararit habendas pro sacris, aut (quod ego supremum existimo documentū) quia testimoniū obtinuerūt diuine authoritatis præsentis miraculo comprobatur. Ut enim scriptura uetus summa nacta est authoritatem, per prodigia facta in monte Sina: ita nouæ religio-

religionis doctrinā diuinitus esse traditam, non solum in ipso ecclesie
 exortu ostensa prodigia, sed etiam ea miracula declararūt, quæ disper-
 si per orbē apostoli, in doctrinæ suæ confirmationē omnibus exhibe-
 bant. In hoc igitur differt uetus à noua, quòd illa ecclesie (ut huius figu-
 ras prænuñciauerat) dedit authoritatis testimonium, suamq̃ propte-
 rea habuit ante ecclesiam natam. nouæ autem scripturæ authoritas
 tunc primum declarata est, quando communi ecclesie consensu fuit
 statutum, quilibet essent habendi pro uerè sacris: ne temere sua scri-
 pta, ut sacra, pseudoapostoli Christianis pergerent obtrudere. At ar-
 10 gumenta illa omnia, nunc arcanarum literarum authoritatem nihil,
 aut certe parum confirmarent: quin potius hæc sunt earundem testi-
 monijs fulcienda, ne ab ijs qui contradicunt, refellantur. Nam quæ
 sit ecclesia, quæ eius authoritas, quæ miracula prophetæ & aposto-
 li fecerint, quæ in traditione ueteris & nouæ legis prodigia ostensa
 sint, cuius authoritatis fuerit Esdras, quæ scripturæ publicè legi,
 aut in arca recondi soleant, & omnia alia huiusmodi nos didicimus
 per scripturas ipsas: nequit ergo ex illis scripturarum authoritas pro-
 20 bari, sed magis è contrario illa per has affirmantur. Quo modo er-
 go illis, qui de rebus ad inspiratam religionem pertinentibus plane
 ambigunt, sacrarum literarum authoritas erit persuadenda? Equidem
 non uideo alium modum, quàm si ipsam scripturam ijs ob oculos
 ponas. habet enim ea quendam dignitatis suæ splendorem, quo sem-
 per lucet, splendetq̃ per se: quem si quis uidere cupiat, hunc ex col-
 latione deprehendere oportebit sacrarum literarum cum prophanis,
 & multis inter eas differentijs. Primum, prophani scriptores ueluti
 data opera contra se dicere, & quasi conflagere inter se solent, non a-
 liter ac si de omni re in contrarias partes disputare sibi quisque propo-
 30 fuisset: sacræ uero literæ etsi diuersis linguis, locis, tempore sint con-
 scriptæ, non solum tamen inter se congruunt, sed ne quidem à pro-
 phanis scriptis discordant, in ijs præsertim, ubi ipsi prophani non
 dissident, dissentiuntq̃ inter se. Deinde eā est arcanarum literarum
 phrasis, ut licet singuli sacrorum authorum suam habeant eloquen-
 di rationem, omnium tamen horum dictio non solum longo inter-
 uallo ab aliorum compositione distet, sed etiam diuinam quandam
 maiestatem, & non imitabilem dignitatem præ se ferat. Præterea
 quòd nulla scripta æquè fuerint ab ingeniosissimis hominibus exa-
 40 minata & perpensa, ac ipsa sacra, nullis tamen hæreticorum arieti-
 bus, nullis ethnicorum impugnationibus unquam iacuerint substra-
 ta, at semper ut palma, contrā omnia pondera altius erexerint caput,
 non parum hac gloria ante prophanas literas splendescunt sacra, & mi-
 cant. Tum ipsa argumenti nobilitas, quod literæ arcana tractant, cla-
 rissimam inter has differentiam ostendit: si modo Deus apud Esaiam
 uerè dixit, Non sunt cogitationes meæ cogitationes uestre, nec uia meæ

Esa. 55.

uix uestræ: quia sicut exaltantur cœli à terra, sic exaltatæ sunt uix meæ à uis uestris, & cogitationes meæ à cogitationibus uestris. Prætereo uelustatem, frequentē usum, diuersam ab alijs scriptis enarrationē, de quibus mox latius dicam: quæ tria certe multū harum commendat dignitatē, & quanto sint omnibus alijs scriptis celebriores, docent. Ex his & similibus utriusq; scripturæ differētis, colligere oportebit sacrarum literarum diuinam maiestatem.

Sacras literas esse uetustiores prophanis. XI.

Ihi quidem compertum non est, ante diluuiū ulla fuisse siue sacra, siue prophana scripta, quæ postea extiterint, aut de quibus quid memoriæ sit proditum: nisi inter scripta numeros lateritiæ columnam, quam de artibus inuentis ante diluuium conscriptam, Iosephus scribit sua etiam ætate extitisse. quam multorum opinio est, neque ea omnino uana, Enoch suam prophetiam literis mandatam, posteris reliquisse, quam uel clades diluuij, uel Hierosolymorū euersio, uel temporis iniuria (ut solet uetustas multos obliuione obruere) perdiderit: atq; ex ea hoc solū, quod apostolus Iudas in epistola citat, reseruatū fuisse, continuacq; successione quasi per manus à parentibus traditum. Fieri etiam potuit, ut Enoch nunquam scripserit: hoc tamen propheticū dictum, etiam temporibus apostolorum omnibus fuerit in ore. Ut ut sit, inter eos qui post diluuium scripsere, non habemus antiquiores (quorum quidem scripta in manibus sunt) Mose & Iob. apud ethnicos certe nullo unquā tempore quiscquam author repertus est, qui hos ætate præcurrerit. Berofus enim antiquissimus historiographus, qui à primis temporibus scribendi cepit exordium, his si nō posterior, certe eadem ætate fuit. Trismegistus paulo fuit posterior, Mosēq; imitatus est, ita ut ferè eadem scripserit. Poetica etiam quanquam sit apud Græcos antiquissima (fuerūt enim Homerus & Hesiodus ante Romam conditam) longè tamen ante hos sacræ literæ iam carmine scriptæ erant. Nam totus liber Iob carmen est, demptis principio & fine. Sic cum populus Hebræorum superato maris rubri alueo Deum laudaret, & Moses populo ualediceret, carminis leges ad amissim obseruauit, idq; ante Troiā conditā. Ante exordium uero Olympiadū plus annis trecētis, mater Samuelis: & ante Argonautarū nauigationē, Debbora uirago, metro sua cantica conscripserit. & Dauid, lyricis: Solomon, dragmaticis omnibus uetustior est. Sed & oratores sua lenocinia sacris scriptoribus debent. quod enim in soluta oratione, dum uersum effugiunt, modum tamen & numerum quandā uelint seruari, uidemus à perantiquis prophetis factitatū: quanquā Cicero scribit, hoc Isocratem primū intellexisse fieri in oratione debere. Plato uero ab Hieremia, aut certe à seniorib. Ægyptijs, quos Hebræi cōfugiētes de rebus Hebræorū instituerāt, sua mutuatus est. Ut hinc iure quis dixerit, omniū prophanarū literarū fontē esse sacrā Hebræorum scriptu-

Græci fecerunt, hanc cum prima confunderet, ubique mandata transfert: quartam, iudicia: testimonia, quintam: sextam, iusticiam: uiam uerò, septimam: uerbum aut sermonem, octauam, semel eloquium: nonam, eloquium, & subinde uerbum: decimam, interdum ueritatem, interdum fidem. Sed quid discriminis sit inter hæc membra, uideamus. Sex priora res agendas significant: quorum tria, nempe ἐν πολλοῖς κρίματα, & δικαιοσύνη, naturalē rationem non superant. ἐν ὅλῳ enim, quæ Hieronymo sunt præcepta, homines præfectis suis debent: κρίματα, quæ ij qui sunt ordine superiores, subditis: δικαιοσύνη, quam in rebus commutandis, distribuendis uel inuicē debemus. reliqua tria sunt supra mentis humane captū. Nam quæ septuaginta uertunt δικαιώματα, ea sunt quæ ultra mentem humanā Deus uult sibi præstari ab homine: mizuoth, quam uocē septuaginta non uerterūt, & Hieronymus mandata traducit, ea comprehendūt, quæ præter captum nostrū uoluit Deus hominem homini debere: μαθηρία, hoc est testimonia habent diuinas promissiones, quas ipse Deus pro sua bonitate uoluit se debere homini. Præter τὴν ὁδὸν, tria restāt membra, nempe ἀλήθεια, λόγοι, & λόγια, quorum primum ea comprehendit, quæ in credēdo consistūt, quare eam uocem Hieronymus fidem uertit. reliqua duo ad res sperandas spectant. quod septuaginta λόγον uertunt, ad res præsentis uitæ: ἀμρα, quod septuaginta uertunt λόγια, ad res uitæ nunquā interiturae: ut ostendit Psaltes, cum λρηίς peculiariter attribuit iucunditatē, quam homo exprimere nō posset. Iam ὁδὸς horū omniū æquē cōmunis est, quippe quā sit ingrediendū ostēdens, ut principalia illa dignē nanciscamur. Nam mādatorum, præceptorū, ueritatis, & uitæ, ciuitatis itē et habitationis pacisq; uiam Psaltes sæpe memorat. Harū partiū certū est alias sublimioribus, alias humilioribus ingenijs magis cōgruere: ut uerē dictū sit, sacrā scripturam indolem habere profundissimi, sed tamen planissimi fluminis, in quo agnus natate potest, & elephas non pertingere fundum.

Sacrarum rerum enarrandarum rationem aliam esse, quam prophanarum. XIII.

Erunt qui rectē scripturis uti uelit, erit illi considerandum, electi populi res gestas secus à spiritu illo primario sacrarū scripturarum authore, secus à prophanis scriptoribus aliarum nationum historias esse contextas. Nam hi, cum nihil aliud sint quàm homines, subinde aut obliuione, aut incitia, sæpe etiā industria aut casu quopiam, falluntur & fallunt: at cœlestis ille spiritus ubique sui similis, semper uera dicit. Huius scripturas quisquis accuratius consideret, & prophanarum historiarū uarietatem cum sacris conferat, facile is agnoscet, ut demus æquē ueras esse, aliam tamen sacrarū, aliam prophanarū rerum enarrandarum esse rationem. Sacra enim historia ipsam rerum uniuersitatem usq; à primis temporibus ad ultima secula complectitur: contra scriptores prophani, quorum singuli aliquam

quam rerum partem, initium uerò nemo omnium describit. Sacra scriptura tam constanti ordinis connexionem rem absoluit, ut iure quis putet, omnes eos libros ab uno eodemque auctore conscriptos: non talis scriptorū series & cōnexio apud ullos prophanos inuenire erit. Nam ut præteream, quod sibi inuicem (ut supra diximus) ferè ueluti ex proposito aduersentur, etiam non tunc satis cohæret, cum maximè (ut putant) inter se conueniunt. Hanc sacrorū librorū mirabilem cohærentiā, libens acceptā ferrem naturali industriæ præclari illius concinnatoris Esdræ, nisi liber Nehemiæ, qui dicitur Esdræ secundus, ultra Nehemiæ et Esdræ ætatem sacerdotum genealogiam extenderet: & post huius etiam canonem, eiusdem populi historiæ libris Esdræ, & hinc nouæ religionis scripta ueteris populi libris pari modo quasi colligata cohærent. Nam libri Machabæorū, quibus res post Esdrā gestæ continentur, libro Nehemiæ per dictam sacerdotū genealogiam coniuncti sunt. hic enim ponitur seddo ille in sacerdotū genealogia ultimus, qui teste ^{2. Esdræ} Iosepho, uixit temporibus Alexandri Macedonis, à cuius monarchia ^{12.} Machabæorum libri suum capiunt exordium. post Machabæos, propter sacerdotū factionē captis Hierosolymis, erexit regnū Herodianorum Pompeius, ut testatur idem Iosephus: à quo regno Matthæus & Lucas auspiciant euangelia. His quàm aptè cohæreant apostolorū acta, tum apostolicæ epistolæ, ac dein liber Apocalypseos, qui res in ecclesia usque ad consummationē seculi euēturas depingit, nemo non uidet. Sed non hæc præcipua inter prophanarū et sacrarū rerum enarrationē diffrentia est, imò longè alia ratione hæc illis nobiliores. Historiographi enim prophani in rebus gestis describendis ea sola, aut certe diligentius enarrare solent, quæ aut homines in hominibus maximè admirant, aut eam nationē, cuius historiā contexūt, maximè commendāt: nō sic diuinus ille sacrarū rerū author spiritus. Quæ enim homo uehemēter esset admiraturus, quasi egregia animi et corporis facinora: spiritus plerūque contēnit, eaque sola ex omnibus gestis peculiariter seligit (quanquam sæpe minora, et prima specie omnino friuola) quæ præclaras res designēt, quæ aliquando sub noua religione essent euenturæ. Ut si quis miserabilem illam generalis diluuii cladem, quam persuadeat se cum Noe suis oculis intuitum fuisse, scripto mandare uelit, nonne is aliter rem depingeret, quàm Moses eam nobis descriptam reliquit? imò certe. Moses enim nihil aliud scribere potuit, quàm quod diuinus spiritus electo populo iudicasset necessarium: & uoluisset non minus firmiter credi, quàm si Deus præsens præsentibus fuisset locutus. contra, qui ex ingenita hominis industria eam rem describeret, eorum quæ Moses scripsit, pleraque contemneret, multaque alia, & præcipuè quæ naturalis ratio maximè ponderat, colligeret in unum. Sed hac maximè ratione scriptura sacra distat à prophana, quòd hæc dum res magnas exponit, ea tantummodo exhibet intelligenda, quæ ut res gestæ enarrantur:

in illis contrā, quamuis minimis, ut apparet, rebus, latent ubiq; grandia Dei mysteria: uerè, ut in prouerbio est, Alcibiadis Sileni. Quod certe præcipuum est, ad quod sacrarum literarum studiosus respicere debet: ut cum in aliquè scripturæ locum inciderit, statim inuestiget, quid sub nuda rei commemoratione lateat. Nisi enim animaduertas totam sacrā scripturam, si non propalām, sub figurarum tamē inuolucris, primū ad ipsius ecclesiæ ortum, deinde ad totius orbis instaurationē (de qua libro quinto fusi) pedetentim suspirare, neq; sacrarum literarum dignitatem, neque quid eadem à prophanis differant, unquam satis intellexeris.

Sacræ scripturæ sensus mysticus est, & multiplex. XIII.

Vam rem haud bene perpendūt ij, qui hodie tam constanter affirmant, scripturæ sacræ sensum, sicut prophanarum literarum, simplicem esse: quicq; allegorias, quibus uniuersa ferè scriptura referta est, tanquam rem arbitrariam irident, proq; somnio ducunt. quorum stupiditatē equidem satis nequeo admirari, cum uel solus Paulus, magnus ille allegoriarum magister, huiusmodi sententiam nusquam non arguat uanitatis. Etenim ut paucas proferam è multis, cum legis transitū maris rubri Paulo significare baptismum ecclesiæ: scaturientē ex rupe aquam, dona Spiritus sancti: rupe ipsam, Christum: duos Abrahæ filios, duo testamenta: nubem, manna, pascha, cultum sacrificiorū, cæteraq; quæ enarrātur in epistola ad Hebræos, aliud intus continere, quā prima fronte polliceantur, nonne omnia in figura contigisse illis, scripta autem propter nos, iubēs concesseris? Succinit beatissimo Paulo Petrus apostolorum princeps, qui diluuium & arcam exponit de baptismo et fide, per quæ recipimur in ecclesiam. Addamus quod & ipse Christus iubeat, ut scrutemur scripturas: indicans, intus latentem sensum eruendū. & compluribus in locis dignatus est ipsemet latens mysterium nobis aperire: ut de serpente erecto, de lona propheta, quem absorptum balena tertio die reuomuit uiuum. Hanc scripturæ indolem qui fastidiūt, & consistunt in ipsa literæ superficie, præterquam quod ridicula & quasi fabulas quasdam (absit inuidia dicto) amplectuntur, etiam eadem opera Christi, apostolorumq; authoritatem, qui uniuersam scripturam docent mysticam, reijciunt. Si ethnico poetæ iniuriam facere intelligitur, qui poemā aliquod legens non inuestiget, quid sub ficta fabula lateat, quod ad detegendam arcana naturæ, aut ad mores uitamq; instituendam attineat: quam quæso iniuriam faciet spiritui sancto, qui nuda historiæ commemoratione contentus, non contempletur quā admirabilis Dei sapientia occultetur sub rudibus uerbis: Vulgari adagio dici solet, qui nucleū esse uult, frangat nucem. quod si ad alia, certe peculiariter ad sacram scripturam debet accommodari, ut quæ non prius aliquem suæ uoluptatis gustū præbeat, quā sub allegoriæ inuolucro conditum mysterium scrutemur.

mur. Mysticus enim sensus instar nuclei est, res quidem difficilis indagatu, sed quæ inuēta suauissimū habet saporē: historicus contrā, instar nucis, quæ foris nullius ferē, aut certē duri atq; amari gustus est. Huc respicit Psaltes in epithalamio, ubi opes sponse describit: Omnis, inquit, gloria filiae regis, intus. sub filiae nomine ecclesiam notans. Ad quæ patris sui uerba uidemus & Solomonem manifestē alluisse, ubi scripturā comparat pomis aureis, inclusis sculpturæ argenteæ. per sculpturam intelligens artificiosa illa opera, quæ multis cancellulis elaborata, procul uidentibus nihil præter formam externam, propius uero intuentibus, ac præsertim acutius contemplantibus exhibent per tenuissima foramina, quid lateat intus præclari. Compluribus locis hoc nos suo exemplo docent apostoli ac euangelistæ, qui in sacris testimonijs citandis non tam ad historicum, quàm ad allegoricum sensum respiciunt. Moses iubet non esse alligandum os boui trituranti. quid Paulus: num Deo cura est, inquit, de bobus? quasi diceret, non iam iuxta literam, sed allegoricōs legem oportet intelligere: quare ipse hoc ad euangelici præconis stipendium refert. Idem cum probat legis obseruationes esse abolendas, adducit illud Geneseos, Eñce ancillam & filium eius. Vide, quæso, quantū mysteriū sit in illis uerbis reconditum. Quis ad eum modum hoc ausus fuisset interpretari, nisi tam certum haberemus authorem? Atque hæc est uera allegoria. Quid hic iam dicent, qui adeo facilem & expositam quotidie clamitant scripturam diuinam, ut à puero possit intelligi? Ne interim dicam, etiam si scriptura simplicem sensum haberet, ipsas phrasas, quas sibi habet scriptura peculiare, in tantum subinde esse à communi loquendi forma alienas, ut etiam nō uulgariter doctis magnum facessant negocium. Verum has phrasas credere par est, à spiritu sancto inuentas esse, non ob id solum ne porcis margaritæ, hoc est diuina ueritas indignis statim obuia esset: uerum etiam ut nostra oscitantia in huiusmodi difficultate excitaretur, ad latens ibi mysterium perscrutandum.

Et ne singula persequens siam prolixior, in sacris literis non singuli loci tantum singulos sensus mysticos habent, sed unus sapius plures, necæque statim omnibus apertos. Qui legit de Eua è dormiētis latere subtracta, Hoc nunc os ex ossibus meis: quid aliud legit præter historiam? Christus hoc ad indissolubile matrimoniū uinculum transfert, ecce mysticum sensum. Paulus uerò post Christum, eadem Adæ uerba ad indiuiduam augustissimamq; diuinitatis coniunctionē cum humanitate accommodauit. en alium sensum mysticū, primo illo longè sublimiorem, ac magis abstrusum. Cum legis de manna, qui multum collegerat, ei nihil superfuit: & qui paululū, nihilo minus habuit, quis huic non credit historiæ? Et diuus Paulus dum agit de subleuandis pauperibus Hierosolymitanis, ad suadendā inter Christianos mutuam beneficentiā, hoc adducit. his tamen iisdem uerbis mysticē etiam significari,

Psal. 44.

Prouer. 25

Deut. 25.

1. Cor. 9.

Galat. 4.

Gen. 21.

Gen. 2.

Matth. 19.

Ephes. 5.

Exo. 16.

2. Cor. 8.

tan-

tantundem sub sacræ hostiæ parte, quantum sub tota contineri, nemo
 credo orthodoxorum unquam negauerit. hi & alij similes Sileni lati-
 tant in literis arcanis, & sæpius sub paucis uerbis complures. Huc allu-
 dens sapientissimus Solomon, cum admonet filium, ut se totum det sa-
 pientum doctrinæ: Descripsi, inquit, tibi eam tripliciter, uel (ut quidam
 neotericus uertit) multifariam. quasi diceret, si te arcanis scripturis legē
 dis dedere uelis, sic te præpares oportet, ut non ipsa literæ superficie sis
 contentus, sed usq; ad anagogen penetres, atq; ita diuinam scruteris sa-
 pientiam. Non huic dissimile est, quod legitur apud Daniele: Tu au-
 tem Daniel claude sermones, & signa librum usq; ad tempus statutū: 10
 plurimi transibunt, & multiplex erit scientia. Quid, quod scriptores ec-
 clesiastici tam ueteres, quàm neoterici, docēt in scripturis, uel solam uo-
 cem præter significationem grammaticam, sæpius triplicem pârere sen-
 sum mysticum? Sion enim & Hierusalem (ut unam aut alteram exem-
 pli causa producam) quanquam præclaram illam Palestinæ urbem, ac
 eiusdem urbis eminentem arcem propriè significant, easdem tamen (si
 clausum Silenum explices) & unamquanq; notare fidelē animā, deinde
 totam hanc militarem ecclesiam, & deniq; illam futuram triumphatri-
 cem, quis sacrorum studiosus non animaduertit? Ad hunc modum li-
 cebit noui quoq; Testamenti historiam ad allegoriā, imò usq; ad anago- 20
 gen trahere. Nam si rectè æstimes hæc Pauli uerba, Lex umbrā obtinet
 futurorum bonorum, non ipsam imaginē rerum: inuenies, quod Pau-
 lus dicit de lege ueteri, Hæc per allegoriā dicta sunt, hæc in figura con-
 tingebant illis, & similia, etiam hoc de sacra euangelistarum historia di-
 cendum esse. Cum enim hic tria ponit Paulus, umbram, imaginem, ac
 ipsa futura bona: cumq; umbram ad legem ueterem, futura uero bona
 ad cœlestē patriam pertinere certum est: aliud quid mihi des, quod ipso
 rum bonorum imaginem propius ac uicinius repræsentet, necesse erit.
 quid autem hoc aliud sit, quàm euangelium, non uideo. Hinc uidere
 est expositores etiam euangeliorū, et præsertim Origenem, Hilarium, 30
 & Ambrosiū, nō minus crebras allegorias ducere ex euangelio, quàm
 Paulus facit ex ueteri lege. Hunc multiplicem scripturæ sensum minus
 mirabitur ille, qui nouit quàm innumera sensa ex uno scripturæ loco e-
 ruant Hebræi. Hi enim, ut nos, duplex statuunt sacræ eruditionis ge-
 nera, qui iuxta literam hærent, Talmudicos: qui uero ipsa scrutantur ar-
 cana, Cabalistas nominant. Verum alia est apud Hebræos ipsius artis
 cabalisticæ, alia apud nos allegoricæ ratio. hæc enim perpetua quædam
 est metaphora, quæ percepto historico sensu, mox rem ipsam conten-
 platur, quam litera tegebat: illa contra perpetuò, quanquam non in sen-
 su literali, in ipsis tamen literis consistens, toties iam recto, iam retrogra 40
 do ordine literas ipsas, uel his significatione numeri æquiuales trans-
 ponit atq; coaptat, quoties tali modo aliam inde sententiam uenari po-
 terit. Sed istud uerè Hebræorum proprium est, nec Latinis & Græcis
 temerè

temerè imitandum, nisi omnino fuerit necessarium: ut in illo loco Apo- Apoc. 13.
calypseos, Qui habet intellectū, computet numerū bestiae: hic (inquit)
sapiētia est. quod certe mihi uidetur ad cabalisticā artem pertinere. Huc
etiam spectant, teste Augustino, Sibyllae Erythrae carmina, de tum fu-
turo seruatore conscripta: quorum si colligas literas primas, à quibus il-
li uersus inchoantur, has reperiēs uoces *ἰησοῦς χριστὸς υἱὸς θεοῦ*. Sed an spīri-
tus in sacra scriptura probet hanc cabalisticam sollicitudinē, ignoro:
cum nec ipse Christus, nec apostoli ullam huius faciant mentionē. Hoc
unum scio, anxiam hanc curiositatē impedire studia meliora, et ab inue-
10 stigandis allegorijs distrahere. Sed de his satis: nunc quale debeat stu-
dium esse sacrarum literarum, discutiendum.

Quale studium esse debeat sacrarum literarum. XV.

Magno errore quidam hodie solam nouam scripturam uer-
sant, non secus ac si noua religio ueteres scripturas omnino
aboleuisset: cum tamen uideamus et Christū et apostolos,
etiam quando cum ethnicis rem habebāt, ueterū scriptura-
rum testimonijs suā doctrinā confirmasse, et hoc unum curasse sedu-
lō, ut omnia ostenderēt in nouo testamēto ita euenisse, ut uetus prædi-
xerat. Leges seculares tradunt, si quis documenti alicuius mentionē fa- auct. si quis
in aliquo.
C. de eden.
Rom. 15.
20 ciat, quod non statim proferat, nullam inde fieri euictionē: sic uix noua
scriptura fidē facit, nisi ueteri adiuncta. Hoc sanè Paulus intellexit, cum
diceret, Quaecunq; scripta sunt, ad nostram doctrinā scripta esse, ut per
consolationē scripturarum spem habeamus. item, omnia patribus con- 1. Cor. 10.
tigisse in figura, scripta autem ad nostram correptionē, in quos fines se- 2. Tim. 3.
culorum deueniunt. Rursus, cum uerbo generalitatis, omnem scriptu-
ram utilem dicit ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, &
ad erudiendum. nam eum ibi ueterem intellexisse scripturam, ex eo li-
quet, quòd ibidem Timotheum laudet, quia ab infantia sacras literas
didicisset.

30 Sed operæ precium fuerit inuestigare, utra debeat tradi prior, noua
an uetus. Hoc Christus satis clarè ostendit, cum eum qui doctor futu- Matth. 23.
rus est in ecclesia, iubet depromere è thesauro suo noua & uetera: quo
uerborū ordine docet, nouę scripturę dogmata proponi debere, tanq̃
res quę conuincēde sint: deinde ueteres scripturas ad illorū siue corro-
borationē, siue declarationē adducendas. Quia tamen in noua multa
sunt ad typū, quem lex præfigurauit, erit illi qui per se discere uult, ue-
tus discenda ante nouam: quòd hanc rectius et iucundius intellecturus
sit, si prius ueterem sibi fecerit familiarē. sicuti qui Theocritum, Hesio-
dum, Homerum iam legit, cum ad Maronem pergīt, quaecunq; hic ex
40 illis mutuatus est, facilè deprehendet, & profundius intelliget. Sed et a-
lioqui iucundissimum est, præclaris præsertim ingenijs, considerare,
quot signis & uaticinijs res sub noua religione gestę fuerint prænun-
ciatę in lege: & quanquam diuersis ætatibus, locis & linguis, amabili
tamen

tamen concordia & consensu. Sed est, inquires, scriptura noua facilior simpliciorq̄, quàm uetus: ideoq̄ ab illa potius tanquam à faciliori, studium sacrarum rerum inchoandū. Est fateor stylus ipse, & phrasis orationis in euangelijs quidem simplicior, & ea quæ euangelia docēt, magis nota, propterea quod ea nobis quotidie occurrunt: sed quid dicemus de apostolicis epistolis? Imò & Ioannes tametsi humillimo utatur dicendi genere, quis tamen non statim clamat sensum esse & perdifficilem, & obscurum? Verum sint sacræ noui testamēti literæ prophetici clariore: fateri tamen oportebit, eam esse inter has & illas rationē, quæ est inter speculum chalybeum & solem: ut sol quidem nouus, speculum autem chalybeum ueteris scripturæ symbolū sit. nam ut per se chalybs parum lucis habet, caloris autem nihil: sic lex uetus etiamnū ludæis friget, utpote quibus ad hunc diem usq̄, cum legitur Moses, aut alius prophetarum, uelamen cordibus impositum est. radijs autem solaribus illustratus chalybs, non solum lumen et calorem recipit, sed eadem tunc reciprocantur. Ad quem modum si uetus nouæ scripturæ applicetur, fiet hac coniunctione, ut mens siue lectoris, siue auditoris, amplius quàm si nouam scripturam aut prius aut solam adduxisses, illustretur.

Sic quo ordine libri siue ueteres, siue noui legantur, maximè refert. ut enim omni in re, ita hic is magnum habet momentum. Equidem arbitror mirè conducere ad res facile intelligendas, si rerum gestarum seriem, temporisq̄ ordinem sequamur. Erit itaque inchoandum ab eo libro, quem Moses scripsit de rerum omnium genesi & exordio. Hinc liber Iob, eo quòd hæc historia acciderit ante exitum Israel ex Ægypto. tum quatuor reliqui Mosi libri legendierunt. Post quos historiographi per ordinem, tam ij quos Esdras præterijt, quàm quos ipse redegit in canonem, reuoluendi: nempe Iosue, Iudicum, Ruth, & quatuor Regum, cum oratione Manassis. Deinde Tobias: & post hunc duo Paralipomenon. post quos tandem legatur is liber, quem Hebræi inter apocrypha numerāt, et inscribitur tertius Esdræ. mox primus Esdræ: deinde libri Machabeorum. Hic iam iterum atq̄ iterum repetendus liber Psalmorum: deinde prophetici omnes, non eo quidem ordine, quo uidentur constituti in biblijs, sed quo prophetas superius digessimus, & eorum ætates & tempora persecuti sumus. Nam uniuscuiusque prophetæ scripta arbitror collatione rerum sui temporis, reddi multo luculentiora. Erit igitur post Hieremiæ prophetiam epistola Baruch legenda, & epistola Hieremiæ: & post Danielem is liber, qui dicitur quartus Esdræ. Post propheticos sæpius euoluendi libri diuinæ Sapientiæ, & primum Prouerbia Solomonis: dein is qui inscribitur Sapientia, tum Ecclésiasticus Sirach: postea Ecclesiastes Solomonis: postremò huius Canticum, tanquam uniuersæ scripturæ ueteris apex & fastigium.

Sic & nouæ scripturæ perdiscendæ, nemo negat sumendū esse exordium

dium à quatuor euangelijs, eo ordine quo & scripta, & in biblijs con-
 stituta sunt: tum historia legenda natæ propagatæq; ecclesiæ, quam Lu-
 cas conscripsit, & uulgò Acta uocant apostolorum. De epistolis apo-
 stolicis alij aliter sentiunt. Sunt qui uolunt canonicas legi ante Pauli-
 nas, quòd reperiantur eæ in uetustis codicibus ante Paulinas constitu-
 tæ, ea serie qua in biblijs uulgaribus ordinantur. Paulinas autem, quidã
 hoc modo legendas censent. primùm eam, quæ ad Romanos: deinde,
 quæ ad Galatas: post, quæ est ad Hebræos. tum quæ ad Ephesios, Co-
 lossenses, Philippenses: hinc quæ ad Corinthios, & Thessalonicenses:
 10. mox priorem ad Timotheum: tum eam quæ ad Titum, & postero-
 rem ad Timotheum: deniq; ad extremum, eam quæ ad Philemonem.
 Equidem arbitror Paulinas iucundius legi, & luculentius intelligi, si
 eo ordine cognoscantur, quo Paulus eas scripsit, nimirum ut cum in-
 cremento indies florentis ecclesiæ, Pauli quoq; spiritum perspicias
 in negotio euangelico magis in dies flagrantem. Inter canonicas pu-
 to primùm uolendas eas, quas Petrus scripsit: deinde literas Iudæ,
 quòd hæc illius argumento mirè respondeant. post, ea erit legenda,
 quam Iacobus: tum tres illæ, quas Ioannes dicitur scripsisse: postre-
 20. mō uero omnium Apocalypsis, plena mysterijs & inuolucris. Hic mi-
 hi aptissimus uisus est ordo scripturam uniuersam perdiscendi. Quam
 quibus non uacauerit perlegere totam, seligant sibi ex ueteri testamē-
 to Esaiam (quia nullus sit euangelio confirmando æquè accommo-
 dus) & ex nouo libros Lucæ, hoc est eius euangelium, & Acta. Sed ut
 & plebs & pueri habeant, quo Deum nostrum laudent, cum horum
 bona pars neque legere omnia soleat, neque quæ legit, intelligat: uideor
 mihi uidere, nihil posse commodius his proponi, quod sibi facere de-
 beant familiare, quàm sint ipsi Psalmi Dauidici: ut quod ueteribus erat
 canticum Deuteronomij, hoc nunc nouæ religioni initiatis psalmi.
 30. quorum aliquot præcipuè alphabeticos à puellis etiam lallandos cupe-
 rem, non secus ac Grammatici uolunt decantari ab eâ ætate, Homeri
 ac Vergilij, tametsi non intellecta, carmina. imò & Christi ætate Psal-
 mus, qui Hebræis est decimus octauus supra centesimum, licet alpha-
 beticus non sit, adeò tamen fuit pueris illius gentis usitatus & tritus,
 ut hunc sedenti in asello Christo canentes, uigesimumquartum &
 quintum eius uersiculum iterum atque iterum repeterent: Obsecro
 Domine salua, obsecro Domine bene prosperare, benedictus qui ue-
 nit in nomine Domini. Hæc de ordine, quo uelim scripturas sacras le-
 gi. Nunc dicemus, quo animo accedendum ad sacrarum scripturarū
 40. lectiōē. Quoties ad hanc rem aggredimur, hæc debentus etiam atq;
 etiam cogitare, sacras scripturas unicum esse ecclesiæ propiciatoriū, un-
 de oporteat diuinam uoluntatem consulere: Christum etiam sacrarum
 scripturarum unicum scopum, ut qui sit agnus ille, qui solus aperit si-
 gnacula libri clausi: uniuersæ scripturæ hunc esse epilogum, quod Chri-
 stus

Apoc. 5.

stus superata morte æternum regnet: argumentum uerò esse de ecclesia, quomodo ea à Christo condita & propagata, & tandem consummanda sit, sed & neminè rectè posse scripturam intelligere, nisi eo spiritu sit afflatus, quo ea scripta est: nec aliquem hæctenus uniuersam scripturam intellexisse, pedetentim tamen iam has iam illas partes aliquando fore intelligendas. Hæc sunt, quæ debet etiam atq; etiam animo uoluere is, qui sacris literis legendis se dedere uelit.

Supereft iam alius labor, isq; non paruus: hic est de ordine, quo scripturarum sensa sunt eruenda. Primùm enim in scripturis eum sensum examinare, & enodare oportebit, quem uerba ipsa prima fronte præ se ferunt. Hoc non dices facile factu, si consideres eum, qui hoc aptè facturus est, oportere nò solum tenere communes illas rhetorū ac grammaticorum figuras ac tropos, uerum etiam si non linguas ipsas, phrasibus saltem, ac ipsarum metaphoras: Hebraicè præterea gētis (ex qua utrunq; testamentum prodijt) prouerbia, comparationes, topographiā insuper locorū ubi res gestæ sunt, temporis conditiones & circumstantias, et si locus obscurior sit, collationes similiū in sacris scripturis tum uerborum, tum sententiarum, tum locutionum. Hic est quem sensum literalem uocamus, qui basis est omnium, et quo solo n̄ qui cōtradicunt, se facile patitur conuinci. hunc ubi inueneris, alia oportebit ex re intellecta per rationem colligere: cuius industriæ exemplū nobis Christus & apostoli sæpe monstrarunt. ut ex hoc, quod scriptura Deum uocare solita est, Deum Abraham, Deum Isaac, Deum Iacob, Christus ostendit animorum immortalitatem. & ex illo Dauidis, Dixit Dominus Domino meo: probat Messiam esse Deum, et filium Dei. ex eo quod Moses scripsit, Non ligabis os boui trituranti: Paulus colligit, euangelistis deberi stipendium. Hunc laborē non paruū, neq; puerilē is intelligit, qui ea rectè perpedit, quæ scripsimus libro primo de serie complexionū, quæ ex eisdem proloque quibus possunt aliæ post alias in infinitum deduci. Vbi in hac exercitatione tibi satis uideris sudasse, suauior quidē, neq; tamē minor labor restat, ut ex unoquoq; sensu literali plures eruas allegorias, mysticosq; sensus: qui si non ualeant ad conuincendum eum qui omnino renititur, nam ad hoc propriè ualet (ut dixi) sensus literalis: trepidantem tamen confirmant, auscultantem uerò, & eum qui literalem sensum iam tenet, incredibili afficiunt uoluptate, & summa illa uitæ huius beatitudine, quæ describitur psalmo primo. Hæc de studio sacrarum literarum.

Directricem Christianæ religionis, non esse solam scripturam sacram. XVI.

Ioan. 5.

le nunc inquirendum, quæ sit uis & efficacia sacrarum literarum, unde maximè omnium earum dignitas æstimanda est. Christus quodam loco gradus quosdam & quasi processus constituit diuinæ certitudinis in rebus religionis. primo loco statuit testimonium Ioannis baptistæ: hinc mox sua subiungit opera,

opera, sed paulo altiori dignitatis gradu locata. Ego, inquit, habeo testi-
 moniū maius testimonio Ioannis: Opera enim, quæ dedit mihi pater,
 ut perficiam, testantur de me. Sed his cœleste illud patris sui testimo-
 nium anteposuit. addit enim: Et qui me misit pater, ipse testimonium
 perhibuit de me, nempe cum Christus baptizaretur, & se transfigu-
 ratum tribus discipulis exhiberet. quod & Petrus unice magnificat: 2. Pet. 1.
 Acceperat, inquit, à Deo patre honorem & gloriam, uoce ad eum de-
 lara huiusmodi à magnifica gloria, Hic est filius meus dilectus, &c. qui-
 bus tamen omnibus & antiquior & ualidior est ipsa scriptura, teste Pe-
 10 tro ibidem. nam continuo subiungit: Et habemus firmiorem prophe-
 ticum sermonem, cui dum attenditis ceu lucernæ apparenti in obscu-
 ro loco, rectè facitis, &c. Ideoq; Christus postquam ludæis paternum
 de se testimonium citasset, aliud uelut adhuc ualentius ad rei confir-
 mationem adducens: Scrutamini, inquit, scripturas, quia uos uide-
 mini uobis in ipsis uitam æternam habere, & illæ sunt quæ testan-
 tur de me. Quin alibi clarè negat, miraculū posse dari, quod tam mo-
 ueat hominem, ac sacræ literæ. Cum enim epulo patrem Abrahamum
 deprecaretur, ut resuscitatum à morte Lazarum ad fratres mitteret,
 20 qui eos eiuscere commonefaceret, ne & illi ad similem cruciatum tra-
 herentur: respondit Abrahamus, Mosen habent & prophetas, quod
 si illos non audiunt, neque si quis ex mortuis resurrexerit, credent.
 Nam ipsius rei *ὑποτύπωσις*, quam ἵj coràm sic uiderent, minus moue-
 ret, quàm certa sacrarum literarum testimonia. Cum enim se Chri- 1. Cor. 15.
 stus præbuisset à morte conspiciendum plus quàm quingentis fratri-
 bus, non tamen sic omnes ei adhæserunt, sed centum et uiginti duntaxat:
 & illi nō tam ob id quod oculis suis eum à morte triumphantē conspe- Ioan. 2. 22.
 xissent, quàm quod recordati sermonis Iesu, inciperēt credere scripturis
 atq; ideo solet Christus, quibus rediuiuū se ostēderet, suam resurrectio-
 nem per scripturas, tanq; per summum omniū testimoniorū confirma-
 30 re. cum enim cōspecto eo, discipuli existimarēt se spiritū uidere, certius
 ipsis testimoniū tradens: Contrectate, inquit, me, et uidete, quia spiritus Luc. ult.
 carnē & ossa non habet, sicut me uidetis habere: & cum nec sic credidif-
 sent, petit eduliū, & oblatā partē piscis assi comedit. quod tamen haud
 esse satis illi uisum fuit, nisi omnibus his adderet et testimoniū scriptura-
 rum: Hæc, inquit, sunt uerba quæ locutus sum ad uos, cum adhuc es-
 sem uobiscum, quod necesse foret impleri omnia quæ scripta sunt, &c.
 Quare & Petrus discipulorū fidem postea consueuit nō tam memoria
 rerum quas uiderāt, quàm scripturarū testimonijs cōfirmare: Scriptū Act. 1.
 est, inquit, in libro Psalmorū, Fiat commemoratio eius deserta, &c. Quin
 40 etiam cum ad prodigia diei Pentecostes conflueret multitudo, quibus
 Christum pater usq; adeò tunc glorificauit, ut postea nunquā tam glo-
 riosa & illustria facta ei exhiberet, ut quarto libro ostēdimus: non tamē
 ea Petrus satis per se ualida putauit, nisi eorum fidem quæ coràm
 R 2 uide-

uiderant, scripturarum insuper testimonijs, ueluti præstantiore adhuc miraculo corroborasset. non tam hoc agens, ut miracula ea exponeret, quàm ut olim ea sic euentura prænunciatū fuisse, ipsis esset persuasum. Hic uides, canonicā scripturā principem locum tenere omnium miraculorum, quæ usq; à condito mundo Deus fecit, facturuscq; est: nihilq; esse in rerum uniuersitate, nec esse posse, quod ueritatis diuinæ authoritatē certius, quàm ea attestetur. quæ et in hoc cætera miracula excellit, quod cætera, momētanea, sola scriptura perpetuū quoddā sit miraculū. Rursus, quod illa assiduo usu pedetētim amittat admirationē sui: scriptura ipso usu uim indies, ac lucē clariorē accipiat, & in maiorē trahat admirationem. Tanta est lux, & tam admirabilis splendor canonicæ scripturæ.

Sed quid est ne igitur scriptura una, & suprema ecclesiæ gubernandæ authoritas: non, quamuis omnis sententiæ in religione principatū (uti iam dixi) tenere uideatur, sit enim sapius, ut ita obscura & ambigua ea sit, ut explanare se non possit, sed potius alium desideret interpretem. Hic iam uideo quosdam mouere labrum, & stomachari mihi, quasi adimam suum scripturæ honorem & authoritatem. Sed hi me parum audiant. In mathematicis, ut arithmetica & geometria, ea est rerum colligatio & continuatio, ut præpositis paucis & per se notis principijs, cætera ex ijs necessaria & euidenti complexione deducantur. Hæc in sacris literis non est. quæ si esset, non ea nunc in religione exorirentur diffidia: aut non certe plura, quàm in arithmetiis: sed omnes (nisi planè essent stupidi, ut per se nota non intelligerent) rebus religionis libenter assentirentur. Reperiuntur, fateor, in sacra scriptura, deductæ sic ex principijs complexiones, sed eæ numero sunt perpaucæ: cætera uero omnia uicem habent principiorum. Hæc bipartita sunt: alia per se probabilia, aut etiam per se nota, quæ utraque communia sunt tam naturali, quàm inspiratæ religioni: alia (quorum ingens sylua est) nulla quidem sui probabilitate nituntur, sed ob id tantummodo firmiter assentimus omni uero esse ueriora, quod ea credimus diuinitus esse reuelata. Est igitur in literis diuinis inuenire tres scripturarum classes: quarum minima eas tractat res, quæ sunt siue probaliter, siue euidenter per se notæ: maxima, quas oportet credere duntaxat, nec ratione comprehendendi possunt: reliqua classis habet eas res, quæ ex superioribus deducuntur. Et de his postremis certum est, quod eas oporteat ex scripturis per sua principia probari & exponi: eas uero quas primo loco constitui, possibile non est, aut certe non magnopere necessarium, per alias scripturas expediri & illustrari. In medijs ergo propriè locum habet illa quæstio, an ubique sui interpretes scriptura sit. Et multos esse huiusmodi scripturæ locos obscuros, difficiles, & perplexi sensus, angelus olim de prophetiis dictis, & Petrus de Paulinis epistolis, & Christus ipse de scriptis Danielis, nedū res ipse de alijs multis testant. in quibus certe, si uocis unius significatio ambigua sit, potest quidē ea aliorum locorum

Dan. 12.
2. Pet. ult.
Matth. 24.

locorum collatione, ubi eadem uox reperitur, exponi. sed quid facias, si dictio occurrat, quæ nullibi amplius reperit, quales Hebræi multas numerant: Quid, si non uox ipsa, sed uocis trāslatio, aut locutionis figura sit obscurior, ut est forsan trāslatio uerbi *Vrere*, qua Paulus utitur: et figura castrātis semetipsum, quam usurpat Christus: Quid si itē metaphora, quæ licet sæpe alias occurrat, in omnib. tamē locis eandē parit obscuritatē: Adde, quod potior pars uocum Hebraicarū est ambigū significationis, & aliæ ab alijs interpretib. in aliū sensum translatae. Sed ut de uocibus ipsis nulla sit dubitatio, uox tamē & locutio simpliciter ne, an figuratē accipi debeat, poterit quis petulāter contēdere: ut hodie fieri uidemus de his Christi uerbis, Hoc est corpus meū, nam nō ipsa scriptura, sed cōmunis sic loquentiū usus, quid uox aliqua aut forma locutionis significet, docet. Omitto quod res ipsas, unde in sacris literis rerum comparationes & similitudines sumunt, discere oportet ex prophanis scientijs, quæ de his rebus tractant. Sed demus tibi, nullū esse scripturæ locū tam rarū & obscurū, quin habeat similis locutionis & formę loca aliqua, quę mutua collatione sese declarēt et interpretent: tamē si uerum fateri ingenuē uelis, uenies tandē ad eum, quo nullū de hac materia inuenies in scriptura lucidiore. At huius sensum genuinū, cum in diuersas sententias trahi possit à peruicacibus, per quem scripturæ locum explicabis quæso, cum clariore inuenire non est: Opus est igitur maiori aliqua authoritate, quæ eius scripturæ interpretes sit futura, & huiusmodi torquendi scripturas peruicaciam compescat & cohibeat. Quæ autem hæc sit, id sequenti libro inuestigare aggrediemur, alia ratione, quàm per scripturas sacras, ut in fine tertij libri polliciti sumus: nempe ex ritibus, hoc est ex Christiani populū comprobatis obseruationibus.

1. Cor. 7.

Matth. 19.

DE INSTAURANDA RELIGIONE LIBER NONVS, QUI EST

De sacris ritibus.

Quomodo primum nati sunt ritus. I.

40 **V**lum est iam diu quibusdam, multa fieri pro more in ecclesia, quæ scripturis repugnāt: multa etiam, quę quantum non repugnāt, quorū tamen fundamēta nō sunt in scripturis posita. de his mira hodie inter eruditos cōtētio est. Alij enim omnia quæ præter scripturā sunt, abolenda censent: alij seruari uolunt. Illi scripturā habent, unicam Christianæ religionis regulam, ad quam omnia rerum iudicia sint dirigen-

Act. 17. da. Discipulis, inquit, Thessalonicēsis laudi ascribit, quod cū om-
 ni animi prōptitudine scrutabant scripturas, num ea ita se haberēt, que
 Matk. ult. docuisset Paulus. Cum mitteret suos Christus ad annunciandū euāge-
 lium, iussit tantūmodo, ut ea docerēt quæ ipse præcepisset. Hæc & eius
 modi in suæ sententiæ confirmationē illi adducūt. Alij contra, usq; adeo
 multū tribuunt ritibus, ut spiritū uerū ecclesię moderatorē asserant nō
 solū per scripturā, uerū etiā per ritus loqui, multoq; certius quā per
 scripturā, ecclesiasticū cœtum per eos moderari. & non posse religionē
 sine ritibus consistere, aiunt ab ipsis aduersarijs probari, quando his
 sublati alios substituūt nō æquē bonos, aut quos nō dixeris propius
 quā illi sint, ex scriptura desumptos. Quin etiam hoc addūt, non esse
 idem repugnare scripturis, et fundamentū quorundā rituum haud esse
 positū in scripturis: sed neq; debere id protinus uideri ex scripturis non
 profectū, quod aduersarij tale iudicarint, sed de hoc ecclesię censurā esse
 expectandā, & interea id tolerandū. Hæc controuersia singulis prope-
 rimāq; est omnium controuersiarum: quam si rectē uelimus discutere,
 primū perpendere quæ indoles & natura rituum sit, oportebit.

Ritum definiunt, quod sit laudabilis atque probatus mos, publicē
 introductus absque scripto. Differt autem is multum à more, consue-
 tudine, usu, alijsq; huius significationis uocibus, quanquam hæc inter
 se connexæ ligatæq; sint. Namque usus uocabulum late patet. omnis
 enim actio, usus dicitur eius facultatis, quæ actum ipsum suppeditat.
 qui si crebrò iteretur, aut frequentetur, accipit nomen consuetudinis.
 Consuetudine autē firmatū animi institutū, mos dicitur. hic, si proba-
 tus est, et absq; scripto receptus, ritus appellat. Verū scripturā sacram
 intellige. nam receptas patrum traditiones etiam appellatione ritus cō-
 prehendo: qui si ad curam, cultumq; diuinum pertineat, ceremonia est.

Ritus autem uetustissimi sunt, & quasi cum homine nati. Concel-
 sit enim natura, ut infantes statim ut ex utero prodire, eam animi par-
 tem, quæ sensum habet molestiæ & iucunditatis, parenti suæ indicent,
 significantq; actione quadam motus atque uocis: ut cum animi affe-
 ctum sermone prodere nondum possint, uoce inchoata & naturali a-
 ctione, aliorum animantium ritu loquantur. postea sermonem adiun-
 xit, perfectiorem humanæ mentis interpretem: quo tamen animi con-
 ceptum proferre homo commode non posset, nisi actione quadam
 corporis & uocis esset adiutus, quæ ingenium, mores, & animum lo-
 quentis, nescio an etiam apertius quā sermo ipse, indicaret. Ex huius
 modi actionibus nati sunt ritus, muta animi eloquentia: hisq; rationi-
 bus, quam uim rerum optimarum mens humana contineret, homines
 primū effingere utcunq; tentarunt. quæ uitę ratio longo tempore du-
 rauit, usq; eò dum scripturæ usus inuentus sit: unde primū scriptæ re-
 gulæ, quæ præscripta uocamus, natę sunt. inò longo tempore post in-
 uentam

uentam scripturam hoc à multis seruatum fuit. Pythagorici enim philosophi nullam doctrinæ suæ partem literis consignare unquam uoluerunt, quod eò euenire sibi persuadebant, ut quæ literis mandassent, minus memoriæ traderentur. Sic Cretenses, Lacedæmonijq̃, cum toti penè Græciæ cum gloria imperarēt, nullis legibus scriptis, sed mutua imitatione uitæ pro legibus usi sunt. Fuit Atheniensibus, populo alioqui florētissimo, aliquando exprobratū, quod scriptitandis diligentissimā, custodiendis uero legibus admodū paruā operā dedissent. Idēq̃ pleriq̃ philosophorū legem animatā, quæ tum uerbo tum exēplo implet, inanimatis, hoc est scriptis legibus præferunt. Sic Socrates repub. bene institutam dicebat, cum ciues nō ipsas porticus plenas scriptorum, sed in animis recōdita iura haberēt. Quin et Christus orbis ille doctor, Ioan. 8. semel tantum, aut ne semel quidem scribēdo docuit: ea enim quæ pharisæis adulteram accusantibus depinxerat in terra, mox euanere, ut uix mereantur scripturæ appellationem. Multa uero etiam fletu & fremitu, alijsq̃ modis ab eo tradita & indicata, sacræ literæ testantur. imò Luc. 19. Ioan. 11. etiam ueterem populum mirabili rituum ratione, sine scripto, Deus gubernauit, annis bis mille quingentis.

Quo loco & dignitate habiti fuerint ritus ab exordio rerum. II.

Quanta uero fecerit Deus per ea tempora rituum obseruationē, ostendit, cum res gestas Abrahami recenset, ob quas se traditurū posteris pollicet Palestinæ possessionē. Dabo Gen. 26. (inquit ad Isaac) posteris tuis uniuersas regiones has, & benedicent in semine tuo omnes gentes terræ, eo quòd obedierit Abraham uoci meæ, & custodierit præcepta & mandata mea, & ceremonias legesq̃ seruarit. hæc enim cum diceret, nondū erat lex scripta. Qui uero tunc ritus fuerint, Moses postea eorū magnā partē declarauit. Nihil enim primi homines scripto mādare, sed per manus rerū cognitionē, si quam uel inuenissent, uel diuinitus accepissent, inter se tradere et docere consueuerāt. inuenerūt autē præter multa alia præclara, etiam rerū celestium disciplinā. Atq̃ eam ob causam (ut quidā arbitrant) lōgior ætas ijs fuit cōcessa, ut plurimum rerū cognitionē longo usu addicerēt, inueniamq̃ posteris ueluti manu traderent. Fuerunt autē præsertim in diuinis rebus inuestigandis, eruditiores cæteris omnibus, Adamus & Mathusalē, ut Hebræi affirmāt. Adam uixit cū Mathusalē annis quadringentis duobus, & quadraginta: cui, & alijs, quicquid lōgo usu didicisset, ne non ad hominū notitiā ueniret, aut omnino periret, tradidit. hic quæ ab Adamo acceperat, & suo ingenio præterea excogitarat, Noe nepotē docuit: quæ deinceps hic posteris suis, et præsertim Abrahamo, cum quo annis uixit penè sexaginta, cognoscenda dedit. Vnde tandem in electo populo artes ritusq̃ innumeri extiterūt, ijs nō dissimiles, quos multa post secula Moses literis mandauit. Adam enim filios suos

docuit, ut Deo aut pecus aut fruges immolarēt: & nemo ambigit, quin eandē sacrificij formam ipse obseruarit, quam filijs præscripsit. A quo tempore consuevit etiam Deus flamma, aut simili signo externo cœlitus indicare, cuius sacrificium sibi gratum fuisset. quo enim alio modo

Gen. 4. Cain cognouisset, ad fratris sacrificiū Deum respexisse, suum uerò ab eodem reiectū: In muneribus Deo offerendis etiam tunc certam orationis formam præcis fuisse, ut postea sub lege, ex eo liquet, quod scriptura

Gen. 4. narrat Euam, cum primogenitū pareret, inuocasse tetragrammaton illud ineffabile, legi familiarissimū. quin huiusmodi inuocationis formā

Gen. 4. ab Enos Adamī nepote institutā publicè, primo libro docuimus. necq̄ 10

Gen. 8. ficatum fuisse, uidere est in altari, quod Noe ex arca egressus sacrificijs crexit. Variæq̄ tunc sacrificandi formæ erant. nam cum Noe de tanta rerum mutatione summā, quam posset, reuerentiā Deo exhibere uellet, holocaustū obtulit, odoratusq̄ est Dominus odorē suauitatis: quod

Gen. 4. sæpe dicitur sub lege Deus fecisse. Abel adipem gregis immolauit: quæ hostia tempore legis, tum pacifica, tum pro peccato fuit. quin & animalium iam tum delectus erat, ut hæc idonea, alia sacrificijs nō idonea cœ

Gen. 8. ferētur. Nam egressus Noe ex arca, de mūdīs, inquit scriptura, obtulit, & immūda duntaxat, quot propagationi essent necessaria, iussu Dei ar

Gen. 4. cæ induserat. Sic primogenita iam erant sacrificijs dicata: sabbatumq̄ diuino cultui destinatū. Alio quoq̄ animo & modo electi, alio præuaricatores terram habitabant: hi ad perpetuā nominis sui memoriā ciuitates erigebant: illi tanquam peregrini, nihil in terris æstimabāt magni. aliaq̄ obseruatione hi, quā illi, matrimoniū coluerunt. Nam nepotes Cain plures uxores, quod sub lege postea concessum fuit, aluerunt: cæteri sua, & unica contenti fuere. & plura alia tam ante, quā post diluuium sunt introducta, quæ hic referre longum esset: & quorū maxima pars, quia scripta nō sunt, nos latet. Nam ut Berosus testatur, perlustrauit Noe cum uxore sua, trecētis et quingentis annis, omnem terram, ut suos nepotes ad decimam usq̄ generationē inuiseret, artesq̄, quæ uiris, quæ mulieribus congruerēt, doceret: multo uero magis diuini cultus

Gen. 11. 22. ritus instituit. Sed & huius monita, docet scriptura, posteros statim cōtemplisse, & solum penè Abrahamū paternæ sapientiæ et pietatis fuisse hæredem.

A tempore Abrahami rudimenta Mosaicarum institutionum paulatim introducta. III.

Hinc Deus ex omnibus mortalibus elegit, quippe ex quo populū sibi esset erecturus, quem peculiaribus legibus, ut ait propheta, moderaretur. hunc usq̄ eò, dum creuisset ad eam multitudinem, quæ condendæ synagoge sufficeret, futuræ legis rudimentis exercuit, & ijs moribus qui in synagoga seruandi erāt, magis indies assuefecit. Statim enim circūcisio data est in signū fœderis

Gen. 17. 40

scederis inter Deum & se: primumq; solis familiaribus, postea alienigenis, quos lex profelytos uocat. Hinc altaria lapidea erigi cœpta sunt, & primum olei, deinde etiam libaminis in fusione consecrari in usum quotidianum. sed & loca per circuitum ad id dedicarunt: Abraham nemus, Isaac tabernaculū, & Iacob nomē loco fecit Bethel, hoc est domus Dei. Tunc et selecti ex toto cœtu, qui sacrificarēt: ut sacerdos Melchisedech, sacerdotes Ægyptij, sacerdotes Madianitæ. Certa quoq; ratio uestium iam tum fuit in eum usum introducta: ut uestis Iacob, qua cum à patre benediceretur indutus erat: et uestis Ioseph uariiegata. Tempora quoq; ad preces fundēdas certa erant: nam mane surrexit Isaac ad iurandum, & inclinato iam die ad meditandum egressus est. Sed & pro alijs precandi iam tum fuisse consuetudinem, ostenditur, cum precibus Abrahami sanatur domus Abimelech. Mox etiam alia Dei nomina inuocari cœpta, quàm prius. nam cum prius nomen ineffabile, & Elohim, quod iustum signat, ferè fuerant in usu, à cæde regum reuerenti Abrahamo prosperitatem precatus est sacerdos fortitudinis altissimæ: & Abraham ipse Deum inuocauit possessorem cœli & terræ. postea nomen Adonai introduxit, quod uniuersorum dominum signat. hinc & altare erexit forti æterno: Iacob, forti iudici: aliud, forti uictori. postea immolauit uictimas iudici patris sui Isaac: & nomen suum cum nominibus patrum suorum Abraham & Isaac, super filijs Ioseph inuocandum docuit: illum ritum, qui sub lege frequentissimus fuit, instituens, quo Deum Abraham, Deum Isaac, & Deum Iacob, tanquam ad animorum immortalitatem attestandam, inuocabant. Tunc & formam sacrificij introductam uidemus à Melchisedech, quæ Mosaico sacrificio proximè accedebat. Deo enim excelso obtulit panem & uinum, eo ritu, quo hostias pacificas Moses descripsit faciendas ex placenta similaginis, & libamine uini. Cum uero Abraham uaccam, capram, turturem, & pullum columbarum Deo obtulit, totam penè Mosaicorum sacrificiorum materiam expressit. Ipsam uero rationem sacrificandi idem præfigurauit, dum diuisis in duas partes quadrupedibus, partem parti opposuit, aues uero nō diuisit. Cum uero per partes sic constitutas uisus est furnus et fax ardens pertransire, rudimentum uides cœlestis ignis sacrificia sub lege consumentis. Idem cum filium iussus immolare, filio saluo arietem mactat: formam expressit sacrificij, quo oblatis duobus hircis, alterum sacerdos mactabat, alter mittebatur in desertum. Imò & uota iam tum solita fuisse precibus adiungi, ostendit Iacob peregrinaturus in Mesopotamiam. Quin uoti solutionē exegisse Deus uidetur, ubi iubet, ut ad suos reuertatur Iacob. Decimarum etiam usum nō solum Iacob, cum decimas (ut modò dicebam) daturū se spondet, si domū rediisset: uerum etiam Abraham cū decimas prædæ offert, testatur. Habebat etiam tunc paterna et sacerdotalis benedictio suam efficaciam: suscipit enim benedictionē Abraham à Melchi-

- Gen. 27. et 28. Melchisedech, & eam suis filijs Isaac & Iacob patriarchæ impartitur.
- Gen. 25. Qualis uerò tunc ritus, & uis iusiurandi fuerit, ostendit Iacob, cum non contētus simplici assertionē, fratrem inducit ut iuret super uendito primogeniti iure. Periurij autē uindicē homines etiā tum Deum agnouisse, Laban testatur, cum solum Deum (licet plures essent præsentes) testem adhibet contracti fœderis. Sic Abraham, cum iurat regi Sodomæ, rursus, cum idem & Isaac fœdus contrahunt cum rege Palestinæ.
- Gen. 14. Verum cum Abraham seruū adiurat, ut filio quærat uxorem, pecunia
- Gen. 21. et 26. rem iurisiurandi formam uides, cum iubet famulo, ut manum ponat
- Gen. 24. subter femur tandiu, dum iuramentum præstet: unde & creditum est, Plinius. genibus quandam religionem inesse. Habita est etiā tum differentia inter uxorem & concubinam. uxores enim suæ gentis, concubinas uerò seruilis etiā conditionis ducebant patriarchæ, sed non nisi consensu uxoris, quòd aut ipsa sterilis esset, aut iam parere desisset: ut cum ex uxore non possent, saltem ex ancilla liberos susciperent. ut tamen hæc sciret, si uxor uellet, etiā antequam peperisset, se ædibus eijciendam.
- Gen. 16. et 25. Latius harum differentiam explicat scriptura, nempe ubi concubinarum filijs munera, uxorum uerò solidam hæreditatem relicta esse narrat. item ubi iubet, ut ex relicta uxore propinquior defuncto semen nascitet: & ubi adulterium iudicat, si ea, dum expectat propinqui maturam ætatem, commisceatur cum alieno. Cura quoq; sepulturæ tunc est introducta. Abraham enim empto agro, cui spelunca adiuncta erat, completis funebribus exequijs uxorem sepeliuit, in quod sepulchrū & ipse & Isaac reconditi sunt: imò & Iacob procul ex Ægypto in hoc illatus est, luctu quidem octo, pompa autem funebri quadraginta dierum.
- Gen. 25. et ult. Quin & annum lugubrē indicat scriptura tum solitum fuisse obseruari, quando luctum de morte materna, Isaac consecutus optatas nuptias, scribitur deposuisse. Hos, & his similes ritus obseruarunt posteri Abrahamæ, plus tribus seculis, sine scripto, antequam ullæ leges à Mose publicarentur.

Præter legem scriptam ritus erant multi, quibus populus Israeliticus gubernabatur. IIII.

Ed forsan uisum est nonnullis, nec immeritò, propterea legem à Deo traditam, ut reiectis omnibus ritibus, iuxta scriptam legem populus amplius gubernaretur. Verum longe secus affirmat Philo. hic enim primo libro *περί τῶν νόμων* teste Eusebio scribit, præter legis sanctiones innumerabilia alia fuisse seruata ab hoc populo, quæ scripto non essent contenta. quorum etiā aliquot exempla producit: nempe liberos captiuos à parentibus, uxorem à uiro separari non solere, mortuorum sepulchra non uiolanda, aquarum fluentia non secludenda, atq; alia id genus multa. quæ licet non scripta, uetus populus ad eò strictè (ut Philo dicit) solitus est obseruare, ut septimo quoq; die, cum pro more lex diuina recitaretur, prædictis

ctis etiam ritibus recitatis grauitèr sit maledictū, qui & hos non serual-
 set. Quin etiā Paulus ipse ad Timotheū, quæ de lanne et lambre addu- 2. Tim. 3.
 cit, quos scribit Mosi improbe restitisse, nō ea ex literis sacris, sed uulgō
 receptis Hæbræorū cerimonijs (qui ritus sunt) habet. ex quibus sum-
 pfit et apostolus Iudas uaticiniū Enoch, & pugnā Michaelis cū diabo- Judas in ca-
 lo de corpore Mosi. Ioannes etiā Damascenus Hæbræorū ritus agno- non.
 scit, cū quod de solo Pentateucho præceptū fuit, de omnib. scripturis sa- Ioan. Da-
 cris obseruatū dicit, ut omnes simul in latere arcæ reponerent. cuiusmo- ma. lib. 4.
 di rū obseruationes tū sentētijs Iosephus penè innumeras memorat, nō ca. 18.
 10 scriptas in libris sacris. Nec mirū. nam ut Hæbræi affirmāt, cōparatione Deut. 31.
 cassium in portis emergentiū, uix habuit lex scripta millesimæ quæstio-
 ni sanctiōne certam. adeo plures causæ occurrerāt alia decidendæ ratio-
 ne, quā iuxta legem scriptam. Sed & *ἀνεργασίας* Hæbræorum, de qui-
 bus libro superiore, inter ritus certe numerandæ sunt, aut sunt saltem è
 ritibus ortæ. Vt prætereā longè plures fuisse prophetas, quā scripse-
 rint: eosq̄ qui scripserūt, consentaneū est uerbis & factis plura, neq̄ for-
 san minus præclara docuisse, quā mandarint scriptis. Et quam huius
 gentis scriptores iactitant cabalā, nonne illa planè tota fuit ritus, uide-
 20 cet uiua uoce duntaxat delectis quibusdā hominib. tradēda: Certe plu- Gen. 16.
 ra ante legē fuisse obseruata, quā in lege scripta sint, ipsa etiam scriptu-
 ra confirmat, cum inter genera obseruationū, quibus Abraham Deum
 coluit, primo loco numerat *mismoth*, quæ septuaginta uertūt *πεσοὶ μα-*
 30 *τα*: latinorū alij uigiliam, alij custodiam, alij obseruationē. hæc Dauid Psal. 118. 118.
 quoties scripturæ membra numerat, non agnoscit: nec à Mose, quæ il-
 la sint, explicantur. Et ut semel finiam, cum lex scripta angelorū ministe- Gal. 3. 7.
 rio tradita sit, Deusq̄ interim patribus illis, et Mosi non pauca præfens Deut. ult.
 reuelarit: quis non fatebitur, præter doctrinam scriptam, ritus etiam,
 per patres à Deo institutos, scriptis legibus non inferiores:

Ecclesia solis ritibus primum creuit. V.

30 **I**dem usu uenit in noua ecclesia constituēda. Prædixerat em̄
 propheta Hieremias, nouā legē nō iam in tabulis lapideis, Heire. 31.
 sed hominū cordib. scribendā. quod satis etiā res ipsa de se
 testat. nō em̄ primi euangelij præcones ex uarijs propheta Act. 2.
 rum libris, aut studio diligētī, docēdæ legis intelligentiā primū nacti
 sunt, sed repētino spiritus impetu ea illis infusa est: quo etiā seruore ean-
 dem cæteris credentib. tradiderūt, prædicantes assidue euangeliū uiua
 tantū uoce: ut ecclesia ante euangelia scripta (nam Matthæus quanq̄
 primus omnium, nō tamē ante annū octauū post Christū assumptū scri-
 40 psit) magnam in multitudinē creuerit solis ritibus, & uiuæ uocis tradi-
 tionibus. quas omnes quia non cōplexus erat Matthæus, adiūxit mox
 suū Marcus euangeliū: in quo nō solū explanat dilucidius quæ Matthe-
 us scripsit, sed et quædā ab eo omissa supplet. Sed an putabimus, nouæ
 religionis præcones non plura, nec prius fuisse populo interpretatos
 suauis-

suauissima illa conceptionis, natiuitatis, infantiaeq; miracula, quam ea
 Lucas scripsisset, idq; anno ad minus post Christum assumptum deci-
 mo quinto: Imò Paulus multa Christi gesta habet, quæ nemo illorum,
 imò neq; postea ullus scriptorum memorauit: ut sunt in dyltæ Christi
 rediuiui apparitiones, quas in priore ad Corinthios epistola enarrat: et
 uerbum illud Christi ad præfectos Ephesiorum, Beatum est potius da-
 re, quam accipere. Sic & unumquenq; aliorum apostolorum de Chri-
 sto prædicasse, quæ non sunt scripta, testatur Ioannes, qui omnium ul-
 timus sexagesimo quinto post Christum assumptum anno, euangeli-
 cis dogmatibus quasi extremam manum imponens, subiunxit: Sunt et
 alia multa quæ fecit Iesus, quæ si scribantur per singula, nec ipse (opi-
 nor) mundus caperet eos, qui scriberentur, libros. Quod certe non ea ra-
 tione dixit, quasi cæterorum Christi siue operum, siue uerborum mor-
 tales non forent capaces: nam aliquot Christi dicta Papias ab ore Ioan-
 nis, & Ireneus ab ore Polycarpi, qui ea à Ioanne audiuerat, in scriptore-
 bus sunt scriptis mandata. Hoc Papias testat in proemio quinq; libro-
 rum, quos de explanationibus sermonum Domini scripsit. Considera-
 bam, inquit, quid Andreas, quid Petrus dixissent, quid Philippus,
 quid Thomas, quid Iacobus, quid Ioannes, quid Matthæus, uel alius
 quilibet discipulorum Domini, quid etiam Aristion, & senior Ioannes
 discipuli Domini loquebantur: Non enim tantum mihi libri ad legen-
 dum profunt, quantum uiua uox usq; hodie in suis authoribus perso-
 nans. Hæc Papias.

*Præstantiorem partem doctrinæ suæ apostoli non
 scripserunt. VI.*

Ed demus, ea dicta & facta Christi ab euangelistis enarra-
 ta, quæ nobis necessaria & satis sunt. De cultu certe, mo-
 ribusq; instituendis, liquidum est apostolos multa neces-
 saria docuisse quæ non scripserunt. Thessalonicensibus
 enim scribens dicit Paulus: State, & tenete traditiones,
 quas didicistis siue per sermonem, siue per epistolam nostram: palam in-
 dicans, se præter ea quæ scripserat, non minus præclara, imò præclario-
 ra solo sermone docuisse, cum sermonem prius quam epistolam nomi-
 nat. Idem ut ex primis literis liquet, Corinthiis rationem, qua domini-
 cæ coenæ memoria celebrari debeat, uerbo tradidit. Quin etiã alia nõ-
 nulla pollicetur, cum ad eos rediret, se dispositurum: quorum cum nul-
 libi in alteris literis ad eos scriptis meminerit, & nefas sit mendacij no-
 mine Paulum cuiquam suspectum esse, fateri oportebit, uerbo quædã,
 eaq; non uulgaria, ab apostolo instituta, quæ ad rem tam grandem spe-
 ctarent. Et ausim affirmare, plura Paulum atq; præclariora docuisse re-
 ipsa & exemplo, quam scripto aut uerbis: quod de Christo nemo dubi-
 tat. Nam euangelistæ omnes (ut satis ex ipsorum scriptis uidere est, &
 Lucas

Lucas in exordio Actorū testatur) plus ad factas res, quàm eius dicta respiciūt. primum enim faciendi uerbum ponūt: Quæ (inquit Lucas) cœpit Iesus tum facere, tum docere. Sed & Ioannes hoc multo manifestius indicat ultimis euangelij sui uerbis: Sunt autem et alia multa, quæ fecit Iesus: nō quæ dixit, aut docuit. Imò etiam ipse Christus nō tam uerba, quàm facta sua solitus est commendare: Si, inquit, non facio opera patris mei, nolite credere mihi. & iterum: Si mihi non credatis, operibus credite. Pari modo Paulus, etsi suorū scriptorū subinde, & uerborum sæpius meminit, frequētius tamē et diligentius opera sua in mentē reuocat, & proponit: quin etiam, hoc cum facit, sæpius quæ illa sint, nō explicat. ut ad Corinthios: Hortor uos, ut imitatores mei sitis. & iterū, Imitatores mei estote, sicut & ego Christi. et alibi, uitæ suæ rationē pro regula instituendorū morum proponit: Estote, inquit, imitatores mei fratres. & paulo post, Quemadmodū habetis nos pro exēplari. Et alibi, Ip̄si scitis quo modo oporteat imitari nos. Item: Non inordinate gessimus nos inter uos, ut nosmetipsos formā exhiberemus uobis ad imitandū nos. alibi uerò, totā uitę suę consuetudinē signū esse uult, quod à falsis apostolis sit discernēdus. Ex his & similibus patet, quanta diligentia multos instituerit ritus, qui scripto non sunt mandati. Ne hoc mirum debet uideri de Paulo, quippe qui aliorum omnium more hoc fecerit. Nam si (ut quotidie deprehendimus) plurā cōmodius docemus exemplo & uerbis, quàm scripto, cur non libenter fatebimur Paulum, cæterosq̄ apostolos plurā, imò etiam præstantiora docuisse uitæ suæ consuetudine, & familiari sermone, quàm literis scriptis?

Ioan. 5. 10.
& 15.1. Cor. 4.
& 11.

Philip. 3.

2. Thess. 3.

Quod pro temporis & rerum conditione, pedetentim apostolis eorumq̄ successoribus perfectior euangelicæ doctrinæ cognitio data est, & semper dabitur. VII.

AT forsan dices, apostolos uerbo & factis ea tantum modo docuisse, quę tūc præsens rerū cōditio postulauit: ea uero sola quę scripserūt, uoluisse posteris tradita uideri. & propterea nō ritus illius seculi, sed sola scripta ad posteros pertinere, istud manifestē alienū est à uero. Eam em̄ humanitatē, quā Aegæus scribit Petrū & Paulū Romæ exhibuisse Simoni mago, quis negauerit, tametsi in sacra scriptura nō memoret, nunc tamē nobis quoq̄ imitandā: Verum ut concedamus, quæ ille de apostolorū actis scripsit, nihili pendēda esse: hoc tamē nō impedit, quin credere liceat, præter scripta, apostolorū aliorumq̄ piorum hominū ritus multos fuisse, qui ad posteros peruenerunt. Instante enim passionis tēpore, hunc in modū alloquitur suos Christus: Adhuc multa habeo quæ uobis dicam, sed non potestis portare nunc. indicans, uniuersa quæ docuerat, tametsi plurā essent, ut Ioannes docet, quàm ut scribi possent: pauca tamen esse præ illis, quæ postea erat docturus. nec illis uerbis ea intellexit, quæ mox rediuiuus inter eos agens docuit: sed ea potius, quæ digressus

Ioan. 16.

S ad

ad patrem per spiritus sancti reuelationes inspirauit. quia subiungit: Cum autē uenerit ille, qui est spiritus ueritatis, duces uos in omnē ueritate. Harum autē reuelationū semina quanquā apostoli acceperint ipso die Pentecostes, ut quarto libro docuimus; ipsam tamē rerū cognitionem nacti sunt pedetētim, ut quinto libro ostēsum est. neq; eū Petro et Paulo spiritus reuelauerat eiusmodi rerū cognitionē uniuersam, cum ipsi decederēt. Vixit post hos lōgo tēpore Ioannes euangelista, cui tunc nō contēnendae res reuelatae sunt. sed neq; ea quae hic scripsit, tam facilia sunt, ut nō uideat postea opus fuisse reuelatione. Quin & post mortē Ioannis ortae sunt alio tēpore aliae hāereses, ad quas conuincēdas nō minus opus fuit reuelatione spiritus, q̄ ad conuincēdos Ebionē et Cerinthū, aduersus quorū hāresim Ioannes suū scripserat euangeliū. Non em̄ supremis precib. Christus pro solis apostolis, sed pro ipsorū etiā successoribus rogauit: nec spiritum misit ijs solis, sed ut ad finē usq; seculi huius in ecclesia maneret, & perpetuō quae necessaria essent reuelaret. Pro alia em̄ et alia hominū cōditione, opus est modo hac, modo illarum institutione: et pro humani ingenij uarietate, nouisq; quaestionibus excogitatis, opus est nouis quotidie disceptationibus, & propterea nouo diuini spiritus munere: quo modo apud apostolorum successores multa religionis dogmata disputata, et certō definita uidemus et credimus: ut est duplex in Christo uolūtas, una in duab. naturis spiritus sancti à patre filioq; processio, uirginis matris perpetua integritas, angelicā creaturā simul fuisse conditā cum mūdāna, Pascham celebrandam altera sabbati, et id genus innumera, quae cum per scripturas haud possent satis probari, spiritus certe reuelauit, eadem planē auctoritate, qua sacra ipsa scripta & praedicanda, & profitenda sunt.

*Ritus, controuersiarum omnium, & praesertim sacrarum
supremus censor. VIII.*

Si dicas, haec omnia subtiliter esse deducta ex scripturis diuinis, spiritus sancti afflatu, qui non ob aliud adest suae ecclesiae, quam ut seruet scripta, doceat perpetuō intelligere: aut si inde nequeant deduci, ea tum nullo modo ad religionem pertinere. Hic iam planē te cōfirmas, usum & ritum sequi. Nam cum tibi non sint tam subtiles oculi, ut uideas, quae haec ratione ex scripturis deducta sint, profectō cum affirmas, eo quod ad religionem pertinent, ex scripturis deducta esse: hoc ipsum, nempe esse ea ex scripturis deducta, te non potuit alius magister docere, quam recepta de eare opinio. Sed planē reijciamus haec omnia, nihilq; ea dicamus ad religionem pertinere, donec uel omnibus, uel maiori ecclesiae parti, uel tibi saltē sit manifestum, quae ratione sint ex scripturis deducta. Istud si tibi permittamus, nō hoc faciet (ut quidā putāt) ut hinc fateri cogamur, solā scripturam esse sui interpretē, nec patrum auctoritatem & ritus scripturae esse censes, sed potius haec contra te erunt. Cum enim post apostolorū discessum

discessum multa suppositicia circumferrentur sub apostolorum nomine, quis alius hæc discreuit à genuinis, quam patrum autoritas: qui de his decernentes, alium magistrum sequi non potuerunt, quam ecclesie ritum, per quem libros sacros à prophanis fecernerent. Sed sicubi occurrat scripturæ locus aut obscurus, aut ambiguus, ut cum dubitatur scriptio recta ne sit an deprauata, locutio simplex ne sit an figurata, hic ne sensus sit an ille: si non sit alius locus (ut sæpe usu uenit, & à meli bro superiori doctum est) qui de ea re clarius tractet, quis alius eius cōtrouersie iudex erit, quam publicus ecclesie consensus, qui ritus est? Imò ausim dicere, omnem disceptationem, quæ potest siue in sacris siue in prophanis rebus nasci, si ipsamet non est de ritibus, necessariò de uolui tandè ad aliquam de ritibus quæstionē. Omnis enim disceptatio, aut est de facto, aut de iure. Quæstio quæ circa factum uersatur, consistit in testimonijs hominum: quæ circa ius, illam oportet scripto aut consuetudine terminari. Si ius sit consuetudine docendum, iam uides totam rem uersari circa ritum: si scripto, profectò quid scripto uoces significet, oportet publica cōsuetudine, hoc est ritu didicisse. Quod si uero res in hominum testimonijs consistat, siue ea scripto proferantur, siue sermone, uides rursus uocum cognitam longo usu significatiōnem supremum iudicem esse huiusmodi cōtrouersie religionis, quod causa maiorem præbet difficultatem in cōtrouersijs religionis, quod neq; uoces rerum sacrarū eandem, quam apud uulgus, significatiōnem: neq; oratio eadem loquendi figuras cum oratione uulgi, sed propriū ritum habet, iuxta quem cōtrouersie rerū sacrarū sunt terminandæ.

Præter dictos ritus esse quoddam tertium genus rituum. IX.

Superius ostensum est, quomodo multi ritus in ecclesia fuerint, antequam quid scriptis esset mandatum: mox adiunximus, & alios statim ritus post scripturam, uelut umbra corpus, subsequutos, pro necessaria rerum Christianarum conditione. nunc dicturi sumus de eo rituum genere, quod nullam omnino cum scripturis communionem habet, quippe qui scribi haud possunt. Veniant hic ea in mentem, quæ quarto libro dicta sunt, nempe ecclesie in primo exortu, seminarium esse inditum donorum naturam superantium, quorumcunq; mens mortalis particeps esse posset. Inter hæc dona reuelationes sunt diuinæ, quibus uarij uarijs modis (ut ex sacris literis patet) afflantur. Sunt autem inter eas, quas effari posset hoc munere donatus, sunt quas non posset. ut cum per nouum lumē, aut per noua spectra eæ res humanæ menti ostendunt, quarum non sunt uocabula inter homines: aut cum adeò etiam admirabilia reuelant, ut uulgus hominum intelligere, aut etiam mens humana, quid sit hoc, exprimere haud queat. Nec mirum cuiuspiam hoc uideatur, cum idem in humanis cogitationibus, quæ effabiles sunt, usu ueniat, ut bona pars uerbis nequeat satis exponi. Nam ueteres tragici, mediocres animi

motus, uerbis: uehementiores autem, nutibus & corporis actione potius, quam lingua significari, scriptū reliquerūt. Licebit ergo triplicē hīc uidere reuelationē. infima est eorū quæ uerbis explicare cōmode et plānē possumus, quæ pariūt præscepta: alia eorū quæ uerbis nō possunt, aut ut possent, gestu tamē et actione aptius significant, unde proprie hī ritus: tertia uero earū quæ nullis rationibus effari licet, ac propterea omnem et scripturā et ritum superant. sunt enim hæc nihil aliud, quam æternæ beatitudinis, seu gaudij incōprehensibilis rudimenta hominū quorundā. quo munere qui afflati sunt, solū hoc apud se sentiūt, nec ita proferunt ut uulgus ea intelligat. quæ quia non attinent ad ecclesiasticam cōmunitatē, ritus proprie nuncupari non debent. Verum quos hīc uestigamus ritus, ij media ex classe oriunt, nempe ex ijs reuelationibus, quas admiratione animi, & corporis actione utcunq; exprimus, ut omnes ferē doctorū hominū de Deo cogitationes. hīc Hebræis nomen ineffabile: atq; hoc est supremū ritū genus. Nam ceteri de quibus suprā, aut sermone aut exēplis satis declarant: hī uero (quoniā admirabili nouitati uoces desunt, quibus eam efferamus, aut ingentij humani fragilitas eam sublimitatē non penitus comprehendit) uerbis quidem non possunt, facto tamen externo utcunq; significantur.

Verbi quā scripti, & rursus operis quā uerbi efficaciaior doctrina. X.

Nest propterea omnis generis ritib. singularis quædā uis, quam præscepta nō habent. Est em̄ ritus ueluti silēs quædam, sed actiua comœdia: quemadmodū Plutarchus dicit pœma esse ueluti loquentē quandā pīcturam, imō multo significantius rem exhibent ritus, q̄ arte licet confectū pœma, uel pīctura. Verum ij ritus qui sermone docent, peculiarē quandā uim retinuerunt ex eius sermone, qui ritum primus introduxit. huius enim quanta sit uis, ex eo liquet, quod Demosthenes interrogatus ordine, de prima, secūda, ac tertiā uirtute orationis, pronūciationē semper respōdit, indicās omnē omnino orationis uim depēdere à pronūciationis efficacia, hoc est uocis et corporis digna moderatione. unde etiā uulgare dictū, *Uia uox magis afficit. quæ uis cū desit scripturæ, nō potest hæc aliter mentē authoris explicare, quā uti statua corporis lineamenta: elocutioni uerò addit ea quasi uitam, ut anima corpori, si modo appositè adhibita sit. multum enim hac in re artificium ualere ostendit Æschines, qui de oratione Demosthenis à se quamuis cum laude auditorū prolata, Quid si bestiam, inquit, audissetis sua uerba resonantem: Habet enim ratio pronūciandi uiuū quid, quod auribus: alterū, quod oculis subiectū est. Nam aliter afficiet cæcus si à Pericle, aliter si ab inferioris artis oratore orationē audiuerit pronūciari: ita & surdus, si uideat Demosthenis orātis gestus, hoc est frontis & oris, oculorū ac uultus, manuū pedumq; & (ut semel dicā) totius corporis accommodatā orationi*

orationi actionem, aliter afficietur, quàm si inferioris industriæ ignauū aliquem oratorem uideret differentē. Quod & ij rectē animaduertunt, qui optant Christum uidere miracula operantē, & Paulum audire prædicantem. Eos uero ritus, qui imitatione benefactorum cōstant, nemo dubitauerit multo cæteris esse efficaciores, si modo uetus ac uulgatū uerbum uerum est, ut certe est uerissimum, exemplum efficacius docere, quàm præceptum: et plus hominū moueri uitę cōsuetudinē, quàm uerbis, hic uides, quomodo res ipsa nos fateri cogit, ea quæ Apostoli factō suo monstrarunt, efficaciora fuisse ijs quæ docuerūt uerbo, & hæc rursus ijs quæ literis sunt ab ijsdem consignata. ac proinde etiam minorem religiosorū dogmatum partem in epistolis, concionibusq; Apostolicis posteritati esse relictam. Quid, quod & ea quæ scriptis mandata sunt, potius ex ritibus, quàm ipsis scripturis percipiamus. Nā habent ritus quosdam in se circumstantias, quas nemo uerbis apte expresserit: quæ non secus, ac incessus & uestitus corpus humanum, rem aliquam ornāt. Ex his oritur ratio laudis et uituperij. eadē enim actio sic facta, laudē meretur: secus facta, uituperāda est. Has, ut dixi, circumstantias nemo commodē uerbis expresserit. Experimur quotidie, q̄ nequeamus conflictū, quem oculis uidimus, uerbis ita describere, quin aliquid semper sit, quod nos ipsi (etiā si Demosthenica nobis esset faciūdia) desideremus. Quare solēt sacrarū rerū scriptores, difficiliore alicuius rei circumstantias, cū aptius nequeāt, ordinis uocabulo designare: ut quādo reginā Saba dicit scriptura, post alia Solomonis sapiētissima opera, admiratā ordinē ministrantiū: intelligit hic sub uoce ordinis, omne id quod plus regina uiderat, nec poterat uerbis narrari. Sic Paulus Corinthijs iubet, ut omnia decēter, et secundū ordinē fiant: et Colossensibus scribit, Quamuis carne sim absens, tamē spiritu uobiscum sum, gaudēs et uidēs ordinē uestrū. Si igitur alicuius rei scriptæ & agēdæ *id est* in mentē auditoris imprimere, & quasi in animo signare uelis, nisi uerbis addas agēdi formulā, qua omnes ipsius rei circumstantias perfectē depingas, frustra laboraueris. alioqui facillē fieret, ut actionem inepta circumstantia uiciaret imitator, cum tamē imitatione pars cuiusq; artis magna cōtineat, teste Fabio. qui (ut ego arbitror) nō omnino male dixisset, si affirmasset, artē omnē imitatione cōtineri. Nam hinc exēpla, ritū fontes descendūt: quæ id, quod sit obscurius, magis dilucidū reddūt atq; ita perspicuū ante oculos ponūt, ut iam res scripta tentari manu possit.

3. Reg. 10.

1. Cor. 14.

Col. 2.

Ritus à quibus, & quomodo in communitatem religionis introducantur. XI.

40 **V**ides quàm sint necessarij ritus, adeo ut hominum societas sine legibus forsitan possit, sine ritibus uerò consistere nequeat. Nam cum quæq; societas suum habeat scopum (ut superioribus libris dictum est) certasq; regulas quasdam, quibus ad scopū ducitur: has certe si uerbo aut scripto tradas, nihil om-

nino feceris, nisi imitationis formulam præscribas, ut modò ostensum est. Hanc ut religionis communitati cōstituas, erit difficillimum: quippe quæ futura est tanto difficilior, quanto eminentius fuerit id, quò peruenire properas. Quo em̄ actio sublimior, eo minus facile imitari atq; exprimere eam possumus, attamē nulla in re usq; adeò opus est imitationis regula, ut in religione. Videndum ergo, qui eam nobis primùm præscriperint: tum, qui ueri sint ritus ecclesiastici, in aperto erit. hi, quemadmodum scriptura sacra, ab apostolis suam originem trahunt, quanquā etiam multis nō apostoli, sed eorum discipuli initia dederint, qua in re excelluisse uerisimile est ecclesiarum rectores, qui ex apostolorum absentiu scriptis formam, modumq; uiuendi assumentes, atq; ita ¹⁰ pertraxerūt: ita ut ex unius hominis quotidiana uitæ cōsuetudine, publicus tandē mos, q; ritus est, factus sit. Tales præfecti apostolorū tempore multi erant. Nam legunt quidam tunc tanto nouæ religionis seruire correpti, ut multa præstarēt, quæ erant præter præscriptū, quos sine dubio plebs in multis imitata est: & è contrario fieri potuit, ut plebeius actionem aliquam sæpius tunc iteraret simili animi seruire, et reliquum populū, etiā præfectos ad eius imitationē inuitaret, quæ ritū præferet. Huius generis ritus, eo quòd ex cōsuetudine orti sunt, quam tandem præfecti approbarunt, solemus receptos usus appellare: illos, quoniam ex præfectorum instituto in consuetudinē deuenerunt, propriè nuncupamus traditiones. Horum tamē ritū non tam apostoli, ecclesiarumq; rectores erunt dicēdi authores, quam populus ipse, licet illi hos primùm introduxerint. Non enim illico ritus fuit, quod ab apostolis uerbo, scripto, aut etiam exēplo propositū fuit, ut imitatione populus exprimeret: imò neq; quod iam populus imitari, & adumbrare ceperit: sed id tandē, cui mutuo imitationis studio inflammati homines se longo usu assuefecerūt. Nam licet ecclesiarum præsides summā acceperint à Deo potestatem, paterfamilias à natura, princeps à populo, & alij ³⁰ aliunde: autoritatē tamen instituendi ritus, neq; Deus, neq; natura, neq; hominum arbitrium alicui uni homini concessit, imò nec concedere potuit, sed hanc sibi populus ex ipsa rei natura propriam habet. Hoc Tiberio innuebat Pomponius. Cum enim edicto ille uerbum apud Latinos non receptū inscripsisset, & grammaticis conuocatis Capito antiquū esse diceret, et si nō esset, futurū certe iam inde, ut ciuitas in gratiā Cæsaris, id uerbū inter antiqua reponeret: Pomponius ingenue hoc reprehendit, Tu, inquit, Cæsar ciuitatē dare potes hominibus, uerba et linguę usum dare non potes. et recte quidē. Non em̄ magistratus, sed uniuersitas populi: nō edictū, sed obediētia: nō studiū & alacritas, ⁴⁰ sed mora ipsa atq; publica imitatio ritū tandē profert, imò uerius exordium tantummodo præbet ritui instituendo. Gradatim enim fit ritus: & primùm mens eius, qui alios ad imitationē sui inuitat, considerāda

da est. Fieri enim potest, ut quis quid agat, et sibi faciat familiare, non ta-
 men alterius exemplo inductus. ut si quis nouā quandā formā præscri-
 bat, qua familiā suam gubernet, nescius interim sic quoque facere uicinū.
 aut ut ille ab hoc discat, quod tamē hic non ea mente fecerit, ut imitatio-
 nis formulam hoc esse uelit: ut si quis pro differente ab alijs agri sui na-
 tura, nouam colendi rationem sibi excogitet, quam cæteri mox imiten-
 tur. Sed fit etiam, ut quis experiendi duntaxat, non protinus statuendi
 causa quid agat. Nemo horum omnium dicendus est ritui alicui dedisse
 se initiū, nam solum is qui longa et quotidiana exercitatione quid agit,
 10 eo animo ut suę societatis homines ad se inuitet, consuetudinemque eius
 rei introducat, is inquā uerē dicitur primū dedisse futuri ritus causam.
 Is em̄ perinde facit, quasi proposuerit hęc quæstionē, sit ne is usus publi-
 co bono cōmodus, à singulis discutiendā: hunc uerō qui imitantē, et quasi
 fingūt, ij de ea quæstione deliberāt, et quid hic faciendū, exquirūt et ex-
 periunt. ij dē cū iam in eo, quasi in re laude digna perseverant, decernūt
 ueluti communib. suffragijs, eiusmodi usum honestū esse, et cōmunita-
 ti utilē. qui postquā in eū numerū peruenerint, ut legi sufficerēt, ea de re
 ferēdæ, quæ lex omnes obligaret, quidni tacito, sed tamē omnib. mani-
 festo cōsensu ij dē ceteros obstringūt. Nam si legē, quę scripto promul-
 20 gatur, aut uoce, propterea ferē recipimus, quod ducti aliqua cōiectura
 speramus eam utilē reipub. futurā, cū tamē re ipsa id experti nondū si-
 mus, nec iustū de ea deliberandi spaciū detur, et potius magistratus eā
 sua auctoritate suadeat, quā uolūtatis nostrę libertas: quid quęro de ritib.
 erit censendū, de quib. instituēdis quisque quāto uelit tēpore, et tranquil-
 lo animo inquirat et cōsultat: et cū lōgo usu doctus, certō scit hos ritus
 cōmunitati cōmodos, tunc tandē statuit, et de ijs decernit, quapropter
 nō est in rebus humanis cui libētius parēt homines, nec cui firmiter de-
 beat parēre. Verū illud notius est quā ut admonere debeā, si ritus dici de-
 beat, oportere si non totius, potioris saltē populi consensum accessisse.

30 *De ritibus olim non minor patribus, quā de scripturarum
 integritate sollicitudo. XII.*

Illud constat, plerosque ritus ecclesiasticos ab Hebræis atque
 ethnicis sumptos fuisse. Nam cum difficile esset relinquere
 consuetudinē, quę altera natura est, ac propterea primi eccle-
 się institutores etiā noxias cōsuetudines aliquātisper inuiti
 tolerarēt, dubiū nō est, quin hi postea eas quę nihil haberēt uicij, aut à
 quibus id quod haberent, facillē poterat abstergi, libenter admiserint.
 Sic uidemus Paulum, cum idololatriā incūctanter tolleret, aram tamē *Act. 17.*
 ignoti Dei Atheniensibus reliquisse, atque etiam laudasse. Habuerunt
 40 ethnici etiam alios quosdā cultus ex naturali religione, quorū aliquos
 lex nouę religionis (ut primo libro ostendimus) non sustulit. Sed &
 eum cultū, quē Hebræorū natio exhibuit ab omnibus seculis omnium
 creatori, certum est nouę religionis regulis nihil aduersari. hos autem,

2. Cor. 12. aliosq; id genus mores ostēdit Paulus se etiam in ecclesiā introduxisse, cum de facie mulierū tegenda disceptans dicit, Nos (suæ nationis homines significans) consuetudinē talem non habemus, neq; ecclesiæ Dei. Sed & oportere nouo, rudiq; populo formando ritus undiq; collectos accommodare, testatur ille, qui Britannorū apostolo iussit, ut non Romane solū ecclesię cōsuetudines, in qua ipse fuerat enutritus, sed aliarū etiā ecclesiarum mores perscrutatus, quicquid in qualibet inueniret, quod Deo plus posset placere, id ipse suis tyronibus traderet obseruandum.

In quibus tradēdis, quanta sollicitudine patres curarint, ne populus admitteret interim ritus aliquos inconcinnos, liquet ex illa contētionē, quæ primā ecclesiā mirē uexauit, super die celebrādę Paschę. Cū em̄ nihil habeamus certi in scripturis nouę legis de Pascha, sit ne ipso die dominicę resurrectionis, an quintadecima luna celebrāda, manifestū est eam quæstionē ad ritus omnino pertinere. Cumq; in eo ritu discordarent olim inter se Asianæ, Aphricanę, et occidentales ecclesię, uix credibile est, q̄ diu multumq; uniuersalis ecclesia laborauerit, priusq; tantulā in uno ritu discrepantiā redigere potuit ad usum uniformē. Quanta igitur diligētia existimandū est, cæteros ritus quotquot eo tempore nati sunt, ab h̄isdē expensos esse, & examinatos. In quā rem sequentiū quoq; temporum rectores mirē intētos fuisse, scripta ipsorū declarant, & nomina 20

tim Chrysostomi & Augustini, q̄ passim in concionib. magna uehementia morū corruptelas, qui suo tēpore ecclesiā inuaserant, reprehendunt. Iidem conquerunt, & præsertim Augustinus, ritū licet non improborum, intolerabilē tamen tum multitudinē, tum grauitatē inualuisse sua ætate: adeo ut diceret, Christianorū conditionē iam tū peiore statu fuisse, q̄ olim fuerat Hebræorū, quos Deus quasi studio uoluit ceremoniarum multitudine premi. quid is diceret, si uideret mores præfentes. Nam negari nō potest, præter innumerabilē tolerabiliū ritū multitudinem, innumerabiles etiā corruptelas irrepisse. Cui malo equidē nullum uideo remedium, nisi primum magna sagacitate repulsis uniuersis 30 corruptelis, catalogus auctoritate summi iudicij constituat ecclesiasticorum rituum, hoc est eorum quos diuinus spiritus introduxit. Sicut enim inter scripturas, ita etiam, imò multo magis par est, & inter ritus distinguere, ut quos tanq; Deo auctore institutos adorare oporteat, & quos humana industria probi, improbi ue homines introduxerint, descant Christiani. Primo igitur loco, quomodo ueri ritus cognosci debeant: deinde quo modo tollendæ sint morū corruptelę, tractabimus.

Vnde cognosci queat, quis uere ritus ecclesiasticus sit, quis non. XIII.

Ic ante omnia erit reuocanda in mentem moris definitio, quam in huius libri principio posuimus: nempe quod sit, consuetudine firmatū animi institutum. quimos si publicè probatus est, & absq; scripto receptus, appellatur ritus. Verum

Verum quoniam animi institutum non semper idem est, sed aliud sola probabilitate, aliud firma et certa innititur ratione: etiam uarię hinc in religione exoriętes sententię simili interuallo distant inter se. Nam quę sententię duntaxat probabilis est, ritum parit non uerę ecclesiasticum, sed qui tantum pertineat ad pias opiniones, hoc est ad communes animi sententias religioni affines. quę ueró firma est et certa, atque eam habet stabilitatem, quę de cet religione inspirata, hęc tandem uerę parit ritum ecclesiasticum, siue is consilij sit, siue præcepti. Exemplo res apertior erit. Solet cum ex sacris scripturis quęstio aliqua difficilius proponitur, ea à doctis ultro citroque disputari, priusque de ea certi quid statuatur. in qua disputatione sepe usu uenit, ut tanta probabilitate eorum animos hæc quęstio percutiat, ut in quã partem magis confessa sit, uix queat discerni. Hic ergo cum quadam uacillatione (quoniam utrinque propere uera uidetur) non autem firmę decernunt. huiusmodi itaque opinionem si uniuersus populus recipiat & amplectatur, res certe est non contemnenda, & ecclesiasticum perturbaret coetum, qui hac probabili ratione haud esset contentus. non tamē statim ea opinio uerę ad ipsam religionem pertinet: eo quod non firma & certa, sed probabilis tantum, cuius uerisimilis ratio reddi potest, sententię sit. Talis est forsitan ea, qua uirginem matrem dicimus ab initio non sanctificatam solummodo, ut Hieremias & præcursor, sed ab omni labe præseruatam. Quare neque possunt ritus, qui ex id genus opinionibus profecti sunt, proprie ecclesiastici nuncupari, sed affines duntaxat Christianę religioni. Sunt enim ex istis sententijs, quas primo libro uocauimus ueritates scholasticas: quarum tamen contemptu, ostendimus libro tertio, tranquillitatem perturbari Christianę reipublice. Alij ergo sunt ritus, quos uerę ecclesiasticos appello: isti sunt, quos non minus constanter ac firmę populus Christianus amplexatur, ac sacram ipsam scripturam. hos enim æque atque sacras literas, spiritus diuinus tradidit. Quę enim spiritus post edita scripta apostolorum docuit, docebitque, necesse est ad ecclesiasticos ritus pertinere: atque propterea hi etiam uocabulo uerbi Dei intelliguntur, ut docebo, ubi quorundam obiectionibus satisfaciã. Verum hi quo modo cognoscendi sint, magna est hodie inter doctos disceptatio, nec facile ab aliquo docentur. Sunt qui putant, hos doceri commodius haud posse, quam si singularum *διακόνων* præfecti consueuant, & inter se exponant, quis cuiusque patrię ritus sit. Sed est meo iudicio alia, haud minus idonea ecclesiasticum ritum monstrandi ratio, si ueterum scripta de his examinemus. Hanc rationem si recte fueris profectus, nescio an ulla sit hoc tempore de religione controuersia, quam non dissoluas. At non est hæc ita obuia & facilis, ut uideo multos arbitrari. Non enim hac in re uetustas scriptorum, uel eorum numerus, uel etiam eruditio, sed magis publica authoritas spectanda est: quia hac Christus ceu organo utitur ecclesię suę gubernandę. Luculentius quodque testimonium præbent ritibus eę, quas ueteres præfecti ad populum ediderunt, siue epistolę, siue homilię. Nam in commentarijs priuatim

saepe

sæpe opinionem doctus docto non tam asserit, quàm penitus adhuc examinandam proponit, quam tamen bona eruditorum pars non raro iam repudiavit. sed non semper maior authorum pars probando ritui fati fuerit, præsertim si ij omnes eiusdē ætatis, aut loci sint, quos in testimonium adduxeris. horum enim testimonio, unius tantum loci, uniusq; ætatis consuetudinē docebis: quare & testes, ut uocant, sunt singulares. Aptissimè autem & omnium facilimè docebis ritum ecclesiasticum, si ueteris alicuius authoris scriptum in medium proferas, quod omnes aut certe principum ecclesiarum præfecti, diu multumq; uersarunt: & cum hi quoq; non pauca scriberent, hoc tamen nullibi condempnarunt. Non enim uideo fortiorē rationem euincendi generalium temporum omnium consensum, quàm si cogaris agnoscere, scriptum hoc omni tempore omnibus doctis, omnibusq; ecclesijs fuisse familiare: & licet alij alia refutarint, hanc tamen sententiam à nemine unquam impugnata, reuocata uel in dubium.

Iam præter hæc duo rituum genera tertium est. ij ex quali animi instituto profecti sunt, ignoratur. Nam cum superiorum exempla (ut natura comparatum est) inferiores temerè & sine animi consilio imitentur, fit sæpius, ut licet ritus publicè iam sit introductus, posteri tamen nesciant, quò spectarint illi qui primi huius fuere authores. Hos, quoniã eos ecclesia suscepit, non minus seruare oportet, quàm illa præfectorum præscripta, quorum nulla ratio reddi potest. Non enim oportet (inquit iuriconsultus) eorum quæ constituuntur, rationes inquiri: alioqui multa ex his quæ certa sunt, subuertuntur, huiusmodi sunt ritus, quorum nescimus certam dare causam, aut institutionis rationem. Verum si ex his sunt qui manifestam uim habent ad exhortationem uitæ melioris, hos cur non optemus esse quàm plurimos? si uerò indifferentes sunt, id est si neque à malo auertunt, neque inducunt profus ad bonum, & tamen ijs usque adeò homines occupentur, ut meliora negligant: tum certe in his locū habet diui Augustini querela. Sed & de illis bono iure conquerimur, qui ad uitam faciunt formandā, si pari gradu æstimentur cum ijs qui propriè ad religionē pertinent. Quin de summis illis, hoc est ecclesiasticis ritibus, ferendum non est, ut hi tanta æstimatione habeantur, ut præ ijs minus curentur ea quæ in libris diuinis scripta sunt.

At hæc uicia crebrius inuenieris in ritibus peculiarium ecclesiarum, quos quisq; populus sibi proprios introduxit. horum discrimē eo modo percipiendum, quo ritus generales. Nam ut non æquè cito omnes ecclesiæ sacram scripturam intelligunt, neq; pari diligentia tractant: ita euenit, ut cum de una eademq; quæstione disceptarit quæque ecclesia per se, alia huius quæstionis ueritatem probabili consecutione, alia uero euidenti repererit: alia per paralogismum, seu falsam ratiocinationē in errorem ducta, alia uel errantis uel rectè sentientis ecclesiæ ritum temere

ff. de legib.
l. et ideo.

mere, & sine animi cōsilio imitata sit: alia rursus de ea re nihil cogitarit. Vides hic ritus eadē de re mirabilē diuersitatē. Horum quoq; eos, qui habent manifestā vim exhortandi ad meliorem uitam, quid causæ est cur repudiemus: sin eorundē multitudine, aut difficultate diuertamur (ut inquit Augustinus) à studio rerum meliorū, iam perniciosi sunt, & ex eo numero quorum inutilē multitudinē & præposterum usum, ac curam diuus Augustinus notauit.

Resutatio quarundam obiectionum. XIII.

Ilud uero, quod scriptura sæpe dicit, uerbo Dei nihil addi posse: non solum oportet de sacra scriptura intelligere, sed de ritibus etiam, & eorundem fonte, hoc est locupletissimo illo omnium bonorum seminario, quo Deus ecclesiam in ipso exortu ditauit. Illius enim æstuantis ignis scintillæ sunt ritus ipsi, ut scriptura: nempe ex uberrima illa & absolutissima diuinæ ueritatis sege te profecti. Et certe non ut deos, cur id quod dicitur, uerbo Dei nihil addendum esse, tantum debeat intelligi de sacris scriptis. Nam & hoc de suis admonitionibus scripserat Solomon, quod nihil amplius esset requirendū, posterius tamē maior pars ueteris testamēti fuit conscripta. Et Paulus cum anathema dixisset, si quis aliud euangeliū prædicasset, præter id quod ipse Galatis annūciarat, Timotheū tamen plura, & ea non contemnenda docuit: ad hunc enim ultimas suas literas scripsit. Si dicas, illa non fuisse addita euangelio, quod non essent alia, hoc est contraria euangelio: dicam ego idē, ritus eos non esse euangelio additos, quia contrarij non sunt scripturis euangelicis. sic tamen non expresserimus mentē Solomonis & Pauli quia neq; illæ ueritates repugnāt euangelio, quas sola humana industria peperit, quas tamen haud dicemus annūciari posse pro euangelio. Quando ergo scriptura dicit, uerbo Dei nihil addi posse: intelligere debemus, nihil pro uerbo Dei annūciari oportere, quod ex ipsa semēte, quam ueritatis spiritus fecit in ipso exortu ecclesiæ, natū non fuerit. Sola enim ea quæ ex hac nata sunt, siue sint scripturæ, siue ritus, decet annūciari pro uerbo Dei: & ut olim ex ea scripturæ, & ritus non pauci ori sunt, ita perpetua sobole alij post alios ad consummationem usq; seculorum nascuntur, quos fateri oportet comprehendi omnes sub uerbo Dei.

Hoc patres cum acute perspicerent, scripserunt, in illis rebus, de quibus nihil certi statuit diuina scriptura, morem populi Dei, & instituta maiorum pro lege esse tenenda: ecclesiasticarumq; consuetudinum con temptores, æque ut diuinarū legum præuaricatores, coercēdos. Man sit enim spiritus sanctus in ecclesia, scriptoribus sacris iam sublati ē uis. Quæ autem ille interim locutus est per electum populum, uis ritus, cur ea uellet minoris haberi, quàm ea quæ per unum aliquem electorum? Ipsa enim natura docet, certius esse habendum quod uniuersi sentiunt, quàm quod unus duntaxat.

reue

reuelationē quam spiritus exhibet per Christianæ reipublicæ uniuersitatem, habere pro augustissima, certissimaq; omnium reuelationum. Quapropter si Alexander de prophanis cōmunitatibus rectē scripsit, ne quid contra consuetudinem fiat, ad sollicitudinem suam reuocabit præses prouinciæ: non abs re iussit & Paulus Thessalonicensibus, ut se subducant ab eo, qui citra ordinem conuersatur. Diximus superius, nomine ordinis ritus intelligi, de quo ne dubites, subiungit: & non iuxta institutionem, quam accepit à nobis, nomine institutionis traditiones, hoc est traditos à se tum uerbo, tum exemplo ritus designans. & mox apertius, Qui non obedit sermoni nostro: ne intelligas de solis scriptis locutū. Et ut scias eum nō solum de sublimib. illis ritibus loqui, ponit interim exemplum hominis ociosi, nihilq; operantis: qui nimirum peccabat contra ritum eum, quem Paulus suo exemplo docuerat, operando manibus die ac nocte.

Et hoc est illud genus rituum quod scriptura palam approbat & confirmat, dum spiritum ueritatis nobiscum dicit mansurū in æternū, omnemq; nos docturū ueritatem. Ideoq; quæ in scriptura sacra de uerbo Dei dicuntur, atq; etiam illud omnium nunc ore iactatū, Verbum Domini manet in æternum: debet bono iure etiam de ecclesiasticis ritibus intelligi. Et quæcunq; nos ritus aliquis sacer sperare iubet, tam ea certa habere debemus, quàm eas res, quas scriptura sacra docet. Sed nec eos ritus qui in credendo consistunt, facilius aut liberius mutare licet, ac ipsa diuina scripta: qui uero in agendo, licet illi eandē retineant semper uim, eorum tamen agendi formæ, & circumstantiæ interdum uariantur, pro alia siue temporis, siue hominum conditione. sicut & cultus scripti alia formā obseruata fuit sub lege, alia sub euangelio: alia item nascēte ecclesia, alia ecclesia iam stabilita. Nam etsi res agēdas, quas Christus proprio ore promulgauit, nec ritus nec scriptura potest mutare: tamē quia apostoli de scripto suo ipsimet sæpe aliquid derogarūt, ut de esu immolati & suffocati, non uideo quid causæ sit, cur non possint et horum posterī, qui eadem fungūtur autoritate, idem præstare. Sic enim scripto Pauli, quo is uetat nouiciū præfici ecclesijs, derogatum fuit in Ambrosio. De credendis uero rebus, quicquid duntaxat usitatum est, et si is ritus communi ecclesiæ consensu atq; autoritate admissus sit, eum necesse est tam firmum esse & immutabilem, quàm ipsa Christi ore promulgata doctrina. Tanta est uis & autoritas ecclesiasticorum rituum, ut Mariam assumptam esse in cælum (quod nulla scriptura, sed ritus tantum docuit) tam firmiter credere oportet, quàm (quod Lucas scribit) Christum fuisse à nube in cælos susceptū. Sed iam quo modo mores corruptela deprauati debeant restitui uideamus.

Quomodo

Quomodo corruptela malæ consuetudinis tollenda. XV.

Va in re illud in primis animaduertendum, ritus non ex
 initijs, quibus orti sunt, hoc est, neq; ex auctore, à quo
 conditi: neq; ex forma & modo, quibus instituti, sed ex
 fructu quem faciunt, censendos esse. De auctore, in primis
 certum est nihil referre (quod & de scriptura diximus) probus an
 nequam, ethnicus an religionis cultor ritum instituerit, quia nouit De-
 us etiam per iniquos homines utilia proferre. Ratio autem, quæ olim
 ritum introduxit, nunc cuius cognita est: & alioqui parum habet momen-
 tum ad hoc, ut ritus noxius sit, aut laudabilis. scopus uero quò author
 spectabat, difficulter nunc potest inueniri. Si enim de legibus, quod
 ius est scriptum, ille dixit, Non omnium quæ à maioribus constituta
 sunt, rationem reddi posse: hoc certe multo uerius de ritibus erit dicen-
 dum. Legi enim dum cõditur, ferè solet legislator rationem, quæ eum
 mouet, adscribere: cum uero populus ritum pedentim instituit, rati-
 onem secum quisq; cogitat, & sæpe aliam is qui instituit, aliam h̄ qui
 imitantur: & imitantium sæpe quisq; suam, interdum etiam falsam,
 cum tamen ritus qui inde nascitur, bonus est. fit enim, ut quis specie
 recti deceptus, ritum inducat utilem quidem, sed non tam utilem quàm
 putat. Fit etiam, ut ex hypocrisis fucosq; sanctimonie ritum quis optimū
 proponat: imò & ex dolo malo potest ritus, quem specie mali decep-
 tus institutor malum putat, non malus nasci. Illud etiam fit non raro,
 ut ex malo initio profectus malus ritus, successu temporis mutata rerum
 conditione fiat moribus hominum accommodus. Qui ergo uelit ri-
 tum, bonus ne an malus sit, examinare, eum oportet presentem fructum
 qui ex ritu prouenit, etiam atq; etiam considerare. non enim meretur
 ritus nomenclaturam, si humanæ societatis incolumitatem non stabi-
 liat: quales sunt h̄ qui commune bonum nec adiuuant, nec impediunt.
 & forsitan h̄ quoq; uideri possunt impedire, qui commune bonum mi-
 nus promouent, quàm facerent h̄ qui his sublati possent substitui. Cæ-
 terum h̄ tantum merentur uocari corruptelæ, qui commune bonum
 manifeste impediunt. Debet enim omnis ritus, donec contrarium lique-
 at, laudabilis censerī. Ea itaq; qua uidemus homines planè pertrahi
 in assensum erroris, hæc tandem uocanda est corruptela. quin ea quoq;
 quæ in assensum quidem ueritatis ducit, sed eius quæ Deus uult igno-
 rari: ut diem extremum propè aut procul abesse. huiusmodi enim co-
 gitationes, etiam si fortè ueræ sint, non minus tamen trahunt in perni-
 ciam, quàm h̄ qui in assensum planè falsi.

Ideoq; iudicium de ritu, corruptela sit nec ne, ad supremum eccle-
 siæ tribunal deferendum est. Hoc enim tametsi non possit ritum effice-
 re, ut paulo antè ostendimus, cum tamen autoritatē habeat de dog-
 matib. religionis, quæ sana, quæ deprauata sint pronuntiandi, fateri

T oport.

ff. de legi. l.
 non omniū.

oportet, debere etiam de ritibus, qui salubres, & qui perniciosi sunt, ab hoc iudicari. Facile uero corrumpuntur ritus, certe facilius quam obseruatio legis: ob id, quod rituum populus ipse author, conseruatorque sit, ideo & uulgi. hic autem quicquid contrectat, solet ferè contaminare, hoc est circumstantiam aliquam aut addere, aut detrahare contra decorum. Est uerò statim nascenti corruptelæ occurrendum, eo quod non debeat paruum aestimari, quicquid quantumuis parum defleuit à religione, præsertim inspirata, ut libro primo ostendimus. Sed non est tam facile ritum deprauatum restituere & corrigere, ut corruptam legis obseruationem. nam quæ mens fuerit legislatoris, uerba ipsa legis ferè declarant, modumque docent, quo ea sit ad mentem legislatoris reducenda. In ritibus uerò, quia eius mens, qui ritum induxit, non ita potest posteris patere, non est talis regula, ad quã possint ritus deprauati restitui. At nihil etiam difficilius, quam ritum tollere: iam enim superius ostendimus, his homines libentius parere, et nulla alia re fortius constringi, ut si hos tollas, naturam auferre uelle uidearis. Quapropter si potest deprauatio corrigi circumstantiæ alicuius subtractione, aut adiectione, non debes ritum prorsus abolere, sed magis uitio sublato, utilem ritum confirmare & stabilire. Neque uerò ex abrupto faciendum, sed sæpe tempus opportunum expectare oportet. Sæpe enim error latentior perplexiorque est, quam ut uulgi protinus intelligat. est certe statim præparandus animus uulgi, & illico fundamenta saltem iacenda, quibus incipiat pedetentim deprehendere errorem: quæ dum nequit agnoscere, tantisper ritus ille tolerandus est. Hac de causa apostoli tam diu tolerarunt ac obseruarunt ceremonias Mosaicæ legis: contra, idololatriam ignorantiamque ueri Dei protinus extirparunt. Omnino uerò rectoribus curandum, ne ingeniosiores e plebe hac in re ipsos anteuortant: quia magnus contemptus nascitur, magnaque aduersus præfectos de inertia ex postulatio, si quem morè olim præfecti introduxerunt, uel permiserunt, plebei senserint (priusquam præfecti errori corrigendo manum admouerint) iam olim corruptum esse. qua præfectorum negligentia uidemus hodie plerisque locis euenisse, ut plebei patentis erroris impatientes, repentino tandem publicoque impetu aggressi sint, cum magna etiam clade publicæ authoritatis, eos ritus penitus extinguere & abolere, qui alia uia aut emendari, aut restitui potuissent. Vbi uerò hoc factum non fuit, certe magna ibi trepidatione de ritibus, qui seruari, qui tolli debeant, ambigitur: unde religionis magna pars concutitur & labefactatur.

Hanc tamen siue multitudinem, siue difficultatem, siue etiam uitia rituum non potest populus rectoribus suis, sed potius sibi ipsi debet imputare, quod (ut superius diximus) ritus siue instituendi, siue tollendi, solus populus author sit. Spectat quidem ad rectores, populum erra-

erratorum monere, sed intolerabilium duntaxat: debent autem tolerare, donec ex correctione pregrandis utilitas secutura sit. nam unius alicuius ritus mutatio inicit suspicionem, quod & reliqui simile uitium habeant. Quando uero omnino error non est tolerandus, eo minus leget mutatio, quo mollius facta fuerit. mollissime autem sit, tacita dissuetudine: durius uero, per contrariam consuetudinem: sed durissime, si aperte contraria lex statuatur. Et postrema hæc uia eligenda uidetur, si etiam uulgus errorē deprehenderit. Quod si eum tantummodo optimates plebis senserint, media uia ingredienda erit, ut rectores simul cum optimatib. qua hora perniciosus mos exerceri consueuit, eodem tempore & loco contrarium actum, absq; expressa erroris reprehensione, publicitus exercent. Si uero optimates nondum animaduertent, aut induci nequeant, ut sentiant: tamen ecclesiarum gubernatores, qua hora ipsi tanq; choragi perniciosum morem exercere consueuerant, aut sese absentent, aut alio negotio occupentur: aut (quæ comodissima uia est in moribus, quorum ipsi non sunt choragi) ea hora plebem aliquo alio actu teneant occupatum. quo modo maiores dicunturethnicas plerasq; superstitiones sustulisse, introductis in harum locum religiosis quibusdam exercitationibus. Sic enim scribunt purificationis Virginis matris, & cathedræ, uinculorumq; Petri solennem memoriam institutam. Verum qui iam purgandi, qui penitus abolendi sint ritus, nemo unquam satis intelliget, nisi cui fuerit notissimum, quantum à primitiue ecclesiæ consuetudine præsentis mores degenerarint. qua de re sequenti libro disputabimus.

LIBRI NONI, QUI EST DE
SACRIS ritibus,
FINIS.

T 2

LOCORVM ALIQVOT INTER EXCVDEN^a
 dum per operarum incuriam deprauatorum,
 emendatio lectio.

Pag. 2. uers. 32. prudentia 4. 22. fortè legend. præposuere 9. 27. fortè legend. augustissima &
 32. fortè, annuit quidem ut possimus 14. 6. nanciscatur 15. 2. fortè, possit 18. 21. præstantissimam &
 24. qua neq; iucudior 26. 31. fortè, possint 31. 43. ciuibus, 32. 2. respiciant? 36. 23. Peccat 37. 21.
 inter & 22. Qui uero 47. 15. prædicare: atq; ostendere, 53. 15. succurrere 62. 9. Eo enim 67. 8.
 pleriq; 69. 42. pepigi 72. 10. indicabant 73. 10. fidem, ut fides & 32. cum hinc 74. 37. hæc oratio
 75. 39. fortè legend. ex tam parua schola 81. 42. quod & Paulus 88. 41. attribuenda 93. 3. pcederet
 tim 94. 1. uidisti, ecce & 12. ad Timotheum scribens, 97. 21. Ecclesie 101. 3. interrogantib.
 quid & 21. attribuendum 102. 33. permittentes 104. 37. uocati sint & 39. uiderant uictorem,
 106. 34. magistratu 107. 8. disitam, & 21. fortè, potuerunt 108. 4. fortè, præbuit 108. 24. ni-
 hili habebuntur 109. 22. Hoc Paulum 112. 37. uidentur 114. 39. testantur) 115. 26. Dei) 121. 29.
 scintillula 128. 36. intra sue 134. 32. Iudæi, 139. 32. alius alij 140. 12. nisi hunc 146. 17. ponatur
 numerus capitis XXII. 150. 41. Benefacite 152. 28. audierit. Sed 154. 43. fortè, sancierint 162. 25.
 prædicant 165. 32. de tribu 166. 11. arguunt 185. 26. oluscula: perf. 196. 32. pro-
 babiliter 198. 26. est, & absq; 205. 32. Egesippus

RERUM ET VERBORUM

in hiscè libris memorabili-
um Index.

A Bacuk quo tempore claruerit	162.	24	quomodo agendum	155.22. inde
Abdias quo tempore prophetauerit	162.		in Aenigmate uidere quid	158.36
Abdiæ locus		12	æquiucario uitanda in quæstione	
Abraham ad quid peculiariter à Deo		70.3	proposita	59.14
electus		200.40.	Aeschinis de Demosthenis pronunti	
Abrahæ filiorum allegoria		188.21	atione testimonium	208.36
Abrahæ sacrificia cuiusmodi		201.29	affectio, religionis pars	2.41. & 3.4
ab Abrahami tempore rudimēta Mo-			affectiois cruciatus	40.1
saicarum institutionum paulatim			affectuum in oratione mouendorum	
introduc̄ta		200.37. inde	rationes in Areopago prohibita.	30
abusus cuiusq; rei eo perniciosior, quo			Aggeus quo tempore floruerit.	162.31
usus utilior		43.12	Aggei locus	80.9.30. & 87.20
Academici in religione qui		38.11	Ahiæ Silonitis prophetiæ	162.38
Academicorum fluctuatio		20.30	in Albios bellum	33.24
accidens magno sacerdoti ipso expia-			ἀλβειῶν	185.17
tionis die non accidere, quid		87.5	Alexandri Maced. regis obitus.	91.43
accusationis Christianæ forma quæ			allegoriæ à Paulo notatæ cuiusmodi.	
153.15.			inde	
Acta Apostolorum autoritate planè		inde. & 154.10	allegoriæ eadem nobis, quæ cabalæ	
apostolica scripta		177.35	Hebræis ratio	190.37
Actorum Apost. locus		68.26. inde.	allegoriarū neglectores, iniurij	188.
&		69.9. & 82.30. & 94.1. & 98.29.	31	
& 114.20.			allegorijs uniuersa ferè scriptura sacra	
actionis Christianæ forma quæ		153.15	referta	188.15
actionis genus populare cuiusmodi.		16	altaria lapidea quomodo primum ere	
28.			cta	201.2
actiones personales & ad ecclesiasticā			ambigens quomodo ex discrepante fi	
administrationem pertinere		138.34	at. itemq; trepidus euadat	50.22
ad Activæ uitæ consuetudinem om-			ambigentes qui	37.31
nes nasci		118.35	Ambrosius etiam nouicius ecclesiæ	
activæ uitæ præfectus à Deo lob.		119.	præfectus	216.32
17			amicitiā idem in societate, quod sol in	
activæ uitæ studiosos cur pedibus assi			mundo	18.7
milari Paulus		120.14	amicitiā omnium præstantissima quæ	
activæ uitæ typus Martha		118.30. &	18.	25.32
& Iacobus. ead.		31	amicitiā quomodo firmior	18.28
119.3.			amicitiā tranquillitate foueri, disti-	
Adami eruditio		199.35	dio tolli	18.10
Adami uerba prima, eorumq; sensus		13	amoris septuaginta nomina synago-	
6.			gæ ab Hebræis attributa	88.40
Addo propheta uisiones		162.39	Amos quo tempore claruerit	162.22
Adonai nomen quando usurpari cœ			amphibologia in quæstione proposi-	
ptum		201.18	ta uitanda	59.14
cum Aduersario disparis religionis			anathema. uide Excommunicatio.	
			T 3 anathematis	

I N D E X.

anathematis poena etiam in futura cri- mina à Paulo constituta	145.35	ἀποσιμεῖν	apostolatus ecclesiasticorum ordinum	115.6
anathematis varia esse genera	144.22.		apostolatus rei nauticae magistratus.	114.10. inde
anathematis uis: præcipua quò spectet	145.		apostolatus gradum discipulorū gra- dū abolito successisse	114.27
ἀναθεματὰ	144.2		apostolica autoritas	114.40. & 115.12
animarum curam citra delectum qui- busuis committi	40.29	ἀποστολεὺς	apostolus dictus etiā Christus	115.9
animalis morborum influxus	120.43		apostoli Christum prædicare prohibi- ti, subinde maius eundem prædican- di robur adepti	106.10. inde
animalium immundorum uisio Pe- tro exhibita, quid	93.26		apostoli etiam apocryphis uis contra Iudæos	107.16
animæ humani ad rerum nouarū dete- rioris plerunq; procliuitas	54.1		apostoli etiam post acceptū spiritum S. illiterati & idiotæ	92.33
animi humani inconstantia	47.37		apostoli noua lingua omnibus intelle- cta uis, ipso Pentecostes die	69.32
animi cruciatus corporeo maior	39.42.		apostoli quomodo spiritu sancto reple- ti dicantur	83.31
animorum cogitationes ulro occur- rentes plerunq; falsæ	48.1		apostolorū appellatio cuiusmodi	115.
animorum immortalitas inuocationis formula attestata	201.24		apostolorum dogmata æquæ ac Chri- sti doctrina, obseruanda quæ	136.30
animorū immortalitas præcipua Chri- stianæ philosophiæ pars	98.6		apostolorum Petri & Ioannis simplex ruditas	92.22
animorum immortalitas quomodo à Christo ostensa	194.23		apostolos accepto spiritu profecisse pe- detentim	93.3. inde
annus acceptus Esaiæ, & Psaltæ an- nus benignitatis, quid	83.37		apostolos aliorum etiam scripta uersas se	94.23
annus lugubris quando obseruari coe- ptus	202.26		apostolos interdum etiam scripto suo derrogasse, et quatenus id ipsum etiā num posteris eorum liceat	216.29
Apocalypsis Ioannis non temerè intel- ligenda ab omnibus	94.34		apostolos præstantiorem suæ doctri- næ partem scriptis non mandasse.	inde
Apocalypsis mysterijs & inuolucris plena	293.19		apostolis & eorum successoribus pe- detentim data euangelicæ doctrinæ cognitio	205.26. inde
Apocalypseos liber à quo, & quando scriptus, & qualis	177.38. & 178.2.		apostolis qui ordo seruatus in traden- da religione noua	95.18
Apocalypseos liber, euangeliū	180.20		ἀποστολων γόγυς facere quid	143.25
Apocalypseos uox à Septuaginta in- terpretibus primū inuenta.	178.5		aquæ scaturientis ex rupe allegoria.	20
Apocalypseos locus	76.25. & 80.7. & 94.35. & 167.14. & 191.1		Arabia felicitis appellatio unde	107.3
Apocryphorum loci etiam Christo & Apostolis usurpati	167.4. inde		arca allegoria	188.26
apocryphis etiam uis contra Iudæos Apostoli	107.16		Areopago concessa oratio cuiusmodi	30
ἀποστολίας principium noua dogmata	41.		ante Argonautarum navigationem	Deb.
apostata Christiani nominis qui, & cuiusmodi in eos actio competat.	34.			

I N D E X.

biblica testimonia iuxta Grænicam	121.1	cerebrum uim animalempartire	121.1
uersionem citari ab Apostolis & E-		membris	128.28
uangelistis	170.2	ceremonia quid	
blasphemus quis	19.22.25	ceremonias legis Mosaicæ cur tandi	219.25
bonum & æquum quid	124.40	tolerarint Apostoli	
bonum quid proprie dicatur	124.39	ceremonias nouæ religionis pedeten-	96.20
<i>βούκειρ</i>	132.11	tim inualuisse	
bouis triturantis allegoria	189.14	ceremonias pro re nata immutari pos-	136.37
Britânis qua occasione Christi nomē		se	
& manifestatū & susceptum	110.27	certitudinis diuinæ in reb. religionis	194.
brutorum societas cuiusmodi	15.12	constituti à Christo gradus	inde
C			
C Abala Hebræorum uiua tantū		charismata omnib. semper electis com-	120.30
uoce tradi solita	203.18	munia quæ	108.37
Cabalistæ Hebræis qui	190.36	<i>χριστογενῆ</i>	
cabalistica Hebræorum non eadem		Christus à Tiberio in suo larario inter	110.18
quæ nobis allegoriæ ratio	190.37	penates habitus	
Canonicarum epistolarum appella-		Christus absolute sanctum dictus cur	76.24 & sanctus sanctorum. ead. 25.
tio unde	177.6	Christus consummata religio	17.15
Canonicarum epistolarum ordo, ac		Christus cur Ioanni in Apocalypsi di-	
ratio singularum	177.7. inde	ctus agnus, ab origine mundi occi-	76.26
Canticum trium puerorū temerè ex-		clus	
cludi à sacris	166.6.14	Christus cur tantopere suam & patris	74.35 & 75.18
Cantica canticorum Ecclesiæ & Chri-		gloriam requirat	
sti epithalamium	89.5	Christus ecclesiastici præfecti typus.	93
Cantica Salomonis uniuersæ scriptu-		II.	
ræ ueteris apex	192.42	Christus etiam dictus apostolus. 115.9	
Canticorū Salomonis liber cuiusmo-		Christus in quem finē fecerit omnia	II
di	179.20	75.	
Canticorum locus	78.1. & 87.34	Christus legifer appellatus	181.16
capitis uis	120.5. inde	Christus mediator cur dictus	5.8
carnis appellatio infima homini	79.16	Christus quare agnus, occisus ab ori-	180.30
carnium & sanguinis usus cur à Deo		gine mundi, dictus.	
prohibitus olim	128.16	Christus quibus nominibus honoris	101.42
Catechismus Christianus quis	97.17	causa appellari solitus	
<i>κατηχισμὸς</i> perfectio quæ	100.43	Christus quomodo figuræ primi A-	72.30
ad Catecheseos perfectionē quomo-		dæ respondeat	
do Apostoli auditores perduxerint	100.	Christus quo tempore natus	12.34
	19	Christus secularē iuris administratio-	
catechumeni fides cuiusmodi	121.32	nē sapius oblatā respuit	131.1. inde
catechumenorum rudimenta	13.20	Christus seminator appellatus	71.37
catechumenos sola animi promptitu-		Christus unicus sacrarum scriptura-	193.41.
dine perfectos reddi	100.35	rum scopus	80.24
catechumenos uel amentia uel morte		Christi aduentus	
abreptos, in Ecclesiam nihilominus		Christi aduentus primis Adami uer-	6.17
inferi	122.20	bis prædictus	
Catholica Ecclesia unde dicta	78.16	Christi aduentus uariæ apud prophe-	83.37
causæ etiam reales ecclesiasticis disce-		tas appellationes	
ptandæ	138.40	Christi aduentum expectasse omnem	
causarum genera quatuor	23.15	creaturam	

I N D E X

- creaturam, 74.4
 Christi corpus, ecclesia. 89.3
 Christi de grano in terram proiecto 72.26
 uaticinium quādo impletum 204.14
 Christi dicta quædam Papie & Irena-
 o ac Polycarpo obseruata 78.31
 Christi & Dei erga suos amor cuius-
 modi. 21
 Christi exemplū ementes & uenden-
 tes è templo eijcientis quid innuat. 131.
 Christi gesta multa literis non prodita
 memoria 204.8
 Christi gestorum quorundam apud
 Paulum mentio, apud Euāgelistas
 non item 204.3
 Christi mors & resurrectio ubiq̃ tam
 ab ipso quā Apostolis, scripturæ
 testimonijs asserta 99.30. inde
 Christi mors, & mortis uictoria aliter
 quā solet uulgò, tradenda 100.8.
 inde
 Christi mortui latere effusa aquæ &
 sanguinis unda, quid portenderit
 & 72.25
 Christi oratio ad patrem post cœnam
 habita, cuiusmodi. 74.37. inde, &
 75.
 Christi parabola de semine in quadru-
 plicem terram proiecto 121.11
 Christi regnum quando incohatum
 66.13. inde, & 67.12.17. inde, &
 70.23. uide, Regnum Dei, &c.
 Christi sublimiora mysteria, non nisi
 diuinitus Euāgelistis reuelata. 161.11
 Christi tres comites, triplicis uitæ sta-
 tus exempla 119.29
 Christi triumphus, eiusq̃ typus cuius-
 modi 73.17.22
 Christo quantum fuerit patrem glori-
 ficandi studium 74.25
 Christum à cœna quæ patrem orauit,
 ipso pentecostes die impetrasse 74.
 13.
 Christum agnosci sine spiritu S. non
 posse 50.40
 Christum etiam simulata professione
 annunciare, utile Ecclesiæ 122.2
 Christum ne semel quidem scriben-
 do docuisse. 199.13
- Christum re ipsa & exemplo plura &
 præstantiora docuisse, quā uerbo
 204.42. inde
 Christianæ actionis & accusationis
 forma quæ 153.15. inde
 Christianæ fidei articuli qui quo tem-
 pore potiss. urgendi 103.7
 ad Christianæ institutionis perfectio-
 nem quomodo Apostoli auditores
 adduxerint 100.19
 Christiana iuris administratio quæ, &
 quid ea à seculari et Mosaica differat
 133.3. inde
 Christiana iuris administratio reli-
 quarum omnium architectonica. 16
 Christiana iuris administratio spiri-
 tualis 134.24.
 Christianæ iuris administrationis ad
 Romanorum repub. collatio, 135.
 & 136.3. inde
 Christianæ iuris administrationis sco-
 pus 135.25
 Christianæ iurisdictionis suprema co-
 erctio quæ 143.21
 Christianæ philosophiæ summa, à Pau-
 lo proposita 98.5
 Christiana professio quæ 101.1
 Christianam professionem alio tem-
 pore aliam esse debere 103.3
 Christiana religio 5.25
 Christiana religio aliarum omnium
 moderatrix 31.15
 Christiana religio cuilibet sanæ religi-
 oni consentanea 32.35
 Christiana religio cultu & obsequio
 exprimenda 13.31. inde
 Christiana religio cur dicta regale sa-
 cerdotium 134.20
 Christiana religio perfectissima, & o-
 mnium disciplinarum amussis 5.
 35. inde
 Christiana religio quid præ alijs disci-
 plinis peculiare habeat 13.40
 Christiana religio ut Mosaicam iuris
 administrationem repudiat, ita secu-
 larem præcipit recipendam 134.15
 Christianæ religionis articuli 13.18
 Christianæ religionis autoritas 6.4
 Christianæ religionis compendium
 cuiusmodi

I N D E X.

cuiusmodi à Paulo ostensum	99.5	8.	inde
Christianæ religionis cum lege Mosai			ciuitas Dei, & regis magni, pro Eccle-
ca collatio	134.13.	inde	89.3
Christianæ religionis non solam scri-			ciuitatum origo & causa quæ
pturâ sacram esse directricē	194.37		cœna. Dominica religionis arx
Christianæ religionis præcipua mode-			coercitio ecclesiastica quæ, & quanta-
ratrix sacra scriptura	156.16		rum uirium sit
Christianæ religionis <i>πρωταρχικη</i> ab			coercitio quid
ipso statim rerū exordio factū	6.19		coercitio, tertia iuris administrandi
Christianæ religionis societas omnium			pars, unde profluxerit
coniunctissima	154.36.		cogitationum humanarum supremæ
Christianæ religionis unica regula,			quæ
scriptura	197.42		cogitationum in homine uarij modi.
Christianæ religiōi explicandæ multæ			157.
rerū cognitiones necessariae	12.20		cogitationum salubrium autor solus
ad Christianā religionē suscipiendam			Deus
neminem cogi inuitum debere.	31.35		cognitio, religionis pars
Christiana respubl. trium rerum præ-			religionis fons
postero studio pessundata	35.34.		cognitiōis fontem riuulis ab eo dedu-
inde			ctis certiozem esse debere
Christianæ unionis confociatio cuius			cognitionis religiosæ duo primordia
modi	77.40		51.
Christiani iuris quadruplex genus.			cognitionum quæ præstantior
135.18.			cognitionum religiosarum gradus, cir-
Christiani orbis in sex factiones diui-			caq; eosdem, errores.
sio	53.30		cognoscendi uis in homine triplex.
Christiano an litigare, & quo animo			153.
liceat	150.21.		<i>κοινῆ εὐνοια</i>
Christianorum accusatorib. mortem			<i>κοινωνία</i> diuersæ unde
comminatus Tiberius	110.23		coloniarum origo & causa
Christianorū dogmatum promulga-			communicatio rerum cuiusmodi ob-
tio inter infideles etiam armis uindi-			seruanda in ecclesia
canda	32.28		concionatorum licentia
Christianis cur litigare apud iudicem			concio quid à disceptatione & consul-
infidelem non liceat	154.22.		tatione differat
Christianis duæ litigandi formæ pecu-			concionum formæ ab Apostolis tradi-
liares	151.10.		tæ
Christianis nullus hostis molestior,			concionibus splendidis magis moue-
quàm hostis religionis	155.24		ri plebeios, &c.
ciborū delectus aliter atq; aliter Apo-			concordia optimatū rempub. optime
stolis obseruatus	96.39		temperari
Cinæ linguarum peritia	92.3		inter Concubinam & uxorem cuius-
circumcisio non statim sublata ab A-			modi differentia patriarchis habita
postolis	96.41		202.
circumcisio nunc seruata, nunc negle-			condemnari aliquis iuste, etiam sine
cta Paulo	136.42		culpa & cōtumacia, quomodo pos-
circumcisionis fœdus Abrahæ datū			sit
200.43.			conquisitio
ciuibus in religione consentientibus			consequentia probabilis quæ
quid iuris in inquilinos infideles	32.		consilia quæ appellet Paulus
			consuetudo

I N D E X.

consuetudo altera natura	211.34	credendarum rerum ius immutari nō	
consuetudo quid	198.24	posse, aliud posse	136.28. inde
consuetudinis malæ corruptela quo-		credentium tres cateruæ	121.12
modo tollenda	218.1. inde	credere & assentiri non idem	51.14
Constātinus Imp. quantus religionis	107.38	Cretenses nullis legibus scriptis usi.	4
defensor	214.	<i>κρηται</i>	186.6
constitutionum ratio non inquirenda	23	crimen damnatum, & non punitum,	
consultatio de religione cuiusmodi fie-		maiolem rebellionem excitare	33.12
ri ante summū congressum debeat	inde	crimina ecclesiastica iuris administra-	
56.5.18.	54.16	tionī subiecta quæ	138.19
consultatio quid à concione & discep-		in Crimina futura etiā anathematis	
tatione differat	54.16	pœna à Paulo constituta	145.35
consultationis de religione habitæ hi-		Cruci Christi affixus titulus tribus lin-	
storiæ cuiusmodi, & quem in usum	61.42	guis conscriptus, quid sibi uoluerit	19
con texenda	60.28	173.	3.41
consultationis de religione qualis esse		cultus, cuiusmodi actus	2.42
oratio debeat	57.38. item tempus. ead.	cultus religionis pars cuiusmodi	3.1.34
consultationi de religione qualis locus	42	quid	3.34.37
idoneus.	54.11	cultus religiosus quid	34
consultationum formæ ab Apostolis	54.26	curiosa hominem scire, Deum nolle.	11.
traditæ	119.14	11.	34
consultationum gravitate qui potissi-		Cyprianus ex oratore ethnico Chri-	
imum moueantur	54.26	stianus	107.34
contemplantium ordinī præfectus à			
Deo Daniel	119.14		
contemplantium uitæ cur manus assi-			
milarit Paulus	120.15		
contemplatiua uitæ propriæ uolunta-			
tis, nec inuitis obtrudenda	118.39		
contemplatiuæ uitæ typus Magdale-			
na. 118.32. & 119.2. & Ioannes. ead.	3		
contractus ad ecclesiasticā administra-			
tionem pertinentes qui	138.22		
contraria ex contrarijs magis eluce-			
scere	27.4		
controuersiarū in religione causa	4.32		
controuersiarum omnium, & præfer-			
tim sacrarum supremus censor, ri-			
tus	206.28. & 207.10		
contumaciæ pœna	147.18		
conuentuū ecclesiasticorum utilitas.	29		
109.			
cor uitalē uim impertire mēbris	121.1		
corruptelæ nomine quid proprie ue-			
niat in ritibus	218.31. inde		
corruptelæ nascenti statim occurren-			
dum	219.6		
creatura quomodo parturire dicatur	74.9		
Paulo			

D

D æmonibus mentem rectā ma-			
nere	21.30		
dæmonib. miseriores pertinaces	21.29		
Daniel quo tempore claruerit	162.26		
Daniel contemplantium ordinī præ-			
fectus	119.14		
Danielis hebdomadæ	12.21.		
à quo tempore exordiantur	165.38		
Danielis locus	64.13. & 65.34. & 90.		
13. & 95.41. et 109.42. et 180.42. & 190.9			
Danielis liber qua potissimum re com-			
mendabilis	179.13		
Danieli cur Christus sanctus sancto-			
rum dictus	76.25		
Danielem secludere Hebræos à pro-			
phetis	163.31		
Dauid lyricis omnib. uetustior	184.36		
Dauidis locus	83.37.40. & 85.25		
Dauidis psalmi	162.17		
Dauidem à prophetis secludere He-			
bræos	136.31		
ad Dauidem præcipue spectare test.			
ueteris scripturam	164.38. inde		
Debboræ uiraginis carmina	184.35		
Decimarū usus quomodo primū in			
roductus			

I N D E X.

troductus	201.40	& 16.2.	ab Eua inuocatum	200.4
definita quaestio quæ	59.8		Dei nomina etiã alia præter tetragra-	
Demosthenis de pronuntiatione, sen-			maton, quando inuocari cepra.	201.
tentia	208.29	13.	& qualia. ead.	
denunciare quid	152.33		Dei nomina plura, & ineffabile cuius	
denunciatio quid	151.16. & 153.4		modi	101.11. inde
<i>desos</i>	1.19		Dei notitia quid in hominis mente ef-	
descriptionem etiam simulatam ab ec-			ficiat	14.3
clesia membrum auellere	122.35		Dei opus quod	75.6
desertor populari iudicio persequen-			Dei præstantia	46.30
dus	23.10. 36. inde		Dei unitatem trifariam constare. s. 34	
desertor propriè quis	19.18. 32. 40		Deo cur gratiss. gloriae suæ accessio, &	
desertor quid ab hæretico differat.	23.1		ingratus neglectus	14.22
desertor quid ab impio, blasphemio, et			Deo magis obediendum quam homi-	
uacillante differat	19.10. inde		nib. quomodo intelligendū.	137.17
quid à recusatore	20.37		in Deum cogitatio intenta semper,	
desertoris uocabulum unde sumptū			unde homini	15
19.	30		Deum electis nulla non ætate dedisse	
in Desertorem, actio popularis	33.28		spiritum suum	73.33
desertores qui dicantur hæretici	22.28		Deum esse alicui propriam inuentio-	
desertores qui	123.5		nem, uentrem, mammona, quomo-	
desertorum & recusatorum uarium			do dicatur	22.22
genus	20.11. inde		Deum esse assentiri, & credere, non i-	
desertorum gradus primus	20.11		dem	51.14
secundus. ead. 23.	tertius	36	inter Deum & hominẽ naturalis quæ	
in Desertorum posteros cuiusmodi a-			dam necessitudo	1.3
ctio competat	33.42. inde		Deum & opera eius cognoscere, pro-	
Deus à <i>desos</i>	1.19		ximus ad felicitatem gradus	14.18
Deus cuiusmodi societati. reipubl. aut			Deum nec falli, nec fallere	7.35
gubernationi magis faueat	135.5		scripturarum fons	21.9
Deus cur glorificari tantopere quærat			Deum pijs fore remuneratorẽ, assenti-	
ab hominibus	74.35		ri & credere non idem	51.14
Deus omnis perfectionis ac felicitatis			Deum etiã per improbos homines	
fons	74.31		utilia proferre	218.8
Deus solus ingenij & salubrium cogi-			Deum prosperitate hominum præci-	
tationum autor	22.3		pue oblectari	14.21
Dei cognitio, hominũ felicitas	74.33		à Deo ordinata omnia quò tendant.	
Dei cultus quãdo cœperit	15.39. & 16.		63.	16
12. quatenus requiratur à nobis.	14.11		dij. qui religione uera sunt præditi. s. 3	
Dei cum Christiano populo coniun-			deorum alienorum cultus	29.42
ctio mirabilis	78.23		deos timor fecit	1.20
Dei curam etiam efferas nationes nõ			Deuteronomij appellatio	172.14
negligere	1.8		deuteronomij canticum	193.28
Dei gloriae omnibus prædicandæ, o-			deuteronomij inter Mosaicos libros	
mnnes teneri obnoxios	33.2		præstantia	179.35
Dei ignoti ara apud Athenienses à			deuteronomij locus	29.30. & 30.3. &
Paulo non improbata	211.38		80.15. &	163.42
Dei nomen ineffabile quomodo fa-			<i>δὲ ὑπερῶς</i> Hebraeorum	203.13
ctum effabile	102.14		post Septuaginta translationẽ scri-	
Dei nomen tetragrammaton	15.28		ptæ	172.10
			Diabolus	

I N D E X.

Diabolus cur D. Paulo spiritus erro-	disputationum usus	8.43
ris dictus	disquisitio	154.30
diaboli insidiæ	48.27	
diabolica peruersitas ex superbia	48.20. inde	
diacælis quid	21.21	
diaconorum institutio qualis obserua-	65.3.8	
ta Apostolis	108.30	
<i>διακονία</i>	186.11	
<i>διακονία</i>	186.7	
dicandi ratio duplex	175.22	
dicandi ratio etiam Paulo familiaris	175.	
dignitates	21	
dignitatum tria genera inungi apud	7.8	
Hebræos solita	182.12	
diluuij allegoria	188.26	
diluuij descriptio cuiusmodi	187.33	
ante Diluuium cuiusmodi scripta ex-	184.10	
titisse consentaneum	107.31	
Dionysius ex philosopho Christia-	55.3	
nus	139.39. inde	
Dionysij Areopagitæ consilium	36	
disceptandi formulas Paulum à Roma-	139.	
no iure mutuasce	60.	
disceptandi ratio à Mose introducta	14	
disceptantium ordo quis esse debeat	26.3	
disceptantium rationes rectè perpen-	54.15	
dere, non nisi doctissimi esse	139.35. inde	
disceptatio quid à concione & consul-	54.6	
tatione differat	54.25	
discepcionem secularem in quibus	137.33	
imiterur ecclesiastica	13.34	
discepcionum formæ ab Apostolis	114.27	
traditæ	75.21.	
discepcionibus acutis magis ingeni-	27	
osos trahi	154.41	
discepcionis officium in quib.	37.32	
disciplinarum diuisio	54.6	
discipulorum gradui abolito successis		
se apostolatam		
discipulos Christi cur etiam ipsos inli-		
gni gloria fieri illustres oportuerit.		
& quando ead.		
discordiæ domesticæ quomodo com-		
ponenda		
discrepantes qui		
disputationū forma ab Apostolis tra-		
dita		
diffidiorū omniū fons superbia	17.35. inde. &	30.26
diffidium in religione cuiusmodi dif-	17.42	
fensio existimanda	59.8	
diffidium quid	46.43. item pro-	40
diffidium religionis omnium pestilen-	40	
tissimum	39.2	
diffidiorū omniū fons superbia	99.41	
distinctum pro definito	116.18	
diuina natura quæ	115.39. &	116.4
uidentia, ead.	115.33	
diuinitatis cognitio homini à natura	54.31	
indita	42.14	
docendi rationem scripturæ testimo-	41.26	
nijs præcipue probari Spiritui san-	41.42	
cto	9.12	
docere, peritorum tantum	40.13. inde	
doctores qui Paulo	36	
doctorum tres ordines	105.	
doctos disceptationib. præcipue mo-	145.3	
ueri	40.	
doctrina inanis quæ	40.37	
doctrina noua quid à peregrina diffe-	12.1	
rat	17	
doctrina uaria quæ	23.37	
doctrinæ ordo qualis esse debeat	40.43	
doctrinæ cuiuslibet insolitæ prospicien-	29.14	
dum	25.23	
doctrinæ fallaci scripturis obliuendū	dominationis etiam species uitanda	
receptoribus		

I N D E X.

rectoribus ecclesiarum	131.28. inde	suo similis	104.12
Domini appellatio Christi Iesu propria, magno Apostolorum consensu eidem attributa	102.33	ecclesiae definitio	65.15
dominici diei institutio & appellatio.	96. 26	ecclesiae diuersa nomina, clariora quam ueteris religionis	89.2
dona ecclesiastica quae	112.11	ecclesiae doctrina quomodo esse eadem atq; concors possit	105.12
Draco legislator, & eius leges cur dictae cruentae	127.41	ecclesiae eminentiam tria toti orbitari	84.27
dubius in fide, infidelis	20.40	ecclesiae & synagoga limes	71.36
E		ecclesiae exortum quae ante prophetarum scripta praefigurarint	85.8. inde
E cclesia arcae Noe comparata	114.42	ecclesiae genius ac natura qualis	107. 25
ecclesia, Christi ac Dei regnum a prophetis praedictum	66.38. uide	ecclesiae germinatio & partus cuius modi fuerit	72.38
Regnum Dei, &c.		ecclesiae gloriam lucernae super montem posita parabola exprimi	89.12
ecclesia Christi regina	112.3	ecclesiae gubernandae organum, publica authoritas	213.40
ecclesia cur gloriosa Paulo dicta	76.4	ecclesiae indoles ut ab oppressionibus redeat semper ualidior	105.30.
ecclesia ex quibus hominibus propagata	91.37	&	106.5. inde
ecclesia militans principatum triumphantium facta magistra	85.	ecclesiae institutio longe alia quam synagoga olim	123.33
ecclesia multiplici officiorum uarietate primum instituta	111.3.	ecclesiae membrum omne, siue semimembrum, humanis sensibus conspicuum	122.27
ecclesia nihil aequum unum ac uarium.	113. 16	ecclesiae membrum perfectum aut imperfectum, quod nam	120.23
ecclesia quantopere Christo & Deo patri dilecta	78.31	ecclesiae membrorum cuius suum munus et officium quod nam.	112.36. inde
ecclesia quid	63.8. inde. & 64.25.	ecclesiae membrorum uita pro fidei portione	121.25
ecclesia quid a diaclesi, synclési, synodo, & synagoga differat	65.10	ecclesiae nomen non omni conuentui conuenire	64.42
ecclesia quid iurisdictionis habeat ex hominum donatione, quid non	149. 10. inde	ecclesiae nomen uariae usurpatum	64.35
ecclesia quo differat a caeteris societatibus	112.1	ecclesiae ornamenta quae	111.40
ecclesia femini comparata	82.20	ecclesiae ornamentorum uaria genera.	111.4. inde. & 112.5. & 113.1. inde
ecclesia triumphans quid	64.33	ecclesiae ortus e Christi latere	72.32
ecclesia una quantum ueteris populi miracula omnia superet	88.43	ecclesiae primae antesignani, illiterati homines & idiotae	92.40
ecclesia unde dicta	65.1	ecclesiae primae gloria perpetua	88. 33. inde
ecclesiae a synagoga differentiae	89.9	ecclesiae praefectorum crebri conuentus utilissimi	109.21
ecclesiae autoritas apud Christianos primo loco	182.39	ecclesiae praefectorum statutis etiam iniustis quatenus obtemperandum	137.9. (inde
ecclesiae catholicae ratio in consultatione religionis quanti momenti	62.34	ecclesiae progressus admirabilis	90.3. inde
ecclesiae celer progressus quomodo prophetis praedictus	81.5		
ecclesiae Christianae progressus ortui			

I N D E X.

ecclesiae progressus perpetuo huma- nis sensibus conspicuus	104.18	ecclesiarum ministri quomodo à secu- lari interdū iudice coerceantur	150.10
ecclesiae progressus uerriculo compa- ratus	114.42	ecclesiarum praefecti poenas contuma- ci praescribunt, quas ipsi infligere non possunt	147.12. inde
ecclesiae progressum humano fieri ad- miniculo	89.36. inde	ecclesiarum praefectos de omni gene- nere cōtrouersiarum suo modo co- gnoscere	138.11. inde
ad Ecclesiae progressum quid fecerint auditores	104.19. inde	ecclesiarū praefectos habere etiam iu- ris disceptandi auctoritatem	137.20
ecclesiae propitiatorium sacra scriptu- ra	193.40	ecclesiarum praefectos praeter sollicitu- dinem, habere etiam iuris admini- strationem	132.15. inde
ecclesiae redintegranda ratio ex quib. potissimum deprehendenda	90.1	ecclesiarum rectoribus etiam species dominationis uitanda	131.28. inde
ecclesiae regnum ipso Pentecostes die inchoatum	74.13	Ecclesiasticus liber cuiusmodi	179.19
ecclesiae regnum quando coeperit	65. 16. inde. & 67.17. inde. & 70.23	ecclesiastica administratio quo iure ac legibus gubernetur	156.13
ecclesiae rempublicam eiusdem sem- per & ordinis & formae mansuram	118. 9	ecclesiastica censura. uide Excommu- nicatio	
ecclesiae, feminis instar, triplex status.	(121.40	ecclesiastica coercitio quae, & quanta- rum uirium sit	143.10. inde
ecclesiae semimembrum cuiusmodi.	123.15	ecclesiasticis coercitionibus non parēs ad seculare imperium remittendus	146.18. inde (quae 160.15
ecclesiae serui duum generum	131.37	ecclesiastica cur scriptura uocetur, & ecclesiastica disceptatio in quibus imi- tetur secularem	139.35. inde
ecclesiae status futurus ubi potissimū à Christo depictus	35. 35.	ecclesiastica praefectura nemini absq; legitima uocatione aggrediēda	118.40
ecclesiae uocabulum ipso Pentecostes die Christiano gregi impositum	68. 35.	ecclesiastica potestas quae appellāda, quae non	117.30
ad Ecclesiam accessionem non aliter fieri, quam humano ministerio ad spiritus S. gratiam accedente	90.20	ecclesiastica potestas quomodo in par- tes distribuenda	117.27 (109.5
ecclesiam habere praeter anathema, e- tiam alias coerciones	146.18. inde	ecclesiasticae tranquillitatis neruus quis ecclesiasticae unionis signaculum bap- tismus	121.36
ecclesiam hostes proprijs ipsorum ar- mis contundere	107.14. inde	ecclesiasticā auctoritatem cōtemnens, quanquā ecclesiasticus, à seculari iu- dice coercendus	150.18
ecclesiam quatuor pestibus praecipue affligi	105.33. & 106.2	ab Ecclesiastica coniunctione auulsos non semper spiritum diuinum relin- quere	123.1
ecclesiam quibus modis Apostoli tam breui tēpore adeo latē propagarint	95.12. inde. & 108.10. inde. & 109.38	ecclesiasticarum consuetudinū cōtem- ptores quatenus coercendi	215.38
ecclesiam solis ritibus primū creuif- se	203.29. inde	ecclesiasticarum rerū moderatores cu- iusmodi praeficiantur, & quando, multum referre	108.19
ab Ecclesia defecisse quis dicendus.	2	ecclesiastici iuris administratio perfe- ctissima	133.36
ex Ecclesia eiecūs quis uerē dicatur	34		
ab Ecclesia non nisi manifesta defe- ctione quēq; excidere, sicut non nisi professione quoq; manifesta qui- uis inseritur	122. 122.28		

I N D E X.

ecclesiastici magistratus paulatim instituti	97.1	Ecclesiastici Solomonis interpretatus Sirach	172.20
ecclesiastici praefecti constitutio partim penes maiores, partim penes populum	108.34. inde	electis nulla non aetate Deum dedisse spiritum suum	73.33
ecclesiastici praefecti crebra uisitatione quid efficiatur	109.7.20. inde	Elohim Dei nomen quid eman for quis	201.14
ecclesiastici praefecti typus Christus	119.3. & Noha. ead. 12. Petrus. 30.	ἡγῆται uox uariè apud Matthæum red dita	19.31 66.14.22 23.11
ecclesiastici praefecti proprio nomine pastores dicti	137.38	ἔννοια νομῆ	184.14
ecclesiasticorum praefectorum quinque ordines perpetui qui	117.8	Enochi prophetia literis madata	16.20. & primus
ecclesiastici regni fundamentum agere à rerum initio Diuinum spiritum studuisse	73.30	Enos primus iustus sacerdos. ead.	22
ecclesiastici regni nunciu fuisse uniuersum prioru reru ordinem	73.3. inde	ab Enos religionis societas orta &	15.27 16.12 186.6
ecclesiastici regni progressus opportunitas multiplex	90.37. inde	ἐντολαὶ	7.8
ecclesiastico et seculari foro multa communia	148.1. inde	enunciaciones	
ecclesiastici ritus ab Apostolis praescripti	210.7. uide, Ritus	Epicureorum in religionis negotio se	Episcoporum in praeficiendis pastibus negligentia
ecclesiastici ritus uere qui	213.25	ἐπισκοπῆα	29.7 (curitas 33.41)
ecclesiasticorum conuentuum utilitas	209.21. inde	Epistolam ad Hebraeos qua lingua primum scripta	175.34
ecclesiasticorum membrorum inter se colligatio	118.2	epistolam ad Hebraeos diuersis adscribi. 175.12. inde. sed esse Pauli. ead. inde	15.
ecclesiasticorum membrorum triplex status	118.15. inde. & 120.4	epistolam ad Hebraeos minus hebraismi habere, quam reliquas Paulinas omnes	175.38 (da 193.3)
ecclesiasticorum ministeriorum uarietas unde effluxerit	114.28 (112.9)	epistolae canonicae quo ordine legenteliter a P. & C.	
ecclesiasticorum munerum diuersitas		errantibus in ijs quae religioni sunt assignia, quomodo occurrendum	51.38
ecclesiasticorum ordinu perturbatio quantam confusionem adferat	114.7	in errore communi, primum digniori ordini medendum	55.4 (53.30)
ecclesiasticorum praefectorum officiu quibus uerbis expressum	132.11.	errorum factioes in summa sex hodie. erroribus conuincendis quae formae ab Apostolis traditae	53.12. inde
ecclesiasticoru ordinu gradus à Christo quales instituti	114.12. inde	errorib. in religione componendis quale tribunal conueniens	53.31
ecclesiasticos ministros praetati ab hominib. constitutae non subijci	149.28	eruditorum hominum duplex hodie schola unde orta	11.40
ecclesiasticos praefectos cur capiti Paulus assimilarit	120.13	Esdras qua ratione sacros libros conseruauerit	165.23 (162.32)
Ecclesiastici liber à quo, & quo tempore scriptus	166.26	Esdras quibusdam idem cum Malachia	162.28
Ecclesiastici liber cur non sit in canone Esdrae	166.22	Esdrae liber	
Ecclesiastici locus D. Iacobo usurpatus	167.11. & D. Paulo, ead. 12	Esdrae liber tertius et quartus inter sacros non numerandi	166.17
		Esdrae libri locus à Christo usurpatus	167.6. item à Paulo, ead. 7
		Esdrae	

I N D E X.

Esdræ opera sacri libri in ordinem re-	163.13	inter Euangelium germanum & adul-	161.27
stituti, &c.		terina, quæ differentia	
Esdræ in sacris libris quædã de suo	163.40	euangelium quib. modis tam latè pro-	
adiēcisse		pagarint Apostoli, tam breui tempo-	103.10. inde. & 109.38
Esaias Euangelio confirmãdo maxi-	193.22	re	
mè accommodus		euangeliã quantum omnem ueterum	180.12. inde
Esaias quo tempore claruerit	162.22	scripturam uincant	
Esaiæ historia	62.40. & 164.27	euangeliã solùm quatuor diuinæ au-	174.43
Esaiæ liber qua potiss. re præstet	179.15	toritatis	
Esaiæ magniloquentia	164.16	euangeliorum ordo	175.40
Esaiæ locus	16.37. & 66.20. & 69.22.	euangelistæ qui	115.39
& 70.1. & 80.36. & 81.13.30. & 82.9	euangelistarũ authoritas maior quàm		
ethnicæ superstitiones quomodo à ma-	220.18	pastorum, aut doctorum	116.2
ioribus sublatae		euangelistarum singulorum scopus.	inde
Eua è dormientis Adami latere sub-	189.34	132.11.	
tractæ allegoria non simplex		euangelistis deberi stipendium, quo-	194.26
Euangelica harmonia	182.9	modo à Paulo collectum	
euangelica religio	5.22	Eusebius ex oratore ethnico factus	107.35
euangelicæ doctrinæ cognitio pede-		Christianus	
tentim Apostolis & eorum successo-	205.26. inde	excacatio	21.14
ribus data		excessus quid	159.1
euangelium etiam numen ipsum suis	134.39	excommunicandi gradus quidã	144.
legibus astringere		36. inde. &	145.8
euangelium quatenus legis nomine	181.10	Excommunicatio. uide Anathema.	
appellerur		excommunicationis Christianæ simi-	
euangelium quid	130.14	libus pœnis etiam aliæ gentes usæ.	inde
euangelium quot annis prædicatum	203.38	143.25.	
antea quàm scriptum		excommunicationis grauitas quomo-	145.21
sub Euangelij aduentum toto orbe	90.41	do à Paulo expressa	
pax	106.	excõmunicationis quanta in ecclesia	144.10. inde
euangelij dispersi prima occasio	inde	habenda ratio	
44.		excommunicatus quomodo pro eth-	145.19
euangelij & legis discrimen	181.20.	nico habendus	
inde		excommunicati non pro inimicis ha-	144.24. inde
euangelij & legis limes	71.36	bendi, sed admonēdi interim ut fra-	
euangelij latum nuncium quod nam	181.3	tres	146.19
180.22.32.	inde. &	excommunicatum à se quando absol-	
euangelij locus	72.7.17.22. & 73.17.	uerit Paulus	209.7
37. & 74.14. & 75.4. inde. &	90.17.	exemplũ efficacius docere quàm præ-	
35. & 93.20. & 101.27. & 118.3. & 119.		ceptum	116.18
30. inde. & 141.36. & 147.26. & 151.19.		exhortari, aliud quàm docere	
inde. & 170.10.18. & 180.38. & 191.32.	40	exhortator quid à præcone differat.	17
& 205.		116.	
euangelij prædicandi qui ordo primũ	95.25	exilium perpetuum, grauissima olim	127.34
Apostolis obseruatus		pœna	
ad Euangelij propagationem quanto	90.23	Exodij locus	85.17
pere humão ministerio opus		exordij ratio cuiusmodi in curandis	50.11
euangelij scriptorum ornata diuersi-	182.6	uacillantibus habenda	
tas	39.28	extasis quid	159.1
euangelij sectatores rari		ezra	132.32

INDEX.

- Ezechiel quo tēpore claruerit 162.26
 Ezechielis ciuilis mediocritas 164.17
 Ezechielis locus 79.34. & 80.3.
 42. & 119.10. & 185.28
- F
- F**actionum sex stationes, & quib.
 singulæ rationibus magis moueantur 59.39
 factorum omnium natura cuiusmodi 33. 37
 facultas ecclesiastici mēbri quæ 120.35
 facultates quæ 112.16. inde
 foelicitas hominum ex Dei cognitione 74.33
 foelicitatis ordo cuiusmodi à Christo expressus 75.4
 ad foelicitatē gradus proximus, Dei cognitio 14.18
 foelicitatem humanam sine recta religione consistere non posse 126.3
 foelicitatum discrimen 126.4
 foelicitatum non eadem regulæ 126.7
 fermenti in tribus farinae satis absconditi parabola, quid 90.17
 fides 185.19
 fides an hosti seruanda 34.24. item hæretico. ead. inde. & 35.14
 fides, atrea Platonis catena 73.11
 fides catechumeni cuiusmodi 121.32
 fides ex auditu 90.33
 fides in turpi promisso rescindenda. 35. 12
 fidei alienæ professio quatenus proficit 122. 22
 fidei non eadem omnib. mensura quo modo 121.25
 in Fide dubius, infidelis 20.40
 flagitiorum natura 33.40
 foro utriq; tam seculari quàm ecclesiastico, multa communia 148.1. inde
 frater peccans quomodo priuatim & publicè arguendus 151.20. inde
 functiones quæ 112.16. inde
 de Furtis leges plerisq; ciuitatibus uehementiores 147.39
 in Futura etiā crimina anathematis poena à Paulo constituta 145.35
- G
- G**Amalielis explanatio legis 172. 43
- gehennæ uox Hebraica 174.32
 Geneleos liber qua re maximè commendabilis 179.12
 Genesis locus 15.28. & 16.4. 12. et 85.10
 genibus religio inesse credita 202.10
 Germaniæ factiones religionis innu-
 meræ 57.5
 Germaniæ restituta religionis integritate, facile hinc & in alijs nationibus restitui posse. 56.21
 Gildas historicus 110.26
 gladij potestas unde 127.15. inde
 gladij usus diuina reuelatione introductus 147.32
 gladij usum ecclesiasticis ademisse & Christū, proprietatē permisisse gloria quid 147. (35)
 gloria Christo tantopere à Patre exposita cuiusmodi 74.20. & 75.18
 Græca lingua nouæ religioni consecranda max. idonea cur 173.28. inde
 Græcorū monarchiæ augmentū 91.42
- H
- hæresis quæ proprè dicta Græcis 76.11
 ἁγιωγραφία Hebræis quæ 163.33
 ἁρεσις 23.11
 hæresis, Ecclesiæ pestis, ut coercenda 106.2
 105.36. & 22.30
 hæresis ex pertinacia 53.40
 hæresis orta non mox traducenda palam 54.28
 hæresi eidem aliter & aliter occurrendum, pro diuersa hæresiarchæ conditione 25.1. item
 ad Hæresim procliuēs qui propinqui. eadem. 3
 de Hæresi exorta non iudicandum cuiquam priuatim 24.8
 de Hæresi suspectorum dogmatum diiudicatio quib. permittenda 28.37
 hæresiarcha qui 22.41
 hæresiarchæ plebei error quanta cautione conuellendus 54.36
 hæreticus conuictus 24.42
 instar conuicti 25.1
 hæreticus cui poenæ obnoxius 29. inde
 28. 23. 28. inde
 hæreticus cur nō tolerāndus 23. 28. inde
 hæreticus disciplinarum cuiusmodi. 18
 hæreticus 38.

I N D E X.

hæreticus etiam publico iudicio perse- quendus	28.10. inde	174.	27
hæreticus perduellionis crimini maxi- mè obnoxius	34.27		121.1
hæreticus qui	22.42		187.19
hæretici conditiones	34.31		184.29
hæretici descriptio D. Pauli uerbis	23.	13	30
hæretico an seruanda fides	34.22. inde		
inter Hæreticum et uacillantem, discri- men	36.10		165.30
inter Hæreticum & ueræ pietati dedi- tum distinguere difficile	24.4		166.20
cum Hæretico quatenus habendum	35.4		76.10
commercium	23.25		162.
hæretici cur lupi graues D. Paulo di- cti	23.25		23
hæretici præsumpti, suspecti, &c. qui	22.31		163.3
hæreticorū diuersa genera	24.10. inde		
in Hæreticorum posteros cuiusmodi actio competat	33.42. inde		
hæreticorum seges	23.19	(inde	
hæreticorum simulata probitas	23.42.		
contra Hæreticos iusta belli causa	33.	inde	
6.			
hæreticos suo ingenio omnia metiri.	32		164.
26.		40. &	165.16
cum Hæreticis quo pacto siue publice siue priuatim congregiendum	26.		91.18
20.40.	inde		ad quod etiam ethnici accurrere so- liti. ead. 22
hebdomadarum Danielis initiū, &c.	1		Hierusalem uocis allegoria non sim- plex 190.14 (ead. 40
110.			Hillelis schola 172 28. eiusd. scripta. historiæ sacræ alia quàm prophanae ra- tio 186.33. inde. & 187.24
Hebræorum canonū qui libri qua ra- tionem non adscribantur	164.32. inde		Hoc est corpus meum, simpliciter an figuratè accipi debeat, petulanter cō- tendit 197.10
Hebræorū <i>Abnegatores</i> 203.13. post Se- ptuaginta trāllationē scriptæ	172.10		Homerus ante Romā conditā 184.29
Hebræorum duplex eruditionis ge- nus	190.35		homicidium olim non capitis pœna mulctatum 123.13 (41
Hebræorū in libris aliquot à sacrorū canone secludendis perfidia	166.34		homicidiū periurio leuius crimē 140.
Hebraicæ linguæ ambiguitates cre- bræ	170.31		homicidij apud Athenienses pœna quæ 143.29
Hebraicam scripturam corrumpi om- nium facillime posse	170.28		homicidij pœna qualis à Dracone cō- stituta 123.1
Hebraicarum uocum magna pars am- biguæ significationis	197.7		homo animal sociale 126.36
Hebraicorum characterum noua for- ma ab Esdra excogitata	163.14		homo diuini opificij miraculum. 1.2
Hebraismi in Euangelijis usurpati.			homo hominī natura frater 32.38
		V	4 hominis

I N D E X.

hominis primi cogitatio de religione cuiusmodi	2.13	Iehu historia	162.40
hominis primi lapsus, atq; inde conditio cuiusmodi	2.34	Iesus Sirach Ecclesiastici interpretum deductum	20
homines religionis expertes nihil differre à bestijs	3.15	Iesu nomen ab ineffabili illo Hebræorum deductum	102.11
inter Hominem & Deum naturalis quædam necessitudo	1.3	Iesu nomen ante mortem Christi contemptim usurpatum	101.40
hominem omnium animantium præcipue societate gaudere	15.14	Iesu nominis uirtus ac dignitas	101.
hominum cætus unde. 126.41. & 127.3		28. inde. &	102.3 (102.15)
hominum congressus ex mutua indigentia	4.3	Iesu nomini quantum sit contradictum	82.15
hominum diuersa studia, diuersa quoque uitæ genera deligere	118.20	Iezrael quid proprie significet	38.37
hominum foelicitas ex Dei cognitione	74.33	ignauis in religione qui	
hominum mutua indigentia cura Deo constituta	126.38	ignis est sublimi hostiam consumentis in ueteri religione miraculum	86.27
hominum prosperitate maxime oblectari Deum	14.21	ignis cælestis sacrificia sub lege cõsummatis rudimentum cuiusmodi	201.34
hominum societas absq; religione, nulla	4.8	imitationis regula præcipuum in religione opus	210.5
hostiæ quæ proprie dicatur Græcis	76.11	imitatione magnam cuiusq; artis partem constare	209.32
hostiæ pacificæ quomodo fieri solitæ	201.27	imperium	124.43. & 125.8
hostis beneficijs placandus	155.24	impudens quis	40.20
hosti an seruanda fides	34.25	impressorum licentia	38.37
humanas inuentiões plus nimio alijs contemni, alijs admirari	11.40	incurij qui	122.13
humanum ingenium nouarum rerum fecundissimum	138.1	infantum baptismi cõmendatio	20.40
hypocriti Ecclesiæ pesti, quomodo occurrendum	105.42. & 106.2	infidelis, dubius in fide	59.8
	I	infinita quæstio	36.34
Iacobus actiuæ uitæ exemplar	119.31	infirmi qui D. Paulo	96.37
Iacobi epistola, an ipsius Apostoli.	177.9	infirmos ungendum mos	120.43
D. Iacobi locus	21.30. & 141.39. &	influxus membrorum tres	22.3
Iacobi Lyæ & Rachelis coniugium, cuius rei typus	170.15	ingenij autor solus Deus	
Iacobi nomine multi Christi discipuli	119.21	ingeniorum cõflictatio quatenus laudanda	10.34
Ibba rabbi	177.29	pro Ingeniorum diuersitate alios alio modo commoueri	54.23
idololatriæ expellendæ potestas quibus tradita	172.26	ingeniorum triplex discrimen	16.25
Ieddoa sacerdos quo tempore uixerit	133.31	ingeniosos magis trahi disceptationibus acutis	54.25
Iehoua nomen Dei ineffabile	187.15	iniuria accepta beneficio rependenda	38
		150.	
		iniuriam aliam alia inuitari	33.40
		inobedientia omnium malorum scabra	141.12
		in Inquilinos infideles quid iuris ciuibus in religione consentientibus.	inde
		inlinuatio	26.43
		instituta maiorum quatenus pro lege tenenda	215.37
		institutiõis nomine traditiones etiam intelligi	

I N D E X.

intelligi	216.8	Iosephus historicus	173.1
inuocatio nominis Domini quid in Genesi	16.15	Iosua liber	62.14
inuocationis forma mirabili artificio ab Enos instituta	16.27. & 200.10	Iosua liber Iustorum	162.35
Ioannes contemplantium exemplar.	30	Iosua librum inter propheticos ab He braeis numerari	163.28
119.		Iosua locus	33.16
Ioannes quando Euangelium suum scripserit	204.9	Irenaeus e philosopho factus Christia- nus	107.32
Ioannis Apostoli, licet idiotae & illite- rati scripta, cuiusmodi	93.32	Irenaeo obseruata quaedam Christi di- ctana nusquam alibi prodita	204.14
Ioannis Baptistae praconium	66.13.	irregularitates	146.28
&	72.1	Isocrates modorum ac numerorum in oratione inuentor	184.40
Ioannis Baptistae tempus cur tam dili- genter descriptum Lucae	171.15.34	Israelitici populi ritus praeter legē scri- ptam multi	202.31. inde
Ioannis Epistolae cuiusmodi	177.21.	Iubilei anni mysterium	85.37. &
& quando scriptae ab eo.	ead. 33	Iudas Simeonis	172.31 (86.12)
Ioannis Epistolae locus	23.5	Iudae Epistola cuiusmodi	177.27
Ioannis Euangelistae reuelationes	206.8	Iudae in Canonica epistola locus.	203.5
Ioannis Euangelistae scopus	182.18	Iudaeorum innata pertinacia	169.33
Ioannis Euangelistae scriptura omniu excellētissima	182.22	Iudaeorum pacifica inter Christianos habitatio	23.30
Ioannis Euangelium cuiusmodi	96.17	Iudaeorum prouerbiu, quo deprava- tam a se scripturam defendunt	171.22
Ioannis Euangelium Graec scriptum	28	Iudaeorum scribae quod audaciae ac im- pudentiae processerint	171.2
174.	68.4	Iudaicae religionis miracula	86.35
Ioannis locus		Iudex secularis quando sit minister Dei	128.29
Ioannem Apostolum esse & Euange- lij, & Epistolaru, & Apocalypseos autorem eundem	178.12. inde	apud iudicem infidelem litigare cur Christianis prohibitum	154.22. inde
Ioannem Euangeliu suum contra Ebi- onem & Cerinthum haeticos scrip- sisse	206.12	iudicem secularem nullum habere im- perium in ecclesiasticum	149.38
Ioannem omniu Apostolorum diutis- sime uixisse	177.25 (17	iudices pedanei qui	139.42
Iob actiuae uitae praefectus a Deo.	119.	Iudicum liber cuiusmodi	179.17
Iob & Moses uetustissimi omnium scriptores	184.23	Iudicum librum inter propheticos nu- merari ab Hebraeis	163.28
Iobis liber	162.10. carmine scriptus.	iudicium quid	125.11
184.30. omnium qui extant hodie sa- crorum libroru uetustissimus	179.7	iudicium dare, & iudicatum facere ra- tum, eiusdem	33.14
Iob libri autorem stulte inquiri.	164.12	iudicij priuati modus	151.20
Ioda rabbi commentum	172.26	Iudith liber post Esdram conscriptus.	(167.9)
Ioel quo tempore claruerit	162.22	165. 40	
Iohelis locus. 70.2. &	79.13. inde	Iudith libri locus Paulo usurpatus.	
Ionae absorpti allegoria	188.30	Iudith librum cur a sacrorum canone excluserit Esdras	165.27
Ionae prophetia quo tempore edita.	20	iurandi assidua consuetudine periur- ros fieri	141.32
162.		iurare quatenus uetet Christus	141.
Ionathas Vzielis	172.36	38. &	142.1
Iosephon Iosephi abbreviator	168.19.		iurare
&	169.23		

I N D E X.

- iurare quid, & quanti momenti* 141.1
ius, boni & æqui ars 124.41
ius rerum credendarū immutari non posse, aliud posse 136.28. inde
iuris administrandi controuersia inter præfectos ciuiles & ecclesiasticos. 124. 32
iuris administrandi generum uarietas quæ 133.10
iuris administrandi necessitas 125. 17. inde
iuris administrandi partes quot 124. 20. inde. & 125.3
iuris administrandi uariis scopus 126. 1. inde
iuris administratio 124.43
iuris administratio Christiana quæ, et quid ea à seculari atq; Mosaica differat 133.3. inde. uide, Christiana iuris administratio.
iuris administratio duplex 126.6
iuris administratio Mosaica & Christiana quatenus differant 134.13
iuris administratio secularis quæ 126. 33. ad quem scopū instituta 130.30. Mosaica religionis aduētū sublata, Euangelio aut cōfirmata 129.5. inde
iuris administrationis secularis censor noua religio 130.20. inde
iuris administrationē secularē Christianus respuit 131.1. inde
iuris administrationem habere etiam ecclesiarum præfectos & qualem 132.15. inde. 133.3. inde
iuris administratorib. omnibus commune quid 133.39
iuris cognitio quid 125.10
iuris constitutio 125.4
iuris disceptandi auctoritatem habere etiā ecclesiarū præfectos 137.20. inde
iuris disceptatio 125.5. cōstitutione iuris antiquior 137.25
iuris disceptionem secularē in quib. imitetur ecclesiastica 139.35. inde
iuris executio 125.5
iuris formam cuiuslibet societati suam esse debere 126.14
iuris ordinandi ratio 4.21
iuris Romani ad Christianū collatio 135.34. & 136.3. inde
- iurisdicctio* 124.43. & 131.9
iurisdicctio secularis unde dicta 127.9. 14
item temporalis. ead.
iusiurandum ad exigendam ueritatē necessarium 140.25. inde
iusiurandū res per se non mala 141.30
iurisiurandi formula peculiaris obseruata Abrahamæ 202.9
iurisiurandi uis ac ritus cuiusmodi fuerit apud præfatos 202.2 (22)
iurisiurandi usus unde profluxerit. 141. iureiurando cur & Deus et angeli sua ad homines dicta confirmant 141.29
iustificatio hominis qua in re consistat 141.29
iustum quid 124.42
Iustinus è philosopho Christianus. 31
- L
- L**acedæmonij nullis scriptis legibus usi 199.4
Lactantius ex oratore ethnico Christianus 107.35
lapsuum à religionis cognitione gradus plurimi 6.38. inde
lethargus, grauissimus animi morbus 23
lethargici qui 38.39
lethargici religionis quomodo curandi 46.23. inde
lethargicorum triplex ordo 39.1
legislationis nouæ cum ueteri collatio & 70.9
lex animata inanimatis præferenda. 10
lex Christi à primo rerū exordio 6.10
lex communis appellatio tam nouæ quam ueteris scripturæ 181.16
lex cur regnum sacerdotale dicta. 20
lex quid Paulo 181.8
legis corruptam obseruationem facilius restitui, quam ritum deprauatum 219.9
legis & Euangelij limes 71.35
legis Mosaicæ cū Christiana iuris administratione collatio 134.13. inde
legis nomine etiam lætum Euangelij nuncium intelligi 181.6
legis nouæ et ueteris ratio diuersa. 80.11
legis obseruationem non ita facile corrumpi

I N D E X.

corrupti, ut ritus	219.2	ti scriptores lingua græca usus.	174.2
legis obseruationes abolendæ quali al		quia solus ex illis Græcus	173.34.
legoria significatæ	189.17	&	177.37
legis ueteris & Euangelij discrimen.		Lucas quando euangeliũ suum scrip-	
181.20.		serit	104.2
legis uoce absolute totam ueterẽ scrip-		Lucæ Euangelij scopus	182.17
turam intelligi	170.9	Lucæ Euangelij locus	12.30. & 67.1.
legis uoce an Hebræi solum quinq; li-		&	71.15
bros Moſis intelligat	169.39. & 170.5	Lucæ in Actis locus	82.30
legem quanta diligentia Moſes Leui-	179.27	lucernæ super mõtem positæ parabo-	
tis et ſenioribus cõmentarit	211.20	la Ecclesiæ gloriã exprimi	89.12
leges quomodo recipiantur		lucius annuus quando obseruari cõep-	
legum autoritas cur in deos referri so-	4.13	tus	202.26 (25
lita	4.17	lupi graues Paulo cur dicti hæretici	23.
legum præcipuæ quæ	157.2	M	
legum reuerentia	88.26	Macedonum monarchia	173.42
Libani nomine significatum ueteris	62.40	Machabæorũ libri locus Ioan-	
legis templum	62.40	ni usurpatus	167.15
Libri huius materia, autorisq; eius in-		Machabæorũ libri cur non in Esdræ	
stitutum	163.13	canonẽ	166.21
libri sacri ab Esdra in ordinem restitu-	8	Machabæorum libri Nehemiæ libro	
ti	163.	coniuncti	187.13
libri sacri quanta numinis cura seruati	22	Magdalena contemplatiuæ uitæ ty-	
163.		pus	118.32. & 119.2
librorum sacrorum canõ Hebræis qui	164.10	magia Ecclesiæ pestis, quomodo tol-	
librorum sacrorum primarius autor	164.9	lenda	105.40. & 106.2
Spiritus sanctus	163.40	magistratus quando minister Dei.	128.
librorum sacrorum qui sint autores, te-	173.16	29. & quatenus ead.	37
merè inquiri	173.13	magistratus autoritas unde	127.8
in Libris sacris quædam adiecisse Es-		magistratus quæ fuerit ab initio cõser-	
dram de suo	83.2 inde	uandæ religiõis autoritas	31.3. inde
linguæ præstantissimæ quæ	69.14	magistratum debere fidem, cuiuscq;	
linguarum alia præstantior alia	69.16	dederit, etiam hæretico seruire	35.25
linguarum diuisionis super Aposto-		magistratuũ uariæ formæ	126.17. inde
los in die Pentecostes mysterium cu-		magistratib. obtemperandum ex no-	
iuismodi	151.10. inde	uæ religionis præcepto	130.3
linguarum in Babel confusio	150.21. inde	magistri nomenclatura ecclesiasticis	
linguarum mutationis in Pentecostes	185.17	præfectis prohibita	131.41
die prodigium	161.6	Mahometica hærelis præcipue cruci	
literalis scripturæ sensus, basis omniũ		Christi aduersa	98.14
194.18.		Malachias quando scripserit	162.34
litigandi formæ duæ Christianis pe-		Malachias quibusdam idem cum Es-	
culiaries	150.21. inde	dra	162.34
litigare Christiano an liceat, & quo a-	185.17	Malachim librũ inter propheticos nu-	
nimo	150.21. inde	merari ab Hebræis	263.30
λόγοι, λόγια	185.17	Manassæ oratio in sacris non numerã	
Lucas an humano ingenio Euange-	161.6	mandata	186.13 (da. 166.20
lium suum scripserit		Mannæ allegoria minime simplex.	
Lucas purissime inter Noui Testamẽ-		manuum impositio	96.39 (189.39
		manuum officium	120.7. inde
		Marcus	

I N D E X.

Marcus an latinè scripserit	174.3	mentis cruciatus	39.43. & 40.3
Marci euangelistæ scopus	182.17	mentis humanæ Dei notitia imbutæ	1.4
Marci Euangelium quando ab eo, & cur scriptum	203.41	magnificentia	91.26
Mardocheus libri Hester autor	162.	Messiaë quanta apud omnes expectatio fuerit sub exortum religionis nouæ	103.15. inde
Mariam Christi matrem ab initio nõ sanctificatam modo, sed ab omni etiã labe præseruatam esse, non certa, sed probabilis sententia	213.19	Messiam esse Deum, & Dei filiũ, quomodo à Christo ostensum	194.25
Mariam assumptam esse in cœlum, firmiter credendum	216.36	metancea quid	197.5
maris rubri transitus allegoria	188.19	metaphorarum in scripturis obsecritas	162.23
Martha actiuaë uitæ typus	113.30.	Micheas quo tempore claruerit.	112.
&	119.3	ministra Ecclesiæ concessa quæ	116.28.26
<i>μαρτυρία</i>	186.15	ii.	116.28.31
Matthæus Aethiopum Apostolus.	174.	ministri uerbi	116.28.31
Matthæus quando Euangelium suũ scripserit	203.38	ministorum in Ecclesia primitiua duplex ordo	116.28
Matthæi Euangelium an à Ioanne in linguam Græcam uersum.	174.25.36	miracula ueteris religionis sub nouæ aduentum abolita	86.20. inde
Matthæi Euangelium Hebraicè ne an Græcè ab eo scriptum	174.5	miraculis fallis quomodo occurrẽdũ	40
Matthæi Euangelium Hebraicè nuper editum, cuiusmodi	174.41	105.	203.22
in Matthæi Euangelio minus hebraicis, quàm in aliorum apostolorum scriptis	174.23	mismoth	186.12
Matthæi euangelistæ scopus	182.14	mizuoth	8.25
Matthæi locus	66.13.22.41. & 71.30	monocerotes esse, trifariã cõstare morbi causam nosse, quanti referat.	50.
Matthæum solum in citandis testimonijs ueritatem Hebraicam, non Septuaginta auctoritatem sequi	174.38	mortis supplicium à Deo primũ institutum	127.31. & 128.21. & 133.30
Mathusalæ eruditio	199.37	mortis supplicium post diluuiũ singularis familijs in singulas licitum	128.42
matrimoniorum diuersa apud præcos obseruatio	200.25	mortis supplicio non afficere iurisdictionem ecclesiasticam	143.21
mediator cur uocatus Christus	5.11	mos quid	198.25. & 212.41
Melchisedeci sacrificium quale	201.25	Mosaica lex iuris secularis administrationem prorsus repudiat	134.13
membru Ecclesiæ perfectum, aut imperfectum quod nam	120.23. inde	Mosaica legis religio ad quid Iudæis tradita	17.12
membru uigor in quolibet animante quibus consistat	120.42	Mosaica religio	5.21
membro cuiq; suum munus & officium attributum	112.36. inde. & 113.4	Mosaica religio non nisi accurrentibus communicari solita	31.37
membrorũ corporis inter se harmonia	77.	Mosaico sacrificio proximum Melchisedeci sacrificium	201.27. & 29. inde
membrorum ecclesiasticorum triplex status	37	Abrahæ	200.37. inde
membrorum triplex influxus	120.4	Mosaicarum institutionum rudimenta paulatim à tempore Abrahami introducta	184.23
Menedemi dictum	47.31	Moses & Iob uetustissimi omnium scriptores	184.32
		Mosis carmina	180.4
		Mosis Canticũ, eiusq; præstantia	Mosis

I N D E X.

Mosis libri certis temporibus & festis diebus populo prælegi iussi	180.5	um est posse	127.30
Mosis libri quinque uelut basis religionis ueteris à Deo constituti	179.32	obsequium Deo gratissimum cuius	(modi. 14.27)
Mosis pentateuchus	162.13	obstinatio	21.17
Mosen plures libros quam qui extant scripsisse	162.14	ociosus Paulo excommunicatus	144.33.42. & 145.31
de Mulierum facie tegenda, Pauli locutus	212.2	odium ex religionis dissidio accerrimum	18.34
mysteria reuelari à solo spiritu	161.23	ante Olympiadum exortum uersibus	184.34
in Mysterijs tradendis qui ordo obseruatus Apostolis	95.37 (clei. 189.1)	usa Samuelis mater	42.4
mysticus sensus scripturæ instar numeri		operationes Ecclesiæ concessæ quæ.	112.11. & 113.26
N			
Nathan prophetae libri	162.38	operis quam uerbi efficacior doctrina.	208.20. inde
nationes quoque efferas religione non carere	1.8	optimatum concordia reipubl. optime temperari	124.22
nationum origo & causa	127.4	oracula gentilium per prophetiam ecclesiasticam abolita	115.34
natura Diuina quæ	46.43	oratio cuiusmodi esse in consultatiõe religionis debeat	60.28
naturalis membrorum influxus	121.1	orationis forma priscis certa quædam in offerendis muneribus	200.6
Naum quo tempore claruerit	162.23	orationis uim omnem à pronüciationis efficacia pendere	208.31
Nazaræorum Euangelium	174.15	in Oratione modos ac numeros ab I. socrate primùm obseruatos	184.40
Nehemiæ commentaria	163.3	oratores etiã sacris literis sua debere lenocinia	184.37
Nehemiæ liber	162.28	ordinis nomine ritus intelligi	216.7
Nehemiæ librum ultra Nehemiæ & Esdræ aetatem sacerdotum genealogiam extendere	187.9	ordinis ratio multum omni in re, momenti habet	176.19
Nehumia Haccane	172.33	ordinis uocabulo difficiliores alicuius rei circumstantias designari in sacris literis	209.22
neglectores qui	38.37	ornamenta Ecclesiæ quæ, eorumque uarietas	113.1
neglectores religionis quomodo curandi	46.23. inde. & 49.13	Oseas quo tempore claruerit	162.22
Noe quot annis cum Abrahamo uixit	199.39	Oseæ locus	81.23. & 82.9.21
Noha præfectorum ordinis typus	119.12	<i>ὁ δὲ πρὸς Διόνυσου.</i>	42.24
Noæ sacrificia cuiusmodi	200.12. & c.	P	
20.		Panis frangendi ceremoniæ non eadem etiã Apostolis	96.21
nomen Domini quadriliterũ	15.28	Panthenus Alexandrinus	174.6
nomen Domini quomodo sub metanoea & baptismo inuocandũ	101.11	Papiae de explanationibus sermonũ Domini, libri	204.18
notionis triplex modus	8.23	Papiae obseruata quædam Christi dicta, nusquam alibi prodita	204.14
noticium ecclesijs nõ præficiendum, Pauli præscripto	216.32	parabolæ seminis in quadruplicem terram proiecti explicatio	121.11
nouum dogma quod nam	41.18	Paralipomenon librorum compendium	
Nouũ testamentũ. uide, Testamentũ.	29.40. & 85.32.		
Numerorum locus	158.28		
&	37.32		
nutantes qui			
O			
Obeduratio	21.14		
Obligare neminem nisi quod su-			

I N D E X.

- dium 179.11
negotiorum 29.7
 pars omnis suo toti non congruens, turpis 35.13
 de Paschæ celebrandæ die controuersia in prima Ecclesia 212.11
 pastores populi suffragijs præficiendi, & quatenus 108.34. inde
 pastores qui Paulo 115.39. & 116.3
 pastorum appellatio ecclesiasticis præfectis propria 131.38
 Paulinæ epistolæ cur eo quo habentur ordine digestæ 176.20
 Paulinæ epistolæ quo ordine scriptæ. 175.41. inde. & quo ordine legendæ 193. 6
 Paulinarum epistolarum argumenta obiter expolita 176.30
 Paulinarum epistolarum duas supposititias existimari 175.4
 Paulinarum epistolarum etiam Petrum meminisse honorificè 177.32
 Paulini spiritus feruor 175.12
 Paulus ad pedes Gamalielis institutus 172.43
 Paulus etiam amanuensium opera usus 175.21
 Paulus ex tribu Benjamin 116.37
 D. Paulus humanitus cœlitusq; eruditissimus 96.11
 Paulus magnus allegoriarum magister 188.17
 Paulus quomodo excommunicandi authoritate usus 144.32
 Paulus quomodo præco, Apostolus, & gentium doctor 116.7
 Paulus ubi, & quomodo iurare solitus 141.6. inde
 Pauli ad Arabiam fœlicem profectio. 107. 9
 Pauli concionũ diuersus scopus. 96.12
 Pauli doctrinæ de Christo epilogus 97. 37
 Pauli doctrinæ exordiũ unde 98.16
 Pauli instrumenta ad Ecclesiæ propagationem, cuiusmodi 99.17
 Pauli locus allegoricus 190.21
 D. Pauli locus 5.27. & 6.16. & 13.43. & 20.3. & 21.26. & 23.2.13. & 36.10. 31. & 41.3.23. & 42.14. & 45.36. & 46.10. & 48.28. & 51.5. inde. & 64.4. 27. & 73.8.28. & 74.2. & 76.3. & 77. 28. & 78.3. & 84.5. inde. & 86.4. & 93.29. & 101.31. & 112.6.24. & 113.17. & 116.42. & 125.39. & 132.27. & 140.2.20. & 145.23. & 145.42. & 159. 10. & 203.2. & 204.31. & 212.1. & 215. 19. & 216.7
 Pauli modestia 175.7. & orationis lenitas. ead. 11
 Pauli raptus duplex 93.40. cuiusmodi 159.9
 Pauli studiũ legendi & scribendi. 94.10
 Paulo ad quid stimulus per carnem datus, &c. 144.30
 Paulo plures uisiones apparuisse 94.4
 Paulum Christi gesta quædam referre, quorum Euangelista nullus meminert 204.3
 Paulum etiam in futura crimina anathematis pœnam constituisse. 145.35
 D. Paulum in fidei cognitione paulatim profecisse, idq; ministerio etiam humano 93.33
 Paulũ plures epistolas scripsisse quam circumferuntur 175.1
 Paulũ re ipsa & exemplo plura et præstantiora docuisse, quam scripto, aut uerbis 204.41. & 205.8
 Paulum sua manu unas tantum literas scripsisse 175.16
 peccati remediũ siue cõdemnationem nõ sub aduentum Christi primũ coepisse, sed fuisse ab initio 180.26
 peccati unius plures esse testes debere 152.20
 pedanei iudices qui 139.42 (152.20)
 pedum ratio & officium 120.9. inde
 Pentateuchus Mosis 162.13
 Pentateuchus Mosis etiam Assyrijs obseruatus 163.16
 Pentateuchus ante Perfarum in Babytonia imperiũ Græcè uersus 167.37
 Pentateuchi uersionem in multis ab Hebraico textu uariare 171.31
 Pentateuchum uelut basim religionis ueteris Deum constituisse 179.32
 Pentateucho solum legem Iudæis intelligi 169.39
 Pentecostes diei acta qua loquedi forma pphetæ expresserint. 79.10. inde Pentecostis

I N D E X.

Pentecostis diei varia appellationes.	95.43.	& quæ ordine deinceps.	
83.	39		inde
Pentecostes die impositum Christiano gregi Ecclesiæ nomen	68.35	Petri de Pauli epistolâ censura	94.30
Pentecostes die spiritus Apostolis colati miraculum cuiusmodi	74.1.& inde	Petri epistolæ cuiusmodi	177.13
75.33.		Petri & Pauli humanitas Romæ Simoni imago exhibita	205.33
perduellionis crimini maxime obnoxius hæreticus	34.28	D. Petri locus	45.31. & 84.16
perduellis	34.26	Petri orationis primæ post acceptum spiritum S. uis quanta, eiusdemque explicatio	100.23. inde. & 104.22
peregrina doctrina quæ	41.27	Petri prima oratio omnium aliarum exemplar	97.25. eiusdem tria præcipua capita ead.
peritium ex assidua iurandi consuetudine	141.32		33
peritij crimen grauissimum	140.40.	Petri quauis illiterati & idiotæ scripta qualia	93.32
etiam homicidio sceleratus. eod.		pharmaca medicis damnata cuiusmodi	49.15
peritij iudicem Deum agnouisse etiam priscos	202.4	philautia pertinaciæ mater	21.36
personales actiões ecclesiasticis etiam disceptandæ	138.34	Philippi concio qualis	96.9
persuasio religionis fons	1.15.23	Philon Iudæus	173.1
perinacia abominanda	21.21	philosophiæ ostentatores garruli.	42.22
perinacia ex philautia, seu superbia, orta	21.23.36	Pilati de Christo testimonium Tiberio datum	110.16
perinacia quid	19.41	plantæ partus	71.13
perinacia uera, & summa quæ	22.24	Plato unde philosophiam suam mutatus	184.41
20.		Platonis catena aurea	73.11
perinaciæ natura, quam sit deperdita	34	plebeios splendidis concionibus magis duci	54.25
25.		plenitudo temporis quid Paulo.	83.38
perinaciam nullis etiam mortis doloribus cedere	25.39	plenus spiritu & fide, quomodo intelligendum	83.24
ad Perinaciam progressus qualis	21. inde	Plutarchi laus	115.36
34.		poëma, loquens pictura	208.25
ex Perinacia in hæresim facilis transitus	22.30	pœnæ olim grauiss. quæ	127.34. inde
perinax	21.17	pœnæ pecuniariæ & corporales unde	127.22. inde
perinacis pœna cuiusmodi ex Nouo testamento	30.5	poëtica uetustas	184.23
perinacem docens operam perdit	25.44.37	ποιμαίνειν 132.12 (ges. 132.13)	
9 inde. &		ποιμαίνεις cur etiam ethnicis dicti re-	
perinaces dæmonib. inferiores.	21.29	Polycarpo obseruata quædam Christi dicta nusquam alibi prodita	204.15
peruersitas diabolica, ex superbia nascens	21.21	Pomponij in Tiberium Casarem dictum	210.37 (28.16.)
Petrus Apostolorum omnium patronus	114.30	populare actionis genus cuiusmodi populi suffragijs præficiendi presbyteri	108.36. inde
Petrus et Ioannes cur primi post resurrectionem ad monumentum cucurrerint. &c.	119.33	portarum templi Iudaici prodigiū	88.18
Petrus præfectorum ecclesiasticorum exemplar	119.30	possessionum diuisionem cuiusmodi Deus uelit fieri	143.4
Petrus prima concione quæ docuerit			

I N D E X.

- potentia eminentioris generatio omnibus indita 2.25
 potestatis comes factus 131.41
 potestati seculari ex nouae religionis praeepto obtemperandum 129.41
 potestatum uarietas cuiusmodi 133.10. inde, uide, iuris administratio *πραξις* 13.38
 praeepto efficacius docere exemplum 209.7
 praeco quid a pastore & doctore differat 116.6
 praekonis officium quale 116.11.15
 praefecti ecclesiastici constitutio partim penes maiores, partim penes populum 108.34
 praefecti ecclesiastici typus Christus. 119.3. & Noha. ead. 12. Petrus. ead. 30
 praefectorum negligentia in corrigendis erroribus 219.29. inde
 praefectorum secularium tres ordines 130.7
 praefecturae 29.7
 praescripta, eorumque origo 198.43
 praecandi modus cuiusmodi priscis obseruatus 201.10 (105.25)
 precationum scopus quis esse debeat. prelorum cura magistratibus habenda 43.1. inde
 presbyteri nomine cur Ioannes & Petrus in epistolis usi 177.23
 presbyteri, ecclesiastici praefecti 132.5
 presbyteri in prima Ecclesia cuiusmodi 116.22
 presbyteri quatenus populi suffragiis praeficiendi 108.36
 presbyterorum diuersi ordines ab Apostolis instituti 97.12
 priscis cur concessa longior aetas 199.32
 probabilis sententia quae 213.17
 pronunciationis quanta in oratione uis 208.31. inde
 Prophetarum Hebraeis duplices 163.24
 prophetarum, secundus ab Apostolis gradus, qui 115.17
 prophetarum de Pentecostes diei actus uaticinia 79.10. inde
 prophetarum scripta quo ordine legendenda 192.33
 prophetas fuisse multo plures quam scripsisse 203.15
 prophetas iuxta Graecanicam uersionem citari ab Apostolis & Euangelistis 170.2
 prophetia nouae religionis in multis alia praestantior 115.24
 prophetica quaedam loca a Iudaeorum scribis praecisa 171.12
 prophetica scriptura quae dicatur Petro 160.28
 propheticarum scripturarum ad Euangelicas cuiusmodi ratio 192.9
 propiciatorium ueteris legis cuiusmodi di 53.26
 propiciatorij e medio Cherubin propedeuntis uocis miraculum 86.30
προσέμματα
 Prouerborum Solomonis locus 203.22
 6. & 189.4
 in Prouincia aliena delinquens ad proprium iudicem mittendus. 29.13
 prouidentiae Diuinae praestantia. 46.40
 prouocandi ritus etiam ab Apostolis in Ecclesiam deductus 142.15
 prouocatio, patrona & uindex ueritatis. 142.10. ad quid introducta. ead. 13
 proximi cura omnibus natura etiam mandata 33.1
 10.6
 Psalmi primi scopus
 psalmi Dauidici praecipue plebi & peris proponendi 193.26
 psalmorum Dauidis locus 76.3. & 112.3. & 185.35. & 189.4
 Psalmorum liber uarietate rerum potissimum commendabilis 179.8
 Ptolemaeus Euergetes Philadelphius successor 172.19
 Ptolemaeus Philometor 172.21
 Ptolemaei instruendae bibliothecae studium 169.35
 Ptolemaei Philadelphii litterae ad Eleazarum Pontificem maximum pro Bibliorum uersione, &c. 168.1
 Purificationis Mariae festum quomodo introductum 220.20
- Q
- Quadrilaterum nomen Domini 15.28
 quaestio finita, infinita 59.8
 quaestionis propositae natura perspicua 59.18
 in

I N D E X.

in Quæstione omni tractanda quò respiciendum	59.1	regnū sacerdotale cur Mosaica lex dicta	134.20
in Quæstione proposita amphibologia uitanda	59.14	ad Regni Dei perfectionem omnia à Deo fabricata tendere	63.16
quæstiones cuiusmodi à consultatiōe religionis excludendæ	59.22	regna ijsdem rationibus cōseruanda, quibus ab initio pedetentim sunt prouecta	89.43 (similis, 67.20)
quæstiones de Deo et religione, efferis etiam nationibus non neglectæ.	1.8	regnorū aliorū fors Christi regno dis-	127.4
quæstiones selectiores, & reliquarum uelut fundamenta, nouem, & cuiusmodi	60.5	regnorum origo & causa	127.4
quæstiones scholasticæ cuiusmodi, & tres earundem classes.	52.1, 5. inde, 59.29	reges cur etiam ethnicis ποικίλους dicti.	132. 13
& quæstionum scholasticarum conflictatio, eiusq; usus	52.35	pro Regibus & principibus etiam ethnicis orandum	130.13
quæstionum omnium diligens habenda consultatio, ante summum congressum	55.26 (62.30)	Religio Christiana 5.25. Evangelica. ead. 22. Mosaica ead.	21
quæstionum ordo, magni momenti.		religio Christiana aliarum omnium moderatrix	31.15
R Abbi Iodam, & Ibba, commenta rij	172.26	religio Christiana cuiuslibet sanæ religioni consentanea	32.35
tacha uox Hebraica	174.30	religio Christiana trium rerum præpoftero studio pessundata	35.34. inde
raptus in scriptura quid	158.41	religio consummata Christus	17.13
rationale in pectore summi sacerdotis quid	86.32	religio diuina, augustissima, nec qualibet ueritate permiscenda	9.25
rationum in excutiendis quæstionibus ordo	59.35	religio inspirata duplex	5.20
reales etiam causæ ecclesiasticis discipulandæ	138.40	religio inuenta alia, alia diuinitus inspirata	4.38
recepta sententia cuiusmodi	52.18	religio lapsa quomodo resarciri possit.	33
recepti usus qui	210.21	religio naturalis noua religione non abolita	130.18
recusator quis	19.41	religio naturalis omnibus insita	17.11
recusatorum gradus tres	20.36	religio naturalis quomodo instituta primum	30.35. & 31.3
recusatorum & desertorum uariū generus	20.11. inde 20.	religio noua secularis administrationis censor	130.20. inde
recusator in quo differat à desertore.	37	religio nunquam tota à nobis auferenda	17.1 (da. 45.20)
regale sacerdotium cur dicta Christiana religio	134.20	religio omnibus diligenter inuestiganda	17.1 (da. 45.20)
regnum Christi quando inchoatum.	66.27. inde. & 67.17. & 70.23	religio quid ead. 17.	1.16. 21. unde dicta. & 5.16
regnum cœlorum, Ecclesia	89.4	religio rerū humanarū α & ω. 4. 1. inde	10.10
regnum Dei quo exordio, quibusq; signis extare coeperit	66.3	religio supernaturalis quid præter naturalem habeat	74.40
regni Dei cognitio unde potissimum petenda	65.31	religio supremū reip. bonum	34.29
regnum Dei uerum illud cuiusmodi à prophetis prædictum	64.12. 23	religio uetus in quibus à noua differat	29
		religionis amicitia omnium præstantissima	18.33

I N D E X.

religionis articuli	13.13	uis ac ratio cuiusmodi	3.16
religionis arx Coena Dominica.	105.21	religionis in populo quotq̄ Dei olim	16.39
religionis axiomata quæ. 7.34. & 8.4.		tumultuatio	9.9
earūq̄ probatio cuiusmodi. ead.	16	religionis inspiratæ ad alias differen-	
religionis axiomatū apud pietatis stu-		tia	49.3
diosos quotidie subnascentium u-		religionis inspiratæ initium cuiusmo-	
sus	11.6	di	30.1
religionis axiomatum diuersitas	7.11	religionis inspiratæ quælibet ueritas,	
religionis axiomatū supremum quod.		diuinum dogma	8.2
7.	35	religionis inuentæ cur rariora axioma	
religionis firmitas quomodo compa-		ta 7.42. inspiratæ uerò quàm pluri-	
religionis fons cognitio	19.19	ma	11.28
religionis caput	2.39	religionis inuersæ tumultuatio unde	
religionis Christianæ præcipua mode-		orta	14.1
ratrix Sacra scriptura	156.16	religionis natura cuiusmodi	31.4
religionis Christianæ præstantia.	5.38	religionis naturalis prima dogmata cu-	
religionis cognitio & affectio cuius-		iusmodi	46.23. inde
modi. 3.11.29. item cultus. ead.	34	religionis neglectores & lethargici quo-	
religionis cognitionē & affectionem		modo curandi	4.6
cultu & obsequio esse exprimendas.		religionis nexus omnium firmiss.	87.40
13.32.	inde	religionis nouæ aduentu. ueteris mira-	
religionis communiō quantum ab a-		cula abolita	86.20. inde. &
lijs differat	17.3	religionis nouæ antesignani quales	92.22
religionis concordia Deum ab initio		fuertint homines	99.9
statim omnes homines sibi mutuō		religionis nouæ compediū a Paulo	
conciliare studuisse	17.20	oltensum cuiusmodi	25
religionis concordia omnium gaudio		religionis nouæ prima rudimenta quæ	
rum fons	34.30	- 98.	1.1.22. inde
ex Religionis consensu ut amicitiam		religionis origo & causa	2.41
præstantissimam, ita dissidio odium		religionis quot partes	6.42. inde
nasci acerrimum	18.34	circa Religionis partes multifariā ab-	
religionis corruptor morte multan-		errari	18.21
dus	29.29. & 30.23	religionis perturbatores triplici ratioe	
religionis corruptorum pœna cuius-		grauissimè delinquere	6.27
modi statuta ab Ecclesia	30.13.25	religionis regula directrix extra religi-	
religionis cur tot controuersia	4.32	onem non quærenda	103.10
religionis definitio perfecta qualis.	3.6	religionis salus & tranquillitas unde	
religionis dissidium omnium pestilen-		potissimum pendeat	19.37
tissimum	17.35. inde. & 30.26	religionis sectator uerus quis	15.3. inde. &
religionis dogmata multa apud Apo-		religionis societas qualis.	26.14. uetustissima ead. 26. omnium
stolorū successores disputata.	206.19	arctissima	17.21
religionis dogmata sola omnibus am-		religionis societatem semel susceptam	
biguitatū scrupulis extricandis non		nū ulla de causa liceat deserere.	17.26
sufficere	11.11 (26. inde	religionis sollicitudine aliqua neminē	
religionis & cōtrarij uitij uarietates	1.	non tangi	39.3
religionis expertes homines nihil dif-		religionis tradendæ ordo Apostolis	95.25
ferre à bestijs	3.15. & 4.7. & 5.2	seruatus qui	11.43
religionis hostes non statim dicendi,		religionis tumultuatio quomodo se-	
qui parum deflectunt	39.33.	danda	religionis

I N D E X.

religionis uariæ species	4.26.	religiosus quid à superstioso differat	1.30	(uitium.23.5
unde.ead.	37	repugnantis maius quàm recusantis		
religionis ueræ cognitio omnium uir-		rerum innouatio post nouissimum		
religionis uetustas	2.8.inde	diem futura	64.3	
religionis uiolatorem quocunq; loco		rerum inter se præstantia	46.32	
fisti iudicio posse	29.23	rerum ordo quomodo cognoscatur.		21
religionis uirtus ac tranquillitas qui-		65.		
bus fundamentis nitatur	105.8	resipiscencia qualis à Petro & Paulo		
religioni affinita quæ, & quò erranti-		exigatur	103.16.inde	(199.10
bus in hisce occurrendum	51.38	respubl. bene instituta quæ Socrati.		
religioni Christianæ explicandæ mul-		resp. supremum bonum religio.	34.29	
tæ etiam aliæ rerum cognitiones ne-		resurrectio Christianæ religiois sum-		
cessariæ	12.20.inde	marium	99.4	
religioni inspiratæ quæ reuerentiâ de-		resurrectionis gloriam negligētibus,		
beatu	8.20	nequicquã religio in cæteris susce-		
religioni nouæ conscribendæ cur ma-		pta	99.2	
xime accommoda lingua Græca.	33	resurrectionis triumphus, individu-		
173.		us crucis comes	98.36	
religioni soli inspiratæ firmi assensus	37.9	resurrectioni mortuorum cōtraria hæ-		
honor tribuendus		resis, præcipue humanis ingenijs		
ad Religionem Christianã suscipien-		infesta	98.12	
dam neminem cogi inuitū debere.	35	reuelatio certissima quæ habēda.	216.1	
31.		reuelatio diuina cuiusmodi	158.27	
ad Religionem compelli quatenus ci-		reuelationum diuinarū tres ordines.		
ues possint	31.20.inde	158.	28	(tus.207.35
ad Religionem naturalem magistrat-		reuelationum diuinarum uariis affla-		
tum ciues compellere posse, ad inspi-		reuelatio triplex	208.2	
ratam non item	31.20.inde	reuelationes diuinae inter diuina mu-		
religionem nemini inuito debere ob-		nera nō postremo loco habēda.	51.27	
trudi	108.25	reuerentia inter populum & modera-		
ad Religionem pertinentium rerum		torē eius mutua quid efficiat	109.3	
triplex cognitio	8.32	ritus controuersiarum omnium, & præ-		
religionem perturbantium tria gene-		fertim sacrarum, supremus censor.		
ra	19.11.inde	206.28.	& 207.10	
religione etiam efferas nationes non		ritus corrigendus, non prorsum abo-		
de Religioe naturali etiam secularem		lendus	219.18. (& 212.43	
iudicem cognoscere	30.31.inde	ritus quid	198.19.26.& 210.14.28.	
religione nihil esse in rebus humanis		ritus, publicus Ecclesiæ consensus.		
præstantius	18.30	207.	9	(dia.208.23
religione præcellentes in distribu-		ritus, uelut silens, sed actiuosa comœ-		
dis dignitatib. præferendi alijs	32.2	ritus uere ecclesiasticus quis sit, quis		
in Religione præcipue opus imita-		nō, unde cognosci queat.	212.40.inde	
tionis regula	210.5	ritus instituendū authoritas unde.	210.	
religione uera præditi, dii	5.3	33.	41	(218.27
religiones an etiam aliæ diuinitus in-		ritus nomenclaturam quid mereatur.		
spiratæ, præter Mosaicam & Chri-		ritum deprauatū restituere difficilius		
stianam	5.25	quàm corruptam legis obseruatio-		
religionum discrimen	126.4	nem	219.9	
religionum diuersitas	2.5	ritum tollere, difficilimum	219.14	
religiosæ cognitionis duo primordia	(51.10			

I N D E X.

- de Ritu, corruptela sit necne, iudiciū
 quò pertineat 218.39
 ritus à quibus & quomodo in cōmu-
 nitatem religionis introducantur.
 209.37. inde
 ritus aliij religiōi affines, aliij ecclesiasti-
 ci, et cuiusmodi utriq; 213.6.21. inde
 ritus ecclesiastici pleriq; ab Hebræis et
 ethnicis sumpti 211.33
 ritus ecclesiastici ab Apostolis præscri-
 pti 210.7
 ritus ecclesiastici, uel consilij, uel præ-
 cepti 213.8
 ritus ex fructu censendi 218.5
 ritus perniciosi qui 215.6
 ritus populi Israëlitici præter legem
 scriptam multi 202.31. inde
 ritus qui corruptelæ uocari merean-
 tur 218.31
 ritus quo loco & dignitate habiti ab
 exordio rerum 199.20. inde
 ritus quomodo primū nati. 197.6. inde
 ritus uere ecclesiastici non minus fir-
 me, atq; ipsa sacra scriptura, ample-
 xandi 213.2
 ritus undiq; collecti nouo rudiq; po-
 pulo formando accommodandi. 212.4
 rituum autor quis fuerit, non referre.
 218.6
 rituum circumstantiæ quæ uerbis ex-
 primi nequeant 209.14
 rituum controuersia hodie omnium
 in religione creberrima 198.15
 rituum corrigendorū quæ ratio opti-
 ma 219.20. inde. & 220.5. inde
 rituum corruptelas innumerabiles ir-
 repisse hactenus in ecclesiam. 212.29
 rituum corruptelas populum sibi ipsi
 imputare, non rectoribus debere.
 219.40
 rituum ecclesiasticorum uis atq; auto-
 ritas quanta 216.36
 rituum errata quatenus rectoribus to-
 leranda 220.2
 rituum genus quoddam nullam cum
 scripturis communionem habens,
 cuiusmodi 207.25. inde
 rituum indoles ac natura quæ. 198.8
 de Rituum intolerabili multitudine
 in Ecclesiā introducta etiam Augu-
 stinum conqueri 212.24. & 214.
 & 215.5
 30.
 rituum mutatio pro temporis aut ho-
 minum conditione 216.25
 rituum omnium rationem reddi non
 posse 218.13 (cor. 219.3.4.
 rituum populus & autor, & conserva-
 rituum scopus etiam quo eius autor
 spectarit, inuentu difficilis 218.11
 rituum traditio cuiusmodi obseruata
 ueteribus 199.30
 rituum uetustas 198.29.39
 præ Ritibus ecclesiasticis non negli-
 gendæ sacre scripturæ 214.33
 ritibus libenter parere homines, nec
 ulla re fortius constringi 219.15
 ritibus libentius parere homines, quam
 legibus 211.27
 de Ritibus olim non minor patribus
 quam de scripturarum integritate
 sollicitudo 211.30. inde
 sine Ritibus religionem non posse cō-
 sistere 198.9
 ritibus solis creuisse primū Ecclesiā.
 inde 253.29.
 ritus ecclesiasticos monstrandi ratio
 quæ optima 213.35. inde (216.7
 ritus etiam ordinis nomine intelligi.
 ritus etiam uerbi Dei uocabulo intelli-
 gi 213.30. & 215.11. inde
 ritus facilius corrumpi, quam obserua-
 tionem legis 219.2.
 ritus gradatim fieri 210.43
 inter Ritus multo magis, quam inter
 scripturas distinguendum 212.33
 Romanæ reip. ad Christianam iuris
 administrationem collatio 135.34.
 & 136.3. inde
 de Romanæ sedis autoritate cōtrouer-
 sia quomodo disceptanda 57.10
 Ro. imperij amplitudo quantū ad pro-
 pagandā religionem profuerit. 21.11
 Ro. imperij natura & cōditiones quo
 pacto rectè cognosci queant 65.27
 à Ro. iure mutuasit Paulum disceptā-
 di formulas 139.39. inde
 rupis allegoria Christus 188.21
 Ruth librū inter propheticos nume-
 rari Hebræis 163.28

S

Sacerdos

I N D E X.

Sacerdos primus Enos	16.22	sacrificij forma Adæ obseruata	200.2
Sacerdotale regnum cur Mosaica		sacrificijs præfecti non quilibet apud	
lex dicta	134.20	priscos	201.6
sacerdotium regale cur dicta Christia		sacrum & sanctum quid differant.	
na religio	134.20	76.	15
sacræ eruditiois duplex genus.	190.34	sacrum, sacrificium	3.43
sacræ literæ, uide Scriptura.		sacrum aliquem iudicare, aut facere,	
sacræ literæ carminibus scriptæ	184.	quid Romanis	143.38
30. inde (188.2. & 190.2		sagmina	76.14
sacræ literæ, uerè Alcibiadis Sileni.		Samuelis liber	162.15
sacrarum literarum studiosus ad quid		Samuelis librū inter propheticos nu-	
respicere potissimum debeat.	188.3	merari ab Hebrais	163.29.
sacrarum literarum studium quale es-		Samuelis mater ante Olympiadū ex-	
se debeat. 191.12. inde. & quo ordine		ortum uersibus usa	184.34
debeat fieri	192.23. inde	sanctare quid	76.14
sacrarum rerū enarrandarū alia ratio		sanctæ scripturæ quæ propriè dican-	
quàm prophanarum	186.30. inde	tur	160.6
sacra scripta Hebrais quæ	163.34	sanctimoniam fallacem Apostolos o-	
sacra scriptura cur Hebraicis literis	167.23	mnium acerbissimè coercuisse. 105.	
primū tradita		42. &	106.23
sacra scriptura, & sancta, non eadem.	42	sanctitas cuiusmodi Christo in sua ad	
159.		patrem oratione petita	76.5. inde
sacra scriptura religionis Christianæ		sanctum & sacrum quid differant.	
præcipua moderatrix	156.16.	76.	15
uide Scriptura		sanctum quid, & unde dictum	76.
sacræ scripturæ autoritas	164.18	14.21. &	160.8
sacræ scripturæ testimonijs quando li-		sanctum absolutè dictus Christus.	
berius utatur Paulus	99.20. item	76.	24
Petrus, & alij. ead.	28. inde	sanctus sanctorum Christus Danieli	
ad Sacrarum scripturarum lectionem		76.	25
quo animo accedendum	193.38	sancta trifariam dici	76.10
sacras scripturas lecturis duo esse pro-		sanguinis eius cur à Deo prohibitus	
posita debere	164.35 (ti. 163.13	olim	128.16
sacri libri ab Esdra in ordinem restitu-		sanguinis & aquæ è Chr isti iam mor-	
sacri libri quanta numinis cura serua-		tui latere effusio quid portenderit.	
ti	163.8	67.30. &	72.25
sacrorum librorum canon Hebrais		Sapientia liber cur in Esdræ canone	
qui	163.22 (bilis. 187.7. inde	non sit	166.23
sacrorum librorum coherencia mira-		Sapientia librum à quo, & quo tem-	
sacrorum librorum primarius autor	164.10	pore sit scriptus, ignorari	166.29
diuinus Spiritus		sathanæ tradi per excommunicatio-	
sacrorū librorum qui sint autores, te-		nem iustam	145.15
mere inquiri	164.9	in Satis habenda triplicis temporis	
in Sacris libris quædam adiecisse Es-		consideratio	71.2
dram de suo	163.40	Saulus ex persecutore factus Euange-	
sacrificandi ritus à quo primū insti-		lij præco	107.4.29
tutus	16.22	Sauli correctio cuiusmodi	28.14
sacrificadi uariæ apud priscos formæ,		schin litera incarnationis Christi sym-	
non temerè uerò quouis loco exhi-		bolum	102.13
bitæ	200.11	scholæ ad quid institutæ	52.18

I N D E X.

- scholasticæ quæstiones, & quatenus
 eas in uulgus spargi utile. 52.1. inde
 scholasticarum quæstionum tres clas-
 ses 52.5. inde. & 59.24
 scholasticæ sententiæ inter religionis
 dogmata non numerandæ 11.21
 scholasticarum sententiarum autores
 inter diuos relati 10.41
 scholasticarum sententiarum quæ sit
 utilitas 10.5. inde
 scholastica ueritas 10.40
 scholasticarum ueritatum contemptu
 perturbari etiam Christianæ reip.
 tranquillitatem 213.24
 scientiarum rariora axiomata 7.42.
 scribarum in consultatione religionis
 locus & officium cuiusmodi 61.6
 in scribendo attentioem curam adhi-
 beri, quam in loquendo 141.10
 scribere qui propriè dicantur 159.21
 scriptorum prophanorum dissensio,
 etiam de re eadem 187.6. inde
 scriptorum prophanorum furta. 185.5
 scriptorū uetustate, numero, aut eru-
 ditione non probari ritus ecclesiasti-
 cos 213.39. inde
 scripti minus efficax quam operis aut
 uerbi doctrina 208.20. inde
 scripto mandare primi homines nihil
 soliti 199.29.
 scripto minus cōmode doceri quam
 uerbis aut exemplo 205.22
 scriptura diuina nō semper sacra. 159.
 42. nec eadem sancta. eod.
 scriptura diuina quæ, item quæ hu-
 mana 159.32
 scriptura ecclesiastica quæ, et cur di-
 cta. 160.15. inde (firmanda. 191.21
 scriptura noua ueteris authoritate cō-
 scriptura prophetica quæ dicatur Pe-
 tro 160.28
 scriptura quid 159.20
 scripturæ mandare sua cur Pythago-
 rici cauerint 199.1
 scriptura an sola sufficiens sui inter-
 pres 206.41. inde
 scriptura non ubiq; sui interpres. 196.
 15.39. inde
 scriptura sacra ex cuiusmodi medita-
 tione orta 157.36
 scriptura sacra omnium prophanarū
 quoq; literarum fons 184.43
 scriptura quo ordine discenda 192.
 23. inde
 scriptura tam noui quam uereris Te-
 stamēti afflatu diuino scripta. 159.20
 scriptura sacra tanquam Delphicus
 gladius 185.14
 scriptura unde queat discerni, quæ sa-
 cra sit, aut prophana 182.26. inde
 scriptura unica Christianæ religionis
 regula 197.42
 scriptura sacra unicum Ecclesiæ pro-
 pitiatorium 193.40
 scripturæ autoritas prodigijs cōfirma-
 ta. 183.1. item à Christo ipso & Apo-
 stolis confirmata 195.14
 scripturæ sacre ingenium instar profun-
 di, & planissimi fluminis 186.23
 scripturæ sacre librorum series 162.
 7. inde
 scripturæ loca quædã etiam ipsis A-
 postolis non intellecta 95.7
 scripturæ loci non singuli tantum my-
 stici, sed unū saepe plures allegorias
 habere 189.32
 scripturæ sacre origo 156.35. inde
 scripturæ sacre phrasia cuiusmodi.
 183. 32
 scripturæ sacre phrasas 189.24. ea-
 rumq; difficultas quorsum à spiritu
 S. inuenta. ead. 23
 scripturæ sacre pleraq; instar principi-
 orum esse, non deductarum ex prin-
 cipijs complexionum 196.25
 scripturæ principalia membra quot,
 & quæ 185.35
 scripturæ sacre quanquã par sit auto-
 ritas, unã tamen partem altera esse et
 nobiliorem & digniorem 178.30.
 inde. & 182.24 (sis. 194.18
 scripturæ sensus literalis, omnium ba-
 scripturæ sacre sensus mysticus, &
 multiplex 188.11 (iusmodi. 183.22
 scripturæ sacre splendor dignitatis cu-
 scripturæ sacre totius epilogus qui.
 193.43. item scopus quis. 181.28
 scripturæ unde attributa authoritas.
 157.41. inde
 scripturæ sacre usus multiplex. 185.13.
 scriptura

I N D E X

scriptura uetus à noua in quo differat.	pienda	11.2
183.	4	
scripturae ueteris ac nouae utra prior	sententiarum scholasticarum quae sit	10.5. inde
tradi debeat	utilitas	11.13
191.30	sententiarum scholasticarum usus	11.13
scripturam sacram non solam esse Chri-	sententiarum singularum qualitas in	
stianae religionis directricem.	religionis consultatione quomodo	
194.37	distinguenda	62.12
196.12	in	
scripturam sacram recte intelligere quis	sentendi uires homini cum brutis com-	
possit.	munes	158.16
194.3	inde	
scripturae sacrae ab Esdra in canonem	Septuaginta interpretes quos libros,	
scripturam redactae	& qua ratione sint interpretati.	167.
182.37	19. inde. &	168.14. inde. & 169.20
scripturae sacrae prophanis uetustio-	Septuaginta interpretum uersio quan-	
res	to tempore absoluta	169.31
184.18. inde	Septuaginta uersio uelut lydius lapis	
scripturae sanctae proprie quae.	contra Hebraeorum fraudes.	169.3
de Scripturarum autoritate quaestio	post Septuaginta translationem de-	
necessaria	num scriptae Hebraeorum <i>Adrege-</i>	172.10
156.40	<i>osis</i>	
scripturarum sacrarum contemptus.	à Septuaginta interpretibus genuinum	
157.16	scripturae sensum discere licere.	170.41
scripturarum sacrarum & prophanarum	sepulturae cura quando introducta.	
discrimen multiplex.	202.	21
183.22. inde	sermonis usus hominibus ad cuiusmo-	
scripturarum sacrarum fons	di societatem datus	15.15. inde
21.9	serpentis erecti allegoria	188.29
scripturarum intellectus, maximum quod	seruus Iesu Christi, commune quon-	
Euangelio acceptum sit ferendum.	dam ecclesiarum rectoribus nomen.	
180.	177.	10
40	serui ecclesiae duum generum	123.15
scripturarum prophetarum ad Euan-	seruitus non sublata in religione no-	
gelicas cuiusmodi ratio	ua, ut in ueteri	129.30 (na. 191.4
192.9	Sibyllae Erythraeae de Christo carmi-	
scripturarum tres classes in diuinis li-	signa religionis ueteris sub nouae ad-	
teris	uentum abolita, quae	86.25
196.31	signaculum ueteris legis	112.19. item
scripturarum sensa quo ordine eruen-	religionis nouae	21
da	signaculi dos cuiusmodi	120.33
194.9	signacula quae	112.17. inde
scripturas S. cur in aliam linguam traf-	Simeon Iohai	172.30
ferri ante Christi aduentum oportu-	Simeonis Hillelis scripta	172.40
erit	Simeonis Iusti morte inuocatione no-	
170.23. inde. & 171.29	minis ineffabilis cessasse	87.38
38	simile omne gaudere simili, praeter su-	
scripturarum diuersitas unde oriri so-	simulatio	141.41 (perbiam. 17.37
leat.	simoniae pesti ut medendum	105.
37.	37. &	106.2
secularis iurisdictio unde nomen for-	ad Sion montem pleraque scripturae sa-	
ta	cræ spectare	164.40. & 165.16.
127.9	Si uocis allegoria non simplex.	190.14
seculari et ecclesiastico foro multa com-	societas	
munia		
148.1. inde		
secularem iudicem nullum habere im-		
perium in ecclesiasticum		
149.38		
secundum ordinem fieri aliquid, quid.		
209.		
26		
Semeiae historia		
162.40		
seminis in quadruplicem terram pro-		
iecti parabola		
121.11		
seminis parabola scite regnum Chri-		
sti delineatum		
70.35		
sententia recepta quae		
52.18		
sententiae scholasticae quatenus in reli-		
giosarum cognitionum ordinem reci-		

I N D E X.

societas religionis omnium arctissima	17.21.	& firmissima	34.15	stultorum infinitus numerus	39.23	
societatis in omni uitæ genere necessitas			15.5	subsidia in ministerio Ecclesiastico	117.5	
societati cuiuslibet suam esse debere iuris formam			126.14	quæ	17.	
societatem, altero sociorum inuito, dissolui non posse			34.14	superbia diffidiorum omnium fons	42	
societatem hominum sine ritibus consistere non posse			109.40	superbia in religione quibus maxime peculiaris	18.18 (mili. 17.37)	
societatem inter homines absq; religione non constare			4.8. & 34.30	superbiam solam non gaudere suo superiorum exempla inferiores temere imitari	214.18	
in Societate omni humana duo requiri			31.27	superstitio	1.29	
societates omnes diuersas ob causas contrahi			126.8	superstitiões ethnicae quomodo à maioribus sublatae	220.18	
Solomon dragmaticis omnibus uetustior			184.36	superstitiosus quid à religioso differat	30	
Solomonis cantica cuiusmodi			179.20	in Supplicijs inferendis quis ordo Apostolorum tempore obseruatus.	145.23	
Solomonis libri			162.19. & 164.25	Sufannæ historiam temere à sacris excludi	166.6 (ceat. 155.40)	
Solomonis parabola cuiusmodi.			179.16.	suum repetere quatenus Christianis li	13.26.30	
& Ecclesiastes. ead.			19	Symboli appellatio unde	49.11	
Solomonis parabolarum & carminum interitus			162.43	Symboli articulis Christianae religionis compendium contineri	3.39	
Sophonias quo tempore claruerit.			162.25	συναγωγὰ	65.4	
Sophonias locus			67.36. & 69.25	synagoga quid	71.36	
spes fidei alimonia			121.20	synagogae & Ecclesiae limes	30	
Spiritus Dei nulla non ætate electis tributus			73.35	synagogae magnae uiri qui Hebraeis.	172.	
spiritus erroris cur D. Paulo dictus diabolus			48.27 (84.35)	synclisis quid	65.2.13	
Spiritus S. cur arrabo dictus Paulo.			95.13. inde	synodus quid	65.4.12	
spiritus accepti gratiam Apostolos sensim transfudisse			95.13. inde	synodorum ecclesiasticorum, etiam minorum, quanta utilitas	109.30. inde	
spiritus in die Pentecostes Apostolis dati miraculum			73.43	συντησις	151.16. & 153.6	
spiritum S. non eodem semper modo suum numen afflare			117.20	T		
spiritu ac fide plenus, aut repletus, quomodo intelligendum			83.24	T Abis ortus & pernicies	55.14	
in Statingos bellum			33.24	Talmudici Hebraeis qui	190.35	
Statij locus			1.20	templi Iudaici prioris signa in secundo abolita, quæ.	87.26. & secundi, sub nouae religionis aduentum	88.13
statutis ecclesiasticorum praefectorum etiam iniquis quatenus parendum			137.9. inde	temporalis iurisdictio quæ, & unde dicta	127.14	
Stephanus quomodo plenus fide & spiritu sancto dictus			83.24	temporis plenitudo quid Paulo	83.38	
D. Stephani concio qualis			96.8	Testamentum cur sancta scriptura	160.8	
studium sacrarum literarum quale debet esse			191.12	Testamenti noui appellatio	160.10	
				Testamenti noui libri qui, à quibus, qua lingua, et quo ordine scripti.	173.6. inde. & eorundem ordo	175.40
				Testamenti noui scriptores omnes, praeter Lucam, Hebraei, cur Graece scripserint	172.34	
				testamentum		

I N D E X.

Testamenti noui scriptura quatenus ueteri præstantior	181.38	Moses	184.38
Testamenti noui scripturam quoq; ad allegoriam et anagogen posse trahi.	20	Tryphon	171.11
Testamenti noui scripturæ quatenus prophetici clariore	192.8	typographia Germanorum inuentum, præclarum numinis donum	43.8
Testamentum uetus ad quem potissimum scopum inclinēt	164.38	typographiæ abusus quantorum malorum causa	43.14.30
Testamenti ueteris lectio non negligenda. 191.14. inde. & eiusdem ordo	192.23. inde. item noui.	typographorum licentiâ coercenda.	43.4. inde. & 44.12
Testamenti ueteris libri qui sunt, quibusq; autoribus, quoq; loco, tempore, residio conscripti, & in quem redacti ordinem	162.2. inde	V	
Testamēti ueteris librorum dignitas, singulorum	179.7. inde	Vacillans quid à recusatore & defertore differat	38.1
Testamēti ueteris scriptura tota uaticiniū de Christo & eius Ecclesia.	88.38	uacillantis cruciatus cuiusmodi	40.7
Testamenti utriusq; scriptura diuino afflatu scripta	159.20. inde	uacillanti quanta sit anxietas	39.22. inde
testes adhiberi, cum de peccato frater arguitur, scriptura cur iubeat	152.37	uacillanti quomodo medendum	49. inde
testimonia	186.15.	inter Vacillantem & hæreticum discrimen	36.10
tetragrammaton Dei nomen	16.2.	uacillantes fulcire quatenus ad unumquęq; pertineat.	44.28. inde. et 45.24
ab Eua inuocatum	200.8	uacillantes qui	20.2. & 39.30
Theologi cognomen Ioanni peculiari	178.14	uacillantes, qui D. Paulo infirmi	36.34
riter attributum	13.38	uacillantiū cur tam plena omnia	40.16
<i>Θεωρητικὸς</i>	23.9	uacillantium tria genera.	37.15. & ordines diuersi
<i>θεωρητικὸς</i>		uacillatio non omnis improbanda.	38.2 (44.40)
Thobias librum cur à sacrorū canone exclusit Esdras	165.25	uagum pro infinito	59.8
Tiberius Cæsar à Pōponio reprehensus	210.37	uaticinia sathanica per prophetiam ecclesiasticam extincta	115.32
Tiberio Cæs. Christus inter penates suos in suo larario habitus	110.18	Verbū Domini manet in æternū, etiam de ritibus intelligi	216.18
Timothei circuncisio	136.42	Verbi Dei uocabulo etiam ritus ueræ ecclesiasticos intelligi.	213.30. et 215.11.
Tobias libri locus ab Ecclesiastico usurpatus	167.12	Verbi ministri	116.28.31 (inde
traditiones quæ tranquillitate amicitiam foueri	18.10	Verbo Dei nihil addendū, quomodo intelligi debeat	215.28. etiam de ritibus intelligi
trepidantes qui ad Trinitatis cognitionē qui gradus à Christo in postrema sua ad patrem oratione positi	37.31	tibus intelligi	215.11. inde. & 216.19
Trinitatis confessionē patres, Arriana hæresi exorta, magis exegisse	74.41	uerbi quam scripti efficacior doctrina	208.20. inde
Trismegisti uetustas	103.3	ueritas cur ita abstrusa	47.21
ante Troiam conditā carminib, usus	184.26	ueritas non omnis ad inspiratam religionem admittenda	9.25
		ueritas scholastica quid	10.40
		ueritatis amor omnib, natura inditus.	13 (30
		ueritatis inuestigandæ difficultates.	48.
		ueritatis simplex oratio	60.27
		ueritatis studium quomodo lethargico commendandum	47.12
		ueritati cuiq; suum locum deberi	12.11
		ueritati uni plura semper falsa respondere	

1090407

I N D E X.

spondere	48.2	unio præcipua Ecclesiæ dos	122.31
ueritatem ex ingeniorū conflictu ma-		unionis Ecclesiasticæ signaculum ba-	
gis elucescere	10.36	ptismus	121.36 (17)
ueritatū apud pietatis studiosos quo-		unionis uox Augustino usurpata.	74.
tidie subnascentium usus	11.6	unionē cuiusmodi Christus suis præ-	
uestitus apud præcos obseruatio in sa-		catus sit patrem	77.1. inde
cris	201.7	uniuersitatis exprimendæ formula cu-	
uinculorum Petri festum quomodo		iusmodi apud Lucam	82.32
institutum	220.30	uotū solutionem exegisse Deum in la-	
uirga quid apud Paulum	132.27	cob	20.39
uirtus perfecta rara auis	39.22	uota quando precib. adiungi primū	201.37
uilitatiōis crebræ in Ecclesiasticis præ-		solita	
fectis studium quantum emolumen-		uox uiua magis afficit: prouerbium.	
tī afferat Ecclesiæ tranquillitati	109.7.20.		33
		usus recepti qui	210.21
uitæ actiua & speculatiua typus Mar-		usus quid	198.22 (30.43)
tha & Magdalena	118.29. & 119.3	uulgi natura ad malum procliuis.	
uitæ ecclesiasticæ triplex status quibus		uulgi instituendi idem esse & perpetu-	40.20.36
typis præfiguratus	118.30. inde. &	us tenor debet	
119.8.		uulgi mobilitas	55.7
uitæ humanæ institutio qua potissi-		inter Vxorem & concubinam cuius-	
mum religionis parte constet	3.13	modi differentia patriarchis habita	12
uitalis membrorum influxus	121.1		202.
uultiones in scriptura memorabiles tres		uxores alienigenæ ueteri lege interdi-	129.26
21.	14	ctæ, noua receptæ	
ungi solita apud Hebraeos tria digni-			
tatum genera	182.12	Z Acharias quo tempore scripse-	162.31
unio in membrīs ecclesiasticis quid.		rit	
120.	38	Zachariæ locus	79.25. & 88.24

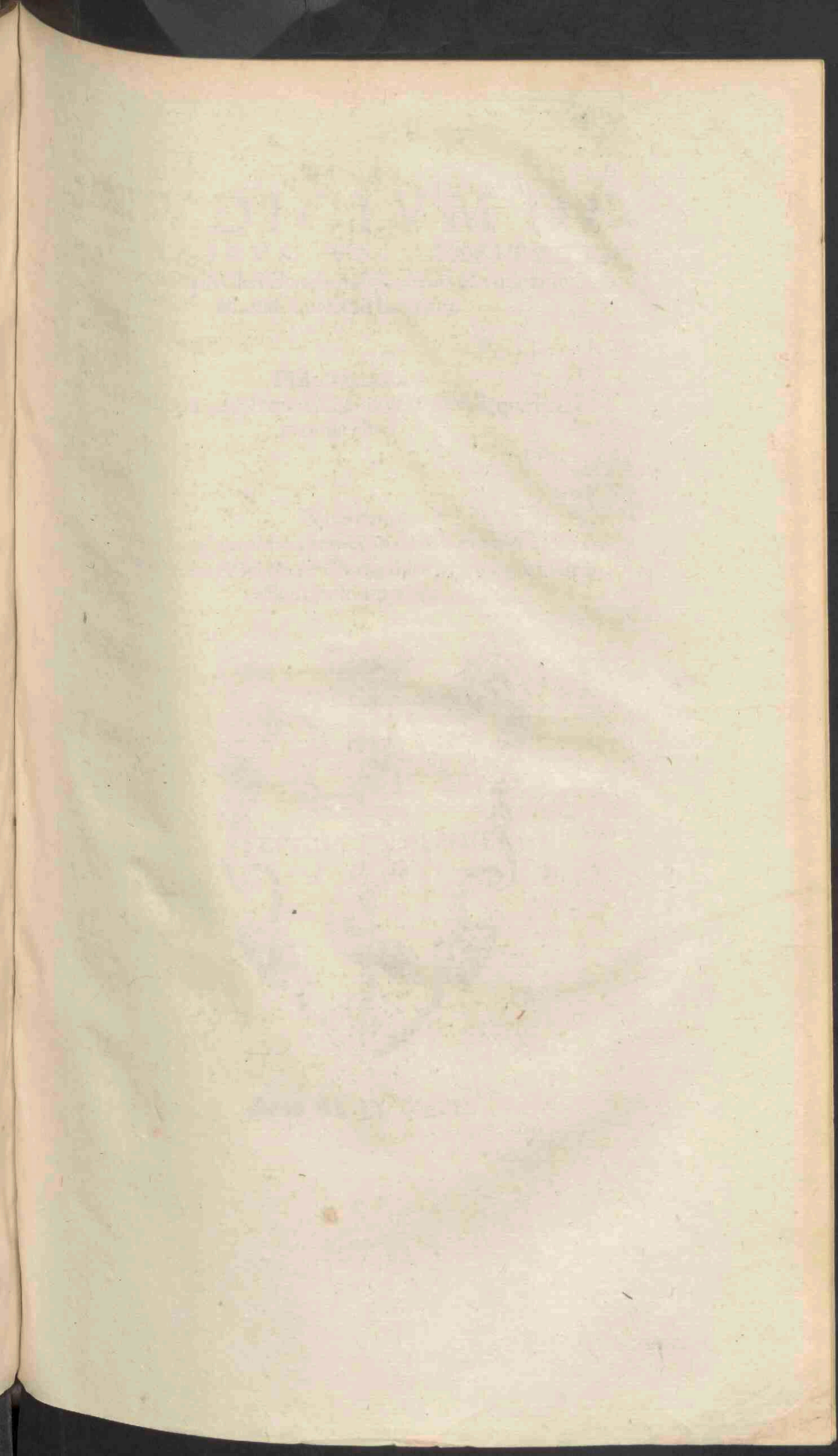
F I N I S.

SERIES CHARTARVM.

a b a b c d e f g h i k l m n o p q r s t v x.

Omnes terniones, præter b duernionem,

& X quaternionem.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several lines and appears to be a list or a series of entries.

[Faint, illegible text]

[Faint, illegible text]